

Kontrarevolucionarni pokret
Draže Mihailovića

1

IZDAJA

Nikola Milovanović

slovo ljubve

IZDAJA

Biblioteka
DIJAGONALE

Urednik
Dušan Kalić

Nikola Milovanović

IZDAJA

SLOVO LJUBVE
BEOGRAD

KONTRAREVOLUCIONARNI POKRET DRAŽE MIHAILOVIĆA

Knjigom Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića u četiri toma autor Nikola Milovanović, koji je do sada objavio više zapaženih dela iz oblasti istorijske publicistike, prezentirao je čitalačkoj publici delo koje svojim kvalitetom predstavlja novi značajan prilog sagledavanju i upoznavanju zbivanja u Jugoslaviji u toku drugog svetskog rata.

Ovo obimno delo autor je, kao neposredni svedok događaja o kojima piše, sačinio na osnovu obimne arhivske građe prvog reda, različitih izvora, literature, sećanja učesnika događaja, materijala sa sudskih procesa i druge dokumentacije. Upravo ta činjenica da je koristio dokumenta nemačke, italijanske, engleske, četničke, kvislinške i NOP — provenijencije, od kojih su mnoga do sada neobjavljivana, daje ovom delu pečat autentičnosti i izvornosti. Veštim ukomponovanjem različitih izvora autor je sačinio jednu celinu u kojoj su događaji i ličnosti, i njihova uloga u zbivanjima, opisani slikovito i sa puno dramatičnosti. Povezujući svojim tekstom delove dokumenata i ostalu građu, ostavljajući njima da oni govore o pitanjima i problemima o kojima je reč u delu, sačinio je rad koji svojim karakteristikama čini određeno

nu posebnost u odnosu na slične radove koji su u nas do sada napisani i objavljeni na ovu temu. U njemu je autor pokazao svoje veliko iskustvo i sposobnost u poslovima ove vrste. Raznovrsna i obimna dokumentacija korišćena u izradi ovog dela i način komponovanja i opisa događaja i procesa, svrstava rad N. Milovanovića u veoma uspele dokumentarističku istorijsku publicistiku, sa mnogim osobinama istorijskog romana. Ta činjenica je bitna za odnos budućih čitalaca prema ovom delu. Nadam se da će oni u njemu naći mnogo novog i zanimljivog i pored činjenice da je na ovu temu dosad objavljeno više uspešnih radova.

Koristeći i kombinujući teritorijalno-hronološki i tematsko-hronološki princip u izradi dela, autor je na zanimljiv i plastičan način, jasnim jezikom i stilom uspeo u četiri obimna toma da pokaže i dokaže nastanak, razvoj i kontrarevolucionarni i kvislinški karakter četničkog pokreta Draže Mihailovića.

U prvom tomu koji nosi naziv Izdaja, u posebnim poglavljima: Odluka o stvaranju organizacije, formiranje odreda, obaveštajne službe i prvih političkih tela; Ravna gora postaje stožer velikosrpske buržoazije; Prvi kontakti sa NOP-om i pokušaji da se obustavi ustanak; Uspostavljanje veze sa emigrantskom vladom; Misija kapetana Hadsona; Mihailovićeve izdajničke taktika na pregovorima u Brajićima; Napad na Užice i borbe oko Čačka; Mihailović traži pomoć okupatora; Pokušaj emigrantske vlade da stavi NOP pod Mihailovićevu komandu; Rasrinkavanje izdajnika; Legalizacija Mihailovićevih odreda; Emigrantska vlada se opredeljuje za izdaju; Izdaja plaćena porazom; Iskreno savezništvo; Crnogorska reakcija prihvata Mihailovićeve direktive i Pod zaštitom legalizovanih odreda, data je geneza antinarodne delatnosti organizacije Draže Mihailovića, nastanak i razvoj četničkih vojnih i političkih organizacija i njihova borba protiv NOP-a do polovine 1942. godine. Pored toga, u ovom tomu uspešno je prikazana politika izbegličke jugoslovenske vlade, koja je četnike prihvatila i proglasila za svoju vojsku u otadžbini a Dražu Mihailovića postavila januara 1942. za vojnog ministra, i vlade Velike Britanije, koja je slala četničkom pokretu izdašnu materijalnu pomoć i pružala moralnu podršku.

U drugom tomu pod nazivom Poraz, u posebnim delovima: Objedinjenim snagama protiv NOP-a; Pioni okupatorske politike; Preko zločina u izdaju; Sastanak pod obezbeđenjem karabinjera; Hajka na pripadnike NOP-a; Pokolj u Foči; Napad na partizansku bolnicu i novi sporazumi sa okupatorima; Četničke brigade u okupatorskim operacijama »Albina«, »Alfa« i »Dinara«; Britanske vojne ustanove pružaju pomoć izdajnicima; Obmane emigrantske vlade; Pripreme za konačan obračun; Pogrešne procene; Novi poraz; Izgubljena bitka; Ispovest Dragiše Vasića i odgovor Moskvi i raspuštanje Kominterne, prikazan je period do sredine 1943. u kome dolazi do međusobnog povezivanja i zajedničkog delovanja četnika Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Hrvatske, ali i njihovog vojnog i političkog poraza, čije je finale bilo na Neretvi. U borbi protiv NOP četnici u proleće 1942. uspostavljaju saradnju sa ustašama, što je dokumentovano, ubedljivo i objektivno dato. Posebno potresno opisani su događaji vezani za vojne pučeve koje su četnici izvodili u proleće 1942. kojom prilikom su uspeli da ubiju članove štabova nekih partizanskih odreda i ranjenike koji su se nalazili na lečenju, kao i zločini protiv neđužnog stanovništva, naročito muslimanskog (primer Foče i drugih mesta). Detaljno i uspešno prikazana je saradnja četnika Draže Mihailovića sa italijanskim okupatorom, od koga su dobijali u velikim količinama vojnu opremu i hranu i nalazili se pod zaštitom u njihovim garnizonima sa kojima su zajedno išli u vojne akcije protiv partizanskih snaga.

U trećem tomu Rasulo, u poglavljima: Rasulo Mihailovićevih odreda u Crnoj Gori; Tajne veze; Kraha jedne politike; Pokušaj da se ublaži Mihailovićeva izdaja; Obaveštajni centri Purićeve vlade; Novinska agencija »Demokratska Jugoslavija«; Kapitulacija Italije; Neuspela misija pukovnika Bejlja; Mihailovićevi korpusi pod komandom okupatora; Razgovori s Dragišom Vasićem; Obaveštajno teroristička organizacija — TETAS; Radio-veza pod kontrolom okupatora; Dva rezidenta; Obaveštajni centar »štaba br. 2«; Radio-stanica »506«; Veza sa bugarskim opozicionarima i okupatorima; Neuspeli pokušaji u Rumuniji; Stvaranje razdora među Albancima i Neostvarena veza sa Zervasom, opisani su događaji do pred kraja 1944. godine, odnosno do bekstva Draže Mihailovi-

ća iz Srbije. Iz naziva pojedinih poglavlja vidi se da je ovaj tom po svom sadržaju i pitanjima koja obuhvata veoma raznovrstan, što ga čini zanimljivim, posebno kad je reč o delovima koji se odnose na tajne organizacije i veze, kao i ljude koji su u njima učestvovali. Iz kratkih biografskih opisa mnogobrojnih ličnosti koje su se bavile obaveštajnim poslovima, koje je autor sa merom dao, vidi se da su svi oni pripadali imućnim porodicama, da su se školovali u zapadnim zemljama i da su od najranije mladosti bili antikomunistički vaspitani. Posebno treba istaći da je autor s pravom poklonio pažnju nastojanju Draže Mihailovića da njegov pokret izraste u vodeću reakcionarnu snagu na Balkanu. Tom pitanju u postojećoj literaturi nije poklanjana potrebna pažnja. U težnji da uništi NOP i onemogući borbu naroda Jugoslavije za svoju slobodu, nacionalnu ravnopravnost i pravednije društvo, Draža Mihailović se povezivao ne samo sa okupatorima i kvislinzima u zemlji, već i sa svim reakcionarnim snagama susednih balkanskih zemalja, nastojeći da njegov pokret izraste u centar balkanske kontrarevolucije. Autor je dokumentovano pokazao da Draža Mihailović i pored svih napora i preduzetih mera nije u tome uspeo upravo zbog činjenice što je NOP imao dominantan uticaj u narodu i što je svojom vojnom i političkom snagom sprečio i onemogućio razne kombinacije kontrarevolucije i kvislinga.

U četvrtom tomu koji ima naziv Slom, u poglavljima: Korpusi Draže Mihailovića polažu ispit pred okupatorom; Ubistvo Koste Milovanovića Pećanca; Povlačenje savezničkih misija; Komandant štaba 110 napušta Dražu Mihailovića; Pad Purića; Čerčilovi pokušaji spasavanja dinastije; Neostvoreni planovi; Poraz Mihailovićevih snaga u Srbiji i novi sporazumi sa okupatorom i kvislingom Milanom Nedićem; Misija pukovnika Mekdauela; Ogranak Mihailovićevog CNK u Rimu; Nezavisna grupa nacionalnog otpora; Obmane Draže Mihailovića; »Alarm« u Londonu i Vašingtonu; Veliko bekstvo; Kraljevi komandosi; Plan komandi lovačkih grupa jugoistoka; Obračun; Proglašenje »kraljevine Slovenije«; Draža na Zelengori; Dražino bekstvo iz obruča; Hapšenje Kalabića i Krug je zatvoren, slikovito je prikazana agonija i slom četničkog pokreta i svih unutrašnjih neprijatelja NOP-a. Sva nastojanja da se spase što se spasti da razbijena su pred naletom jedinica NOV kao mehurići od sapunice. Pokušaj

Draže Mihailovića da objedini sve kvislinške snage u Srbiji i stvori srpsku nacionalnu armiju u cilju uništenja komunizma u Srbiji, bio je pusti san, a ne i realna mogućnost. Dokumentovano i objektivno opisana je delatnost pukovnika Mekdauela, koji je na čelu američke misije došao u Dražin štab avgusta 1944. Dolazak Mekdauela i njegova podrška i obećanja koja je davao četnicima podsticali su njihovu borbu protiv partizana i ulivali nestvarnu nadu četničkim komandantima pa i samom Draži u mogućnost spasa, što je, između ostalog, uticalo i na prerastanje razbijenih ostataka razbojničke bande. Hapšenjem Draže Mihailovića 13. marta 1946. godine završava se četvrti tom, a time i ovo obimno i dobro delo.

Na kraju želim da istaknem da je autor na osnovu prvorazrednih izvora i mnogih do sada nekorišćenih dokumenata svestrano sagledao i obradio četnički pokret Draže Mihailovića i dao likove velikog broja njegovih vodećih ličnosti, koje su svojim životom do rata i delovanjem u ratu bile okosnica tog pokreta. Ovo delo predstavlja izuzetnu vrednost u našoj istorijskoj publicistici i ne samo u njoj nego uopšte, a njegovim objavljivanjem literatura o Jugoslaviji u drugom svetskom ratu biće bogatija i sadržajnija za još jednu vrednu knjigu.

Dr Petar Kačavenda

Handwritten text, possibly a signature or a name, written in blue ink. The text is mostly illegible due to blurring but appears to consist of several lines of cursive script.

UVOD

Dugogodišnja protivnarodna politika vladajuće jugoslovenske buržoazije završila se u proleće 1941. godine definitivnim slomom. Kapitulantsko pristupanje vlade Cvetković—Maček Trojnom paktu u Beču 25. marta izazvalo je odmah odlučan, javno manifestovan otpor širokih masa predvođenih naprednim elementima sa Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu i omogućilo obaranje te vlade. U takvoj situaciji, koja je bitno remetila Hitlerove vojno-političke pripreme za napad na SSSR, vođa nacifašističkog imperijalizma se odlučuje na oružanu akciju protiv Jugoslavije.

Posle iznenadnog napada nacističkih snaga i njihovih satelita, Kraljevina Jugoslavija je 17. aprila 1941. godine potpisala kapitulaciju, a njena teritorija je raskomadana. Deo Slovenije priključen je Rajhu, a njen ostatak, kao i Primorje, Dalmaciju i Crnu Goru, okupirale su italijanske trupe. Od Hrvatske je stvorena tzv. Nezavisna Država Hrvatska sa Antom Pavelićem na čelu. Ovoj novoj tvorevini priključeni su i delovi Bosne i Hercegovine. Bačka i Baranja pripojene su Hortijevoj Mađarskoj, a izvesni krajevi Srbije i Makedonije Bugarskoj. Od Srbije,

Banata i jednog dela Kosova stvoreno je nemačko okupaciono područje.

U tako razbijenoj Jugoslaviji njeni narodi podvrgnuti su nezapamćenom teroru, nasilju, pljački i ubistvima, u skladu s fašističkim planovima o porobljavanju slobodoljubivih naroda, a u nekim slučajevima i njihovom potpunom istrebljenju.

Umesto da stvarno pokušaju da organizuju otpor i da se bore, kralj i vlada generala Dušana Simovića su još u toku rata, 14. i 15. aprila, pobjegli iz zemlje, ne obezbeđujući bilo kakav kontakt sa narodima Jugoslavije i ostavljajući ih na milost i nemilost nacističko-fašističkim okupatorima, duboko uvereni u pobjedu zapadnih saveznika, koja će im omogućiti nesmetani i siguran povratak u zemlju, a zatim i vlast u njoj, čime bi njihove pozicije i dalje ostale nepromenjene. Većina buržoaskih stranaka, prvenstveno onih koje su imale protivosovinski stav, bila je razbijena zavodjenjem okupacije. Manji broj rukovodećih ljudi ovih stranaka koji su ostali u zemlji zauzeo je u početku pasivan stav, dok je znatan njihov deo počeo odmah da prilazi okupatoru, nudeći mu razne usluge i pomoć i smatrajući da će na taj način najbolje sačuvati svoje pozicije u novim uslovima.

Ostaci oružanih snaga Kraljevine Jugoslavije koji su izbegli zarobljavanje — oficiri, podoficiri, žandarmerija, kao i razni upravni i policijski organi buržoaske vlasti — brzo su se sporazumeli sa okupatorom i stupili u njegovu službu, izuzimajući jedan deo — pretežno oficira i žandarma — koji se u početku skrivao po šumama propagirajući propast snaga osovine i pobjedu zapadnih saveznika. Ova grupa je, nešto kasnije, postala jezgro organizacije Draže Mihailovića koji je već u jesen 1941. godine otpočeo, prvo prikrivenu, a zatim i otvorenu, saradnju sa okupatorom i njegovim domaćim pomagačima.

Fašističke i profašističke domaće stranke i grupacije (ustaška organizacija, Zbor itd.) i njihove vođe Ante Pavelić, Dimitrije Ljotić i drugi, kao i razni nacističko-fašistički eksponenti i agenti (Milan Aćimović, Milan Nedić, Leon Rupnik i drugi), koji ranije nisu mogli da dođu do punog i željenog političkog izražaja sa svojim profašističkim pogledima i uverenjima, dočekali su okupatora raširenih ruku, čvrsto verujući da je sada došao

momenat za njihovu punu afirmaciju. Oni su se odmah stavili u službu okupatora koji je, prvenstveno njihovom pomoću, a zatim i uz pomoć novih saveznika iz buržoaskih redova, sprovodio i realizovao svoje porobljivačke i pljačkaške planove u Jugoslaviji.

Uz narod, kao opšta jugoslovenska politička snaga, ostala je jedino Komunistička partija Jugoslavije koja je još davno pre oružanog napada na našu zemlju upozoravala narodne mase na preteću opasnost od nacifašističkog imperijalizma i pozvala ih u borbu protiv njega. To je bila ona ista politička snaga koja je postavljala energične zahteve i vodila upornu borbu za organizovanje i stvaranje borbene gotovosti zemlje, za što snažniji otpor protiv onih koji nasrću na njenu slobodu i nezavisnost. To je bila ona ista politička snaga, sa već jakim korenima u narodu, koja se uz mnoge žrtve godinama uporno borila za ostvarivanje narodnih težnji i želja, za istinsku demokratizaciju zemlje i njene spoljne i unutrašnje politike, za nacionalnu i socijalnu ravnopravnost naroda Jugoslavije, a protiv raznih antidemokratskih i profašističkih režima koji su punih dvadeset godina sprovodili ugnjetavanje, nasilje, pljačku i korupciju, trgujući otvoreno sa interesima sopstvenog naroda, sa kojim ovi režimi nikada nisu ni imali ničeg zajedničkog. Najzad, to je bila ona ista politička snaga koja je već prvih dana po otpočinjanju aprilskog rata svojim proglasom pozvala sve jugoslovenske narode u borbu, a radničku klasu i naročito komuniste u prve borbene redove za odbranu zemlje. U proglasu CK KPJ povodom aprilskog rata 1941. upućenom narodima Jugoslavije, pored ostalog se kaže:

»Vi koji se borite i ginete u borbi za svoju nezavisnost, znajte da će ta borba biti okrunjena s uspehom... ne klonite duhom! Zbijte čvrsto svoje redove! Dočekajte izdignute glave i najteže udarce: Komunisti i čitava radnička klasa Jugoslavije ustrajat će do konačne pobjede u prvim redovima borbe protiv osvajača... Stvorit će se na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna bratska zajednica.«¹

Tih dana CK KPJ doneo je i odluku da se na teren upute pojedini istaknuti komunisti da bi pomogli organizovanje odbrane zemlje, jer su se znaci rasula vojne sile Kraljevine Jugoslavije već uveliko manifestovali. Ali ove, kao i sve ostale mere preduzete da bi se sprečio slom, ostale su bez rezultata. Njima se, i pored najbolje volje,

nije moglo popraviti ono što je punih dvadeset godina rušeno da bi se na kraju pretvorilo u prah i pepeo.

Svojim osnovnim stavovima odbrane narodnih interesa KPJ je ostala do kraja dosledna. I zahvaljujući baš toj doslednosti i iskustvu stečenom u svojoj dvadesetogodišnjoj borbi u ilegalnosti protiv svih narodnih neprijatelja, KPJ je uspela da očuva kompaktnost i borbenu sposobnost i u novim uslovima, nastalim dolaskom okupatora u zemlju.

*

Sprovodeći svoj porobljivački plan, okupatori su već prvih dana počeli progon stanovništva, uperivši oštricu naročito na napredne elemente u zemlji, a posebno na pripadnike KPJ i njihove simpatizere. Većina domaćih buržoaskih grupa, uz obilatu pomoć okupatora, prosto se takmičila u razvijanju šovinizma i sejanju mržnje među narodima Jugoslavije, a najrevnosnije okupatorove slugе, dobivši od svog gospodara određene ruke, počinju sa masovnim pokoljem nevinog stanovništva na nacionalnoj i verskoj osnovi. Najpre u Pavelićevoj NDH dolazi do krvavih masovnih zločina nad nedužnim srpskim življem koji su razularene ustaške bande bukvalno uništavale. Otpočelo je i masovno iseljavanje Srba sa teritorije koju je obuhvatala novoproglašena NDH; Srbi su nasilno prevođeni u katoličku veru, njihova imovina je uništavana, pri čemu su paljena čak i cela sela, a u raznim logorima nalazili su smrt svi, i Srbi i Hrvati, koji se nisu slagali sa ovakvom ustaškom politikom.

U drugim krajevima — u Bačkoj pod Mađarima, Makedoniji i na Kosovu i u Metohiji pod Bugarima, Italijanima i albanskim kvislinzima — srpski živalj doživljavao je slične, pa čak i iste progone i uništavanja kao i u NDH.

Ovom krvavom pirovanju pridružili su se, čim su dovoljno ojačali, i četnici Draže Mihailovića, vršeći pokolje nevinog hrvatskog, a naročito muslimanskog stanovništva.

U anektiranim područjima, a najizrazitije u Sloveniji, okupator je počeo i masovno iseljavanje stanovništva i odnarođavanje onih koji su još ostali u ovim krajevima. Tako su okupatori, svaki na svom području,

uvodili nemački, bugarski, italijanski i mađarski jezik u administraciju, zabranjivali su svaku manifestaciju jugoslovenske kulture, uništavali knjige i slično, favorizujući razne nacionalne manjine i fašističke i profašističke organizacije i grupe.

Uklapajući je u svoj ekonomski plan za dalje vođenje rata, Jugoslaviju je okupator podvrgao i surovom maksimalnoj privrednoj eksploataciji, što je dovelo do strahovitog pogoršanja ekonomskog i socijalnog položaja stanovništva.

Pod ovakvim, svakim danom sve jačim i nesnosnijim pritiskom okupatora i njegovih saradnika na nezaštićeni narod, za Komunističku partiju Jugoslavije, istinskog pobornika i zaštitnika narodnih interesa, nije bilo dileme. Da bi zaštitila narod i omogućila mu opstanak, a i otvorila mu put u novi slobodan život u zemlji u kojoj će sam sebi biti gospodar, Partiji je ostajalo samo jedno rešenje: da organizuje narod i povede ga u otvorenu oružanu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih slugu. U stvari, ova oružana borba bila je samo produžetak one koju je KPJ već odavno vodila, koja je sada morala da se prilagodi novim uslovima, stvorenim okupacijom zemlje i izdajom i kapitulacijom vladajućih buržoaskih vrhova.

Međutim, prvih dana okupacije još nisu postojali svi uslovi koji bi obezbedili ne samo uspešan početak nego i završetak jednog ovako zamašnog dela. Neprijatelj je bio daleko nadmoćniji i u to vreme nalazio se na vrhuncu svoje moći. Posle sloma Kraljevine Jugoslavije i Grčke, rat protiv snaga osovine, sve do 22. juna vodila je samo Velika Britanija, dok je većina evropskih zemalja, žrtava nacističko-fašističke agresije, stenjala pod pritiskom organizatora »novog poretka u Evropi« ne pružajući mu nikakav ozbiljniji otpor. Usled toga je Hitler još raspola-gao ogromnim brojem svežih trupa neangažovanih na frontovima, kojima bi bio u stanju da spreči i uništi svaku akciju oružanog otpora i to za relativno kratko vreme. Pored toga, za jednu ozbiljnu akciju kao što je oružani ustanak protiv nesravnjivo nadmoćnijeg okupatora koja bi imala i realnih izgleda za uspešan završetak, neophodno je bilo izvršiti ne samo organizacijske i kadrovske, već i sve ostale pripreme: prikupljanje oružja,

municije, raznog materijala i slično, što je u uslovima okupacije bilo neobično teško.

U toku aprilskog rata, kao i u momentu sloma Kraljevine Jugoslavije i neposredno posle toga, sedište CK KPJ bilo je u Zagrebu. Tu su se slivali svi izveštaji partijskih organizacija sa terena, razna druga obaveštenja i informacije na osnovu kojih je detaljno proučavana situacija, donošene odluke i hitno preduzimane potrebne mere.

Na dan 1. maja 1941. godine CK KPJ izdao je svoj uobičajeni prvomajski proglas koji, pored ostaloga, sadrži i sledeće:

„... i kao što je Kompartija dosada stajala u prvim redovima narodne borbe, tako će i odsada još upornije organizovati i voditi borbu naroda protiv okupatora i njegovih slugu u zemlji, protiv raširivanja nacionalne mržnje, a za bratstvo naroda Jugoslavije i svih naroda na Balkanu, protiv izrabljivanja radnih naroda, za bolju i srećniju budućnost.

Radnici, seljaci, građani — svi rodoljubivi elementi!

Na okup! U ovim sudbonosnim danima potrebno je ujediniti sve vaše snage u borbu za vaš opstanak. Vaš opstanak i vaše nacionalne tekovine ugrožene su od vaših vjekovnih neprijatelja... Više nego ikada potrebna je narodna sloga u tim teškim časovima. Ne klonite duhom, ustrajte u borbi u koju vas poziva i koju vodi avangarda radničke klase — Komunistička partija Jugoslavije.«²

Samo petnaest dana posle kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, u Zagrebu je održano poznato majsko savetovanje CK KPJ na kome je veoma detaljno proučena situacija nastala okupacijom i komadanjem zemlje i konstatovani uzroci koji su do toga doveli. Na ovome savetovanju su donete značajne istorijske oduke za razvoj oružane borbe, ne samo protiv okupatora, nego i protiv svih ostalih narodnih neprijatelja iz redova domaćih kolaboracionista i izdajnika.

U govoru na savetovanju, Josip Broz Tito je, prema sećanju učesnika, naglasio «da je narod u Jugoslaviji ogorčen na kralja i staru vladu zato što su izdali zemlju, što je nisu pripremili za odbranu protiv okupatora. Takođe je ogromno neraspoloženje prema petokolonašima, koji sada sarađuju s Hitlerom i Musolinijem. Zbog toga, ustanak protiv okupatora mora da bude povezan s bor-

bom protiv 'pete kolone'. To znači da staru civilnu vlast treba rušiti i umesto nje stvarati novu, narodnu vlast.

On je rekao da se sada moraju preduzeti sve mere za preduzimanje vlasti tako da je buržoazija nikad više ne preuzme, da će se ustanak protiv okupatora razvijati tako da to neće biti nikakva buržoaska revolucija, nego da će radne mase doći direktno do vlasti.³

Među zaključcima ovoga savetovanja, pored ostalih, nalazi se i sledeći:

»Pod vođstvom KPJ narod će izvojevati svoju slobodu, nezavisnost i bolju budućnost, jer je to životna zadaća i cilj avangarde proleterijata, Komunističke partije Jugoslavije.

Učvršćujući organizaciono svoje redove i proširujući svoju organizaciono-partijsku mrežu u gradovima i na selu, Partija mora da usmeri najveću pažnju borbi protiv okupatora, za nacionalno oslobođenje podjarmljenih naroda Jugoslavije.«⁴

Na savetovanju je takođe odlučeno da se odmah otpočne sa što intenzivnijim pripremama naroda za oružani ustanak protiv okupatora. U ovome cilju se odmah po završenom savetovanju veći broj članova CK uputio na teren, u razne pokrajine, kako bi što pre i što efikasnije realizovali donete odluke i organizovali narodne mase Jugoslavije za predstojeću oslobodilačku borbu. Isto tako je odlučeno da, radi lakšeg rukovođenja planiranim pripremama za ustanak, CK KPJ prebaci svoje sedište u okupirani Beograd, gde su momentano i uslovi za rad bili znatno bolji. To je ostvareno već polovinom maja.

Izveštaji koji su tokom maja i juna stizali u CK iz raznih krajeva pokazivali su izvanredno povoljan razvoj akcije. Poslovi na pripremanju oružanog ustanka protiv okupatora i njegovih slugu napredovali su velikom brzinom. U nekim krajevima NDH naseljenim srpskim življem (Lika, Banija, Kordun, Hercegovina) već je u toku maja dolazilo do borbi između Paveličevih ustaša i manjih grupa progonjenih Srba koji su se gotovo goloruki, naoružani vilama, grabuljama, sekirama i sličnim oruđima, pokušali da suprotstave ustaškom teroru i nasilju, boreći se za svoj goli život. Partija je vodila računa o takvim i sličnim slučajevima. Ona je u takve krajeve slala svoje najbolje ljude da ugroženom narodu pružaju pomoć i njegovu borbu pravilno kanališu.

U drugoj polovini juna pripreme za oružani ustanak su se već privodile kraju. Tako je ispunjavanje i poslednjeg značajnog uslova za početak oružanog ustanka zateklo Komunističku partiju Jugoslavije potpuno spremnu. Naime, 22. juna Hitler je napao Sovjetski Savez. Neposredna posledica ovoga napada bilo je stvaranje međunarodne antihitlerovske i antifašističke koalicije koja je pružala garancije da će se započeta oružana borba protiv okupatora i njegovih pomagača uspešno završiti.

Još istoga dana CK KPJ je održao sastanak sa koga je uputio proglas narodima Jugoslavije. U njemu je, pored ostaloga, stajalo:

»Vi koji stenjete pod okupatorskom čizmom, svi vi koji ljubite slobodu i nezavisnost, koji nećete fašističkog ropstva — znajte da je kucnuo čas borbe za vaše oslobođenje od fašističkog osvajača. Zato doprinesite svoj deo u borbi za vašu slobodu, pod vođstvom KP Jugoslavije! Borba Sovjetskog Saveza jeste i vaša borba, jer se on bori i protiv vaših neprijatelja, pod čijim vi jarmom stenjete. Ne dajte se zavesti raznim domaćim reaktionarima koji su u službi fašističkih bandita! Vaše mesto jeste u prvim borbenim redovima radničke klase, koja se bori za svoju i vašu istinsku slobodu i nezavisnost. Od te borbe zavisi vaša budućnost i budućnost vaše dece. Ako ljubite svoju slobodu i nezavisnost, ako nećete biti tuđi robovi, ako želite da se oslobodite fašističkog ropstva, onda pomognite svim sredstvima pravednu borbu velike i miroljubive zemlje socijalizma — Sovjetskog Saveza, ujedinite svoje snage protiv vaših ugnjetača, fašističkih osvajača, koji porobiše i opljačkaše vašu zemlju.«

CK KPJ se u proglasu posebno obraća radnicima Jugoslavije:

»Proleter i sviju krajeva Jugoslavije, na svoja mesta — u prve borbene redove! Zbijte čvrsto svoje redove oko vaše avangarde, KP Jugoslavije! Svaki na svoje mesto! Nepokolebljivo i disciplinovano vršite svoju proletersku dužnost! Spremajte se hitno za poslednji odsudni boj, ne dozvolite da se proliva dragocena krv herojskih sovjetskih naroda bez vašeg učešća! Vaše parole moraju biti: nijedan radnik ili radnica ne sme otići u fašističku Nemačku da svojim radom jača snage fašističkih bandita, nijedan top, nijedna puška, nijedno tane, nijedan metak, nijedno zrno žita itd. ne smeju vašom pomoći dospeti u ruke fašističkih zločinaca! Mobilizujte sve

vaše snage protiv toga da naša zemlja bude baza za snabdovanje fašističkih rulja, koje kao besni psi napadaju na Sovjetski Savez, na našu dragu socijalističku zemlju, na našu nađu i kulu svetilju, prema kojoj se sa nadom upiru oči trudbenika čitavog sveta!»

Komunistima Jugoslavije su u proglasu upućene ove reči:

»Došao je onaj najteži čas koga smo mi u našoj borbi predvideli. Mi smo znali šta spremaju fašistički zločinci protiv SSSR i čitavog radnog čovečanstva. Krvožedni fašistički vlastodršci, koji drže u ropstvu svoje narode i narode podjarmljenih zemalja Evrope, navestiše nam rat do istrebljenja, navestiše preko radija krvavi pokolj komunista. Mi tu borbu prihvatamo, jer smo je i očekivali i mi smo se na nju spremali. U toj borbi neće biti pardona ni jednom komunisti! — deru se fašisti-krvnici. A mi im kažemo: 'U toj borbi neće biti pardona zločinačkim fašističkim vođama i njihovim vernim slugama, u toj borbi neće biti pardona fašističkoj finansijskoj oligarhiji i njenim satrapima!«

U proglasu se kaže i ovo:

»Narodi Jugoslavije: Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i drugi... Vi ste bili pobeđeni u ratu, ali niste pokoreni. Slavne tradicije borbe za pravdu i slobodu vaših dedova ne smeju biti zaboravljene. Sada je vreme da pokažete da ste dostojni potomci svojih slavnih predaka. Sada je vreme, sada je kucnuo čas da se dignete svi kao jedan u boj protiv okupatora i njihovih domaćih slugu, krvnika naših naroda. Ne prezajte ni pred kakvim terorom neprijatelja. Na teror odgovarajte masovnim udarom po najosetljivijim tačkama fašističkih okupatorskih bandita. Uništavajte sve što koristi fašističkim osvajačima. Ne dozvolite da naše železnice prevoze ratni materijal i druga sredstva koja služe fašističkim hordama u njihovoj borbi protiv Sovjetskog Saveza. Stvorimo u našoj zemlji opsednutu tvrđavu za fašističke osvajače.«³

U svome referatu na Petom kongresu KPJ, Josip Broz Tito je osvrćući se na ovaj proglas rekao:

»To je bio bojni zov naše Partije na ustanak, na oružje, odlučan i nepokolebljiv bojni zov, s vjerom u pobjedu, kako za našu Partiju, tako i za naš narod.«⁴

Dvadeset sedmog juna 1941. godine u Beogradu je formiran Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, a 4. jula, na sastanku Politbiroa CK KPJ održanom takođe u Beogradu, doneta je odluka da

odmah otpočne oružani narodni ustanak, da ranije formirane oružane grupe stupe, kao partizanski odredi, u akciju, da se kao predstavnici Partije i naroda u partizanske odrede postave komesari, a da se u pojedine pokrajine upute članovi CK sa izvanrednim političkim i vojnim ovlašćenjima. Takođe je odlučeno da se partizanski odredi formiraju širom zemlje, a narodima Jugoslavije uputi nov proglas.

Na sastanku su izrađena i detaljna uputstva za akciju i organizaciju partizanskih odreda, koja su odmah upućena na teren, a kasnije, 10. avgusta, bila su objavljena i u prvom broju Biltena Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, koji je od tada izlazio redovno za sve vreme trajanja narodnooslobodilačkog rata.

Neposredno posle sastanka prišlo se i izradi detaljnog plana zajedničke akcije partizanskih odreda i stvaranja oslobođene teritorije, kao važnog uslova za dalje uspešno razvijanje i rukovođenje ustankom.

*

U trenutku otpočinjanja oružanog ustanka, okupator je na teritoriji bivše Kraljevine Jugoslavije imao značajne vojne snage. Nemci su na teritoriji Srbije imali raspoređene tri divizije, dok je jedna bila razmeštena po ostalim delovima Jugoslavije, koji su ulazili u njihovu interesnu sferu. Na ovoj teritoriji bilo je raspoređeno i nekoliko bataljona za osiguranje, žandarmerijske i policijske jedinice. Na svome okupacionom području Italijani su imali II armiju koja se sastojala od devet pešadijskih divizija i tri samostalna puka, sa ostalim tenkovskim, artiljerijskim, konjičkim i policijskim jedinicama. Pored toga, na terenu Crne Gore, Makedonije i Kosmeta bile su raspoređene tri nepotpune divizije iz sastava IX armije koja je bila dislocirana u Albaniji. Bugarske okupacione snage sastojale su se od dve pešadijske divizije, tri brigade, jednog graničnog puka, kao i nekih manjih jedinica, sve iz sastava V armije, dok su iz sastava I armije bili samo neki manji delovi u okolini Pirota i Zaječara. Mađari su, na svome području, imali raspoređene tri brigade.

Pored ovih okupacionih snaga, Pavelić je na teritoriji NDH od početka ustanka uspeo da formira pet

domobranskih divizija i četiri žandarmerijska puka, dok su ustaški bataljoni, čete i vodovi bili dislocirani po gradovima i većim mestima. U okupiranom delu Srbije, okupator je uspeo da još u maju formira takozvanu Komearsku upravu, na čelu sa nacističkim agentom Milanom Aćimovićem bivšim šefom beogradske policije a 1939. i ministrom unutrašnjih poslova, i tako pridobije za saradnju ceo upravni i policijski aparat Kraljevine Jugoslavije koji se u momentu okupacije zatekao u Srbiji. Od domaćih oružanih snaga na terenu okupirane Srbije bila su raspoređena tri žandarmerijska puka, ukupne jačine oko 3.000 žandarma, koji su predstavljali ostatke žandarmerije Kraljevine Jugoslavije. Slična situacija bila je i u ostalim krajevima Jugoslavije, u kojima je izdajnička buržoazija stavila okupatoru na raspolaganje ostatke svojih oružanih snaga, prvenstveno žandarmerije, s ciljem da, koliko-toliko, održi svoje ranije pozicije (Natlačan u Sloveniji, Sekula Drljević u Crnoj Gori itd).

Nasuprot svim ovim snagama, stajao je, tako reći, goloruk slobodoljubivi i borbeni narod sa Komunističkom partijom na čelu, čvrsto rešen da i pod najtežim uslovima otpočne oružanu borbu za ostvarenje svojih težnji — narod rešen da sa oružjem u ruci kroji sam svoju sudbinu.

Sedmoga jula 1941. godine planula je u Beloj Crkvi, kraj Krupnja u Srbiji, prva ustanička puška. Nju je ispalio student Žikica Jovanović-Spanac na žandarme koji su pokušali da ometu zbor na kome su govornici, pripadnici Valjevskog partizanskog odreda, pozivali narod na oružje i borbu protiv okupatora i njegovih slugu.

Ova prva ustanička puška odjeknula je širom Jugoslavije. Narod je, masovno, i u ostalim krajevima zemlje počeo da se laća oružja i diže na ustanak. U Crnoj Gori 13. jula; u Sloveniji 22. jula; u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 27. jula i u Makedoniji 11. oktobra.

Uspešan razvoj ustanka, obeležen pobedama partizanskih odreda u sukobima s okupatorskim i kvislinškim vojnim formacijama, omogućio je stvaranje znatnog broja oslobođenih teritorija u raznim krajevima zemlje. Već krajem septembra 1941. godine u Srbiji bilo je oslobođeno oko jedne trećine njene celokupne teritorije. Oslobođene teritorije su kao baze za dalje širenje ustanka u zemlji i pravilno rukovođenje njime bile bez sumnje od ogromnog značaja, naročito ona stvorena na terenu zapad-

ne Srbije, koja je obuhvatala gradove Gornji Milanovac, Čačak, Užičku Požegu, Užice, Ivanjicu, Čajetinu, Ušće, Rašku, Mataruge, Vrnjačku Banju i sva okolna manja mesta, dok su neprijateljski garnizoni u Šapcu, Valjevu, Kragujevcu, Kraljevu, Lajkovcu i Obrenovcu bili opkoljeni i blokirani partizanskim snagama. Značaj ove teritorije bio je utoliko veći što je ostala slobodna nekoliko meseci, sve do kraja novembra 1941. godine, do kada je predstavljala jedinstvenu celinu.

Slična situacija je bila u Crnoj Gori. Burnim i u početku vrlo uspešnim razvojem ustanka oslobođen je veći broj gradova i manjih mesta. Italijanski okupator se zadržao u svojim jačim garnizonima, Cetinju, Nikšiću, Podgorici i Pljevljima, opkoljen i blokiran partizanskim jedinicama. Tako je, izuzev ovih nekoliko gradova, u drugoj polovini jula cela teritorija Crne Gore bila oslobođena. Ali ne zadugo, jer su italijanski okupatori, ojačani svojim trupama iz Albanije, već krajem istog meseca počeli snažnu ofanzivu protiv partizanskih snaga.

Nešto kasnije i u drugim krajevima zemlje — Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini — stvorene su veće ili manje slobodne teritorije, čiji je značaj za razvoj ustanka u tim krajevima takođe bio od velikog značaja.

Sredinom septembra 1941. godine, kada je u ruke ustanika palo i poslednje neprijateljsko uporište na liniji Šabac—Užice, Glavni štab i CK premeštaju svoje sedište iz Beograda. Od tada pa sve do oslobođenja Užica oni su se nalazili u Krupnju. Samo desetak dana po prelasku Tita iz Beograda na oslobođenu teritoriju u Stolicama, kraj Krupnja, održano je 26. septembra vojno-političko savetovanje kome su pored članova CK i većine članova Glavnog štaba prisustvovali i komandanti štabova i većih vojnih jedinica iz Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slovenije.

Govoreći na Petom kongresu KPJ o ovome savetovanju i njegovom značaju za dalji razvoj ustanka u zemlji, Josip Broz Tito je između ostalog rekao:

»Ovo savetovanje imalo je veliki značaj ne samo u pogledu rukovođenja operacijama partizanskih odreda u Jugoslaviji već je na tom savetovanju naša Partija zauzela i jasno određenu liniju za stvaranje narodnooslobodilačkih odreda, kao garancije za uspeh oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije.«¹

Stvaranje novih organa revolucionarne vlasti, bez sumnje, omogućila je i činjenica da su postojale oslobođene teritorije. U ovim oblastima odmah se, i to prilično intenzivno, prišlo realizaciji plana stvaranja mreže narodnooslobodilačkih odbora koje je neposredno i slobodno birao sam narod, kao nove revolucionarne organe vlasti, namesto onih starih, korumpiranih i od prvih dana okupacije kompromitovanih saradnjom sa okupatorom i borbom protiv svog sopstvenog naroda.

Tako su na ruševinama Kraljevine Jugoslavije, a na inicijativu KPJ i prema njenim direktivama, počeli da niču novi organi vlasti. Prvo po oslobođenim manjim i većim mestima, a zatim je, posle oslobođenja Krupnja, formiran 5. septembra 1941. godine i prvi sreski narodnooslobodilački odbor. Dva meseca kasnije, 7. novembra, u Užicu je obrazovan i prvi okružni NOO za okrug užički. U svome sastavu on je imao 6 sreskih, 1 gradski i 57 opštinskih NO odbora. Odmah zatim formiran je i Glavni NOO Srbije i time uspostavljen ceo sistem nove revolucionarne vlasti u oslobođenim delovima Srbije. Koristeći i iskustvo u Srbiji, u toku leta i jeseni 1941. godine NO odbori niču i u ostalim delovima zemlje, kako na oslobođenoj tako i na teritoriji koju je kontrolisao okupator.

Zamišljeni i formirani sa prvenstvenim ciljem organizovanja pozadine i pomoći frontu, NO odbori su uporedo sa razvijanjem narodnooslobodilačke borbe — koja je tokom vremena sve više dobijala i karakter narodne revolucije — i sami, kao organi narodne vlasti, prerastali u organe narodne revolucije i postajali okosnica novog društvenog uređenja.

Izbijanje i razvoj narodnog ustanka naterali su i prozapažno orijentisane buržoaske grupe u zemlji da pokažu svoje pravo lice. Smatrajući aprilski rat svojim doпрinosom u borbi protiv sila osovine, one su verovale da će, oslanjajući se na taj kapital, iskoristiti savezničku pobedu da ponovo zauzmu vlast u zemlji i uzjašu na narodnu grbaču. Bojeći se opravdano da bi uspeh narodnog ustanka doveo do suprotnog rezultata, u njihovim redovima već prvih dana ustanka dolazi do prilične uznemirenosti, a ubrzo zatim i do mobilizacije njihovih snaga koje su se, boreći se za sopstvene interese, samo nekoliko meseci kasnije našle u taboru okupatora i rame uz rame sa njim vodile borbu protiv sopstvenog naroda.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and is mostly obscured by the low contrast and fading of the document.

OD IVANJICE DO RAVNE GORE

Dragoljub-Draža Mihailović je — prema ličnom kazivanju — rođen 27. aprila 1893. godine u Ivanjici, srez moravički. Njegov otac Mihailo bio je sreski pisar u Ivanjici, a mati Smiljana, rođena Petrović, bila je poreklom iz seoske porodice iz sela Tisovice kod Nove Varoši, a njen otac bio je upravnik pošte u Požarevcu. Draža je imao dve sestre, od kojih je jedna, Milica, umrla 1905. godine, dok je druga, Jelica, preživela drugi svetski rat u Beogradu.

Draža je rano ostao bez roditelja. U drugoj godini života umro mu je otac, a u sedmoj mati. Posle smrti oca prešao je u Beograd kod babe po ocu i stričeva — Tome, koji je bio glavni upravnik telegrafa u Beogradu, Dragomira, koji je umro kao poručnik 1903. godine u Beogradu, Velimira, koji je poginuo u prvom svetskom ratu kao potpukovnik, komandant 9. puka i Vladimira, veterinarskog pukovnika, koji je umro u Beogradu 1929. godine. Osnovnu školu završio je u Beogradu 1904. godine i šest razreda gimnazije 1910. godine. Zatim je stupio u Vojnu akademiju. U činu podnarednika-pitomca učestvovao je u ratovima 1912. i 1913. godine u svojstvu ađutanta bataljo-

na. Dok se nalazio na teritoriji današnje Albanije, krajem rata, unapređen je u čin potporučnika. Po završetku rata odlazi na produženje školovanja u Vojnu akademiju, ali kada je izbila pobuna u Albaniji, septembra 1913. godine, ponovo je u ovim krajevima sa štabom čije je sedište u Novom Pazaru. Krajem decembra iste godine, ponovo se vraća u Beograd, nastavlja Akademiju, u kojoj ostaje sve do juna 1914. godine, kada je mobilisan i stupa u rat kao vodnik u pešadijskoj četi Prekobrojnog pešadijskog puka. Učestvuje u svim većim borbama koje su tada vođene. Prešao je Albaniju, povlačeći se zajedno sa srpskom vojskom na Krf. Na Đurđevdan 1916. godine polazi sa srpskom vojskom u Solun i učestvuje u probouju solunskog fronta. U borbi blizu Lerina, prilikom jednog juriša mitraljeskog odeljenja čiji je on bio komandir, bio je teško ranjen.

Lećio se u bolnici u Solunu i krajem decembra, i pored ocena komisije da nije više za stroj, dobrovoljno se vraća u svoju jedinicu, i dobrovoljno učestvuje u borbama sve do završetka rata. Iz rata izlazi sa činom poručnika. Kao simpatizer Dragutina Dimitrijevića Apisa bio je zapostavljen. Progonio ga je Josif Kostić, jedan iz grupe islednika koji su ispitivali Apisa i njegove drugove, jer nije hteo lažno da svedoči protiv svog pretpostavljenog komandanta bataljona. Radi toga bio je pod sudom i disciplinski kažnjen. U ratu je odlikovan sa dve Zlatne medalje za hrabrost, i jednom Srebrnom za hrabrost, Ordenom belog orla sa mačevima IV i V reda i engleskim Bojnim krstom, po izboru i jedini u celoj diviziji.

O svojoj vojničkoj karijeri Draža Mihailović je ispričao:

»Poručnik sam postao septembra 1918. godine i primio sam četu u 2. bataljonu 2. jugoslovenskog puka. 1919. godine premešten sam u Kraljevu gardu u kojoj ostajem samo 4 meseca i iz koje sam izbačen jer sam Novu godinu 1920. sačekao u kafani 'Sloboda' u društvu sa gardijskim poručnikom Stevanom Bahunjickim, koji je nazdravio zdravicu i dotakao se boljševičke revolucije, apostrofirajući da naša sloboda ima da dođe sa Istoka. Moj drug je produžio zdravicu upućenu meni, a od susednog stola došla je pretnja građanina Svetozara Pribićevića. Ja sam izvadio revolver, stavio ga na sto i kazao: 'Da vidim ko je bolji Srbin od mene', navukao metak u cev i pištolj držao pred sobom. Moj drug je produžio zdravicu, tada interveniše sa susednog stola jedan sudski potpukovnik, Ra-

ka, čije prezime ne znam, koji je poznat kao prijav čovjek iz Solunskog procesa, jer je bio lažni svedok protiv Apisa. Zbog ovog događaja bio sam pod sudskim isleđenjem 40 dana, disciplinski kažnjen sa 15 dana zatvora i prognan u Skoplje.

U Skoplje sam proteran stražarno. Po izdržanoj kazni postajem adutant puka u kojem sam služio u toku rata i koji se tada zvao 28. pešadijski puk. Tu ostajem kratko vreme, a zatim me šalju u padobrasku školu u Skoplju za nastavnika i komandira samostalnog mitraljeskog voda pri školi. Sa nastavnim osobljem i mitraljeskim vodom prešao sam u Niš, jer se škola u Skoplju rasformirala, a potom u Sarajevo u sastav 2. pešadijske padobranske škole. Tada sam imao čin kapetana druge klase.

Godine 1921. konkursom sam primljen na Višu školu Vojne akademije, a 1922. dobijam čin kapetana prve klase. Po završenoj Višoj školi, 1923. odlazim, kao festi u rang, na pripremu za generalštabnu struku i ostajem do marta 1926. godine, kada sam preveden u generalštabnu struku. Naravno, posle završenog ispita budem postavljen za načelnika štaba puka Dunavske divizijske oblasti u Beogradu u činu majora. Za vreme moje pripreme za generalštabnu struku radio sam u Obaveštajnom odeljenju Generalštaba u toku od gadinu i po dana kod šefa Petra Markovića. U Nastavnom odeljenju sam radio šest meseci kod Emila Belica.

Po završenoj pripremi, na ličnu intervenciju ministra vojske Dušana Trifunovića, koji me je zapazio kao najboljeg taktičara iz škole, rasporedio me je baš u Dunavsku diviziju. Ovo se smatra jednim od najboljih položaja u Beogradu. Naglašavam da na isti nisam došao ni po molbi ni po protekciji, već po želji moga profesora iz Više škole, koji je postao ministar vojske. 1927. godine preveden sam u Gardu sa činom majora. Imao sam položaj načelnika štaba. Na tom sam položaju ostao do 1930. godine kada dolazim u Francusku na učenje jezika i ostajem 6 meseci i po povratku iz Francuske postajem načelnik štaba Garde, dobijam čin potpukovnika još u Francuskoj i u Gardi ostajem sve do proleća 1935. godine, istovremeno sa položajem načelnika štaba Garde. Bio sam i godinu dana komandant 3. bataljona pešadijskog puka Garde.

Od Solunskog procesa imao sam rdavo mišljenje o kralju Aleksandru, jer sam smatrao da je proces zasnovan potpuno na lažnim osnovama. Ovakvo mišljenje o njemu zadržao sam do njegove pogibije, a njegovom pogibijom bio sam jako potresen. Bio mi je uvredjen nacionalni ponos i žalio sam ga. Cenio sam starog kralja Petra kao velikog demokratu u doba njegove vladavine i to doba smatrao sam kao najsrećnije doba srpske prošlosti.

1935. godine iz Garde sam premešten u Ministarstvo vojske, gde sam ostao na radu dva meseca, tu sam radio u Kreditnom odseku, a u septembru dobijam čin pukovnika. Pre nego što sam dobio čin u junu mesecu odlazim u Sofiju i u svojstvu vojnog atašea ostajem u Sofiji do maja 1936. godine. Iz Sofije sam premešten u Prag zbog afere koja je izbila sa prebacivanjem Damjana Velčeva iz Jugoslavije u Bugarsku, i njegovog pokušaja da digne ustanak u Bugarskoj. Ja ovde nisam bio umešan već je prebacivanje organizovao Ika Panić preko svog kuma koji je bio obaveštajni oficir u Ministarstvu vojske i mornarice, a ja sam samo znao da će on doći u Bugarsku i o tome izvestio svoju komandu. Naravno, sa simpatijama sam posmatrao dolazak Velčeva u Bugarsku, jer sam bio u vezi sa bugarskim oficirima iz Vojne lige koji su bili protiv dinastije Koburga.

Poznavao sam bivše emigrante Zemljoradničke stranke koji su živeli u našoj zemlji, kao što su Nedeljko Atanasov, o kome sam imao loše mišljenje; Ivana Kostova, profesora koji me je učio bugarskom jeziku u Sofiji; Georgija Dimitrova-Gemeta; Vladu Georgijeva, pašenoga Georgijeva Kimona, preko koga sam došao u kontakt i imao tajni sastanak sa Kimonom; zeta Stamboliskog čije sam ime zaboravio, takođe sam ga dobro znao.

Iz grupe Protogerovista poznavao sam Pecu Crvenkovog, Nešu Tumangelova, čiju sam ženu pomagao u Bugarskoj iz svojih ličnih sredstava, jer se on nije smeo vratiti u Bugarsku kao atentator na Borisa. Jednom rečju, znao sam mnoge ljude.

Iz vojnih krugova: general-majora Svetoslava-Slaveta Popova, pomoćnika načelnika Generalštaba i upravnika Tajne generalštabne škole. S njim sam imao dobre bratske veze i bili smo do kraja intimni. On je grmeo protiv oba Koburga. Jednom prilikom je rekao da dok je Koburga u Bugarskoj nema sreće za bugarski narod. Penzionisan je za vreme procesa Damjanu Velčevu. Poznavao sam generala Stojčeva, čija je majka Srpkinja iz Bosne i koji je 1934. godine kao ađutant Borisov otvorio dvorske kapije da uđu pobunjenici. Poznavao sam i imao kontakt sa Ivanom Marinovim, sadašnjim poslanikom Bugarske u Americi (1946. godine — nap. autora), koji je tada bio načelnik Obaveštajnog odeljenja u bugarskom Generalštabu. Smatrao sam da je Borisov loš čovek, i nisam imao vere u njega.

Poznavao sam i bio u kontaktu sa masom oficira iz Vojnog saveza, kako sofijskog garnizona tako i drugih, gde sam vršio zvanične posete. Prilikom jedne posete Bresničkom konjičkom puku pitao me je zastupnik komandanta puka ima li kakve prepreke za naše zблиženje, no pre nego što sam

ja odgovorio pokazao mi je rukom da će odseći glavu Borisu, izražavajući to mimikom i to u prisustvu svih oficira. Bojeći se provokacije odgovorio sam da među nama nema prepreka. Prilikom odlaska iz Sofije lično, iz ruku kralja Borisa, dobio sam Orden Aleksandra Nevskog III stepena uz reči: 'Za vaše korektno držanje kao vojnog izaslanika u Bugarskoj.' Smatrao sam njegov izraz 'korektno' žaokom za moje nekorektno držanje, kako je on mislio, jer sam imao podatke da su Bugari tražili da idem iz Sofije. Formalni razlog mog odlaska za Prag bio je to što se mislilo da sam ja organizovao dolazak Damjana Velčeva u Bugarsku.

Maja ili juna 1936. godine dolazim u Prag i ostajem do maja 1937. godine, opet na položaju atašea. U Pragu su me primili krajnje bratski i preda mnom nisu imali nikakvih tajni. Ja sam im zaista bio prijatelj. Međutim, Stojadinović je vodio drugu politiku i njegov predstavnik Vasilije Protić imao je neprijateljsko držanje prema Česima. Razlog mog odlaska iz Praga bio je taj što je Marić imao nameru da dovede svoga zeta, s tim što će nekoliko meseci zastupati sledećeg vojnog atašea.

Raspoređen sam u Ljubljanu kao načelnik štaba Dravske divizije, na kojem sam položaju ostao do proleća 1938. godine. U proleće 1938. godine primio sam komandu puka u Celju, gde sam ostao do proleća 1939. godine, a tada počao za načelnika štaba utvrđivanja kod generala Rupnika. Po traženju klerikalaca bana Natlačena, pod izgovorom da sam zaostrio odnose sa Nemcima, otišao sam u jesen 1939. godine za nastavnika Više škole Vojne akademije, gde sam predavao taktiku na Generalštabnoj školi a strategiju na Višoj školi. Na ovoj dužnosti ostao sam četiri meseca, a 1940. godine premešten sam u Vrhovnu vojnu inspekciju, tada nanovo formiranu, i dobio položaj načelnika Opšteg odeljenja, koje je imalo za zadatak da uvede u pogledu nastave novine u vojnoj nauci i u našoj vojsci.

Osnivanje ove nove vojne institucije učinjeno je zbog kneza Pavla: kada se on povuče u slučaju punoletstva kralja, trebalo je da bude komandant Vrhovne vojne inspekcije, kao vrhovni inspektor vojske kako bi vojsku zadržao u ruci, kao što je to radio i kralj Milan kao komandant aktivne vojske za vreme vladavine njegovog sina. U ovoj inspekciji odmah sam došao u sukob, jer mi je onemogućeno da provedem novine u našoj vojsci. Povod je bilo jedno predavanje aktivnim i rezervnim oficirima, u kojem sam napao strahovitu zastarelost naše vojske. To je bio razlog da budem smenjen. Tada odlazim u Mostar kao načelnik štaba Primorske armije, koje je mesto smatrano kao mesto za kažnjene oficire.

Prvog aprila 1941. godine dobio sam ratni raspored načelnika Operativnog odeljenja 2 armije. Na tom položaju ušao sam u rat.¹

O svojim vezama sa stranim vojnim atašeima u Kraljevini Jugoslaviji, Mihailović je rekao:

«U leto 1940. godine povezao sam se sa Borom Mirkovićem, jer me je baš on pozvao zajedno sa Žarkom Popovićem, mojim nerazdvojnim drugom i šefom Obaveštajnog odeljenja Generalštaba. Nas dvojica smo s Borom održali niz sastanaka. Sastancima su prisustvovali i njegovi oficiri, koje je on naročito birao. U prvo vreme cilj sastanka bio je zagonetan, Bora je veličao Simovića, napadao Stojadinovića, kneza Pavla i zvaničnu politiku koja se iskristalisala i cilj sastanka je bio prevrat za obaranje režima. U to vreme Simović mi pokazuje naročitu pažnju i određuje me u komisiju za utvrđivanje Fruške gore.

Sastanci sa Borom su se produžavali. Uvek sam na sastanke sa Mirkovićem odlazio u društvu Žarka Popovića i zajedno smo dobijali pozive. Prilikom jednog poziva Žarko je predložio da na sastanak povedem vojnog atašea Engleske Klarka i vojnog atašea Fortijea. Ja sam pristao i pošli smo skupa. Taj sastanak je održan na aerodromu, u kasini.

Prilikom večere general Mirković mi je rekao da ovu dvojicu nije trebalo dovoditi. Uočio sam da se plaši da se nešto ne otkrije u vezi sa zaverom, jer je postojala zabrana da se druži sa vojnim izaslanicima. U poslednje vreme, dok sam bio u Beogradu, odlazio sam kod Bore na sastanke i uvek sa pozivima. Dok sam ja bio u Beogradu bio je donesen opšti plan akcije koji se sastojao u nasilnom obaranju režima i menjanju politike. Detaljni planovi nisu bili razrađeni. Krajem oktobra ja odlazim za Mostar i gubim vezu sa Borom Mirkovićem. Takođe gubim vezu i sa Žarkom Popovićem. Osnovni uzrok je moja bolest — išijas.

27. marta 1941. godine, događaji o kojima me je informisao telefonski major Živan Knežević, jedan od rukovodilaca puča, bio sam u Mostaru.

Od vojnih atašea u Beogradu poznavao sam engleskog atašea Klarka, članove iz poslanstva, američkog atašea Fortijea, članove francuske misije Rikoa, Barbijea, Betuara, kao i ranijeg vojnog izaslanika i jednog generalštabnog majora, alpinca čijeg se imena ne sećam; bugarskog atašea Dobrinova. Njegov naslednik se pravio da me ne poznaje na jednom prijemu, iako smo se znali iz Sofije; grčkog vojnog atašea sam znao; još iz Praga poznavao sam češkog atašea Malija.

Veze sam održavao sa Klarkom i Fortijeom. Obično smo se sastajali u stanu kod Klarka i uvek sam odlazio sa Žarkom

Popovićem, sem jedne večeri kada sam bio sam kod Klarka, a to je one večeri kada je bio prijem Udruženja rezervnih podoficira kod Klarka.

Predmet diskusije sa Klarkom i Fortijeom bila je vojna i politička situacija u Evropi i moja je težnja bila da doznam što više o tim stvarima. Moram priznati da smo dosta i doznawali. Klark je nama davao čitave elaborate o nemačkoj vojsci. Pokazalo se da su ti elaborati bili tačni. Međutim nama je vladao drugarski odnos.

Sastanci su održavani, obično u stanu kod Klarka, tu negde oko sanatorijuma 'Vračar', na Topčiderskom brdu iza igrališta 'Jugoslavije' kod jednog člana britanske ambasade. Svi smo dolazili u civilnom odelu. Uvek smo dolazili noću.

Od kako je Zarko došao na rad u Obaveštajno odeljenje, ja sam svakog dana od 7—9 časova često ostajao u njegovom Odeljenju i pomagao mu u radu. Imao sam i konkretne zadatke na terenu; prevodio sam agente u Austriju, gde sam imao kanal još dok sam bio komandant u Sloveniji. Moj konkretni zadatak bio je održavanje veze s Klarkom i posle Zarkovog odlaska u Rusiju kao vojnog izaslanika. Zarko je u Rusiju pošao u drugoj polovini 1940. godine.²

Ovde je Mihailović prečutao činjenicu da je zbog veze sa Klarkom oktobra 1940. godine premešten za Mostar.

Početkom oktobra 1940. godine Klark je priredio prijem za predstavnike Udruženja rezervnih podoficira na kome je prema pozivu uzeo učešće i Draža Mihailović, i to u uniformi. Sutradan nemački vojni ataše u Beogradu pukovnik Rudolf Tusek je saznao za ovaj prijem i preko nemačkog poslanika fon Herena obavestio kneza Pavla i načelnika Glavnog generalštaba, generala Petra Kosića, sa napomenom da Mihailović održava stalnu vezu sa Klarkom. Posle ovog incidenta Draža je premešten u Mostar i kažnjen sa pedeset dana pritvora. Kaznu mu je izrekao tadašnji ministar vojske Milan Nedić.

Mihailović je održavao veze i sa opozicionim građanskim političarima. O ovim vezama on je u toku istražnog postupka, maja 1946. godine, vrlo škrto izjavio:

»Čini mi se da sam se u Sloveniji borio protiv klerikalizma, čija je težnja bila stvaranje jedne habsburške države — po mom mišljenju. Povezao sam se sa vodećim ljudima koje je organizovala Jugoslovenska nacionalna stranka. Dolaskom u Beograd rasplamsala se borba oko Konkordata. Ja sam tada stupio u vezu sa 'crnorukcima' preko Stojana Stojadinovića, generalštabnog pukovnika u penziji, koji je radio

u 'vagon-liku'. Moj cilj bio je da vidim da li će 'Crna ruka' moći nešto da preduzme u organizaciji pobune protiv režima. Napominjem da nikada nisam prekidao simpatije prema 'Crnoj ruci', a mislim da su oni u mene verovali.

Video sam da oni nemaju ni organizaciju ni snage da se suprotstave Konkordatu. Tada sam tražio vezu na drugoj strani. Preko Koste Krajšumovića, koji je moj dobar drug još iz Sofije, i na njegov predlog, pošao sam na sastanak sa Milanom Gavrilovićem. Ja mislim da je to bilo u kući Tupanjanina, negde oko pozorišta. Ja sam mu izložio očajno stanje u vojsci i pitao ga da li ima mogućnosti pobune protiv režima. On mi je odgovorio da me neće primiti na dušu, da će moju izjavu sačuvati u tajnosti, da je pobuna mogućna, ali da bi je trebalo izvesti za jednu noć, u protivnom, Nemci bi ušli u zemlju. Moj predlog da bi trebalo dići pobunu, po njegovom mišljenju, nije bio ostvarljiv i ja sam od njega otišao nezadovoljan.³

Poznata je činjenica da su Milan Gavrilović i Miloš Tupanjanin, istaknuti funkcioneri Zemljoradničke stranke, saradivali sa britanskom obaveštajnom službom, kako pre, tako i u toku drugog svetskog rata.

Govoreći o svome obaveštajnom radu pred istražnim organima, Mihailović je očigledno bio veoma uzdržan. Međutim, postoji nekoliko britanskih dokumenata koji govore ne samo o njegovim vezama sa vojnim atašeima stranih zemalja u Kraljevini Jugoslaviji, nego i sa poznatim pripadnicima stranih obaveštajnih službi, naročito britanske. Od ovih navešćemo samo neke.

Britanski vojni ataše pukovnik K.S. Klark je jula 1941. godine, u završnom izveštaju o boravku u Jugoslaviji, o saradnji sa šefom obaveštajnog odeljenja Glavnog generalštaba, pukovnikom Žarkom Popovićem, pored ostalog napisao i sledeće:

»Imao sam sreće da postanem njegov veliki lični prijatelj i da potpuno zadobijem njegovo poverenje. Tokom onih meseci dok je bio na dužnosti davao mi je obaveštenja o jugoslovenskom ratnom planu, o broju rezervnih divizija koje bi bile odaslane na bojno polje, o sistemu i izvođenju mobilizacije, o ratnoj organizaciji svih formacija i jedinica, o lokaciji i snazi antiavionske i obalske odbrane i sve pojedinosti o graničnim utvrđenjima. U potpunosti verujem da tako nešto nikada ranije nije bilo dostavljeno od strane jugoslovenskog Generalštaba nekom stranom vojnom atašeu. Štaviše, pukovnik Popović pokazao mi je svakog dana izveštaje koji su dolazili iz Nemačke i Italije od jugoslovenskih

vojnih atašea i agenata u tim zemljama. Uopšte umov on je činio sve što je mogao da uprosti izvršenje mogog zadatka u pogledu dobijanja obaveštenja.«⁴

Da li je Mihailović, posle odlaska Popovića na dužnost vojnog atašea u SSSR, nastavio svoje veze sa Klarom, u do sada raspoloživim izvorima nema podataka, ali je sigurno da je bio u vezi sa pripadnicima SOE (Britanska uprava za specijalne operacije — Special Operations Executive) koji su delovali u Kraljevini Jugoslaviji 1940. i 1941. godine.

O Draži Mihailoviću pripadnik SOE Džulijan Emeri, pored ostalog, piše:

»Konsultovali smo ga više puta u vezi sa Albanijom.«⁵

Negde u julu 1940. mladi Emeri pozvao je zajedno sa jednim drugim agentom SOE, Aleksandrom Glenom, pomoćnikom britanskog pomorskog atašea, Dražu Mihailovića na večeru. »Bio je pozvan sa posebnim ciljem, da nam kaže nešto o svojim planovima za vođenje gerilskog rata, ako Nemci pregaze Jugoslaviju... Kiselo je odgovorio da sve prvo zavisi od toga kako će se voditi pravi rat.«

Aleksandar Glen u svojim memoarima⁶ piše da je u jugoslovenskom Generalštabu postojala »važna sekcija« sa zadatkom da organizuje otpor u slučaju okupacije. Navodno je na čelu ove »sekcije« bio pukovnik D. Mihailović »kojeg smo poznavali vrlo dobro«.

Međutim, sasvim je sigurno da ovakva sekcija u Generalštabu Kraljevine Jugoslavije nikada nije postojala. Ali nije isključeno da je Glen mislio na Komandu jurišnih bataljona, koji su prvobitno bili nazvani »četnički bataljoni«. Pripadnici ovih bataljona nosili su i tradicionalne četničke oznake (šubaru sa četničkim znakom, mrtvačka glava iznad ukrštenih kostiju). Međutim, Mihailović sa Komandom jurišnih bataljona nije imao nikakve veze.

Posle odlaska Džulijana Emerija iz Beograda i Jugoslavije, pukovnik Mihailović sastajao se redovno sa Aleksandrom Glenom »u 2—3 nedelje jedanput«.⁷ Glen je dolazio povremeno i na večere u »Aerodromsku kasinu«. On u svojim memoarima kaže da su se razgovori najviše vodili o mogućnosti odbrane jugoslovenske vojske i o eventualnom četničkom ratovanju u slučaju okupacije

zemlje, ali »sve u načelu«. Britanci su na osnovu toga zaključivali, smatra Glen, da je pukovnik D. Mihailović u Generalštabu bio zadužen za pitanja četničkog ratovanja.

Jednom prilikom Glen je doveo na sastanak sa pukovnikom Mihailovićem i starog britanskog obaveštajca u Kraljevini Jugoslaviji Vilijama Bila Bejlja.

Draža Mhailović se sastao i sa visokim funkcionerom SOE Džordžom Tejlorom. Pri tom treba napomenuti da je Tejlor došao na Balkan krajem 1940 — početkom 1941, i to na lični zahtev Cerčila. Krajem 1940. na osnovu hvatanja nemačkih poruka i drugih izvora, Cerčil je bio ubeđen da će Hitler navaliti na Balkan i naredio je Daltonu da izvrši pripreme za akciju SOE u Jugoslaviji. Dalton je tada u Beograd poslao Džordža Tejlora kao »misiju sa najvišeg mesta«. Pored svega onog što je činio Tejlor u Jugoslaviji, on se tajno sastao sa pukovnikom Dražom Mihailovićem i s njim vodio razgovor o mogućnostima otpora hitlerovskoj Nemačkoj u ratu i posle eventualne okupacije. Ovaj sastanak tajno je održan van Beograda, negde u Banatu. Prema tome, Mihailović i posle oktobra 1940, i posle odlaska na novu dužnost u Mostar, i dalje aktivno održava veze sa Britancima. »On je često dolazio iz Mostara u Beograd«, kaže Glen.

*

Prema ratnom planu, koncentracija trupa Druge armije trebalo je da se izvrši na prostoru Osijek—Đakovo—Vinkovci—Vukovar—Našice—Slavonski Brod. Međutim, nemački napad zatekao je jedinice Druge armije, kao i većinu drugih, u fazi mobilizacije. Na predviđenoj koncentracijskoj prostoriji nalazili su se samo delovi Osječke i Bosanske divizije kao i štab Druge armije, u kome se nalazio i pukovnik Dragoljub Mihailović, na položaju načelnika operativnog odeljenja. Kada su mobilisane trupe ostalih divizija iz cele Druge armije počele da pristižu, već je bilo isuviše kasno.

Jedna nemačka motorizovana kolona ušla je 10. aprila u Zagreb, a istoga dana snage 46. motorizovanog korpusa, iz sastava nemačke Druge armije, nadirući preko Virovitice upale su u Podravsku Slatinu, a zatim nastavile prodor u dve kolone: jednom prema Osijeku, a drugom prema Vinkovcima.

Ovako brzo nemačko nadiranje, pad Zagreba, nacionalističko-ustaška propaganda, rad »pete kolone« i nedorastlost komandnog kadra u vojsci, izazvali su pobune i rasulo u pukovima i jedinicama Druge armije, prvenstveno iz sastava Osječke divizije, odakle se ovaj talas ubrzo raširio i na ostale jedinice. U ovakvoj situaciji štab Druge armije odlučio se na povlačenje iz Đakova i 12. aprila 1941. godine, posle kraćeg zadržavanja u Brčkom, stigao u Gračanicu, nedaleko od Doboja, u čijoj se okolini nalazila Lička divizija koja je tek završila svoju mobilizaciju. U Gračanici je štab Druge armije bio smešten u zgradi mesne pošte, obezbeđen priličnim brojem žandarma.

Usled nesigurnosti poštanskih telegrafsko-telefonskih veza, štab je odmah po dolasku u Gračanicu doneo odluku da se armijska četa za vezu, koja je bila na putu od Sarajeva ka koncentracijskoj prostoriji, iskrca u Usori i hitno prebaci u Gračanicu. Isto tako, štab armije donosi odluku da se od delova, prvenstveno Ličke divizije, formira jedan odred, snabdeven potrebnim vozilima u čiji sastav da uđe i izvestan broj tenkova. Zadatak ovog odreda trebalo je da bude ugušivanje i sprečavanje daljeg širenja pobuna u jedinicama iz sastava Druge armije, a prvenstveno u onima koje se nalaze u neposrednoj blizini štaba, to jest istočno od linije Doboj—Derventa—Slavonski Brod. Za formiranje ovog odreda određen je pukovnik Dragoljub Mihailović koji je, u tome momentu, vršio i dužnost načelnika štaba Druge armije, pošto je njegov kolega i prethodnik, general Bogdan Maglić, uspeo da 10. aprila pobjegne iz Brčkog, napuštajući dužnost pod izgovorom da mora ići u sarajevsku bolnicu radi lečenja.

U cilju izvršenja dobijenog zadatka Mihailović je 13. aprila napustio štab armije i u njega se više nikada nije ni vraćao, jer je sutradan komandant armije general Dragoslav Miljković pozvao sve komandante trupa koje su se nalazile u njegovoj neposrednoj blizini i saopštio im da Vrhovna komanda vodi pregovore za primirje pod uslovima sličnim onima u Francuskoj — stvaranje okupirane i neokupirane zone — i da svi komandanti ulože maksimalne napore da svoje jedinice najhitnije na bilo koji način prebace na teritoriju južno od Sarajeva, koja će prema njegovim predviđanjima svakako pripasti neokupiranoj oblasti.⁸

Neposredno posle ovog saopštenja, general Miljković i preostali članovi njegovog štaba ukrkali su se u nekoliko automobila i u najvećoj brzini uputili se u Sarajevo.

Istog dana, Četrnaesta nemačka oklopna divizija, koja je nadirala od Banjaluke, upala je u Doboju, kroz koji je samo nekoliko sati ranije u svome bežanju ka Sarajevu prošao štab Druge armije. Ne nailazeći ni na kakav ozbiljniji otpor, Nemci su se iz Doboja, preko Žepče, Zenice i Kaknja, uputili ka Sarajevu.

Istovremeno, 14. aprila Sesnaesta nemačka motorizovana divizija, nadirući od pravca Sremska Mitrovica—Loznica, upala je u Zvornik i preko Vlasenice brzo prodirala, takođe, prema Sarajevu.

Tako je Druga armija Kraljevine Jugoslavije već 15. aprila bila potpuno opkoljena i paralisana, a njene trupe, demoralisane i većim delom napuštene od oficira, našle su se u punom rasulu, očekujući konačnu kapitulaciju.

Usled ovakvog razvoja situacije, do stvaranja planiranog odreda nije ni došlo. Nalazeći se bez trupa, manje-više usamljen, lutajući od jedinice do jedinice na prostoru Doboju—Derventa—Gračanica, Mihailović je, sa nekolicinom žandarma koji su pripadali obezbeđenju štaba Druge armije i posle njegovog povlačenja ostali u okolini Gračanice, pokušao da stvori makar i neki manji odred u cilju svoje sopstvene zaštite, ali sve uzalud. Vojska i narod bili su ogorčeni. Oficiri su usled svog držanja i kukavičluka izgubili svaki autoritet i postajali meta nezadovoljnika. Pošto je saznao za kapitulaciju, Mihailović donosi odluku da se sa nekolicinom oficira i žandarma prebaci u Srbiju, vodeći pri tome strogo računa da ne dođe u susret sa nemačkim trupama i da po svaku cenu, bar u prvo vreme, dok se поблиže ne upozna sa situacijom, izbegne zarobljavanje.

U ovim momentima Mihailović nije ni trenutka pomišljao na neki organizovaniji otpor protiv napadača — okupatora. On je jedino svojim sabesednicima tvrdio da je »hrvatska izdaja« osnovni razlog sloma Kraljevine Jugoslavije i da za to svu odgovornost i krivicu, snose Hrvati.

Na putu za Srbiju, Mihailoviću se već prvih dana priključila nekolicina oficira čiji je osnovni cilj bio iden-

tičan sa njegovim. Među ovima nalazio se i žandarmerijski major Miloško Uzelac, komandir žandarmerijske čete iz Vinkovaca, sa nekolicinom žandarma, a zatim i nekoliko podoficira. Grupa se iz oblasti Doboja, preko planina Ozrena i Konjuha spustila na Han Pijesak, a odatle, izbegavajući i obilazeći muslimanska naselja, 29. aprila izbila na Stari Brod na Drini.

Tu se Mihailović sreo sa komandantom Prvog južnog bataljona majorom Miodragom Paloševićem, uz koga se nalazilo oko petnaestak ljudi iz sastava njegovog desetakovanog bataljona. Obe grupe smestile su se u selu Vežnja-Zaovine u podnožju planine Tare, gde su se zadržale narednih 5 dana. Palošević je obavestio Mihailovića da je sa svojom grupom odlučio da se po svaku cenu probije do planine Jastrepca radi uspostavljanja veze sa Kostom Milovanovićem Pećancem, jer je obavešten da je Pećanac dobio ovlašćenje Vrhovne komande da u neprijateljskoj pozadini organizuje četničke akcije. Mihailović ga je odvrtao od ove namere, iznoseći mu opasnosti kojoj bi se izložio lutajući po terenu pre nego što se detaljnije ne upozna sa situacijom. On mu je kao sigurnije predlagao da se zajedno upute u unutrašnjost Srbije i to bliže Beogradu, kao izvoru informacija, i da sa toga mesta prikupe što je moguće više podataka, a zatim da donesu dalju odluku. Na kraju je Palošević prihvatio Mihailovićev predlog i kao najpogodnije mesto izabrali su planinu Suvobor. Pored ostalih, jedan od razloga je bio i taj što se na severnim padinama Suvobora, u selu Struganiku, nalazila kuća njihovog zajedničkog druga i prijatelja, majora Aleksandra Mišića, za čiju je familiju Mihailović znao da se nalazi u Struganiku i smatrao da će preko nje svakako uspeti da dođu do prvih konkretnijih obaveštenja.

Četvrtog maja obe grupe objedinjene pod Mihailovićevom komandom napustile su selo Zaovine i prebacile se u Lovački dom na Tari, odakle su se već sutradan uputile prema postavljenom cilju — u pravcu Suvobora. Petoga maja po podne, u blizini sela Sljivovice, na mestu zvanom Kaluđerske Bare, došlo je do puškaranja između Mihailovićeve grupe i nekolicine žandarma, koji su se već bili stavili u službu okupatora i sa njim zajedno čistili teren od ostataka vojske Kraljevine Jugoslavije.

Već sutradan posle ove čarke, u kojoj ni na jednoj strani niko nije bio niti ranjen, u Mihailovićevoj grupi došlo je do kolebanja, što je dovelo do osipanja. Desetak članova grupe napustilo je Mihailovića, a ostatak se radi lakšeg i sigurnijeg kretanja podelio u dve grupe. Jedna je upućena na planinu Rudnik, s tim što je s njom zakazan sastanak u roku od deset dana, dok je druga sa Mihailovićem i Paloševićem krenula na Suvobor. Mihailović se sa nekolicinom svojih pratilaca uputio u Struganik, a sa Paloševićem, koji je vodio sobom većinu ljudstva, zakazao je sastanak na mestu zvanom Ravna gora. Tako je Palošević stigao na Ravnu goru jedan dan pre Mihailovića, zbog čega je kasnije uvek isticao da je on „prvi ravnogorac“. Dvanaestog maja, posle uspostavljene veze sa Mišićevom familijom, a preko nje i sa Mišićem, na Ravnu goru je stigao i Mihailović. Toga dana je sa njim bilo ukupno 26 ljudi, većinom oficira, i nekoliko podoficira i žandarma.

Očigledno do Mihailovićeovog dolaska na Ravnu goru nije postojao bilo kakav razrađen plan o pružanju otpora osovinskim snagama u slučaju okupacije zemlje, što potvrđuje i sledeća Mihailovićeova izjava:

»Ja sam od Generalštaba dobio, kada sam radio u Vrhovnoj inspekciji, zadatak da obradim uput o postupku jedinica koje u toku okupacije ostaju bez veze, potpuno oduševane. Razrađujući ovaj uput, kao glavnu ideju postavio sam da jedinica ima da dejstvuje na neprijateljsku pozadinu i to odmah udarom na komunikacije. Ovakva ideja nije se dopala generalu Petru Kosiću, koji je bio načelnik Generalštaba, pa je dao Bodiju⁹ da on dalje stvar razradi. Prema tome, nije bilo nikakvog prethodnog plana koji bih ja doneo ili bar pristupio njegovom ostvarenju.«¹⁰

Međutim, bez obzira na nepostojanje razrađenog plana o pružanju otpora okupatoru, očigledno je da je Mihailović učestvovao u pripremama za svrgavanje proosovinskog režima kneza Pavla i namesništva, da je učestvovao u razradi ideja o vojničkom otporu silama osovine u ratu i u slučaju okupacije, da je o celom ovom kompleksu diskutovao s predstavnicima britanske obaveštajne službe, da je bio obavešten o dnosu snaga u svetu i o političkim odnosima u zemlji. Prema tome, pojava pukovnika Draže Mihailovića na istorijskoj pozornici u vreme neposredno po okupaciji zemlje nije bila nimalo slučajna.

ODLUKA O STVARANJU ORGANIZACIJE, FORMIRANJE ODREDA, OBAVESTAJNE SLUŽBE I PRVIH POLITIČKIH TELA

Kada je, posle kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije, nastalo opšte rasulo, pojedinci, manje, pa čak i veće grupe vojnika — među kojima je bilo i podoficira i oficira — nisu hteli da polože oružje i da se predaju neprijatelju. Svi su se probijali mahom planinskim terenima, sa težnjom da se vrate svojim kućama i porodici. Ovakvih naoružanih grupa bilo je u svim krajevima Jugoslavije, a naročito u Srbiji, Sandžaku, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini.

Komandant nemačke Druge armije, koja je prodrla u Jugoslaviju, general Emilijan fon Vajks, ubrzo je uočio ovu pojavu, pa je 28. aprila 1941. godine, objavio naredbu u kojoj se ističe:

»Povećanje broja podmuklih prepada na nemačke vojnike iziskuje najoštrije protivmere. Samo brza i bezobzirna akcija obezbediće održavanje mira i sigurnosti, sprečiće formiranje bandi.

Iz jedne divizije bio je upućen odred ka jednom srpskom selu sa ciljem da se izvrši razoružanje. Komandant odreda je sa drugim jednim oficijom i jednim narednikom izjahao napred i pri tome je bio napadnut od jedne komitske

bande (u srpskim uniformama), pa je ubijen, a njegovi pratioci su teško ranjeni.«¹

U jednoj od ovih grupa bio je i pukovnik Draža Mihailović.

»U danima kapitulacije Jugoslavije ja nisam htio da kapituliram i odbio sam naređenje da pregovaram s Nemcima — izjavio je u toku istrage Mihailović.² »Došao sam na ideju da izbijem na Drinu, i da ću tamo naći front, ali sam se razočarao jer fronta nije bilo. Odlučih se da pođem u Srbiju, računajući da tamo nije sve završeno, bar u pogledu naroda. Odlučio sam da se dokopam planinskog masiva Rudnik-Suvobor-Medvednik-Maljen-Povlen-Gučevo. Računao sam da organizujem narod, na prvom mestu u Zapadnoj Srbiji. Doneo sam konačnu odluku da se oborim protiv okupatora.

Računao sam, naročito posle napada na Sovjetski Savez, da će se rat završiti 1941. godine.

Odluku o otporu u porobljenoj otadžbini doneo sam kada sam došao na Drinu.

Tačno je da sam imao prilikom mog odlaska na Ravnu goru, 26 ljudi sa sobom. Meni nije bilo poznato da je u to vreme postojala ma kakva četnička organizacija na terenu Srbije. General Novaković³ s još jednim oficirom došao je iz valjevske bolnice na Ravnu goru. Međutim, postojali su četnici Koste Pećanca negde oko Kuršumlije i ja sam nekoliko puta slao veze do njega. Sećam se da sam slao Pavla Meškovića, rezervnog potporučnika, radi uspostavljanja veze. Po Meškoviću sam poslao pismeno naređenje Pećancu da se stavi pod moju komandu. Ovo svoje pravo zapovedanja Kosti Pećancu temeljio sam na osnovu Uredbe o organizaciji četničkih komandi, član 8. Pećanac je odbio da se stavi pod moju komandu. Pećanac mi je pismeno odgovorio i to uvredljivo, pa je naveo: 'pa zar i sada propala jugoslovenska vojska može nešto da stvori', da on poznaje narod, da će on raditi svoj posao.⁴

Juna meseca naišla je preko Ravne gore neka lutajuća grupa pod komandom nekog Nikčevića, oko 30 ljudi, koja se predstavljala da pripada 'međunarodnoj dobrovoljačkoj brigadi' koju je organizovao Dule Dimitrijević u Beogradu. Svi su imali legitimacije beogradskog četničkog udruženja. U ovoj grupi bila je i jedna Čehinja, profesor iz Udruženja, zatim jedan profesor i Rumun medicinar. Ova grupa je izjavila da traži Pećanca. Nikakve ostale grupe meni nisu poznate. Negde sredinom juna javila mi se jedna grupa od šest oficira i osam podoficira iz dragačevskog kraja. Stavio sam ih pod moju komandu i uputio u njihov kraj radi organizacije.«⁵

Kratko vreme po dolasku na Ravnu goru, Mihailovićeva grupa je počela da hvata veze sa ljudima iz neposredne okoline, u cilju sopstvenog obezbeđenja i materijalne pomoći. Naročita pažnja je zbog toga posvećena baš vezama sa okolnim žandarmerijskim stanicama i žandarmerijom. O tome poručnik Pavle Mešković, jedan od Mihailovićevih saboraca, koji se u to vreme nalazio uz njega, piše:

»Prva veza uspostavljena je sa narodom iz sela Planinice i Koštunića. Svi smo obilazili okolna sela, kako bi narod video da smo jugoslovenska vojska koja se nije predala...

Mi koji smo putovali po terenu bili smo ubrzo rado primani od svih u narodu. Sa žandarmerijom smo za kratko vreme uspostavili vezu. Prvi su nam prišli žandarmi iz sela Brajića i stavili su se pod Čičinu komandu, zatim oni iz Brežđa i Takova. Takođe nam je uskoro potom prišao i veći broj žandarma iz Mionice, Gornjeg Milanovca i Valjeva. Od žandarmerijskih oficira prvi nam se pridružio kapetan Vučićević iz Valjeva. Time je naše obezbeđenje bilo osigurano.«

Paralelno sa uspostavljanjem veza u neposrednoj okolini Ravne gore, Mihailović i Palošević su lično, a prvenstveno u cilju prikupljanja obaveštenja o situaciji i donošenja odluke šta da se radi, otpočeli povezivanje i sa njima dobro poznatim ljudima, uglavnom oficirima vojske Kraljevine Jugoslavije, koji su, kao i oni, izbegli zarobljavanje. U ovome poslu, znatnu pomoć im je pružio i major Aleksandar Mišić sa kojim su ubrzo uspeli da uspostave i lični kontakt. Mišić je u nekoliko navrata odlazio za Beograd, gde je uspeo da se poveže sa znatnim brojem oficira koji nisu bili odvedeni u zarobljeništvo, već su se slobodno kretali i tragali za svojom novom egzistencijom. Nalazeći se u ovakvom položaju, većina njih su prihvatili pozive Draže Mihailovića i njegovih emisara, utoliko pre što su im svi oni prilazili sa parolom »organizovanja za borbu protiv okupatora«. Povezivanje sa Mihailovićem na ovoj liniji otvaralo je lepu perspektivu svima onima koji su bili uvereni u pobeđu zapadnih saveznika, te su poziv rado prihvatili.

Pošto je uspeo da uspostavi znatan broj ovakvih veza, Mihailović se krajem maja odlučuje i na stvaranje organizacije na teritoriji Srbije. U tu svrhu on formira svoj štab na Ravnoj gori kome daje naziv »Komanda četničkih odreda«, a zatim poziva k sebi izvestan broj ofici-

ra, daje im instrukcije i šalje ih na teren po srezovima. Pavle Mešković, koji se u to vreme nalazio pored Mihailovića, piše o sadržaju ovih direktiva:

»Svaki koji je odlazio na teren dobijao je ova uputstva: što pre uhvatiti vezu sa bivšim solunskim ratnicima i viđenijim domaćinima i upoznati ih sa ciljem borbe pokreta sa Ravne gore; veza sa opštinskim upravama i preko njih sabotiranje isporuka Nemcima; veza sa žandarmima koje treba upotrebiti za osiguranje i vršenje kurirske službe, veza sa policijskim vlastima, kao i prikupljanje spiskova svih sposobnih za vojsku, koji nisu dopali ropstva, tako da u datom trenutku bude sve pripremljeno što je moguće bolje za odsudnu borbu protiv Nemaca . . . Za Beograd i druge veće gradove pored navedenog data su i sledeća uputstva: Ubacivati naše ljude na odgovorna mesta u raznim nadležstvima, pratiti rad neprijateljev i prikupljati podatke o njemu, kao i organizovanje finansijskih odbora za finansiranje pokreta.«⁷

O ciljevima pokreta sa Ravne gore Dražin komandant Zvonimir Vučković piše:

»Osnovna zamisao o zadatku pokreta svodila se na ovo:
— izvršiti organizovanje i formiranje gerile na celoj državnoj teritoriji;
— potrebno snabdevanje osigurati u samoj zemlji, kao i preko Saveznika vazдушnim i pomorskim putem;
— u pogodnom trenutku, kad izgledi na uspeh oružane akcije budu povoljni, krenuti na ustanak;
— u međuvremenu vršiti smišljene akcije saboterskog, obaveštajnog, propagandnog itd. karaktera. Borba se u tom periodu mogla prihvatiti samo u slučaju nužne odbrane.«

Ali, u praksi sve počinje da ide drugim tokom. Vučković o tome dalje kaže:

»Međutim, događaji u takozvanoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nametnuli su gerili odmah jedan veoma važan zadatak: zaštitu srpskog življa, zapadno od Drine, od ustaških pokolja; razvoj međunarodne situacije uticao je, isto tako, sasvim razumljivo, na odstupanje od osnovnog plana. U roku od nepuna četiri meseca, od maja do septembra 1941. godine, događaji su prvobitni plan iz osnova izmenili.«⁸

Slične izjave o ciljevima svoje organizacije u samom početku njenog postojanja dao je i sam Mihailović prilikom saslušavanja na Vojnom sudu 1946. godine. Prema tome, činjenica je da Mihailović u početku nije imao neki konkretan, određeni i perspektivan program.

U započetom a nedovršenom »dnevniku rada« poručnika Neška Nedića nailazimo i na ove redove:

»... Od pukovnika Mihailovaća sam dobio instrukcije da odmah otpočnem sa organizacijom jugoslovenske vojske u slobodnim srpskim planinama, što sam i produžio odmah 18. maja 1941. u opštinama Krčmar, Osečanica, Rajković, Pau-
ne, Petrica i varoši Valjevu.«⁹

Iz daljeg teksta navedenog dnevnika vidi se da je autor upućen sa direktivama i ovlašćenjem Draže Mihailovića u srez kosmajski, pošto je prvog jula 1941. godine završio organizaciju odreda u delovima mioničkog i valjevskog sreza.

Od 3. jula do početka avgusta 1941. godine »obra-
dio« je svih 11 opština podgorskog sreza, određivši u sva-
kom selu bar po jednog čoveka koji će organizaciono da
povezuje ljude odane Mihailoviću. Po završenom poslu
ponovo odlazi 25. juna na Ravnu goru, referiše Draži,
koji mu naređuje da se vrati u srez podgorski, da obrazuje
odred od 100 četnika i da s njim krstari po srezu, da odr-
žava red, organizuje zborove i podiže u narodu moral.

U svojoj izjavi pred istražnim organima, 1946. go-
dine, kapetan I klase Miloš S. Glišić kaže da je 3. jula
1941. godine otišao kod Draže Mihailovića na Ravnu goru
i da je od njega dobio zadatak da »izvrši organizaciju u
srezu požeškom, a po mogućstvu i dalje.«¹⁰ Tako je Glišić
postao prvi komandant Požeškog odreda. Krajem septem-
bra 1941. godine za komandanta Požeškog odreda bio je
postavljen kapetan Vučko Ignjatović, a za načelnika šta-
ba Glišić.

Tokom jula i avgusta 1941. godine u takovskom i
dragačevskom srezu formirani su ovi odredi: Majdanski
pod komandom Zvonka Vučkovića, Lučanski pod koman-
dom Dače Simovića, zatim Stojanovićev odred i odred
majora Savovića.

Takođe u julu i avgustu 1941. godine u srezovima
ljubičkom, žižkom i trnavskom (okolina Čačka i Kralje-
va) formirani su četnički odredi: Bukovički odred, Odred
»Tanasko Rajić«, Jelički i Pakovrački odred pod koman-
dom kapetana II klase Miluna Petrovića. Na stvaranju
odreda Draže Mihailovića u žižkom srezu 1941. godine
radio je potporučnik Dušan Lazarević.

U srezovima kačerskom i kolubarskom (Lazarevac) u drugoj polovini 1941. godine dejstvuje nekoliko Mihailovičevih odreda: Rudnički odred — koji su formirali koncem leta 1941. poručnik Momir Kuzmanović, narednik Vladimir Vukajlović, Rajko Vučetić i podnarednik Milenko Nikolić — imao je oko 70 do 100 ljudi; Dički odred organizovao je kapetan II klase Dragiša Ninković, a imao je 35 ljudi, i zatim Moravački odred.

Iz dnevnika poručnika Živana B. Jankovića, komandanta bataljona I gružanske brigade, vidi se da je njega zajedno sa kapetanom Dušanom Smiljanićem i još jednim oficijrom uputio D. Mihailović 24. septembra 1941. godine u Gružu, gde je »organizacija već bila izvršena«.

U izjavi Vidovića pred istražnim organima 1952. godine, piše:

»Još jula meseca 1941. godine došao je na Cer sa nekoliko oficira artiljerijski kapetan Račić. On i ta njegova grupa odmah su otpočeli na organizaciji jedinica D.M. Tada su se sve te jedinice zvale 'četnički odred' a bio je podeljen na bataljone i ovi na čete.«¹¹

Iz drugog jednog dokumenta vidi se da je grupa oficira koju su sačinjavali Milan Kovačević, Vojislav Tufegdžić, Sokić i još nekolicina, u avgustu 1941. godine došla na Cer kod kapetana Račića.

Iz jednog dokumenta, za koji se može pouzdano tvrditi da je iz 1941. godine,¹² vidi se da neki »Kamenko« dostavlja Draži izveštaj u kome spominje odred poručnika Topalovića u jačini od 50 ljudi. On taj odred naziva brigadom i kaže da dejstvuje u srezovima kolubarskom, tamnavskom i kačerskom.

Prema izjavi Ilije Stevanovića pred istražnim organima, jula 1952. godine,¹³ na teritorijama srezova mlavskog, homoljskog, ramskog, moravskog i požarevačkog postojali su sledeći odredi: Gornjački, pod komandom Jagoša Živkovića, Burovački, pod komandom kapetana Miladina Bankovića, Krepoljinski, pod komandom kapetana Pejčića, Krupanjski, pod komandom kapetana Koste Stepanovića i Žagubički, pod komandom poručnika Blaže Radovanovića. Iz dokumenata se vidi da su kasnije, u 1942. godini svi ti odredi bili pod komandom majora Siniše Ocokoljića Pazarca.

Na teritoriji Krajine, Homolja i Poroča formiran je 1941. Krajinsko-homoljski-porečki odred, čiji je komandant bio vojvoda Kostić, a njegov zamenik kapetan I klase Petar Mihailović. Na teritoriji golubačkog sreza formiran je Golubački odred, čiji je komandant bio kapetan II klase Krsto Rončević. Na teritoriji zviškog sreza formiran je Zviški odred pod komandom vojvode Voja Jevremovića. Komandu nad svim ovim odredima imao je major Velimir Piletić.

Naporedo sa početkom stvaranja četničkih odreda oko Ravne gore, Mihailović je, pošto je prethodno uspostavio odgovarajuće veze, otpočeo i sa stvaranjem svoje organizacije u Beogradu, o čemu je Vlatko Pašić pred istražnim organima 1952. godine izjavio pored ostaloga, i sledeće:

»Beogradski podzemni štab imao je u svom sastavu malo ljudi. Komandant je u to vreme bio potpukovnik Dušan Manojlović. Serafim Negotinac, koga smo zvali 'Adutant', bio je neka vrsta načelnika štaba. Poručnik Vjekoslav Farkaš starao se za radio-materijal, nama toliko potreban. Inženjerski poručnik Zoran Vasiljević bio je ubačen u beogradsku telefonsku centralu kao običan radnik: da hvata razgovore i vrši inteligentne sabotaze. Pravnik Voja Andrić organizuje omladinu: skoro sva kurirska služba vršena je preko njegovih skauta, gimnazista i studenata. Tu je i rez. konjički poručnik Aleksandar Saša Nikolajević: preko njegove banke primljena je prva veća pošiljka novca iz Turske. O sakupljanju novca od trgovaca starao se vazduhoplovni kapetan II klase Brativoje Urošević (konspirativno ime: Matić). Snabdevanje je spadalo u nadležnost kapetana I klase Stojana Stanislava, docnijeg glavnog intendanta ravnogorskog štaba. Obaveštajna služba bila je u rukama dva brata majora, Boška i Žarka Todorovića, i kapetana Aleksandra Mihajlovića; s njima su tesno saradivali kapetan II klase Nenad Mitrović i njegova verenica, poručnik Pipan i pukovnik Branislav Pantić. Za tehničke detalje slanja ljudi na Ravnu goru bio je odgovoran poručnik Zika Lazović: on je pripremao vodiče, prenočišta, snabdevanje usput. Radi lakšeg rada, Beograd je bio podeljen na reone i i sekcije.«¹⁴

Međutim, prvo pismeno naređenje za formiranje oružanih odreda i njihovim zadacima, Mihailović je izdao tek u avgustu 1941. godine, u vreme kada se ustanak rasplamsavao širom zemlje i partizanski odredi na širokom

frontu vodili borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. U naređenju je, pored ostalog, pisalo:

•1) Da se odmah u svim selima, varošima i varoškim kvartovima formiraju čete od vojnih obveznika mlađih godina od 20—30 godina. Jačina ovih četa u prvo vreme biće 30—40 obveznika . . . Četa će nositi naziv — ime svoga komandira. Formiranje ovih četa prema sadašnjim prilikama izvršiće se u strogom poverenju, a snabdevanje oružjem i municijom za sada izvršiti na terenu, po mogućstvu što se više može, kako će ove čete u danom momentu opšteg ustanka i oslobođenja, biti pokretne zbog izvršenja opšteg zadatka, to moraju biti spremne za pokret . . . Odelo narodno, a propisana je vojnička šajkača. Zadatak ovih četa: krstarenje po okolini u patrolama ili atarom sela u cilju sprečavanja pljačke i nasilja nad građanstvom dotičnog mesta.

Onemogućavanje razornim elementima, da uzimaju maha, ali ovo ne izvoditi sukobima, već pariranjem — jačim organizovanjem (pod razornim elementima Mihailović podrazumeva NOP — nap. autora). Sukobi sa Nemcima da se izbegavaju . . .

2) Tako što da se po istim mestima, selima i varošima, pored ovih pokretnih četa mlađih godina formiraju jednovremeno čete starijih godina, od 30—40 godina, a u jačini 15 do 20 vojnika, a prema prilikama mesta i više. . . Ove čete starijih godina biće uvek na meti.

Zadatak je ovih četa: da od momenta opšteg ustanka i oslobođenja preuzmu vlast u svoje ruke u dotičnom mestu, ako je dotadašnja vlast pokolebana, nesigurna za oslobođenje od neprijatelja ili se kompromitovala u službi neprijatelja. . .

Ove čete će poseti sve važne vojne i državne objekte. . .

U pogledu žandarmerije koja je u zahvatu reona sreskog komandanta sa njom odmah uhvatiti vezu, držati u svojim rukama tako, da njen rad bude u saglasnosti sa našim ciljem u slučaju da ista bude primorana da se bori sa Nemcima protivu komunista (partizana) povesti ih i uputiti u odrede pokretnih četa. . .«

Naređenje završava rečima:

»U ime boga počnimo rad!«¹⁵

Govoreći o formiranju oružanih odreda, Mihailović je, u toku istražnog postupka 1946. godine, izjavio:

»Uspostavio sam vezu na gotovo čitavoj teritoriji Srbije. Za mene se već bilo čulo i mnogi oficiri, podoficiri i građanska lica dolazili su k meni. Ja sam ljudima davao zadatke da idu na teren i da organizuju 'Jugoslovensku vojsku

u otadžbini'. Mnoge ljude sam vraćao i davao im nalog da čekaju moja naređenja, jer organizovati vojsku nije bilo moguće, a nisam imao ni novca za njeno finansijsko osiguranje. Glavne poslove organizovanja izveli su Veselin Mišića koga je zamenio Račić; na Homolju Piletić¹⁶ i Očokoljić¹⁷; u Beogradu Zarko Todorović; u Dragačevu Uroš Katanić. Žandarmerijski kapetan Miloško Uzelac putovao je po Srbiji, išao po garnizonima i tajno organizovao žandarmeriju. Dolazio je i u komandu žandarmerije u Beogradu. Prvi komandant žandarmerije iz Beograda, inače moj raniji poznanik, žena mu je iz Sarajeva, dolazio je kod mene na Ravnu goru i od mene primao zadatke da tajno organizuje žandarmeriju za moj pokret.

Zove se Jova Trišić, uhvaćen je na ovom zadatku i oteran u ropstvo.

U Makedoniju se nisam mogao probiti, jer je Kosta Pečanac držao celu Toplicu, ali sam bio obavešten da je tamo već postojala moja grupa u oblasti Kičeva s nekim potpukovnikom Nikolićem.

Najglavniji organizator za Bosnu bio je Dangić,¹⁸ koji je u prvo vreme bio u Nedićevoj službi kao granični oficir, pa se od Nedića odmetnuo i prišao meni.

Zarko Todorović je imao moje punomoćje, kojim sam ga imenovao za komandanta Beograda, još u maju 1941. godine i ovlastio ga da formira svoj štab. Pored toga, dobio je i zadatak da radi u Hrvatskoj. Dodajem da je sem Dangića u Bosnu otišao i major Boško Todorović.

U Crnu Goru poslao sam tadašnjeg narednika Milovana Nedeljковиća sa zadatkom da uhvati vezu sa Lašićem¹⁹ i Bajom Stanišićem, za koje sam čuo da su organizovali otpor u Crnoj Gori.

Za Sloveniju je radio major Novak Karlo, koji je kod mene dolazio iz Beograda na Ravnu goru i nekoliko puta odlazio iz Beograda za Sloveniju i opet se vraćao kod mene na Ravnu goru povremeno.«

Paralelno sa formiranjem odreda Mihailović je naročito pažnju obraćao stvaranju svoje obaveštajne mreže, kako na samom terenu, tako i po većim mestima, a naročito u Beogradu. U cilju što bolje i efikasnije organizacije svoje obaveštajne službe, Mihailović je izdavao specijana i detaljna uputstva za njen rad i to ne samo za organizatore raznih obaveštajnih centara, već i za pojedine njihove obaveštajne agente. Glavna oštrica ove službe bila je već od prvog momenta njenog postojanja usmere-

na protiv NOP, zbog čega veoma brzo dolazi do njene dvojake saradnje, ne samo sa specijalnom policijom, već i sa Gestapoom.

Obaveštajnom službom je, u prvo vreme, rukovodio lično Mihailović. Njegova se uloga u ovoj službi nije naročito izmenila ni posle stvaranja Obaveštajnog odeljenja u štabu Vrhovne komande, septembra 1943. godine.

Već 7. novembra 1941. godine Mihailović je izdao »Uputstvo broj 3« za organizaciju i rad obaveštajne službe. U njemu se kaže sledeće.

»Neophodno je potrebno da se odmah po svim odredima ustroji obaveštajno-propagandni odsek.

Sastav odseka: potreban broj mlađih ljudi, nacionalno potpuno svesni koji su pri tom dobri govornici i dobri organizatori. Ovo ljudstvo ne mora da je služilo vojsku. Nadzor nad radom ovog odseka vršiće komandant odreda.

U manjim odredima ulogu ovog odseka preuzima na sebe komandant odreda uz pomoć svojih saradnika.«

U odnosu na rad obaveštajne službe u »Uputstvu br. 3« piše:

»Obaveštajni deo:

Vršiti pribavljanje podataka o kretanju neprijateljskih — komunističkih jedinica, njihovom držanju, razgovorima pojedinaca, brojnomo stanju i sastavu.

Pribavljati podatke o postupku neprijateljskih i komunističkih jedinica prema stanovništvu. Sprečavati neprijatelja u pribavljanju podataka o našim jedinicama i našem radu. Hvatanje neprijateljskih špijuna, širenje lažnih vesti, sprečavanje raznih pričanja i prepričavanja naših vojnika koji to često čine iz svoje naivnosti i neobaveštenosti.

Preko telefona ne saopštavati važne izveštaje, naročito ne iznositi one podatke koji mogu biti od koristi neprijatelju ili koji mogu dati telefonistima materijal za komentarisanje i čak za stvaranje panike. U upotrebi telefona biti vrlo obazriv, jer može neprijatelj osluškiivati pored naših telefonista koji to čine iz radoznalosti.

Obučiti vojnike da ne iznose događaje ili primljena naređenja prolazećem svetu, da se ne jadaju na svoje teškoće, umor ili nedostatak municije, jer ovi unose paniku u narod i među ostale vojnike, pored toga što na ovaj način mogu da obaveste i neprijatelja o ovom vrlo važnom nedostatku za borbu. Podatak o nemanju municije, ako njim neprijatelj raspolaze, može da bude opasan po nas i naše trupe.

Način rada:

Koristiti uhode, decu, žene, muškarce, ispitivati zarobljenike i uhvaćene neprijateljske špijune, proveravati podatke dobijene od neprijateljskih zarobljenika, špijuna i meštana.

Dostavljajući prednje, da se organizaciji obaveštajno-propagandnog odseka pristupi ODMAH, kao i da u duhu napred iznetog najsvesnije od svih ostalih radi, jer od toga zavisi i u mnogome uspeh naše cele organizacije.²⁰

Razne obaveštajne službe koristile su činjenicu što je u procesu stvaranja Mihailovićeve obaveštajne mreže u organizaciju svakom pojedincu bila dovoljna legitimacija njegova pripadnost buržoaziji.

Na toj bazi u Mihailovićevu organizaciju infiltrirali su se i razni agenti stranih obaveštajnih službi. Saveznički agenti imali su za cilj da Mihailovića pridobiju za sebe i da koristeći se njegovom organizacijom, omasove i svoje obaveštajne mreže u okupiranoj Jugoslaviji. Okupatorske obaveštajne službe su sa svoje strane ubacivale u Mihailovićeve redove svoje agente u prvo vreme sa osnovnim zadatkom da vode borbu protiv obaveštajne službe, a po izbijanju narodnog ustanka, pored toga, njihov je cilj bio da Mihailovića po svaku cenu orijentišu na borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

Jedan od najznačajnijih pokreta centara obaveštajne službe četničke organizacije Draže Mihailovića, bio je bez sumnje, onaj koji se, još sredinom 1941. godine, formirao u Beogradu. Rad na formiranju ovog centra počeo je neposredno posle neprijateljske okupacije. Na njegovom formiranju bili su angažovani oficiri vojske Kraljevine Jugoslavije koji su se i ranije bavili obaveštajnim radom u Generalštabu ili su pripadali grupi generala Simovića i učestvovali u vojnom puču 27. marta, usled čega su bili prinuđeni da izbegnu zarobljavnje i da se kriju od nemačkih okupatora. Većina njih je radila i za francusku i za britansku obaveštajnu službu. Zbog toga su već u maju 1941. godine počeli da organizuju svoje obaveštajne grupe koje su, pojavom Draže Mihailovića, uključili u njegovu organizaciju. Većina ovih bili su dvostruki.

Organizator jedne od ovakvih obaveštajnih grupa bio je i major Jovanović, koji je pre rata radio u obavešt-

tajnom odeljenju Glavnog generalštaba i održavao veze sa francuskom i britanskom obaveštajnom službom. On je već u maju 1941. godine uspostavio kontakt i sa rezervnim oficerom Dušanom Milutinovićem koji je, ratnim rasporedom, bio određen za pomoćnika načelnika obaveštajnog odeljenja Pete armije u Nišu, a posle kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije ostao u Beogradu.

O radu ove obaveštajne grupe Milutinović je istražnim organima, 1952. godine, pored ostalog, ispričao i sledeće:

»Major Jovanović mi je tada rekao da na ma kakav način treba da pomognem borbu protiv okupatora, naročito zbog toga, što sam već bio određen, pre rata, za obaveštajnu službu i da baš u tom pravcu ta pomoć bi se trebala ogledati. Tada mi je predložio da organizujem obaveštajnu službu na železničkoj stanici u Beogradu, posmatrajući kuda prolaze vozovi sa nemačkim vojnicima, kakvo je njihovo naoružanje i moral i tome slično, jer glavni čvor treba da nam bude železnička stanica.«²¹

Prema dobijenim uputstvima Milutinović je pod pseudonimom »Milun Radonjić« i »1/1« otpočeo da radi u Beogradu, pošto se zaposlio u blizini železničke stanice i našao saradnike. O svom radu i saradnicima u Beogradu, Milutinović kaže:

»Prvih dana ja sam te podatke isključivo prikupljao i za tu svrhu koristio sam Stragarca Žarka, komesara železničke policije, s kojim sam prošetao peronom i posmatrao nemačke kompozicije s jedne strane, i s druge strane. Stalo mi je bilo do toga da me Nemci vide u društvu Stragarca da bih stekao i kod njih poverenje i da bih se slobodno mogao kretati po železničkoj stanici, a takođe i da me ne bi i naši žandarmeri SDS zaustavljali. Posle izvesnog vremena, kako sam kroz legalni posao dolazio u kontakt sa pripadnicima SDS i posmatrao kako koji diše kroz pojedine razgovore koje sam sa njima vodio, doznao sam dosta stvari i u jednom momentu predložio nekolicini da mi stalno dostavljaju izveštaje o Nemcima. Naravno da sam od tih na koje sam se obratio dobio i pristanak. Tako sam kod sebe u obaveštajni rad uključio:

Mirka Burlicu, kaplar SDS, star oko 28 godina, visok, plav, vrlo primamljive i lepe spoljašnosti.

Neki Đajić, stražar SDS, mislim da je rodom iz Varaždina, star oko 35 godina, omalen, pun, crnomanijast.

Vasić, podnarednik SDS, rodom iz Prokuplja ili Kuršumlije, star oko 35 godina, visok, suv, smeđ.

Đukić, ne znam mu ime, podnarednik SDS, poreklom Čačanin, star oko 32 godine, srednjeg rasta, plav, ubio ga je neki šumar u Košutnjaku zbog nekih privatnih ranijih razmirica.

Indirektno mi je pomogao sa raznim podacima kroz privatne razgovore i Miša Zarić, učitelj, koji je spasio beogradski most da ga Nemci ne sruše i koji mi je do pet puta u pojedinim razgovorima dao vrlo korisnih podataka o kretanju nemačkih kolona, koje sam ja posle davao u svojim izveštajima.

Svi ovi stražari su bili u komesarijatu na železničkoj stanici, a Đukića sam uspeo da prebacim na Topčidersku stanicu da bi mogao bolje da kontroliše nemačke kompozicije. Đajić mi je pored obaveštenja služio da otprati kurira kojeg je slao Jovanović docnije iz šume do Kadine Luke da ne bi pao u ruke Nemaca ili ga Nemci ne bi pretresli.*

Prema zamisli majora Jovanovića, Milutinovićeve delatnost, koja je dotle bila ograničena samo na Beograd, trebalo je da se proširi i na unutrašnjost Srbije, o čemu Milutinović kaže sledeće:

»Jovanović mi je predlagao da obaveštajni rad proširim i na unutrašnjost. U tu svrhu trebao sam da angažujem svoje stare prijatelje za koje znam da bi mogli da budu verni, da koriste i imaju volju da sarađuju sa četnicima. U tom cilju tražio je od mene imena podesnih lica, ali mi ih ja nisam dao. Pošto sam se saglasio sa njim da zaista treba preduzeti nešto po ovom pitanju, oputovao sam koncem juna 1941. godine za Krupanj, gde mi je u to vreme živela porodica. Po dolasku u isto mesto, obratio sam se popu Vladi Zečeviću i sa njim razgovarao o tome kako tu treba stvoriti jedan obaveštajni centar i kako bi on trebao da ga organizuje. Naravno, sve je to bilo u duhu isključive borbe protiv Nemaca. On se primio toga i rekao da će vrbovati mrežu koja bi imala zadatak da kontroliše Nemce na teritoriji Ljubovije, Loznice i Krupnja, a za dostavljanje izveštaja dogovorili smo se da mu pošaljemo neko lice ili će mi on pak sam na neki način dostavljati. Od njega nisam primio nikakve izveštaje jer je on nakon sedam dana našeg razgovora otišao u šumu. Istom prilikom sam Zečeviću pomenuo i prezime majora Jovanovića, zapravo rekao sam mu sve što sam znao o njemu. Ovaj razgovor je bio obavljen u kafani Dragoljuba Jovanovića 'Bumbara' u Krupnju. Po povratku u Beograd majoru Jovanoviću nisam rekao ni saopštio rezultate mog puta u Krupanj jer je i on u međuvremenu otišao u šumu.*

Sredinom jula 1941. godine major Jovanović je oputovao na Ravnu goru kod Mihailovića i aprila 1942. godine, poginuo.

Međutim, Milutinović je i dalje nastavio svoj obaveštajni posao. Njegove izveštaje kuriri su prenosili Vrhovnoj komandi, a sa njima je bio upoznat i član britanske misije major Hadson. O tome Milutinović kaže:

»Jednom prilikom 1942. godine još pre pogibije majora Jovanovića, kurir Janković mi je rekao da moje izveštaje prima i britanski major koji se nalazi pri Vrhovnoj komandi, Hadson. To je meni bilo poznato, jer je Hadson bio za vreme bivše Jugoslavije 1936. i 1937. godine inženjer u rudniku 'Antimona' u Krupnju i dobro sam se s njim poznavao. No ipak tada ga nisam hteo preko kurira pozdravljati, jer nisam sigurno znao da je to taj Hadson!«

U novembru 1943. godine kada je pred poterom od Gestapoa Milutinović pobeo na teren, preko komandanta Rađevske brigade, Pante Puhara, povezo se i sastao sa majorom Hadsonom, o čemu kaže sledeće:

»Hadson je vrlo slabo govorio srpski, a ja preko tumača nisam hteo da u potpunosti iznesem svoje delovanje. Naglasio sam mu da znam da se on nalazi pri Vrhovnoj komandi i da mu ja šaljem izveštaje. Za izveštaje je Hadson rekao da su dobri i zahvalio se. Nikakvih zadataka mi nije dao jer ja i nisam imao u vidu više da se vratim u Beograd. Posle toga Hadsona više nisam ni video.«²²

Međutim, deset dana posle sastanka sa Hadsonom, Milutinović se vratio u Beograd i nastavio obaveštajni rad.

Milutinović je dostavljao podatke o stanju u Beogradu, transportima trupa i svemu onome što je kao važno i interesantno mogao zapaziti. Još pre napada Nemačke na SSSR, on je 18. juna dostavio Jovanoviću izveštaj, da će neminovno doći kroz desetak dana do sukoba između Rusije i Nemačke. Ovo je saznao od nekog nemačkog oficira Frica, u privatnom razgovoru.

Kratko vreme posle Jovanovićeve, u Beogradu se pojavila i obaveštajna grupa kapetana Aleksandra-Saše Mihailovića koji je imao nadimak Vili. Da bi prikrio svoju obaveštajnu delatnost, Mihailović je među prvima stupio u kvislinšku žandarmeriju Milana Nedića, koja je kasnije dobila naziv Srpska državna straža.

O Mihailoviću, u svojoj izjavi, pred istražnim organima 1952. godine Vojin Andrić, bivši član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta kaže:

Za okolinu Beograda bio je zadužen kapetan Saša Mihailović, docnije komandant Beograda. Tada, avgusta 1941. godine, je obaveštajna služba bila u embrionu i uglavnom je crpila podatke od majora Čosića,²¹ šefa obaveštajne službe Srpske državne straže, kod koga je radio Saša Mihailović. Mada je Čosić bio nemački čovek, od njega su podatke kralji oficiri u službi. Kad je otkriven Saša Mihailović od Čosića, on se je ilegalizovao u jesen 1942. godine.«²²

Aleksandar Saša Mihailović je tokom 1941. godine radio na formiranju obaveštajne službe a od aprila 1942. godine održavao je i radio-vezu sa Vrhovnom komandom. Prema njegovom izveštaju, upućenom komandantu Srbije generalu Miroslavu Trifunoviću 1942. godine, formirao je i obaveštajno odeljenje. U to vreme organizacija Draže Mihailovića počinje da se proširuje i učvršćuje u redovima SDS i Specijalne policije. Veći broj obaveštenja koja dobija iz tih redova Saša Mihailović dostavlja Vrhovnoj komandi depešama. Podatke je dobijao ne samo od organizovane obaveštajne službe, već i od ostalih pripadnika četničke organizacije.

Veza sa Sašom Mihailovićem bila je poslastičarnica »Srbijanka« u Knez-Mihailovoj ulici br. 15, preko »gazda Ace« koji je kurire upućivao poručniku Miodragu Stojanoviću, Milutinovićevom obaveštajnom oficiru.

Miodrag Stojanović je živeo u Beogradu ilegalno, o čemu u svojoj izjavi pred istražnim organima, 1952. godine, kaže:

»U Beogradu sam živeo sa ilegalnim imenom Pera Popović, službenik predsedništva vlade, a interni pseudonim mi je bio 'Pera profesor'. Istu legitimaciju dobio sam preko Saše Mihailovića a ovu mi je dao Lole Božić, tada činovnik u predsedništvu vlade i saradnik Sašin.«

Evo kako Stojanović opisuje način pribavljanja obaveštenja i dostavljanja svojim naredbodavcima:

»Ja nisam imao zvanično vrhovnih poverenika, no imao sam 'svoje ljude', koji su me obavestavali o izvesnim stvarima, jer su u najčešćim slučajevima to bili moji raniji drugovi aktivni oficiri bivše jugoslovenske vojske. Na primer kod majora Čosića bio je adutant kapetan I klase Bečkić, koji

nas je obaveštavao o kretanju i radu majora Čosića. Veza sa njim nije bila precizirana, već samo se kad mi je nešto trebalo, a i bez toga, povremeno, javljao se telefonom te smo tako utvrđivali mesto i vreme sastanka. Sa njim sam se obično sastajao kod spomenika Franše d'Eperea. U redovima oficira Srpske državne straže takođe su bili naši ljudi: kapetan Sveta Gojković, koji je radio u Štabu SDS, neki kapetan Milenko Jovanović, Gojko Kadijević, bivši poručnik korvete, i još neki koji su isto radili u štabu SDS.

Iz mog obaveštajnog rada mogu da navedem sledeće karakteristične primere: u prvo vreme 1941. godine zadatak mi je bio (dobijen od Saše Mihailovića) da pratim kretanje nemačkih jedinica po Beogradu i da po mogućstvu saznam naziv jedinica, brojno stanje, šta rade i koliko se zadržavaju u Beogradu. Ovo sam prikupljao lično obilazeći Beograd i periferiju grada, crtajući nemačke oznake koje bih zapazio na uniformama i tablicama koje su služile za obeležavanje odnosno stacioniranje nemačkih jedinica. Ove sam podatke dostavljao Saši koji je sve ubeležavao na jedan plan Beograda, a govorio mi je da o ovome izveštava i Vrhovnu komandu Draže Mihailovića. Kasnije, kada su Nemci počeli da zidaju bunkere po Beogradu, Saša mi je naredio da dostavljam mesta bunkera i to ucrtavao u plan Beograda govoreći mi da je to potrebno za napad na Nemce u datom momentu.*

*

Posle dolaska na Ravnu goru, Draža Mihailović je počeo da hvata veze i sa pojedinim političkim ličnostima.

Zavođenjem okupacije, građanske stranke su bile potpuno razbijene, a proces njihovog daljeg raspadanja postajao je sve brži. Jedino Hrvatska seljačka stranka (HSS) i Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO) uspevaju da za vreme okupacije održavaju u izvesnim granicama svoj stranački život, ali kao političke stranke nisu mogle istupati.

Izbegli najviši predstavnici vlasti Kraljevine Jugoslavije, okupljeni uglavnom u Londonu, nemajući nikakve veze sa narodom, nisu predstavljali nikakav stvarni politički faktor. Kao i buržoazija u zemlji, oni su očekivali da će ih na vlast vratiti saveznici i fiktivno su delili položaje i pravili razne političke kombinacije, razračunavajući se međusobno.

Preostale stranačke grupe u Srbiji od samog početka okupacije imale su »lojalan stav prema okupatoru«,

ne pomišljajući na bilo kakav otpor. Pojavom narodno-oslobodilačkog pokreta, njihov veći deo otvoreno prilazi nacističkom okupatoru i na sastanku predstavnika gotovo svih građanskih stranaka prihvaćena je inicijativa okupatora da se obrazuje kolaboracionistička Komercijarska uprava, a nešto kasnije i kvislinška vlada. Očigledno strah od NOP-a i želja za obezbeđenjem sopstvenih ekonomskih interesa i pozicija bili su jaki motivi izdaje.

Drugi, manji broj pripadnika građanskih stranaka, ostaje i dalje pasivan ili se povezuje sa četničkim pokretom Draže Mihailovića i emigrantskom vladom, računajući da uz pomoć saveznika ponovo uspostavi vlast u zemlji. Ali ubrzo se nosioci ove dve političke orijentacije povezuju, kako u zajedničkoj borbi protiv NOP-a, tako i u političkim kombinacijama za slučaj da pobeđi jedna ili druga strana. Tako su srpska buržoazija u celini i njene političke građanske stranke i grupe imale krajnje neprijateljski stav prema NOP-u i u njemu gledale svog glavnog neprijatelja. Od ovoga su izuzetak samo pojedinci i manje grupe koji su od samog početka okupacije prišli NOP-u i vezali svoju sudbinu za revoluciju.

Istaknuti funkcioneri i pripadnici Zemljoradničke stranke, koji su ostali u zemlji, bili su prvi građanski političari koji su prišli četničkom pokretu Draže Mihailovića. Sekretar Zemljoradničke stranke Lazar Trklja, koji je uoči rata bio povezan sa britanskom obaveštajnom službom koja ga je snabdevala i radio-stanicom, vrlo često je odlazio na Ravnu goru u štab Draže Mihailovića. Prema Mihailovićevim uputstvima uporno je radio na stvaranju organizacije i uspostavljanju veze sa emigracijom.

Na zahtev Lazara Trklje, Draža Mihailović je u leto 1941. godine, preko svog tadašnjeg komandanta beogradskog štaba naredio da se u Beogradu formira jedan politički odbor sastavljen od predstavnika nacionalističkih političkih, kulturnih i omladinskih organizacija, koji bi mu služio kao neka vrsta savetodavnog organa u važnijim političkim pitanjima. Sastanak na kome je došlo do formiranja toga odbora organizovao je Trklja. U odbor su ušli predstavnici sledećih građanskih stranaka i organizacija: Radikalne stranke Vidan Blagojević advokat, Demokratske stranke Miodrag Živanović, advokat, Zemljoradničke stranke Jovo Popović, Srpskog kulturnog

kluba Steva Stanković, Učiteljskog udruženja Dimnik, učitelj, Omladinskog fronta za odbranu otadžbine Milija Janičijević, pravnik, Beogradske trgovačke omladine Milivoje Matić, privatni činovnik i Saveza sokola Vladimir Belajčić, prvi zamenik starešine Sokola.

Međutim, ovaj odbor je bio kratkog veka. Nekolicinu njegovih članova, okupatori su pohapsili, a novi politički savetnik Draže Mihailovića, koji je u međuvremenu, avgusta 1941. godine, došao u četnički štab na Ravnoj gori, Dragiša Vasić, ne slažući se idejno sa njegovim radom, nije hteo da ga obnavlja.

Dragiša Vasić je bio beogradski advokat, književnik i član Srpske akademije nauka. Pripadao je Republikanskoj stranci i bio potpredsednik Srpskog kulturnog kluba u Beogradu, na čijem se čelu nalazio profesor univerziteta Slobodan Jovanović, kasnije predsednik emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije u Londonu.

O svom dolasku na Ravnu goru, Vasić mi je maja 1943. godine pričao:²⁵

»Kapitulacija me je zatekla kao rezervnog oficira u Prijepolju. Bio sam zajedno s Mladom (Mladen Žujović — prim. autora). Obojica smo bili potpredsednici Srpskog kulturnog kluba. Zbog našeg, dobro poznatog, protivnemačkog stava bili smo prinuđeni da se krijemo od Nemaca. Preko Golije uputili smo se zajedno, u moj rodni kraj, u Gornji Milanovac. Posle izvesnog vremena čuli smo da se na Ravnoj gori, na Svoboru, nalazi grupa oficira sa pukovnikom Dražom Mihailovićem na čelu. O veličini i ciljevima ove grupe kružile su razne, a često i potpuno kontradiktorne vesti. Najzad smo doneli odluku da Mlađa ode na Ravnu goru. Na njoj se zadržao nekoliko dana.

Po povratku bio je prilično raspoložen.

Izneo mi je pravo stanje na Ravnoj gori i namere ove grupe oficira da stvore neku četničku organizaciju za borbu protiv novostvorene hrvatske države i zaštitu srpskog življa u njoj. Pored toga, preneo mi je i Mihailovićeve pozdrave i poziv da i ja dođem na Ravnu goru. Ovaj poziv, u prvi mah, nisam ni odbio ni prihvatio.

Nekoliko dana kasnije Mlađa je otišao za Beograd, a ja sam se sklonio u selo Trepču, nedaleko od Milanovca.

Prikupljene informacije o Mihailoviću nisu me baš mnogo oduševljavale, naročito ne one koje su mi govorile o njegovoj sklonosti uživanja alkohola.

Krajem juna 1941. godine kod mene je došao Vojta Andrić. On je jedan od istaknutijih omladinaca Srpskog kulturnog kluba. Saopštio mi je da je bio na Ravnoj gori i da je tamo, u ime omladine kluba, vodio razgovore s Mihailovićem o pristupanju naše omladine četničkoj organizaciji. Isto tako, i on mi je preneo Mihailovićev poziv da svakako dođem na Ravnu goru.

Sama činjenica da je Andrić, bez moga znanja i odobrenja a u ime omladine kluba, donosio ogluke i pravio aranžmane s Mihailovićem prilično me je nervirala. Oštro sam reagovao. Koliko se sećam, ovim rečima:

— Šta je Vama, gospodine Andriću? Bar Vi to dobro znate! Oficiri su nam servirali 1903. zatim 1914. i najzad i ove godine vojni puč. Zar Vam ova propast nije klasičan primer kako izgledaju njihove akcije? Oni su upropastili ovu zemlju. Ja sa njima ne želim da imam bilo šta zajedničko, a najmanje sa pijanim pukovnikom Dražom.

U tom momentu zaista sam tako mislio i osećao.

Po svemu sudeći Andrić ovu moju izjavu nije preneo Mihailoviću.

Međutim, kratko vreme posle toga, komunisti su pozvali narod na ustanak, a ubrzo otpočeli su i sa masovnim akcijama protiv okupatora i domaćih vlasti.

Duboko uveren da će ove akcije izazvati teške posledice, odgovarao sam mnoge seljake da se ne odazivaju komunističkim pozivima i odvrćao ih od bilo kakvih akcija protiv Nemaca.

Logično, ovakav moj stav predstavljao je ozbiljnu smetnju komunističkim organizatorima i agitatorima ovoga kraja, naročito učitelju Sredoju Uroševiću. On je sa nekolicinom partizana jedne noći opkolio kuću u kojoj sam se nalazio. Upao je u sobu, i bez ikakvog prethodnog razgovora, naredio nekolicini svojih ljudi da me stražarno sprovedu. Kada sam se usprotivio, jedan od njih mi je opalio šamar.

Bilo je to za mene neshvatljivo i grozno poniženje, kako do tada, u životu, nikada nisam doživeo. To poniženje stvorilo je u meni organsku mržnju prema partizanima.

Sutradan ujutru, pritisnut zahtevima meštana sa predsednikom opštine na čelu, Urošević je bio prinuđen da me oslobodi.

Dvoumljenja više nije bilo. Da bih, pored ostalog, zaštitio i sopstvenu ličnost, dva dana kasnije, našao sam se na Ravnoj gori u štabu Draže Mihailovića.

Sa Mihailovićem sam ubrzo našao zajednički jezik i svim svojim bićem mu se iskreno stavio na raspolaganje.

Posle brojnih diskusija i razgovora naša gledišta, po osnovnim i raznim drugim pitanjima, bila su ujednačena. On

je vodio poslove vojne, a ja političke prirode. O svemu smo se obaveštavali, ali se jedan drugom u poslove nismo mešali.

Uvideo sam svoju raniju zabludu i od tada sam mnogima govorio:

— Draža! To je srpsko kandilo!

Mesec dana kasnije Mihailović me je imenovao svojim pomoćnikom i zamenikom.«

Da bi se ove reči i totalna promena Vasićevog stava prema Mihailoviću mogle razumeti, treba podsetiti da su se u međuvremenu bili odigrali vrlo značajni događaji — pod vođstvom KPJ narod se već bio uveliko digao na ustanak. Kako je Vasić zauzimao neprijateljski stav prema KPJ zbog njene borbe protiv ugnjetačke politike buržoazije, kojoj je i on lično pripadao, bio je svestan da rukovodeća uloga KPJ u narodnom ustanku ugrožava buržoaske pozicije. Zato je, kao eminentni predstavnik buržoaske grupe u zemlji okupljene oko SKK i doneo odluku da se priključi onima čiji je cilj bio identičan sa njegovim — borba za očuvanje buržoaskih pozicija i to po svaku cenu i ne birajući u njoj sredstva.

Sve do Vasićevog dolaska u Mihailovićev štab na Ravnu goru organizacija Draže Mihailovića imala je čisto vojnički karakter, a posle toga počinju pripreme za obrazovanje i političkih organa, koji će joj dati i politički karakter.

Septembra 1941. godine, kada je zajedničkim snagama partizana i četnika oslobođen Gornji Milanovac, Vasić je u njemu pokrenuo četnički list »Sloboda ili smrt« i bio mu glavni urednik. Ovaj list je izlazio sve dok je Gornji Milanovac bio slobodan i služio je Vasiću i njegovom komandantu Mihailoviću kao prvi značajan i koristan propagandni organ za omasovljenje Mihailovićeve organizacije. U njegovim člancima lažno je isticano da je cilj Mihailovićeve organizacije borba protiv okupatora.

Vasić je stajao na stanovištu da takozvani ravnogorski pokret treba, idejno i praktički, da objedini ceo narod, isključujući političke stranke, što je izrazio svojom poznatom krilaticom: »Smrt okupatoru, ustaškom zveru i svim političarima!« Draža je uglavnom prihvatio ovakav stav Dragiše Vasića, pa je nastojao sve do pred kraj 1943. godine da ga uporno sprovodi, dajući u tom smislu direktive svojim komandantima.

Međutim, najveći problem u doslednom sprovođenju osnovnog stava u početku su predstavljali pojedini funkcioneri Zemljoradničke stranke, čiji se šef, Milan Gavrilović, nalazio u emigraciji i tamo bio jedan od glavnih stubova Mihailovićeve organizacije. Članovi vodstva ove stranke su od samog početka stvaranja organizacije Draže Mihailovića bili u nju aktivno uključeni na raznim visokim vojno-političkim funkcijama — Lazar Trklja, Stevan Botić, Vidak Kovačević, Ljubo Lazarević i drugi — a u inostranstvu, pored Gavrilovića, aktivno su je pomagali dr Branko Čubrilović, Kosta Krajšumović, Miloš Tupanjanin, koji je bio glavni eksponent Mihailovićeve organizacije u Carigradu, zatim dr Miloš Sekulić, Mato Rusković i drugi, koji su se za vreme okupacije prebacili u inostranstvo u cilju pružanja veće pomoći organizaciji Draže Mihailovića. Pojedini članovi Glavnog odbora Zemljoradničke stranke učestvovali su kao ravnopravan partner u dogovorima sa Dražom Mihailovićem oko stvaranja vojnih formacija — odreda. Pored toga, poznata je činjenica, nju će kasnije potvrditi Mato Rusković²⁸ — da su Milan Gavrilović i drugi funkcioneri Zemljoradničke stranke još pre napada Nemačke na Jugoslaviju dobijali oružje od organa britanske obaveštajne službe i kombinovali da se na čelo pokreta otpora stavi Miloš Tupanjanin, jedan od vođa te stranke. Zbog svega toga predstavnici Zemljoradničke stranke koji su se nalazili u organizaciji Draže Mihailovića nisu bez razloga pretendovali da njegovom četničkom pokretu daju smernice programa svoje stranke i da u njemu obezbede dominantan politički uticaj. Na toj liniji bilo je i stvaranje prvog političkog tela, odbora u Beogradu, čiji je glavni organizator, kao što je već rečeno, bio Lazar Trklja, sekretar Zemljoradničke stranke. Iako je ovo telo brzo nestalo, potisnuto Dražinim shvatanjima o stvaranju vanpartijskog ravnogorskog pokreta, čiji je inicijator bio Dragiša Vasić, ipak navedene pretenzije i pokušaji predstavnika Zemljoradničke stranke u organizaciji Draže Mihailovića nisu time sasvim presečeni, a sam pokret je zadugo u svojoj propagandi zadržao jake primese »zemljoradničkog programa«.

O uspostavljanju veza sa pripadnicima Zemljoradničke stranke, Mihailović je izjavio:

»Preko Laze Trklje povezao sam se sa inženjerom Tomaševićem koji je poslao radio-stanicu. Povezao sam se s jednim odličnim organizatorom zemljoradnikom, zove se Radoš, prezime sam mu zaboravio, bio je učitelj u Smederevskoj Palanci, inače je rezervni poručnik. Još 1941. godine, slao sam ga u Srem radi organizovanja pokreta.

Preko Žarka Todorovića, u leto 1941. godine, povezao sam se sa Dragoljubom Jovanovićem, profesorom univerziteta i vođom levog krila Zemljoradničke stranke. Jovanović mi je poslao brošure iz Beograda i ja sam te knjižice čitao na Ravnoj gori. Preko Todorovića molio sam ga da pomogne organizaciju četničkog pokreta u svom kraju Pirotu, što je on i učinio. Kontakt s njim održavao sam sve dok nije uhapšen Žarko Todorović. Posle hapšenja Žarka Todorovića u leto 1942. godine, ovu sam vezu održavao preko njegove žene. Profesor Jovanović je izražavao simpatije za ravnogorski pokret, to mi je preneo Žarko Todorović.«

RAVNA GORA POSTAJE STOŽER VELIKOSRPSKE BURŽOAZIJE

Među pratiocima Draže Mihailovića na putu do Ravne gore nalazio se i poznati ljotićevac Vladimir Lenac koji je odatle produžio za Beograd gde se odmah pove-zao sa svojim šefom Dimitrijem Ljotićem i podneo mu izveštaj o Mihailoviću.

O dolasku rezervnog pešadijskog potporučnika Vladimira-Vlade Lenca u Beograd i njegovoj misiji koju mu je poverio Draža Mihailović, sekretar Ljotićeve profašističke organizacije »Zbor«, Boško Kostić u svojoj knjizi *Za istoriju naših dana*, pored ostalog, piše:

»Krajem maja 1941. godine došao je u Beograd adutant pukovnika Dragoljuba-Draže Mihailovića, rezervni pešadijski potporučnik Vladimir-Vlada Z. Lenac. S njime sam se našao kod Ljotića. Lenac nam je ispričao sledeće:

'Po ratnom rasporedu pripao sam 41. pešadijskom puku u Osijeku. Na dan proglašenja 'Nezavisne Države Hrvatske,' 10. aprila (1941. godine) moj puk se formalno raspao. S nekoliko oficira, podoficira i vojnika odlučio sam da krenem u Bosnu, u nadi da će se tamo organizovati front protiv Nemaca. Pre napuštanja Osijeka priđe mi zastavnik 41. pešadijskog puka narednik vodnik Perović i saopšti mi da se pukovska zastava nalazi kod komandanta puka potpukovnika Rudolfa

Ukmara. Odmah sam sa Perovićem otišao kod potpukovnika Ukmara i protivno njegovoj volji, uzimamo zastavu.

Sutradan, 11. aprila, predajemo zastavu đeneralštabnom pukovniku Dragoljubu Draži Mihailoviću u Brčkom. Đeneralštabni pukovnik D. Mihailović naređuje mi da ostanem kod njega na službi.

Polazimo za Derventu, a odatle za Brod sa zadatkom da izvršimo nasilno izviđanje... Vraćamo se za Derventu, gde nas čeka naređenje za povlačenje u pravcu Doboja, gde nam đeneral Milivoje Alimpić saopštava da je potpisana kapitulacija, i da treba da predamo naše oružje u Maglaju. Krećemo u pravcu Sarajeva, gde nas već na trećem kilometru dočekuju Nemci mitraljeskom vatrom kod same stanice Ševarlija.

Iskaćemo iz automobila i sklanjamo se u obližnju šumu da bi izbegli brisani prostor na kome smo se nalazili. Oдавde krećemo preko bosanskih planina i dolazimo na Drinu, koju prelazimo kod Staribroda i produžujemo dalje za Ravnu goru. U to vreme na Ravnoj gori, pored đeneralštabnog pukovnika Dragoljuba Draže Mihailovića, bili su sledeći oficiri: Miodrag Palošević i Mirko Stanković, majori, Uzelac, zvani 'Taras Buljba', žandarmerijski kapetan, zatim kapetan Reljić i poručnici Ilija Pažina, Ilić I, Ilić II, Martinović, poručnik Živić, potporučnici Pavle Mešković i Vladimir Lenac, narednik vodnik Perović, podnarednici Ulman i Šijačić, marinski podnarednik Frenja, zvani 'Lala', i drugi. Tu održavamo prve konferencije sa predsednicima i kmetovima seoskih opština Brđani, Teočin i Banjani. Pošto smo ostali bez materijalnih sredstava, pukovnik D. Mihailović naređuje mi da krenem za Beograd, da uhvatim vezu sa istaknutim ljudima i da od njih zatražim pomoć...'

Kad je ovo izložio, Lenac se obratio Ljotiću rečima: 'Smatrao sam da mi je dužnost da se prvo vama javim, da Vam sve ovo kažem, da čujem Vaše mišljenje i da Vas zamolim za materijalnu pomoć...'

Ljotić je još odranije poznao Vladimira Lenca, koji je pre rata bio predsednik Ljotićeve omladine na zagrebačkom univerzitetu i docnije starešina omladine 'Zbora' za celu zemlju. Odmah mi je rekao:

'Vlado, najvažnije je da prvo dobijete materijalnu pomoć da biste mogli hranu plaćati. Ti znaš da ja para nemam, stoga mislim da je najbolje da ti i Boško odete do nekoliko imućnijih Beograđana, koji Boška dobro poznaju i koji će imati vere i želeće da vam novac u tu svrhu dadnu.'

Ljotić se tada obratio meni pomenuvši mi desetak ljudi koje treba da posetimo i od njih zatražimo novac za Dražu. Odmah sam s Vladom pošao na izvršenje zadatka.

Prvi su nam dali daleko veću sumu nego što smo se nadali da ćemo dobiti od svih onih skupa čija nam je imena Ljotić dao.

Koliko se još sećam, 10. juna dolazio je u Beograd i poručnik Pipan (lažno ime Perić), s kojim me Lenac dovodi u vezu. Sa Pipanom — Perićem vodio sam duge razgovore posle kojih smo zajedno otišli kod Ljotića. Pipan i Ljotiću izlaže kako se Draža organizuje i kaže da još nema namere da napada Nemce, pošto je neorganizovan, a u isto vreme smatra da još nije došao trenutak za napad. I Pipanu je data jedna veća suma novca da ponese Draži.

Posle ponovnog Pipanovog dolaska u Beograd i razgovora s Ljotićem — to je bilo u drugoj polovini jula 1941 — Ljotić je pozvao Ratka Parežanina i mene. Kod Ljotića smo zatekli Vladimira Lenca. Obrativši se Parežaninu i meni Ljotić nas odmah zapita:

'Da li ste spremni da napustite Beograd i odete sa Lencom u štab pukovnika Draže Mihailovića?'

Obojica u jedan glas povikasmu da pristajemo. Na to nam je Ljotić kazao da budemo spremni, da posvršavamo svoje poslove, jer treba da računamo s time da, po svojoj prilici, više u Beograd nećemo moći da dolazimo. Lenac će nas obavestiti kad treba krenuti.

Sutradan rano otišao sam kod Ljotića. Zamolio sam ga da pređemo u drugu sobu da mu nešto saopštim, što je on odmah i učinio. Na njegovo pitanje o čemu se radi ja sam mu odgovorio: 'Celu noć nisam mogao da spavam; razmišljao sam o Parežaninovoju, Vladinoju i mojoj misliji i došao sam na ideju da bi sve to još daleko bolje bilo ako bi i Vi pošli s nama.' Na ovo Ljotić, uzdahnuvši, reče: 'E, Boško, znaj da je moje srce tamo u šumi, ali mi moj razum nalaže da ostanem u Beogradu. Vi ćete tamo otići, bićemo u vezi i neka nam Gospod bude na pomoći.'

Uoči našeg polaska na Ravnu goru Ljotić ponovo poziva Parežanina, Lenca i mene i saopštava nam da moramo odložiti put, jer imamo izveštaje da se vode pregovori za sporazum između komunista i Draže. Moramo da sačekamo, rekao je tada Ljotić, i da vidimo dalji razvoj događaja.'

Posle odlaska sa Ravne gore, Lenac se na nju nikada više nije ni vraćao, ali veza koju je uspostavio označavala je početak saradnje Draže Mihailovića i Dimitrija Ljotića u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

S obzirom na više nego prisne Ljotićeve veze sa nemačkim okupatorom, svakako da izveštaj Vladimira Lenca nije mimoišao ni nemačku policiju — Gestapo. Prema tome ne može biti nikakve sumnje u to da su ne-

mačke okupacione vlasti u Srbiji bile dobro, i iz prve ruke, obavestene o Mihailovićevoj pojavi na Ravnoj gori, kao i o njegovim prvobitnim namerama za koje je jedan od njegovih bliskih saradnika iz tog vremena rekao da su se sastojale u »sklanjanju, organizovanju i podizanju vere u krajnji uspeh saveznika«.

Još dok se Mihailović nalazio u selu Zaovinama, okupatorske vlasti su u Beogradu 30. aprila 1941. godine imenovalе komesarsku upravu sa bivšim ministrom unutrašnjih poslova u vladi Milana Stojadinovića i nemačkim agentom Milanom Aćimovićem na čelu. Jedan od prvih zadataka komesarske uprave bio je obnavljanje i naoružavanje žandarmerije.

Na osnovu uputstva Komesarijata unutrašnjih poslova, do sredine maja 1941. na dužnost se javilo 1.779 žandarma i 153 aktivna žandarmerijska oficira. Odmah posle toga privremeno su formirani štabovi Dunavskog i Drinskog žandarmerijskog puka i mnoge žandarmerijske čete sa vodovima i žandarmerijskim stanicama. Dvadeset drugog juna bila je uspostavljena i Komanda kvislinške srpske žandarmerije, na čijem je čelu bio od tog datuma do 12. septembra 1941. u svojstvu v. d. komandanta potpukovnik Jovan P. Trišić.

O uspostavljanju žandarmerije i njenoj aktivnosti piše i u izveštaju Komesarijata unutrašnjih poslova od 22. maja 1941. godine:

»Posle 6. aprila celokupna žandarmerija povlačila se zajedno sa vojskom po naredbi tadašnjih vojnih vlasti. Usled ovoga, mnoge kasarne, a naročito žandarmerijske stanice po zemlji su opljačkane, a mnoge i ruinirane. Od dolaska nemačkih trupa, međutim, donekle, uz blagonaklonu saradnju nemačkih vlasti, žandarmerija se ubrzo formira, reorganizuje i dovodi u sklad sa današnjim potrebama. Do sada je potpuno uspostavljena vlast žandarmerije u moravskoj banovini, a na ostalom delu teritorije, posao se intenzivno nastavlja i mimo izvesnih poteškoća (veći broj ljudstva nego što je potrebno, nedovoljno naoružanje i sl.). Nemačke vlasti odnose se uglavnom prijateljski prema žandarmeriji i u više konkretnih slučajeva konstatovana je neophodna saradnja.«²

Kako je organizovana žandarmerija po okruzima, čitamo u izveštaju Komesarijata unutrašnjih poslova za maj 1941. upućen Komesarskoj upravi Srbije: »Provedena je organizacija leskovačke, šabačke, smederevačke, kra-

gujevačke, prokupačke i čačanske žandarmerijske čete. Formirani vodovi u Vladičinom Hanu i Staroj Pazovi, a privremeno dopunski polubataljon u Beogradu.⁴ U junskom izveštaju se navodi: »Uspostavljene su žandarmerijske čete u Negotinu i Velikoj Kikindi, i žandarmerijski vodovi u Mionici, Kragujevcu, Rudniku, Novom Bečeju, Kovačici, Paraćinu, Rekovcu, Kladovu, Kosjeriću i Čajetini i određena im je teritorijalna nadležnost... Ustrojena je nova žandarmerijska stanica Vlaška u sastavu beogradske žandarmerijske čete.«⁴

Pored sve opreznosti i nepoverenja prema kvislinškim organima, okupatori, ipak, početkom juna počinju da daju oružje domaćoj žandarmeriji. Zabeleženo je, na primer, da je Uprava grada Beograda početkom juna dobila 100 pušaka, 1.000 metaka, 1.000 bajoneta i druge vojničke opreme. Na taj način je žandarmerija postala ne samo obnovljena oružana snaga starog društvenog aparata već i oružana snaga okupacione nemačke mašine. Kao takva, žandarmerija je bila izvršni organ Saveta komesara. Njen prvi zadatak bio je da od stanovništva Srbije prikuplja oružje za okupatora, pomaže pri popisu vojnih obveznika, sprovodi i hapsi »neposlušne« među njima, a imala je i mnoge druge slične zadatke.

Prema tome, žandarmerija je oružjem obezbeđivala izvršenje naredaba okupatora, i to je bio njen primarni zadatak. Sekundarna je bila druga strana njene delatnosti — da »održava red i mir u zemlji«, da bdi nad imovinom građana i da se bori protiv »zločina« i pljačke pojedinih lica. Objektivno gledajući, kvislinška žandarmerija je potpomagala pljačku koju je vršio okupator, pomagala je zločine okupatora, a nekad je i sama u njima učestvovala, streljajući srpsko stanovništvo i boreći se sa oružjem protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Ovo joj je u kasnijem periodu okupacije bio jedan od glavnih zadataka, a možda i glavni, naročito od marta 1942, kad je žandarmerija reorganizovana u Srpsku državnu stražu.

O Mihailovićevoj saradnji sa žandarmerijom juna 1941. godine Jovan Trišić u svojoj knjizi »O Milanu Nediću« piše:

»U Beograd sam stigao (iz Skoplja) 24. maja i svi žandarmi su upućeni u Komandu žandarmerije. Već 28. maja ja sam se lično sastao sa jednim Dražinim kurirom. Kurir je bila žena, koja je došla sa Ravne gore, noseći nekoliko pisama

od Draže, a pored toga imala je i zadatak da uhvati vezu sa nekim đeneralima koji su bili u Beogradu kao i sa još nekim oficirima i viđenim ličnostima... Ja sam postavljen za v. d. komandanta žandarmerije u okupiranoj Srbiji, 24. juna 1941. ali sam od advokata Ćede Arsenijevića ranije o tome bio obavешten, radi čega sam dva puta uputio na Ravnu goru moga kurira Milana Ivezića da o tome obavesti pukovnika Dražu i da mi Draža po tom pitanju daje svoje mišljenje. Draža se je s tim složio.»⁵

Pored Trišića, vezu sa Mihailovićem uspostavio je i žandarmerijski major Jezdimir Dangić, koji je sredinom maja 1941. godine stupio u kvislinšku srpsku žandarmeriju i bio raspoređen na granicu prema Drini. Međutim, 16. avgusta 1941. Dangić napušta teritoriju Srbije i odlazi u istočnu Bosnu, gde je prema Mihailovićevim uputstvima uspeo da stavi pod svoju komandu sve pročetničke grupe.

O ulozi žandarmerije u stvaranju prvih četničkih odreda oko Ravne gore major Vojislav Pantelić, jedan od pionira Mihailovićeve organizacije, pored ostalog kaže i ovo:

»... Tu mi pop Miloš Jeftić reče da se u zabranu Aleksića nalaze i petnaest žandarma koji su napustili službu i neće da služe okupatora. Sastao sam se s njima i rekao da budu tu, a da ću ja, posle razgovora po okolnim selima sa viđenijim ljudima, da odem s njima na Ravnu goru. Učitelj, rez. kapetan Sava Ilić, odmah se pridružio meni. Bio je sin popa iz Vladimiraca. Posle desetak dana rada po selima, krajem juna, imao sam mali odred od 27 žandarma sa kapetanom Savom Ilićem.»⁶

Specijalni izaslanik Komesarijata unutrašnjih dela iz Valjeva 17. jula 1941. godine podneo je svome šefu Ććimoviću izveštaj u kome pored ostalog piše i sledeće:

»Za vreme boravka u Mionici žandarmerijskom pukovniku G. Trišiću javio se poručnik Nedić (poručnik Neško Nedić — nap. autora) koji se sada nalazi sa podoficirima u šumi, pod komandom generalštabnog pukovnika Draže Mihailovića. Gospodin Trišić me je odmah pozvao da i ja budem prisutan razgovoru sa poručnikom Nedićem.»

Poručnik Nedić koji je bio obučen u seljačko odelo, sa šubarom, izjavio je sledeće:

»Mi koji se nalazimo po šumama nemamo nikakve veze sa ovom terorističkom akcijom komunista. Oni su stupili

sa nama u vezu i tražili da se pridruže nama. Mi smo ih odbili i prebacili im što vode ovakvu jednu akciju koja može Srbiji da nanese samo zlo. . .

. . . Draža Mihailović rekao je delegatu komunističke grupe doktoru Jovanoviću Miodragu, da ako se desi još jedan akt sabotaže od njihove strane, da će ih oni progoniti i uništiti. . .

Gospodin Nedić dalje navodi da oficiri i podoficiri i drugi koji se nalaze u šumi ne žele da čine ništa što bi moglo da izazove nemačke vlasti na reakciju. . .

Isto tako priznaju rad ministra, gospodina Aćimovića i poznato im je sa kakvim se on teškoćama bori, kao i da njegovom zaslugom nisu novopopisani aktivni oficiri otišli u logore.

Dalje je gospodin Nedić izjavio da će njegov odred za koji dan uspostaviti radio-telegrafsku vezu sa Londonom i Moskvom jer su već poslali šifru. Staviće se u vezu sa odbeglom vladom, ali neće raditi po njihovim direktivama, već će samo videti kakve su namere i odluke njihove. Isto tako kaže da su oni u Srbiji najjači, da su uspostavili kontakt sa odredima u Bosni i Lici, ali da se u rad ovih ne mešaju, već su im ostavili u tim krajevima slobodno polje rada. Oni žele da se rad još produži, kako bi mogli da završe njihovu organizaciju. Gospodin Nedić kaže da je cilj njihov da posle odlaska Nemaca iz Srbije žele da održe red u Srbiji do povratka Nj. V. Kralja a posle da učestvuju u radu organizacije države onakva kakva bude bila.

Napomenuo je da se tom prilikom neće ostaviti u zemlji ničije manjine i da će se Arnauti potpuno uništiti. Isto tako da će se postupiti po kratkom postupku sa svim onim licima koja su nanela zlo ovoj zemlji, bez obzira da li je Srbin, Hrvat ili Slovenac.

U daljem razgovoru primetio je da im se ne sviđa Ljotić i njegova organizacija, kao ni rad grupe oko 'Signala' (pronacistička grupa — nap. autora). Izjavio je bojazan da jednog dana ne dođe do sukoba između njih i oružanih organa na granici Srbije i sa carinicima i drugima, što bi nanelo svima štete.

Dalje kaže da je njihov odred organizovao kontrolu na Drini i da ne dozvoljavaju nikome da pređe u Srbiju sporednim putevima i stazama. Gospodin Nedić obećao je da će oni uticati na ona lica koja nisu komunisti, a koja se nalaze iz neobaveštenosti u njihovim grupama, da se vrate svojim kućama. Što se tiče vođa, ukoliko produže sa sabotažama oni će ih likvidirati. Oni dalje pozdravljaju akciju srpskih vlasti na uništenju ovih grupa, kao i svih onih koji se bave pljačkanjem i napadima na srpski živalj. . . Isto tako obećao je

davanje podataka o mestu boravka komunističkih grupa žandarima.«⁷

Dalje se u izveštaju navodi da su ovom razgovoru u Mionici bili prisutni pored autora izveštaja i žandarmerijskog pukovnika Trišića, još i žandarmerijski potpukovnik Cvetković kao i sreski načelnik Miloš Pavlović.

Saradnja sa žandarmerijom poslužila je Draži Mihailoviću i za uspostavljanje veze sa šefom komesarske uprave i komesarom za unutrašnje poslove Milanom Acimovićem.

Iz pisma majora Puniše Vešovića, upućenog Mihailoviću 5. jula 1943. godine, jasno se vidi da je vezu sa Milanom Acimovićem u Beogradu održavao tadašnji Mihailovićev komandant Beograda, a da je po njegovom odlasku na teren ovu vezu prihvatio major Vešović koji je inače bio i Acimovićev školski drug.

Vezu sa Acimovićem Mihailović je uspostavio krajem maja ili početkom juna 1941. godine. O tome svedoči i Acimovićeva izjava koju je Mihailoviću preneo njegov obavestajac iz Beograda, u kojoj se kaže:

»Što se tiče moga stava prema nacionalnim ljudima u šumi, navešću jedan slučaj: odmah u početku okupacije, u toku meseca maja ili početkom juna, Nemci su bili organizovali jednu veću akciju da bi očistili naše šume od ostataka jugoslovenske vojske, kako su oni sami govorili. Tu se u prvom redu mislilo na Dražu i njegove ljude. Ja sam Nemcima isticao nekorisnost i čak štetnost te akcije, govoreći da će za vreme okupacije biti uvek ljudi koji će odlaziti u šumu i bolje je da tamo padnu pod uticaj jednog nacionalno trezvenog čoveka negoli pod uticaj komunista. Nemci su te razloge primili i tako do te akcije nije došlo. Ja sam stajao na stanovištu da Dražin cilj mora da bude i naš cilj. Naš rad treba diskretno da koordinira, a nikako da se sukobljava. Između Draže, odnosno njegovih ljudi, i mene bio je stalni kontakt. Trebalo je da dođe između nas do jednog sastanka u blizini Valjeva ali do sastanka nije došlo, jer su komunisti bili presekli put. Sve ovo je takođe bilo pre obrazovanja Nediceve vlade.

Reći ću vam da sam još u prvim danima okupacije, kada su došli ljudi sa Ravne gore kod mene, njima kazao: Pitajte Dražu da li on smatra ovaj naš posao nenacionalnim i nekorisnim po srpski narod, ako ga tako smatra, mi ćemo se odmah svi povući, jer ne želimo niti hoćemo da cepamo jedinstvo srpskog naroda. Kako su ta lica te moje reči prenela,

ja ne znam, ali su mi doneli odgovor da treba ostati na poslu i raditi u korist naroda... Po mom mišljenju, u zemlji je trebalo voditi borbu protiv komunista. Što se tiče Draže, stajao sam na stanovištu da se borba protiv njega ne samo ne sme voditi nego se mora naći načina da se naš rad koordinira sa njegovim.⁸

O saradnji Milana Acimovića sa Dražom Mihailovićem govore, pored ostalog, u svojim izjavama na saslušanju posle rata njegovi najbliži saradnici. Dragomir Jovanović, upravnik grada Beograda za vreme okupacije, tvrdi da je Acimović za sve vreme dok je bio predsednik Saveta komesara i komesar za unutrašnje poslove, a i kasnije, dok je bio ministar u Nedićevoj vladi, neprekidno štitiio četnički pokret od Nemaca; da ga je novčano i materijalno pomagao; da su se njegove veze produbile i dobile svoju formu u 1943. godini, kao i to da je Acimović bio jedan od glavnih političkih savetodavaca Draže Mihailovića i njegova politička veza u Beogradu. Tanasije Dinić, Acimovićev pomoćnik u komesarijatu unutrašnjih poslova, daje još preciznije podatke:

»Saradnja između Acimovića i Draže Mihailovića bila je Nemcima vrlo dobro poznata te, prema tome, ja nisam imao potrebe da o toj saradnji obaveštavam Gestapo. Ja se sećam još 1941. godine kada su Nemci sklopili sporazum sa Kostom Pećancem, naišao sam u Upravni štab gde sam zatekao Acimovića, Krausa, Kisela i, mislim, Helma. Pili su šampanjac i Acimović mi je tada rekao da ćemo proslaviti uskoro sastanak sa Dražom. Još pre ovoga, Acimović je od Nemaca dobio 10 miliona dinara radi pomaganja organizacije D. M. Acimović je u svakom pogledu favorizovao i podržavao organizaciju D. M. Tako je predlagao da se svuda po unutrašnjosti u okružnim i sreskim mestima, pa i opštinama, formiraju odbori sastavljeni od desničara koji bi, nezavisno od zvaničnih upravnih vlasti, povelu inicijativu za obezbeđenje reda i mira. Ovi odbori bili bi direktno pod centralnim odborom u Beogradu. Tendencija stvaranja ovih odbora bila je ta da se isti stave na raspoloženje Draži Mihailoviću i da rade kao njegovi organi.«⁹

Do sastanka između Acimovića i Draže Mihailovića tokom 1941. godine nije došlo, ali je Mihailović preko Acimovića dolazio u kontakt sa nemačkim okupacionim štabovima u Srbiji.

Međutim, sve mere okupatora i komesarske uprave, teror, zločini i pokušaji da se objedine sve buržoaske

snage u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta i ustanka koji je dobijao sve šire razmere, nisu dali one rezultate koje su okupatori i domaći izdajnici očekivali. U toku jula i avgusta 1941. godine komesarska uprava se nalazila u ozbiljnoj krizi. Zbog toga okupatorske vlasti donose odluku da komesarsku upravu zamene nekom autoritativnijom tvorevinom.

Posle dužih konsultovanja i nagađanja doneta je odluka da se obrazuje kvislinška vlada Srbije sa generalom Milanom Nedićem na čelu. Njen osnovni i glavni zadatak je bio gušenje ustanka i objedinjavanje svih buržoaskih snaga za borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta. U tu svrhu Nediću je okupator odobrio formiranje oružanih odreda koji će biti raspoređeni po unutrašnjosti Srbije.

Istoga dana, kada je obrazovao svoju vladu, 29. avgusta 1941. godine, Milan Nedić je uputio Draži Mihailoviću pismeni poziv da dođe na pregovore o zajedničkoj borbi protiv ustanka.¹⁰ Svakako za uspostavljanje ovog kontakta, Nedić je koristio već postojeće veze Draže Mihailovića sa pojedinim istaknutim pripadnicima kvislinškog aparata, Aćimovićem, Trišićem i drugim.

U izjavama datim prilikom istražnog postupka i pred Vojnim sudom FNRJ 1946. godine, Mihailović je o ovim pregovorima između ostalog rekao:

»Koncem avgusta ili početkom septembra, došao je kod mene Živojin Đurić, bivši potpukovnik jugoslovenske vojske, i doneo mi je jedno pismo od Nedića. Pismo je bilo vrlo kratko, samo dva reda, i njime me Nedić poziva da dođem u Beograd na sastanak. Uz pismo Đurić mi je predao i legitimaciju za put poslanu od Nedića.«

»Koliko mi je u sećanju,« nastavlja Mihailović, »delegacija je otišla 29. ili 30. avgusta, a vratila se tačno, i to znam sigurno, na dan 6. septembra uveče 1941. godine.«

Na pitanje predsednika Suda »Jesu li se oni sastali sa Nedićem?«, Mihailović je odgovorio: »Jesu, ja sam dobio izveštaj od Mišića.«¹¹

Na saslušanju pred istražnim organima FNRJ Milan Nedić je o ovome sastanku i postignutom sporazumu dao znatno detaljniju izjavu u kojoj kaže:

»Odmah posle obrazovanja vlade, koliko se sećam, 3. ili 4. septembra, kod mene je došla u Predsedništvo vlade

jedna delegacija Draže Mihailovića na čelu sa potpukovnikom Đurićem i majorom Aleksandrom Mišićem i Kadostavom Đurićem.

Cilj posete ove delegacije bio je uspostavljanje veze između mene i Draže na bazi borbe protiv partizana. Pokazali su mi punomoćje potpisano lično od Draže Mihailovića, sa ovlašćenjem da mogu sa mnom voditi razgovore i doneti potrebne odluke. Razgovori su počeli tako što su mi obrazložili kako je došlo do okupljanja četnika pod vođstvom Draže Mihailovića, zatim da su se četnici koncentrisali na jednom prilično uskom prostoru i to na planinama južno od Valjeva pa da zbog oskudice u hrani gladuju. Dalje su izložili da su komunisti počeli da napadaju vlasti, građane i da pale žito, zbog čega Nemci vrše represalije nad stanovništvom.

Isto tako izneli su kako je na jednom sastanku između Draže Mihailovića i Koste Pećanca, kao i nekih oficira ove dvojice, trebalo da dođe do saradnje Draže Mihailovića i Koste Pećanca, ali se nisu mogli složiti u pitanju vođstva; naime, Pećanac je na tom sastanku postavio svoj zahtev da on bude vrhovni komandant svih četnika, a Draža Mihailović načelnik štaba, dok je Draža postavljao da on dobije ulogu vrhovnog komandanta a da Pećanac bude kao neka vrsta počasnog komandanta vrhovnog štaba, pa su se zbog toga razišli.

Kao zaključak izlaganja delegacije bio je taj da se između moje vlade i Draže Mihailovića stvori zajednička saradnja za borbu protiv komunista u cilju njihovog uništenja. Ja sam pristao na tu saradnju sa Dražom Mihailovićem i obećao mu pomoć. To je bio zaključak pregovora između mene i te delegacije.

Pismeni ugovor između mene i te delegacije nije praviljen, s obzirom da su sva trojica iz te delegacije bili moji oficiri i meni dobro poznati, pa sam smatrao da nema potrebe za pismenim ugovorom, a oni to nisu ni tražili.

Između nas je napravljen sporazum u sledećem:

1. O saradnji između mene, odnosno moje vlade, i Draže Mihailovića za borbu protiv komunista u cilju njihovog uništenja.

2. Da im izdam odmah novčanu pomoć da bi mogli izdati plate oficirima i podoficirima, kao i da bi mogli kupiti životne namirnice za ishranu vojske.

3. Da odredim jednog oficira za vezu koji će biti stalno pri štabu Draže Mihailovića.

4. Da preko Nemaca izdejstvujem legalizaciju Draže Mihailovića i njegovih četnika o tome da ih Nemci ne gone i da se mogu slobodno kretati.

3. Da posle čišćenja, odnosno uništenja komunista u Srbiji moja vlada ukaže potrebnu pomoć Draži Mihailoviću radi smirenja građanskog rata u Bosni i Crnoj Gori.

6. Da se posle formiranja vladinih odreda sa kojima se bilo započelo, donese jedan operacijski plan između mene i Draže za čišćenje Srbije od komunista.

Ovo su uglavnom odredbe sporazuma o saradnji između mene i Draže Mihailovića.«

Razgovori su vrlo brzo dali prve rezultate, naročito u pogledu legalizacije četničkog pokreta pred nemačkom okupacionom vlašću. Nedić o tome kaže:

»Od tog sporazuma o saradnji odmah su ispunjene sledeće tačke:

1. Izdao sam novčanu pomoć, ne sećam se koliku, i delegacija je tu novčanu pomoć ponela sobom.

2. Otišao sam odmah kod zapovednika Srbije generala Dankelmana i izneo mu dolazak delegacije Draže Mihailovića i ugovor sa njom napravljen. Rekao sam Dankelmanu da Draža traži legitimaciju svoju i svojih četnika, s tim da se mogu nesmetano kretati bez bojazni od proganjanja i ubijanja od strane Nemaca, da bi mogli povesti borbu protiv komunista. Dankelman je odmah prihvatio tu legitimaciju i izdao naređenje u tom smislu nemačkim jedinicama.

3. Odredio sam generalštabnog majora Marka Olujevića za vezu između mene i Draže Mihailovića.

Napominjem da Marko Olujević nije odmah pošao u štab kod Draže Mihailovića. Ne mogu se setiti koliko je vremena proteklo do njegovog polaska kod Draže Mihailovića, kada je bio uhvaćen negde na putu za Suvobor od strane komunista sa operacijskim planom o sadejstvu između vladinih odreda i četnika Draže Mihailovića za čišćenje Srbije.«

Nemci će uskoro posumnjati u čvrstinu antikomunističke orijentacije pokreta Draže Mihailovića. U svom iskazu Nedić o tome kaže sledeće:

»Obavešten sam da je Draža prihvatio ceo ovaj sporazum, odnosno odredbe toga sporazuma, napravljenog između mene i njegove delegacije. Napomenuo sam malo ranije da sam bio poslao oficira za vezu, majora Olujića, u štab Draže. Uskoro posle toga, ne znam da li koncem septembra ili početkom oktobra, pozvao me je Dankelman veoma ljut i pokazao mi sporazum napravljen između Draže i Tita. Dankelman je rekao kako je Draža obmanuo i njega i mene i pitao me kako sam ja mogao garantovati da je Draža nacionalan i da će se boriti protiv komunista, na osnovu čega

je legalizovao Dražu Mihailovića i njegove četnike, dajući im punu slobodu kretanja. Posle saopštenja Dankelmana o tome da su Tito i Draža napravili sporazum prekinuo sam evaku vezu sa Dražom. Tek negde u 1944. godini, veza između mene i Draže ponovo je uspostavljena.¹³

O tome da je između Mihailovića i Nedića stvarno došlo do sporazuma na liniji borbe protiv NOP govore nam i druga dokumenta. Tako Dragojlo Dudić u svoj dnevnik 1941. godine zapisuje:

»12 septembar

U toku dana došao je kurir Kolubarske čete. U izveštaju stajalo je da su zarobili jedan auto Ministarstva unutrašnjih dela sa pomoćnikom komandanta žandarmerije, još jednim čovekom i šoferom žandarmom. Od materijala nađeno je nekoliko lažnih legitimacija i naredba Ministarstva unutrašnjih dela o organizaciji poternih odreda za komunistima. Iz ove naredbe jasno se vidi da je i Draža Mihailović, komandant četnika sa Ravne gore, u vezi sa ovom akcijom na strani vlade. Sad je svakome bila jasna uloga ovog žonglera koji se pravio prijateljem narodne borbe...

Raspoložemo jednim originalnim dokumentom Ministarstva unutrašnjih dela pov. k. br. 191 od 7, koji je zaplenila naša Kolubarska četa prilikom zarobljavanja pomoćnika komandanta žandarmerije i poručnika Ernesta Pipana, u Belanovici:

'Kad III odred izbiže na liniju Zvornik—Krupanj—Valjevo—Mionica sastaće se sa četničkim odredima koji se nalaze pod komandom Dj. štab. pukovnika Draže Mihailovića na toj liniji i sačekće dalje naređenje za produženje dejstva.'¹⁴

Gotovo identičan sadržaj je i u aktu komande žandarmerije IV Pov. JB. br. 194 od 7. septembra 1941. godine upućenom komandantu Petog Nedićevog odreda, koji glasi:

»Kad sva tri odreda budu stigli na liniju Zvornik—Krupanj—Valjevo—Mionica, uhvatiće vezu sa četničkim odredima koji se pod komandom đeneralštabnog pukovnika g. Draže Mihailovića nalaze na toj liniji i sačekće dalja naređenja za produženje dejstva.«¹⁵

I prema sećanju Milana Drakulića ovaj plan je nađen kod Marka Olujevića koga su partizani uhvatili zajedno sa Pipanom, 8. septembra, u Belanovici. Olujević je, kao izdajnik i saradnik okupatora, posle nekoliko dana streljan dok je Pipan uspeo da pobjegne.

Dva meseca posle sporazuma sa Mihailovićevom delegacijom, Nedić je o tome govorio i javno. Tako je »Novo vreme« od 13. novembra 1941. godine donelo njegovu izjavu u kojoj Nedić, pored ostaloga, kaže i ovo:

Izjavljujem da sam prilikom obrazovanja moje vlade pokušao da sve srpske nacionalne snage ujedinem radi spasa naroda i otadžbine, pa sam u tom cilju pregovarao sa Kostom Pećancem i Dražom Mihailovićem.

Što se tiče Draže Mihailovića i on je izjavio da želi da sarađuje na uništenju elemenata nereda, pa je u tu svrhu primio i novac od srpske vlade.«

Dobro obavešten o raspoloženju naroda za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, Mihailović je bio veoma oprezan i svoje veze sa otvorenim neprijateljima NOP vešto je prikrivao i uporno javno odricao. Ovo nam ilustruje i sledeći primer.

Istoga dana kada je izdato već citirano naređenje Petom Nedićevom odredu, u štabu na Ravnoj gori nalazio se Nedićev i Aćimovićev delegat Živojin Đurić, kasnije Nedićev sreski načelnik, i sa Mihailovićem razrađivao plan o zajedničkoj akciji Nedićevih i Mihailovićevih odreda protiv partizanskih snaga, a u duhu već postignutog sporazuma između Mihailovićevih delegata i Milana Nedića, zaključenog samo nekoliko dana ranije u Beogradu. Ovu svoju akciju Mihailović je držao u strogoj tajnosti u strahu da činjenice o njegovom izdajničkom delu ne izbiju na svetlo dana. U tom cilju on je primenjivao sva sredstva pa često i dezinformisanje svoje bliže okoline, što se — u vezi sa ovom Đurićevom posetom — jasno vidi i iz izjave Mihailovićevog bliskog saradnika Vojislava Pantelića:

»U predsoblju kolibe, štaba Dražinog, videh potpukovnika Ziku Đurića. Počnem sa njim razgovor. Draža me pozva u sobu i reče mi, pazi šta govoriš, jer on dolazi od ministra Aćimovića. Izašao sam opet i govorio sa Đurićem duže. Izlagaao mi je potrebu saradnje između Draže i Aćimovića, za koja je tvrdio da je 'rodoljub'.«¹⁶

U to vreme Mihailović još nije hteo da stupi u otvoreni sukob sa partizanskim odredima, jer su mu se izgledi na uspeh činili suviše slabi. Zbog toga se u odnosu na NOP čvrsto pridržavao svoga već skovanog plana — u najvećoj tajnosti, uz primenu svih mogućih dezinform-

macija, pripremiti što povoljniju situaciju i u pogodnom momentu udariti nož u leđa narodnooslobodilačkom pokretu.

Kratko vreme posle kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije, pored četnika Draže Mihailovića, u Srbiji su se pojavili i četnici Koste Milovanovića Pećanca koji se, između dva rata, to jest od 1928. godine, nalazio na čelu četničkog pokreta u Kraljevini Jugoslaviji.

Još u toku aprilskoga rata komandant Pete armije general Vladimir Cukavac je, na osnovu naređenja Vrhovne komande jugoslovenske vojske, izdao Pećancu punomoć i naređenje da u neprijateljskoj pozadini organizuje četničku akciju. Na osnovu ovoga dokumenta, Pećanac je 28. juna 1941, na planini Vidojevici, jugozapadno od Prokuplja, održao zbor. Izjašnjavajući se, na zboru, za borbu protiv okupatora i zahvaljujući uspomena na rodoljubive četnike iz minulih ratova i iz narodnog ustanka na jugu Srbije 1917. godine, Pećancu je pošlo za rukom da već u julu i avgustu formira više četničkih odreda, od kojih je svaki bio jačine oko dvadesetak ljudi.

Pojava Pećančevih četnika, naročito u oblastima zapadne Srbije, prilično je smetala Mihailoviću. Zato je on, u procesu stvaranja svoje četničke organizacije, pored ostalih, imao da obavi još jedan posao — da uspostavi kontakt i reguliše odnose s Kostom Pećancem.

Na osnovu sugestije svog bliskog saradnika Miodraga Paloševića, Mihailović je još u maju odlučio da uhvati vezu sa Pećancem. Ali u početku se nije baš mnogo angažovao na hvatanju ove veze.

Zbog pojave partizanskih odreda i Mihailovićeve želje za objedinjavanjem svih formacija na terenu koje se organizuju pod parolom »S verom u Boga — za kralja i otadžbinu« i sa jedinstvenim ciljem očuvanja buržoaskih pozicija u zemlji, njegova je veza sa Pećancem postala neminovnost. Mihailovićevo uporno traganje za Pećancem dalo je najzad rezultate.

Pomoć na uspostavljanju veze s Pećancem Mihailoviću je pružio Nikola Kalabić.

Poreklom Srbin iz Bosne, do rata geometar i šef katastarske uprave u Valjevu, Kalabić se još pre rata isticao svojom velikosrpskom orijentacijom. Kao aktivni pripadnik četničkog udruženja Koste Pećanca odlikovan je 1936. godine Jugoslovenskom krunom. Po okupa-

ciji u Srbiji, a po Pećančevim direktivama, među prvima je počeo formiranje četničkog odreda u Valjevu i Koluvari, u kome je kasnije vršio funkciju obaveštajnog oficira. Za ovaj rad Pećanac ga je nagradio zvanjem vojvode.

Međutim, sredinom avgusta 1941, kada su širom zemlje u sukobima sa neprijateljem praštale ustaničke puške pozivajući narod u borbu protiv okupatora, Kalabić stupa u vezu i s Dražom Mihailovićem, nudeći mu svoje usluge za sklapanje sporazuma s Pećancem.

Zahvaljujući Kalabićevim uslugama, Mihailović je 15. avgusta 1941. uputio po kuriru pismo Pećancu u kome mu piše:

»U vezi naređenja koje ste dobili iz Ministarstva vojske i mornarice pred početak ratnih operacija, obzirom na sadašnju situaciju, a shodno čl. 8. Uredbe o četničkoj komandi,, čast mi je dostaviti Vam sledeća uputstva za Vaš rad:

1. Celokupan Vaš rad uputite na oblast naše Kraljevine južno od linije: doline reke Nišave—doline reke Toplice do Kuršumlje—Novi Pazar—Peć—Skadar.

2. Rad u južnoj Srbiji i Albaniji je od presudne i vojne i političke važnosti za oslobođenje naše zemlje, te se stoga ovaj rad Vama, kao starom borcu, i poverava, tim pre što Vam je ovo bilo i dodeljeno u rad od strane Ministarstva vojske i mornarice pred rat.

3. Severno od navedene linije ja sam već izvršio organizaciju i pripreme. Ovaj rad je izvođen u toku od puna tri meseca, tako da se ova podela zona rada prirodno nameće. Vaša uloga je utoliko značajnija što ćete pored oslobođenja naših južnih oblasti štiti naš rad na severu i zaprečiti izvlačenje neprijatelja iz Grčke dolinom Vardara i Južne Morave, a delom i iz Bugarske na najvažnijem pravcu u dolini Nišave.

4. Molim da povučete Vaše ljude, koje ste uputili nedavno severno od pomenute linije, na teren južno, ili pak da se povinuju mojim naređenjima.

5. Kao najstari komandant Operativnih jugoslovenskih snaga u Otadžbini molim Vas da energično suzbijete sve glasove, kao i svaki rad, koji bi štetio opšte interese, jer nas Otadžbina zove na slogu. Uveravam Vas da ćete od moje strane naići samo na potporu, pa stoga to i od Vas s punim pravom očekujem.

6. Momenat za našu akciju nije još sazreo, ali može nastupiti svakog časa, te stoga treba brzo, energično i temeljno raditi. U prilogu Vam šaljem u izvodu govor Djenerala g. Simovića, koji tačno potvrđuje ovo gledište.¹⁷

Očigledno, Mihailović je, već tada, gajio pretenzi-
je da njegov štab bude jedini vojni i politički centar u
zemlji, koji će držati sve niti u svojim rukama i usmere-
vati ih prema svojim nahođenjima.

Mihailović kurir predao je Pećancu pismo 18. av-
gusta 1941. godine.

Pošto je pročitao pismo i o njemu prodiskutovao sa
nekoliko svojih vojvoda ne pridajući mu neki ozbiljniji
značaj, Pećanac se obratio Mihailovićevom kuriru rečima:

»Poručite vi svome pukovniku da jedini ja mogu da
obrazujem odrede u zemlji i da jedino ja mogu da budem ko-
mandant tih odreda. Ako bih ja hteo, ja bih mogao da uz-
mem tog pukovnika za svog načelnika štaba. Ali sve to otpada.
Rasturajte se vi sa Ravne gore i dođite meni, jer ja sad idem
na jedan put koji će spasiti naš narod.«¹¹

Kurir je ove reči preneo Mihailoviću koji ih je do-
bro zapamtio i samo čekao zgodan momenat da kazni Pe-
ćanca za neposlušnost i odbijanje njegovog predloga.

A što se tiče Pećančevog »istorijskog puta koji će
spasiti naš narod«, on se u svoj svojoj kapitulantskoj i
izdajničkoj golotinji obelodanio već kroz nekoliko dana.
Evo kako:

Nemoćan da sopstvenim snagama uguši narodni
ustanak u Srbiji, koji se, poput šumskog požara, sve više
rasplamsavao, nemački okupator je stvorio plan o angažo-
vanju domaćih snaga za borbu protiv ustanika. U okviru
ovoga plana, šef Gestapoa u Beogradu dobio je zadatak
da za borbu protiv partizanskih odreda u Srbiji angažuje
i naoružane nacionalističke snage — četnike.

Tako su se, već početkom avgusta, privodili kraju
razgovori između Pećančevog vojvode, poznatog beograd-
skog industrijalca Roša, i njegovog podstanara, šefa Ge-
stapoa dr Karla Krausa, u Rošovoj kući u Katićevoj ulici
broj 8 u Beogradu. Posle nekoliko dana oni su urodili plo-
dom. Kraus je Pećancu poslao nemačke isprave za neome-
tano kretanje i putovanje i pozvao ga na sastanak. Kraus
se susreo sa Pećancem u prvoj polovini avgusta, u selu
Pločniku, nedaleko od Prokuplja. Tom prilikom njih dvo-
jica su se usmeno sporazumeli o zajedničkoj borbi protiv
ustanika. Pećanac je dao obavezu da će što pre upoznati
svoje vojvode sa postignutim sporazumom i orijentisati
ih u borbu protiv partizanskih odreda. Na rastanku, Pe-

ćanac je poklonio Krausu svoj četnički znak (mrtvačka glava sa ukrštenim kostima — nap. autora) a zauzvrat, Kraus je Pećancu darovao svoj pištolj. Bili su to simboli nastupajućeg krvoprolića.

Samo nekoliko dana kasnije, 23. avgusta 1941. godine, pred Pećančevim skloništem zaustavio se jedan nemački automobil. Dva, tri minuta kasnije, nasmejan i očigledno dobro raspoložen, Pećanac se pridružio nemačkom oficiru koji se dovezao automobilom i oni su istim kolima krenuli u pravcu Niša. Sutradan, Pećanac je stigao na planinu Bukulju kod Arandelovca, gde je imao zakazan sastanak sa svojim vojvodama iz Šumadije, istočne i zapadne Srbije.

Sa ovoga sastanka, 26. avgusta, Pećanac je pismom obavestio vojvodu Miloša Kosančića da se nalazi na sastanku sa »više od dvadeset vojvoda i više od dve stotine četnika u jednoj planini u društvu viših i nižih oficira i đenerala kao i sa nemačkim predstavnicima.«¹⁹

Njega ne brine što je država propala i zemlja okupirana, nego nešto sasvim drugo. On u pismu dalje kaže:

»Nalazim se danas u vrlo teškom položaju zbog naredne revolucije, koju većina pomaže, ako budemo te srce te se njih spasimo — spasićemo tako ne samo Šumadiju već i celu našu zemlju...«

Ja se ovde nalazim u društvu najjačih umova koji su u Beogradu i Šumadiji...«

Istog dana kada je završen sastanak na Bukulji, 26. avgusta, u Arandelovcu u vili »Karadžić«, Kosta Pećanac je potpisao sporazum sa nemačkim okupatorima o zajedničkoj borbi protiv NOP. A sutradan »komandant svih četničkih odreda u zemlji« izdaje svoju proklamaciju narodu, C. br. 567 od 27. avgusta 1941. godine, koja je na kraju nosila potpis »Vojvoda Pećanac«.

U proklamaciji se otvoreno poziva na izdaju i kolaboraciju s neprijateljem i pored ostalog kaže:

»NAREĐUJEM:

1. Svi oni koji se nalaze skriveni po šumama, a nisu pod mojom komandom, imaju se u roku od osam dana od dana proklamacije vratiti svojim kućama i svom redovnom poslu.

Za neizvršenje prednjeg kazniće se smrću.

2. Od danas, kada ja primam odgovornost pred našim narodom, kazniće se smrću svaki ko bude pokušao da državne i samoupravne objekte, železnice, mostove, tuncle, državne zgrade i privatnu imovinu šteti i uništava, kao i sve što pripada okupatorskim vlastima.

Ja sam svestan da ceo naš pošten narod zna da je pobeđen i da zna kako se treba držati prema pobeđiocu...²⁰

Dalje u proklamaciji Pećanac poziva narod da stupi u njegove četničke redove.

Ovaj izdajnički akt Pećanca i proglas koji je posle njega usledio, a u kome se naređuje i likvidacija Mihailovićevog četničkog pokreta, ipak je išao naruku Mihailoviću. U to vreme on je uporno istupio sa parolom »borbe protiv okupatora«, jer mu je bilo dobro poznato raspoloženje narodnih masa Srbije i jer je to bila jedina parola kojom su se one mogle stvarno okupiti i pridobiti, pošto je bila odraz njihovog dubokog i iskrenog osećanja. Niko, međutim, nije tako licemerno i podlo zloupotrebio tu parolu i slobodoljublje srpskog naroda kao što je to učinio Mihailović u svom bezočnom pokušaju da ga obmane.

Polazeći od toga da su Mihailovićeve reči iskrene i istinite, znatan broj Pećančevih odreda se posle Pećančevog izdajničkog akta raspada, a njegovo ljudstvo, ponedele i celi odredi, prilaze Mihailoviću. Među ovima bio je i odred majora Dragutina Keserovića.

Međutim, Nikola Kalabić je bio jedan od četničkih vojvoda koji su odobravali i prihvatili stav svoga vođe Koste Pećanca.

O tome kako je Kalabić prišao četničkom pokretu Draže Mihailovića, kapetan Mirko Smiljanić, jedan od četničkih komandanata iz oblasti Valjeva, u pismu upućenom Mihailoviću, 14. juna 1943. godine, pored ostalog, piše:

»Nikola Kalabić, koga je moja četa zvana 'Petar Mrkonjić' na dan 29. avgusta 1941. godine razoružala i oduzela zastavu Koste Pećanca na kojoj je pisalo: 'Dole komunisti, dole Draža bandit.'

Isti je sproveden do Kolubarskog odreda, odakle je predat Vama, a koga je sproveo moj p. narednik Miša Pavlović iz Kojšića, srez Valjevski...²¹

Međutim, samo petnaestak dana kasnije, 14. septembra 1941. štab Pećančevog četničkog Kolubarskog od-

reda upućuje Udruženju četnika — radnom odboru — u Valjevu pismo iz koga se vidi da je Kalabić već uveliko počeo da pravi karijeru mimo volje svojih dojučerašnjih istomišljenika iz Pećančevog tabora:

»Po zauzeću varošice Mionice od naših četnika, u kojoj danas imamo našu komandu mesta, dobili smo od Orst komandanta, u saglasnosti sa nemačkom komandom iz Užica na nemačkom jeziku izveštaj, da su oni voljni da predadu Valjevo njihovom 'fon fireru — četničkom Her Nikoli Kalabiću' koga oni priznaju jedinog za vojvodu.

Dajte Vi braćo sami sud da li je ovakva politika našeg šefa obaveštajne službe za ovaj odred Nikole Kalabića sramna i nebratska... Vojvoda Kolubarskog odreda Jovan Kolubarac.«²

U okviru napora koje je nemački okupator ulagao da objedini i angažuje sve domaće reakcionarne snage za borbu protiv NOP i narodnog ustanka, očigledno je da Kalabićev teatralan prelazak u četnički pokret Draže Mihailovića imao sasvim određenu funkciju.

Dvadesetak dana posle Kalabićevog dolaska na Ravnu goru, Mihailoviću je pošlo za rukom da se uz njegovu pomoć, a posredstvom generala Bože Putnikovića i uz obilatú asistenciju šefa Gestapoa dr Krausa, sporazume i sa Kostom Pećancem. Sadržaj ovog sporazuma najbolje se vidi iz pisma generala Putnikovića upućenog 22. septembra 1941. godine Kostu Pećancu, u kojem pored ostaloga, stoji i sledeće:

»Pored tolikih tvojih uspeha ovamo u Beogradu smatram da ništa nije manje važnosti i tvoj sporazum sa Dražom...

Sa Dražom si postigao sporazum u tako važnim i glavnim linijama. On se sastoji u sledećem:

a) usvajanje od ranije predložene linije dejstva tvojih i Dražinih odreda;

b) svi se Dražini odredi istočno od te linije stavljaju pod tvoju komandu — a svi se tvoji odredi zapadno od te linije stavljaju pod Dražinu komandu. O ovome vas dvojica imate odmah da obavestite odnosne odrede;

v) vas dvojica imate jedan drugome najhitnije uputiti po jednog svog najpoverljivijeg čoveka koji će stalno biti u štabovima vas dvojice i služiti za vezu u smislu najprisnije saradnje;

g) u tvoj obrazovani komitet ovde u Beogradu ima i Draža odmah da odredi i svoje ljude, koji će najprisnije raditi sa tvojim ljudima, i time sačinjavati jedno nerazdvojno telo, sa zadacima i dužnostima koje si ti njima već izdao ili koje im vas dvojica, ti i Draža, budete naknadno izdavali.

Sve je ovo sada svrčna stvar koju je naš narod, i kroz tebe i kroz Dražu, najiskrenije želeo. Sada samo napred sa najboljim nadama i uverenjem u uspeh.»

A zatim u pismu Putniković obaveštava Pećanca i ovo:

»Od tvoga čoveka dr. Roše obavešten si, kako nas je on, mene i onog Perića (pseudonim Dražinog emisara Ernesta — Slavka Pipana — nap. autora) odveo kod g. Krausa, sa kojim smo sva pitanja najlepše uredili... g. Kraus je zaista bio najređe uviđavan čovek, da je to za krajnje poštovanje.«²²

S obzirom na sadržaj sporazuma i činjenicu da je izveštaj sačinjen posredstvom Putnikovića koji je bio u vezi sa dr Krausom, očigledno je da je njegovo sklapanje usledilo na inicijativu okupatora, a u duhu njegovog plana za angažovanje svih domaćih buržoaskih snaga za borbu protiv NOP.

Početkom jeseni 1941. godine i veze između Mihailovića i Ljotića, koje su od maja održavane preko vođe zbornaške omladine Vladimira Lenca, znatno su se proširile. Njih je, pored Lenca, održavao i Slavko Pipan, Mihailovićeve poverljiva ličnost, koji je po Mihailovićevom nalogu u nekoliko mahova dolazio u Beograd i posećivao Ljotića. Preko Pipana Mihailović je Ljotiću slao svoje poruke i primao Ljotićeve sugestije.

Pored veza sa Trišićem, Aćimovićem, Nedićem i Ljotićem, Mihailović je održavao kontakte i sa drugim istaknutijim pripadnicima kvislinškog aparata.

Tako Tanasije Tasa Dinić u toku istražnog postupka 28. februara 1946. godine kaže da je u svojstvu zamjenika komesara unutrašnjih poslova, u leto 1941. godine, više puta dolazio u vezu sa pojedinim funkcionerima organizacije Draže Mihailovića i da je preko njih upućivao izvesne poruke Mihailoviću. On navodi da je inicijativa za ove veze potekla od Aćimovića i da je u julu, preko sreskog načelnika u Gornjem Milanovcu Mišića, dobio sa Ravne gore prvu poruku.

Dinić navodi i sadržaj jedne poruke koju je primio od Mihailovića:

»Početkom avgusta, mislim 7. avgusta, došao je Mišić ponovo kod mene i rekao mi da je bio kod Draže i da mu je saopštio moju poruku. Draža je odgovorio kako mi je Mišić preneo približno ovo da je on, Draža, stupio već u vezu sa vladom u Londonu, da ima namere da sprovede organizaciju u celoj Jugoslaviji i Bugarskoj sa ciljem kad se Nemci budu povukli sa Balkana, da bi on sa tom organizacijom preuzeo vlast. Dalje, da smatra da je dobro urađeno što je stvorena srpska uprava; da će se time pomoći narodu, a pored toga u pogledu njegovog stava u odnosu na komuniste, on je rekao da ne misli ništa preduzimati i poručio je da se sastanemo. Po prijemu ove poruke, ja je nisam ni saopštio Milanu Aćimoviću, jer je on već bio u punoj vezi sa njim, delegati su Dražini redovno dolazili kod Aćimovića i, kao što sam ranije naveo, Aćimović je smatrao da je na najboljem putu da Draža uskoro dođe u Beograd. Ja sam posle ovoga prekinuo svaku vezu sa njim i na njegovu poruku za sastanak nisam odgovorio.«²⁴

I zloglasni Dragi Jovanović, jedan od organizatora Specijalne policije i Banjičkog logora, vrlo rano je uspostavio vezu sa Dražom Mihailovićem. On je o tome dao u istražnom postupku 1946. godine sledeću izjavu:

»Nisam bio član organizacije DM, ali sam sa istom imao veza i smatrao se isto toliko obavezan kao da sam član... Ja sam od konca 1941. osećao se lično vezan za organizaciju DM. Smatrao sam da je to pravi nacionalni put i da je to ono što sobom nosi budućnost. Smatrao sam da je potrebna koordinacija sa tom organizacijom u borbi protivu komunista. Odmah od početka u upravi grada Beograda isključio sam na pogodan način svako intervenisanje, odnosno praćenje rada u cilju sprečavanja organizacije DM. Prve razgovore i pozdrave samom D. Mihailoviću slao sam preko Milana Kalabića, tadašnjeg komandanta oružanog odreda, i to koncem 1941.«

Okupivši predstavnike raznih građanskih stranaka oko sebe i povezujući se sa otvorenim izdajnicima Nedićem, Pećancem i Ljotićem, a zatim i sa emigrantskom vladom, ravnogorski pokret postepeno postaje vojno-politički stožer velikosrpske buržoazije čiji je krajnji cilj bio uništenje narodnooslobodilačkog pokreta i očuvanje njihovih društvenih pozicija.

PRVI KONTAKTI SA NOP I POKUŠAJI DA SE OBUSTAVI USTANAK

U trenutku izbijanja narodnog ustanka u Srbiji pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, Mihailovići delegati i emisari, snabdeveni njegovim ličnim ovlašćenima, u nastojanju da okupe narod oko sebe, već su u nekoliko srezova bili uspeli da organizuju svoju mrežu. Oni su u svojim govorima na zborovima isticali parolu »borbe protiv okupatora« ali sa objašnjenjem da je prethodno potrebno izvršiti opsežnije pripreme, »organizovati se«, a zatim u »pogodnom momentu«, »kada za to dođe vreme«, i slično, otpočeti borbu protiv okupatora.

S obzirom na raspoloženje narodnih masa i njihov slobodarski duh Mihailović i njegovi ljudi imali su s ovakvim parolama prilično uspeha. Narodne mase u Srbiji, izložene teroru okupatora, verovale su ovakvim izjavama i počele da se svrstavaju u Mihailovićeve redove. Usled toga je on već krajem juna doneo odluku o formiranju manjih odreda koji su u početku, pored ličnog obezbeđenja njegovih delegata, imali i propagandni efekat. Kako se narodni ustanak sve žešće i sve uspešnije razvijao, Mihailović je bivao sve angažovaniji i uporniji u okupljanju narodnih masa i formiranju svojih oružanih odreda, kao

i u ubacivanju svojih novih parola — »da treba čekati«, »da još nije vreme«.

Obavešteno o postojanju Mihailovića i njegovih odreda i njihovih javno deklariranih namera da se bore protiv okupatora, rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta odlučuje — u duhu već postojećeg plana o angažovanju svih snaga u zemlji koje su voljne da se bore protiv neprijatelja — da stupi u kontakt i sa Mihailovićem i njegovim grupama, kako bi ih pridobio za zajedničku i što efikasniju borbu protiv okupatora.

Stav Komunističke partije Jugoslavije u odnosu na okupljanje snaga u borbi protiv okupatora vidi se i iz proglasa Okružnog komiteta KPJ za Kragujevac, upućenog narodu već 15. jula, dakle samo osam dana po izbijanju ustanka, u kome, pored ostaloga, stoji:

»U ovim sudbonosnim danima kada je u pitanju izvojevanje nacionalne slobode i odbrane časti i imena srpskog, Komunistička partija poziva sav narod, sve istinske rodoljube, ne gledajući na njihovu političku i partijsku pripadnost, da se zbije u jedinstveni oslobodilački narodni front borbe protiv krvavog okupatora i njegovih domaćih slugu i agenata.«¹

Početkom avgusta Mihailovićeva organizacija je već postala činjenica sa kojom se moralo ozbiljno računati. Zbog toga PK KPJ za Srbiju upućuje svome instruktoru u Valjevu Milošu Miniću poruku u kojoj, između ostaloga, piše:

Povedite računa o akciji četnika i oficira kao i o ljudima okupljenim oko njih. Svaki naš kontakt sa njima dobro će doći. Neprijatelj ne miruje, on će pokušati da njih uvuče u pohod na naše snage. Mi ih moramo pridobiti za zajedničke akcije i to još odmah, ili pak neutralisati u danom momentu. U svakom slučaju moramo imati čisto zaleđe.«²

Slične direktive PK KPJ za Srbiju slao je i okružni komitetima u Šapcu, Užicu, a zatim, 16. avgusta, i Valjevu.

Pridržavajući se primljenih direktiva, okružni komiteti KPJ, u zajednici sa štabovima partizanskih odreda na terenu, stupali su u kontakt sa Mihailovićevim komandantima. Na ovim sastanicima, kojih je u toku avgusta bilo nekoliko, vođeni su pregovori u cilju sklapanja međusobnih sporazuma o zajedničkoj akciji i oružanoj borbi

protiv okupatora. Tako su krajem avgusta postignuti sporazumi između Podrinskog partizanskog odreda, na čijem se čelu nalazio Nebojša Jerković, i Čerskog četničkog odreda kapetana Dragoslava Račića. Isto tako je došlo do saradnje između partizanskih i četničkih snaga u Toplici. Pored ovih lokalnih veza, rukovodstvo NOP preduzelo je sve moguće mere da dođe u kontakt i sa Mihailovićevim štabom, pa i sa njim lično.

U tu svrhu sredinom jula na Ravnu goru je bio upućen pripadnik Valjevskog partizanskog odreda dr Dragi Jovanović, koji je u razgovorima s Mihailovićem proveo 2—3 dana, a zatim, mesec dana kasnije, kao prvi ovlašćeni predstavnik NOP, tamo je upućen Miloš Minić. On je, prema dobijenim direktivama, sredinom avgusta u pratnji Dragojla Dudića, političkog komesara Kolubarske čete Valjevskog partizanskog odreda, otišao na Ravnu goru, gde se sastao sa Mihailovićem. Sa Mihailovićeve strane razgovorima su prisustvovali i Dragiša Vasić i načelnik Mihailovićevog štaba potpukovnik Dragoslav Pavlović.

Posle dužeg razgovora predstavnici narodnooslobodilačkog pokreta sporazumeli su se usmeno sa Mihailovićem o tome da se četnici i partizani neće uzajamno napadati. Svaka strana zadržava slobodu akcije. Četnici će se priključiti oružanoj akciji protiv okupatora kada procene da je došao momenat za akciju.

O saradnji partizanskih i četničkih odreda i sastancima sa Jovanovićem i Minićem, Mihailović je u istražnom postupku 1946. godine rekao:

Cini mi se da su naše snage u početku saradivale i zajednički oduzimale gradove od neprijatelja. Pokojni Veselin Misita je poginuo prilikom oslobođenja Loznice. Tadanji moj komandant pop Vlada Zečević napadao je Krupanj, a kod nje ga je tada bio i Ratko Martinović.

Odmah posle napada na Sovjetski Savez, ja mislim u julu, kod mene je na Ravnu goru došao zubar Dragi Jovanović iz Valjeva, odmah zatim i Minić. Možda su došli i jednovremeno jer ih je bilo trojica. Oni su sa mnom razgovarali u ime partizanskog valjevskog pokreta. Zubar Jovanović me je pitao da li sam ja najglavniji predstavnik vojske sa Ravne gore i ravnogorske organizacije. Ja sam odgovorio da jesam i najstariji komandant. Pošto je video da je na pravom mestu, počeli su razgovori koji su trajali tri dana. Spavali smo zajedno, hranili se zajedno. Jovanović je tražio moje mišlje-

nje o eventualnom sastanku sa pukovnikom Mahinom¹ i ja sam vrlo rado pristao na taj sastanak. U Mahinu sam očekivao ruskog predstavnika i smatrao da bi bilo vrlo dobro da je do tog sastanka došlo. Ovaj prvi kontakt imao je kao suštinu izmenu misli o akcijama partizana i mojih snaga protiv okupatora.

Na tom sastanku pomenuta trojica su mi rekli da će napadati Nemce na svakom koraku, a ja sam im savetovao da budu umereni, do glavne akcije dok se ne izvrši organizacija naroda. Jer sam se plašio neprijateljskih represalija od kojih će se narod zaplašiti. Rezultat sastanka bio je uzajamna saradnja u borbi protiv neprijatelja, pa sam i neke svoje ljude dao njima trojici i odveli su ih sa sobom.«⁴

Na pitanje islednika da li se tokom jula i avgusta 1941. godine često sretao sa partizanskim rukovodiocima, Mihailović je odgovorio:

»Sretali smo se vrlo često. Dolazili smo kod mene i ja sam odlazio kod njih. Partizani su stavili meni do znanja da će žandarme ubijati gde god ih sretnu. Ja sam ih savetovao da ih ne ubijaju jer ja ih pridobijam. Predlagao sam da idemo u Bosnu i zajedno da se borimo protiv ustaša, ali se partizanskog stava po ovom pitanju ne sećam, no pretpostavljam da je njihov stav u ovom pitanju bio odobravajući. Razlog za pohod u Bosnu bio je taj što je tamo narod morao da se bije za svoj opstanak.«⁵

O sastanku Minića sa Mihailovićem Dragiša Vasić mi je maja 1943. godine pričao:

»Dve do tri nedelje posle moga dolaska kod Mihailovića, na Ravnu goru je došao predstavnik Glavnog partizanskog štaba za Srbiju. Iako se predstavio drugim imenom, neki od prisutnih su ga prepoznali.

Bio je to advokatski pripravnik iz Čačka Miloš Minić. Cilj njegovog dolaska bio je da nas po svaku cenu privoli na zajedničke akcije s partizanima protiv okupatora. Mada sam, već tada, u principu, bio protiv bilo kakvog sporazuma s partizanima, sem onog kojim bi se komunisti stavili pod našu komandu, ipak sam komandantovom zahtevu da prisustvujem razgovorima izašao u susret. Međutim, i komandant i ja bili smo dosledni odluci da još uvek ne preduzimamo bilo kakve akcije protiv okupatora, jer su one i suviše preuranjene i izazvale bi strahovite represalije koje mi ne bismo bili u stanju da sprečimo. Naša je čvrsta odluka bila da sprovodimo organizaciju koja će u danom momentu biti sposobna da se obračuna sa svim neprijateljima srpskog naroda.

Na kraju razgovora s Minićem, ipak smo zaključili da se partizani i mi međusobno ne napadamo, a da ćemo mi

stupiti u akciju tek kada ocenimo da je za nju nastupio pogodan momenat.

Ovakav zaključak razgovora nama je potpuno odgovarao. Imao sam utisak da Minić nije bio baš potpuno zadovoljan.«⁶

Međutim, samo desetak dana kasnije, Mihailović je lično sa grupom svojih ljudi sa Ravne gore izvršio iznenađni napad na jednu četvu iz sastava Valjevskog partizanskog odreda, koja se momentalno nalazila u školi u selu Planinici.

On napadu na Slavkovačku partizansku četvu u Planinici, Mihailović, u istražnom postupku kaže:

»Istina je da sam partizansku Slavkovačku četvu napao u školi na Planinici, zarobio 14 partizana i među njima Janjićevića, koga je ta grupa otela od Mišića u Ba. Janjićevića sam odmah streljao, jer sam imao obaveštenje da je gestapovac, ostale sam pustio a devojkju Glavinjića sam zadržao. Slavkovačku četvu sam napao zbog toga što su noću kod mene došli seljaci i kazali mi da ta četa vrši tuču i otmahinu.

Ja sam imao jednog mrtvog, u borbi i video sam jednog mrtvog partizana.«⁷

Po svemu sudeći, ovaj Mihailovićev napad izvršen je smišljeno i sa određenom računicom. Naime, njemu je baš u tome času bila neophodna legitimacija o neprijateljskom stavu prema partizanima i narodnooslobodilačkom pokretu uopšte, jer su već sutrađan posle ovoga napada njegovi delegati počeli tajne pregovore o zajedničkoj borbi protiv NOP sa novim »predstavnikom srpske vlade«, kvislingom i izdajnikom Milanom Nedićem, i o tome dva dana dočnije, 3. septembra 1941. godine, sklopili sporazum.

Samo nekoliko dana posle sastanka Mihailovićevih delegata sa Nedićem, 8. septembra, održan je i sastanak između predstavnika NOP i Mihailovićeve organizacije iz Beograda. Cilj i rezultati ovoga sastanka najbolje se vide iz izveštaja koji je 11. septembra 1941. godine sekretar PK KPJ Srbije Aleksandar Ranković uputio vrhovnom komandantu NOP odreda Jugoslavije Josipu Brozu Titu. U izveštaju se kaže:

»Za Novaka (pseudonim Josipa Broza Tita — nap. autora).

Održan je sastanak između nas i vojno-četničke organizacije kojoj na čelu stoji Draža Mihailović. Sastanak je održan u Beogradu u ponedeljak. Prisutni Dražini izaslanici: pukovnik Pantić, major Piletić, adutant Dražin i po svoj prilici četvrti je pop; naši predstavnici su Doktor (Blagoje Nešković), Đura (Đuro Strugar) i Student.

Pantić je govorio o polit. situaciji i uglavnom rekao: slom Hitlera je neizbežan, Sovjeti će odneti pobjedu. Mi smo svesni da posle toga ovde dolazi ruska vojska koja će uspostaviti red i sovjetizirati zemlju. No u krajnjem slučaju moglo bi se desiti da dođe i vojska njene saveznice — Engleske. Sve — kaže on — zavisi od njihovog sporazuma. Ali svejedno, došla i crvena vojska ovde, mi znamo da će oficiri imati svoje mesto onako isto kako su ga imali i u baltičkim zemljama. Mi smo oficiri a ne političari. Naša grupa — kaže on dalje — osuđuje današnju vladu i sabotiraće je na svakom koraku, osuđuje takođe i izdaju K. Pećanca i s njim nema nikakvu vezu, niti je imala do sada. Ali mi ne odobravamo ni vaše akcije, uglavnom ne sve. Smatramo da još nije vreme za krupnije akcije. Sada treba činiti pripreme, pa kad budu potučeni na Istočnom frontu i počnu bežati odavde, onda stupiti u dejstvo. Sada se ne isplati 'za jednog Nemca ili jednu šinu gubiti 50 Srba', kao: nekog kulaka, žandare i žand. stanice koje i nama čine usluge, obaveštavaju nas itd., spaljuju se u opštinama pored ostalog i zemljišne knjige, tako da seljaci neće znati čije je šta i dokle su skladovi. Sve to, kao i pljačka koja cveta u poslednje vreme, jer pljačkaši iskorišćavaju ime partizana, može i vama (tj. komunistima) grdno naškoditi u narodu.

Eto, zbog čega — kaže Pantić u svome izlaganju — trebalo bi da i vi odmah obustavite svoje akcije, pa da zajednički očistimo zemlju od pljačkaša, razbojnika koji su se pojavili. Zatim, da zajednički vršimo pripreme za momenat bežanja Nemaca ili pak za neke krupnije akcije još sada. Naši odnosi su — nastavlja dalje — i do sada bili dobri, mi smo i svedoci nekih vaših akcija, vaši ljudi su hrabri i spremni na sve, ali vam uopšte nedostaje vojnička spremnost i veština ratovanja. Ne možemo da razumemo zašto vršite mobilizaciju svuda gde to možete i zašto oduzimate seljacima oružje koji nisu spremni da odmah pođu u šumu.

Posle ovoga izlaganja, naši drugovi su istupili i izložili stav naše Partije po svim pitanjima. Oni su uglavnom naglasili da od čekanja, dotle dok okupatori haraće po našoj zemlji, nema srpski narod nikakve koristi. Da je naša Partija podigla barjak ustanka za nacionalno oslobođenje i neće ga ispustiti sve dok konačno ne obračuna se sa fašističkim okupatorima i svim njihovim slugama. Naša Partija hoće zajedničku saradnju sa svim rodoljubima, ali ne po cenu odustaja-

nja od akcija, nego da rezultat tih pregovora i saradnje budu još jače i još češće akcije, da bi što pre oterali neprijatelja iz zemlje. Pobiljali su neke njihove tvrdnje kao netačne, a koje potiču iz neobaveštenosti njihove, te ih upozorili da redovno čitaju našu štampu. Na to su izjavili da oni prate naš Bilten.

Opet su prijatelji uzeli reč i nastojali da nas na svaki način odvrte od akcija. Vidi se da im je do toga mnogo stalo.

Na postavljeno pitanje s naše strane: da li je za dalje pregovore i eventualni sporazum uslov obustava akcija, odgovorili su da nije to nikakav uslov.

Potom su naši dali ovakvu formulaciju: ako vi niste za akciju odmah, od kojih mi ne možemo nipošto odustati, onda bi se mogli sporazumeti i utvrditi: a) prijateljstvo i dobre susedne odnose u šumi; b) zajedničke pripreme za krupnije akcije, ili za poslednji momenat i c) zajedničko go-njenje pljačkaša.

Pregovori su prekinuti s tim da se nastave na terenu, tj. na Ceru gde oni odlaze da podnesu izveštaj Draži. Ostavili su adresu i — razume se — javku. Izrazili su želju da ih odavde poseti delegacija koja će biti kompetentna da zaključi sporazum. Uz to napravili su vic, rekavši: 'Znamo mi kako to ide kod vas. Prvo nam je došla jedna izvidnica, a vi ste prethodnica, pa će nam sad doći glavnina.'

Eto, to je — ukoliko sam ti mogao prepričati — sa jučerašnje sednice. Mislio sam da će te interesovati i pojediniosti.

Naše je mišljenje da se s njima može pregovarati. Ci-ni mi se da su to predstavnici one srednje buržoazijice koja se koprcu u svojoj neodlučnosti i strahu za svoju imovinu. Ali koja ne može ostati ravnodušna prema okupatorima i iz-daji zemlje, te bi radije i s nama, nego dalje pod ovakvim stanjem. Razume se, to je moje mišljenje.

Javi mi, družo Štari, šta misliš o celoj ovoj stvari i šta bi trebalo dalje raditi.

Drugi pregovori su vođeni sa grupom četnika koji sto-je pod komandom K. Pećanca, ali koji se ne slažu s njim, no koji ipak imaju veze od Aćimovića do Krausa. Dovoljno je kad ti napomenem da je jedan od njih pre nego što je došao na pregovore bio kod Aćimovića i upozoravao ga — kako on sam priča — da radi nezahvalan posao i da to narod ne odo-brava, te da njemu (Aćimoviću) baš ljoticčevci pripremaju ubistvo. Kad je rekao kako dolazi do Aćimovića, naši drugovi su pretrnuli i mislili da su upali u klopku, i pored toga što im je jedan lekar iz bolnice garantovao svojim životom da im se ništa neće desiti ako dođu na sastanak.

Dakle, prisutni su bili general Novaković (Ljubo), učitelj Tomović i još jedan oficir; s naše strane: Doktor, Đura i još jedan Doktor.⁶ Sastanak je održan u duševnoj bolnici.

Sličnim argumentima i gledanjem na stvari pokušali su i oni da nas ubede u potrebu obustave akcije. Kod njih se primećuje izvestan strah i izgleda da su spremni i na najpodliji gest prema nama, baš zato što nas se boje. Inače, kažu da su osudili Pećančevu izdaju i mole nas da ništa mi ne preduzimamo protiv njega lično, jer će ga oni sami udesiti. Osuđuju Nedićevu vladu i kažu da ona neće ništa učiniti. Oficiri se neće odazivati mobilizaciji koju ona vrši, a to je njena propast. Sam Novaković je bio pozvan da stupi na dužnost, ali je on to lično pred Nedićem odbio, bar tako sam kaže. Novaković je isto imao sastanak sa Krausom u Aranđelovcu, ali se nisu pogodili. Govore o suprotnostima između vlade i Ljotićevaca, kažu da je posle obrazovanja ovakve vlade raskinut i sporazum između Pećanca i njegovih saveznika i da je Pećanac opet zašao dublje u šumu. Interesantno je da se ovoj grupi šarenila priključio i Čeda Plećević sa još jednim arandelovačkim političarem: Žižom. Ova dvojica kažu da oni tamo sede zato da bi ove naterali na sporazum s nama.

Naši drugovi su postupili slično kao i kod razgovora s prvim, samo ovde opreznije s obzirom na šarenilo njihovo. Rezultat je sličan. Uzeta je adresa i zakazani pregovori, ali u okolini Aranđelovca. Hteli su da nam dadu putne isprave i legitimacije najsigurnije, ali su odmah napravili vic: da mi imamo još bolje. Da, oni su insistirali na tome da dođu odmah, još ovde, oni ljudi koji mogu s njima napraviti sporazum. Kako je ovo bilo dosta tugaljivo s obzirom na sve gornje, mi smo im to uskratili na fini način i uzeli adrese za sastanak u unutrašnjosti.

Vidi se da imaju uticaj na oficire i podoficire, a naročito prva grupa, tj. Dražina, čiji ljudi tvrde na razgovorima s našima da im prilazi general Novaković.

Mislim da je Gestapo zajedno sa svojim slugama uspeo da u sve ove grupe i grupice ubaci svoje agente, čiji je cilj da koči akcije, razara iznutra i obaveštajna služba. Treba jako oprezan biti i ne napustiti cilj povezivanja s njima i kao celinom i kao pojedincima, i kao grupicama koje su voljne za saradnju. No uvek ih terati na čistinu.« — kaže se na kraju Rankovićevog izveštaja Titu.⁹

S obzirom i na kasnije funkcije pukovnika Pantića u organizaciji DM, kao i činjenicu da su njegova izlaganja i stav bili gotovo identični sa onima koji su zauzimali i Pećančevi »odmetnici« koji nisu krili svoje veze sa Aćimovićem i gestapovcem Krausom, nije isključeno, već štaviše, vrlo verovatno, da su i jedni i drugi radili po intencijama izdajnika Nedića i njegovih naredbodavaca. Oni su

i ovim putem pokušavali da odvrate NOP od započetih akcija i oružanog ustanka koji je uzimao sve više maha i predstavljao ozbiljnu smetnju realizaciji planova okupatora i njegovih pomagača.

Tih dana je Miloš Minić drugi put posetio Mihailovića na Ravnoj gori da bi protestovao protiv događaja u selu Planinici, koji je bio u suprotnosti sa slovom i duhom ranije postignutog sporazuma. Mihailović je iskoristio ovu priliku i izneo razne žalbe protiv nekih partizanskih odreda. Na kraju razgovora ipak je ponovo bio potvrđen sporazum o uzajamnom nenapadanju između partizana i četnika.

U toku septembra došlo je između partizanskih i četničkih odreda na terenu do nekoliko sporazuma o zajedničkoj akciji. Međutim, paralelno sa ovim, Mihailović je punom parom radio na legalizovanju svojih ljudi upućujući ih da stupaju u Nedićeve odrede koji su u to vreme bili u formiranju i pripremali se za borbu protiv NOP odreda. O ovome otvoreno piše tadašnji bliski Dražin saradnik Pavle Mešković, koji pored ostaloga kaže:

»Najveći deo oticira i podoficira u Nedićevim formacijama ušao je u te odrede sa znanjem i odobrenjem D. Mihailovića i drugih komandanata Pokreta. Zandarmerija nam je bila odana od prvog dana skoro stoprocentno.«²⁹

Na osnovu izveštaja Aleksandra Rankovića o sastancima sa predstavnicima organizacije DM u Beogradu, i izveštaja Miloša Minića o kontaktima i razgovorima između njega i Draže Mihailovića, vrhovni komandant NOPOJ Josip Broz Tito, odlučio je da se odmah po dolasku na teren lično sastane sa Mihailovićem u želji da se, u skladu sa linijom Partije, ipak postigne sporazum o zajedničkoj oružanoj akciji protiv okupatora. Ovo utoliko pre što se već raspolagalo i izvesnim podacima koji su govorili o opsežnijim pripremama i rešenosti okupatora da preduzme jednu snažniju akciju u cilju ugušenja narodnog ustanka u Srbiji.

Tako je Tito, pošto je na svoj predlog upućen preko kurira dobio Dražinu saglasnost, već sutradan po dolasku u Kolubarsku četu Valjevskog partizanskog odreda, krenuo na sastanak sa Mihailovićem. Sastanak je održan u selu Struganiku, 19. septembra 1941. godine. Od strane NOP sastanku su osim Tita prisustvovali Miloš Minić,

Obrad Stefanović i nekoliko partizana koji su obrazovali pratnju, dok su sa druge strane, pored Mihailovića, bili prisutni Dragiša Vasić, major Aleksandar Mišić, stariji sin vojvode Živojina Mišića, i nekolicina »telohranitelja«.

U svom napisu »Borba naroda porobljene Jugoslavije« objavljenom u knjizi *Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941—1945*, Tito o ovom sastanku, pored ostalog, piše:

»Odmah po dolasku na oslobođenu teritoriju, u septembru 1941, otišao sam na Ravnu goru kod Draže Mihailovića, koji me nije primio u svom ravnogorskom gnijezdu, nego u selu Struganiku, u kući vojvode Mišića. Sastanku je prisustvovao pored Draže, i poznati velikosrbin Dragiša Vasić i major Mišić. Sastanak je, u stvari, dao slabe rezultate. Draža Mihailović je uporno odbijao da započne bilo kakvu borbu protiv Nijemaca, govoreći da još nije vrijeme itd. On je već imao izvjesne četničke odrede, organizirane na teritoriji Zapadne Srbije, koju su bili oslobodili partizani. Bilo je doneseno samo usmeno rješenje o lojalnom ponašanju Mihailovićevih četnika prema partizanima i o tome da oni neće napadati partizane, kao što su to činili četnici vojvode Pećanca.

Pošto je Draža Mihailović, ne znam iz kojih razloga, i tada pa i dugo kasnije držao da sam ja Rus, on je potpuno otvoreno govorio o Hrvatima i svim ostalim narodima Jugoslavije. On je, kada sam ga pitao šta misli o nacionalnom pitanju, izjavio nedvosmisleno da Hrvati, muslimani i svi ostali moraju biti najstrože kažnjeni i poslije izvjesne odmazde potpuno potčinjeni Srbima. Pošto sam se suprotstavio, rekao je da je njegovo gledište sasvim pravilno, jer su svi Hrvati krivi za ustaške zločine, svi su ustaše i izdajnici, koji su prodali Jugoslaviju Nijemcima. Na svršetku mi je Draža kazao da će se još predomisлити kada i na koji način će njegove jedinice poći u borbu i da će to saopćiti.«¹¹

O ovome sastanku, na osnovu sećanja, govori nam i Voja Rafajlović koji je kao kurir odlazio na Ravnu goru, a ovom prilikom bio pratilac. Rafajlović, pored ostaloga, kaže:

»Pošto je predstavljanje i rukovanje završeno, svi smo posedali za isti dugački sto u odžakliji. Draža je seo u prednje čelo, sa leve strane seo je drug Tito, a s desne strane ostao je da sedi Dragiša Vasić. Do druga Tita seo je drug Miloš Minić, pa Obrad Stefanović i drugi članovi. Do Dragiše Vasića sedeo je major Aca Mišić. Iznad delegacije stajala je

neka vrsta straže, jedan četnik i jedan partizan. Partizanska telesnu gardu predstavljao je Bata Jeftić, student iz Valjeva, a četnik je bio neki veoma visok i već uveliko bradat oficir... Oko pola sata vođen je nervozan razgovor. Naročito je u tom razgovoru učestvovao Dragiša Vasić. Obratio se drugu Titu: 'Tito, Tito... Vi ste Rus?' Kada mu je drug Tito odrečno odgovorio, on je rekao: 'Vi ste Hrvat, a inače sekretar Komunističke partije Jugoslavije, po zanimanju metalski radnik, bili ste duže vremena u Rusiji...'

Zatim je Draža rekao da bi trebalo da prođemo na glavnu stvar. Drug Tito je odgovorio: 'Da, vreme je!' Major Mišić je jednako navaljivao s rakijom... Najzad, Draža je prešao na zvanične razgovore. Pitao je Tita kako on misli da se stvori zajednička vojska četnika i partizana. Nemačka je ubacila veće kontingente vojske i on se plaši ako bi oni zajedno povelu ozbiljnu borbu protiv okupatora. Ne treba skidati s uma snage Nedića i Ljotića koje će priteći u pomoć Nemcima. Ovoj navali ne bi mogli odoleti ni četnici ni partizani.

Drug Tito je odgovorio da je zaista neprijatelj jak, ali borba se s neprijateljem mora voditi, jer na taj način mi pomažemo saveznicima da se fašizam što pre sruši.

Draža je rekao da je naša pomoć mala i skoro nikakva, saveznici su daleko i u njh se ne možemo uzdati.

Drug Tito je Draži rekao da on ima obaveštenja da onog momenta kada budemo napravili zajednički sporazum i kada krenemo u zajedničku akciju, da ćemo dobiti pomoć... 'Nužno je da mi napravimo takav sporazum, koji će saveznicima davati garanciju da mi nemamo dve šumske vojske, već jednu koja se iskreno bori protiv fašizma.' Draža je rekao: 'A šta vi mislite ako okupator pođe s kaznenim ekspedicijama i popali sela i varošice po ravničarskim krajevima? Šta ćemo tada s narodom?' Tito mu je rekao da ćemo narod izbaciti u šumu, u zbegove, izvući ćemo hrane, a za to vreme od saveznika će nešto doći. Ako budemo združeni, mi ćemo okupatoru odoleti, jer on na nas ne može bacati velike snage, jer je zauzet na drugim ratištima. Mi bismo takve snage, koje bi neprijatelj odvojio, u našim planinama mogli tući i tako fašističku snagu slabiti.

Draža je stalno povlačio kako je neprijatelj jak, kako će sela i varošice svojim kaznenim ekspedicijama popaliti i srušiti. Naposletku je rekao da je zgodnije da se vodi inteligentna sabotaža. Razgovor su uglavnom vodili drug Tito i Draža. Kada je došlo do pitanja kako bi se planiralo vođstvo vojske i ko bi trebalo da bude komandant svih ustaničkih odreda (to pitanje je postavio Draža), drug Tito mu je odgovorio da od toga ne treba praviti veliko pitanje...

Negde oko 20 časova završen je razgovor.¹²

O Mihailovićeovom napadu na Slavkovačku partizansku četvu u selu Planinici i o sastanku u Struganiku, Dragiša Vasić mi je, maja 1943. godine, pričao:

»U toku avgusta 1941. do nas su, sa raznih strana, pristizali podaci koji su govorili o partizanskim napadima na nemačke vojnike, razne objekte, žandarmerijske stanice i opštine. U nekim od izveštaja govorilo se i o partizanskim pripremama i pokušajima da umesto dosadašnjih opština uspostave sopstvenu vlast.

Mada smo se sa Minićem sporazumeli da jedni druge ne napadamo, ipak smo se komandant i ja složili da se ovakvim njihovim postupcima usprotivimo, pa makar i silom oružja.

Negde početkom septembra 1941. nalazili smo se u kolibama na Ravnoj gori. Toga dana po podne neko nas je obavestio da je grupa partizana došla u selo Planinicu, udaljeno jedva desetak kilometara severno od Ravne gore. Da su se smestili u školsku zgradu, uništili opštinu i da vrše mobilizaciju meštana za svoj odred. Kako su njihove akcije izazivale represalije okupatora to se, radi sopstvene bezbednosti, njihovo prisustvo u našoj neposrednoj okolini nije moglo trpeti. Odlučili smo da ih napadnemo. Napad je izvršila 'podoficirska grupa'. Njom je komandovao lično komandant.

Posle kraćeg međusobnog puškaranja, on je uspeo da se privuče školskoj zgradi i da u nju ubaci bombu koja je prekinula borbu. Preostali partizani su zarobljeni.

Bio je to naš prvi oružani napad na partizane.

Nekoliko dana posle sukoba, Miloš Minić je ponovo došao na Ravnu goru. Razgovore s njim vodili smo do duboko u noć. Ujutru smo ih nastavili. On je oštro protestovao zbog našeg napada na partizanski odred u Planinici, a zatim je nastalo mučno i dugo međusobno optuživanje. Na kraju smo se ponovo sporazumeli da se međusobno ne napadamo.

Pet do šest dana nakon sastanka s Minićem, na Ravnu goru je stigao partizanski kurir i doneo pismo u kome partizani zahtevaju novi sastanak. Dali smo naš pristanak, a za mesto sastanka odredili smo kuću vojvode Živojina Mišića u selu Struganiku.

Dobro se sećam, sastanak je održan 19. septembra. Na čelu njihove delegacije bio je načelnik partizanskog štaba, a članovi su bili Minić i neki Stefanović.¹³ S naše strane, pored komandanta, sastanku smo prisustvovali vojvodin sin Aca i ja.

Šef partizanske delegacije predstavio se imenom Tito. U početku sam ja vodio razgovore s njim. Bio sam ubeđen da je Rus. I to sam mu stavio do znanja. Dao mi je negativan odgovor. Ubrzo posle ovoga setio sam se da se sekretar Ko-

munističke partije zove Tito, da je Hrvat, metalni radnik koji je duže vreme proveo u Rusiji. Kada sam mu ovo saopštio, njegov odgovor nisam potpuno razumeo, ali iz učinjenog gesta zaključio sam da je moja konstatacija tačna.

Dalji razgovor s Titom, vodio je uglavnom komandant. Oni se nisu mnogo razlikovali od onih koje smo već vodili s Minićem.

Njihove zahteve za stvaranje neke zajedničke, četničko-partizanske vojske, i vođenje zajedničkih akcija protiv okupatora, mi smo odbili iz već poznatih razloga. Ostali smo uporni u našem stavu da ćemo u akciju, protiv neprijatelja, krenuti u času kada za to dođe vreme, a koji ocenimo da će za nas biti najpogodniji.

Na kraju, kao i na prethodnim razgovorima s Minićem, ponovo smo zaključili da se međusobno ne napadamo.

Međutim, od polovine septembra, partizanski odredi izvodili su i značajnije akcije. Njihovi uspesi postajali su sve veći. Narod Srbije, koji je, istini za volju, u to vreme bio i te kako raspoložen za borbu protiv vekovnog neprijatelja, latio se oružja i počeo sve više da se okuplja oko partizana. U takvoj situaciji nastala je bojazan da ćemo ostati usamljeni. To je, pored ostalih, bio i jedan od osnovnih razloga koji su naterali komandanta da naredi našim odredima da stupe u akciju protiv okupatora. Ali, takvu akciju iz koje bi se, u slučaju potrebe, u svakom momentu, mogli vešto izvući i sačuvati svoje snage, potrebne za definitivni obračun s partizanima. Duboko ubeđenje da je obračun s njima neminovan stekli smo još znatno ranije, a naročito kroz razgovore s komunističkim prvacima. Ja sam isto tako bio uveren da su i komunisti bili istog ubeđenja, ali ni mi ni oni, u to vreme, nismo imali dovoljno snage da ga otpočnemo.¹⁴

Na osnovu već pripremljenog plana i izdatih naređenja za napad na partizanske odrede i oslobođenu teritoriju, nemačke snage iz Srema forsirale su 24. septembra 1941. Savu kod Male Mitrovice i Šapca i krenule u svoju prvu ofanzivu protiv ustanka.¹⁵ U ovakvoj situaciji od ogromnog je značaja bilo obezbediti jedinstvo srpskog naroda i njegovu zajedničku borbu protiv okupatora. Zbog toga je, s obzirom da sastanak u Struganiku nije doneo neke konkretnije rezultate, posle odluke donete na saveivanju u Stolicama, na Ravnu goru upućen Aleksandar Ranković u pratnji Miloša Minića. Pored osnovnog cilja da se Mihailović uveri o potrebi zajedničke borbe protiv okupatora, rukovodstvo NP je želelo da ovom prilikom i lično sa Mihailovićem raščisti slučaj Olujevića i Pipina.

Na sastanku su Draži izneta kompromitujuća dokumenta pronađena kod Nedićevog emisara Marka Olujevića, upućenog na Ravnu goru s planom o sadejstvu vladinih snaga i Dražinih četnika u borbi protiv NOP. Mihailović je ovo odbijao, žaleći se na »zverstva partizana«. U svojim stavovima bio je vrlo uporan, te se ni na ovom sastanku nije postiglo ništa više nego na onim ranijim.

Međutim, iz razgovora sa predstavnicima NOP i iz rezultata postignutih u borbi protiv okupatora, kao i iz sve jačeg raspoloženja narodnih masa za borbu protiv okupatora, Mihailović je najzad uvideo rešenost i doslednost NOP da započetu borbu produži do kraja. U takvoj situaciji, a raspolažući znatno manjim snagama, i u strahu da ga i one ne napuste, Mihailović je krajem septembra 1941. godine odlučio da na terenu zapadne Srbije proglasi delimičnu mobilizaciju i da, na istom terenu, pojedini njegovi odredi stupe u borbu protiv okupatora, samo, veoma oprezno i sa određenom računicom. Cilj ovog Mihailovićevog manevra bio je trojak. Prvo, da u svoje redove privuče narodne mase u Srbiji i time oslabi partizanske snage; drugo, da dobije deo zaplenjenog nemačkog oružja i materijala i tako ojačan jednim mučkim iznenadnim oružanim napadom na partizanske odrede, uz oružanu pomoć okupatora i drugih domaćih izdajnika, reši borbu u svoju korist, i treće, da se i on pred domaćom i stranom javnošću afirmiše kao borac protiv okupatora i time sebi obezbedi pomoć i podršku zapadnih saveznika, prvenstveno Engleske, sa kojom je baš tih dana uspeo da uspostavi radio-vezu. Mihailović je, pored toga, smatrao da će ovim svojim manevrom, koji je na prvi pogled ličio na promenu njegovog stava u odnosu na okupatora, uspeti da umanjí budnost NP i prikríje svoj pravi cilj.

Računica mu je, međutim, bila sasvim pogrešna. Naime, mnogobrojni izveštaji koji su rukovodstvu NOP stizali u to vreme sa terena govorili su, sa prilično detalja, o akcijama i radu Mihailovićevih ljudi, iz kojih su se već tada nazirale njegove prave namere. Tako se u izveštaju inspektora PK KPJ za Srbiju Svetislava Stefanovića Čeće, upućenom PK KPJ za Srbiju jasno ocrtavaju karakteristike ovog perioda Mihailovićeve delatnosti u kome, pored ostaloga kaže:

»Od pre mesec dana i na našoj teritoriji (Šumadije) pojavile su se u nekim selima naoružane grupe Draže Mihailovića. Brojčano se kreću od 20—40 ljudi i pri tome pada u oči da je svaki njegov čovek dobro naoružan i vrlo dobro obučen (skoro novo vojničko odelo, šajkače, čokule itd.). Pre dva meseca nije bilo naoružanih Dražinih ljudi na našoj teritoriji, ali su njegovi emisari obilazili sela, tražili od predsednika opština spiskove vojnih obveznika, kao i aktivnih i rezervnih oficira. Istovremeno obaveštavali su te ljude da su vojni obveznici, da ih zakletva, dana kralju, još uvek veče, da se ne smeju nikud udaljavati iz sela i da se na poziv komande Srpske regularne vojske, na čijem čelu stoji Draža, svi moraju odazvati kada ih Draža pozove. U suprotnom slučaju sudiće im se po vojnim zakonima. Pri tome nisu mnogo govorili o tome zašto se bore. Naročito malo su govorili ili skoro ništa nisu govorili protiv okupatora i njihovih slugu, ali zato su govorili seljacima da budu pametni, strpljivi, da ne nasedaju na lepak raznih huškača, jer pre nagljenosti i nepromišljenosti može da ima vrlo rđave posledice za njih, a preuranjene akcije mogu da pokvare čitave planove za borbu koju oni nameravaju da povedu. Zatim su kao papagaji stalno ponavljali a i sada isto to govore, kako su oni za kralja, za vladu u Londonu i kako od nje primaju uputstva za rad. Istovremeno osuđivali su naše akcije oko paljenja knjiga (evidencije — nap. autora) na vršalicama i po opštinama. Takvo je bilo stanje pre dva meseca i više na terenu naše teritorije.

Šta se dalje dešava i kako se stvari dalje razvijaju? Dešava se to da se naš uticaj brzo počinje da širi zbog akcija i borbe koje vode naše čete. Istovremeno se sve veći broj ljudi uključuje u borbu i od desetina postaju čete, a od četa odredi. Parole: oružana borba protiv okupatora i opšti narodni ustanak postaju tako popularne i prihvaćene od naroda da nijedna druga parola ne nailazi na bilo kakav prijem u narodu.

U takvoj situaciji Draža, pa i Novaković, videći da narod ne prihvata njihove savete o pasivnoj rezistenciji, a s druge strane da naš uticaj ide toliko daleko da čak dižemo narod i na ustanak, da im ne bi izmaklo tlo ispod nogu, odnosno da se ne bi sasvim izolovali od masa počinju da pred masama istupaju sa našim parolama: BORBA PROTIV OKUPATORA, NARODNI USTANAK, kojegde govore i da saraduju sa partizanima i da su oni i partizani jedno te isto, a istovremeno njihovi vrhovi traže kontakt sa nama, stupaju u pregovore, te se zaključuju čak i pismeni sporazumi. Mada u nekim Dražinim i Novakovićevim grupama počinje diferencijacija, odnosno jedan izvestan deo njihovih pristalica zahteva stvarno borbu protiv okupatora i saradnju sa nama, mi

smo još pre 2—3 nedelje ovaj preokret u držanju Draže i Novakovića ocenili kao jedan vrlo opasan taktički korak, a prema tome treba biti veoma budan i obazriv. Njihove reči: borba protiv okupatora i izdajica, narodni ustanak itd. ocenjivali smo kao parole oko kojih žele da okupe mase, ali ne da ih stvarno povedu u borbu, već da onemoguće masama da ih mi povedemo, da okupe mase ne za borbu, već da ih izdaju, demorališu, pa čak jedan deo, u za njih zgodnom momentu, upotrebe i protiv nas. Tako su se stvari razvijale do pre dve nedelje.

Za poslednjih 10—20 dana stvari se razvijaju ovako:

1. Ljuba Novaković, koji se navodno odrekao Koste Pećanca, i Pećanac njega, potpisao je sporazum sa štabom I šum. odreda za saradnju u borbi protiv okupatora. Posle potpisivanja tog sporazuma Ljuba je sa svojim štabom nekuda pobeo i sad se uopšte ne zna gde je. Posle tog bekstva jedan deo njegovih ljudi prešao je nama, drugi Draži, a treći deo razišao se kućama. I tako za sada u ovom kraju Novakovićevih ljudi nema kao organizovanih grupa.

2. Dražinovci kako koji dan sve se više ispoljavaju kao naši neprijatelji, pa čak i kao otvoreni agenti Nedića, ali pri svemu igraju dvoličnu ulogu i sve to kao i ranije nastoje da zamaskiraju. Tako, npr., pojedini rukovodeći Dražini ljudi još uvek nastoje da stupe sa nama u kontakt, govore kako žele saradnju i sporazum, pa je čak kapetan Gašić i pregovore vodio sa štabom Račanskog odreda. Istovremeno na terenu po selima Dražini ljudi otvoreno istupaju protiv partizana, pa čak i ubijaju naše drugove. Taj isti Gašić, koji je vodio pregovore o saradnji sa Račanskim odredom, jedan dan pre pregovora održao je 'miting' u Malom Krčmaru, a njegov govor od početka do kraja bio je uperen protiv nas. Govorio je o partizanima da su to sami komunisti koji će od crkve načiniti štalu, da oni nisu nikakva vojska i da su oni (četnici) ološ: kradljivci, kalfe i nedoučeni đaci. Pre deset dana jedna naša patrola zaustavila je jednu grupu dražinovaca, koji su prolazili kroz jedno naše selo. Na poziv naših da stanu, oni su stali, a kada su se naši približili, osuli su paljbu, mada su znali da smo mi. Druga Mićuna, st. med., člana KPJ i lekara čete, pogodili su u glavu te je posle 3 dana i podlegao, a drugog su druga ranili u nogu. U selu Badnjevcu Dražini ljudi otišli su kod jednog našeg prijatelja i tražili puškomitraljez. On im je rekao da je to mitraljez partizana, te im ga ne može dati. Oni su hteli silom da ga uzmu, a ovaj uhvati i okine jedan rafal u njih. U Kragujevcu su pozvali jednog našeg prijatelja, rez. poručnika, da se pridruži njima. On je odbio, zatim su mu pripretili da će ga ubiti i kuću mu zapaliti ako ode partizanima. Sada Dražini ljudi idu po selima i vrše mo-

bilizaciju. Po selima gde mi imamo većeg uticaja istupaju tako da seljaci mogu da stupaju u partizanske i njihove čete, jer je to jedno te isto. U drugim nekim selima istupaju i govore kako je bolje da stupaju kod njih, jer im tada Nemci neće ništa, a ako stupe kod partizana, kako će im kuće paliti. Potporučnik Mojsilović, čiju su grupu od 20 ljudi partizani I čete razoružali zbog toga što su to zahtevali sami seljaci, jer su ih pljačkali i silovali žene, a njega posle 3 dana zarobljeništva pustili kući, on sada opet haranigira protiv nas, a on je jedan od rukovodećih Dražinih ljudi u Kragujevcu. Pre 3 dana naši su zarobili jedan auto koji je pripadao Min. finan. u kome se vozio Dražin kurir. Glavni opunomoćenik Dražin za kragujevački kraj, neki učitelj Surović, s kim smo mi ovde pregovarali pre izvesnog vremena, a koji nam je i juče govorio o potrebi zajedničke saradnje u borbi protiv Nemaca itd., istovremeno je juče govorio sa jednim bivšim aktivnim kapetanom i nudio mu da on poradi da ga prime u Nedićevu vojsku. Znači: ovde se neoborivo dokazuje veza Draže sa Nedićem. Poslednjih dana opet govore kako je rano preduzimati žešće akcije, kako ne treba ubijati Nemce, kako još nije vreme, a s druge strane govore kako su oni zauzeli G. Milanovac, Čačak i druga mesta. Seljaci ih sami hvataju u kontradikciji, pa im kažu: 'Na jednoj strani vi nam govorite: sedite u kućama, još nije vreme za borbu sa Nemcima, a s druge strane vi se hvalite da vi, a ne partizani, zauzimate gradove, pa zašto ih onda zauzimate kad nama govorite da još nije vreme za borbu sa Nemcima!' Nadalje seljaci iz toga izvode zaključak, pa im vele: ili partizani stvarno zauzimaju gradove ili ste vi, koji nam govorite da sedimo u kućama, nedićevci.

Na osnovu svega ovoga mi izvodimo sledeći zaključak:

1) Radi se o borbi za osvajanje masa. Draža radi da nam onemogući uticaj na mase — da ih mi organizujemo i povedemo u borbu. Zbog toga on istupa čas sa parolama borbe protiv okupatora, čas sa oružanim ustankom, čas nije vreme za borbu, a negde i mobilíše, na nekim mestima govori o saradnji sa partizanima, a na nekim nas napada, a sve sa ciljem da izazove pometnju i da demoralíše mase.

2) Da bi dobio u vremenu, pojedini njegovi govore o saradnji, traže kontakt, pa čak vode i pregovore ne bi li nam na taj način zavezali ruke da mi ništa protiv njih ne bi poduzimali, dok s druge strane i to u isto vreme njegovi ljudi napadaju nas i vode harangu.

3) Uspehe u borbi, koje postizavaju partizani, a kojima se raduju mase, hoće dražinovci da pripišu sebi, a istovremeno da bremzaju mase za daljnju borbu.

4) Mi smo mišljenja da će se Draža u najskorije vreme svojim postupcima razgoliti kao agent Nedića.«¹⁶

Međutim, i pored ovakvog stava pripadnika Miha-
ilovićeve organizacije NP je i dalje ulagao sve moguće na-
pore kako bi došlo do angažovanja svih rodoljubivih sna-
ga u zemlji u zajedničkoj oružanoj borbi protiv okupato-
ra. Nije se ispuštala ni najmanja šansa da se postigne
ovaj cilj, ali ove akcije su sprovedene sa odgovarajućom
oprežnošću i budnošću.

USPOSTAVLJANJE VEZE SA EMIGRANTSKOM VLADOM

U periodu formiranja organizacije Mihailović je shvatio da opstanak njegove tvorevine umnogome zavisi i od podrške iz inostranstva. Zbog toga, naporedo sa uspostavljanjem veze sa raznim licnostima i krugovima u Beogradu, on punu pažnju posvećuje i ostvarivanju kontakata sa inostranstvom, prvenstveno sa Velikom Britanijom pod čijim se okriljem nalazila i jugoslovenska kraljevska emigrantska vlada.

U toku leta 1941. godine Mihailović je uspeo da preko Carigrada, posredstvom turskog konzula u Beogradu, uspostavi vezu sa Britancima na Srednjem istoku. Prema Mihailovićevim izjavama pred Vojnim sudom, ova veza je bila čisto obaveštajnog karaktera. Preko nje je Mihailović dobijao i obaveštajne upitnike, kao i materijalna sredstva.

Govoreći o uspostavljanju ove veze, Mihailović je pred istražnim organima 1946. godine izjavio:

»Pokušano je da se uspostavi kontakt sa Bugarskom, ali nisam uspeo. Ovo sam pokušao preko Homolja, računajući da će vezu uspostaviti Nešo Tuman Jelov, bugarski emigrant i Srbakov, koji je iz Bugarske marta 1941. godine pobjegao u Jugoslaviju.

U pomenutom periodu dobio sam vezu iz Turske od majora Perića i Vasilija Trbića. Oni su mi poslali šifru za opštenje sa njima, koja je bila vrlo neusavršena i koju nisam smeo da upotrebim, i sumu od 900 hiljada dinara, ali ja sam primio samo 400 hiljada dinara.«¹

Delegat vlade Kraljevine Jugoslavije na Srednjem istoku Jovan Đonović, čiji je zadatak, pored organizovanja propagande, bio i uspostavljanje i održavanje veze sa zemljom, i koji je u to vreme boravio i u Carigradu, izvestio je o uspostavljanju ove veze s Mihailovićem potpredsednika vlade Slobodana Jovanovića 22. avgusta 1941 pismom u kome kaže:

»Centar ustaničkih četa nalazi se na Suvoboru. Tu je glavna komanda. Ceo posao vodi jedan đeneralštabni pukovnik. Uz njega je i sin vojvode Mišića, Aleksandar. On je doista, prilično avanturist i neverovatno drzak. Dolazi čak do Beograda. Iz Beograda su uputili čoveka da dođe u vezu sa Englezima. Na taj način saznao sam za njih i njihove namere. Oni su poručili da se po zapadnoj Srbiji krije od vlasti skoro 100.000 ljudi, većinom vojnika. Traže da im se javi kad treba da počne opšti napad na Nemce, i da im se doturi pomoć u avijaciji i drugim potrebama. Imaju uverenje da za nepun mesec dana mogu očistiti sve Nemce sa srpske teritorije. Poručio sam im od strane Engleza da budu mirni, da ne napadaju Nemce i ne izazivaju represalije, i da će im se javiti kad treba da otpočnu akciju. Onda kad im se javi da otpočnu akciju, ne mogu se nadati nikakvoj pomoći. Mislim da bi bilo oportuno poslati im nešto novca. Za to se odavde ipak nađe načina. Za prvo vreme verovatno bi bilo dovoljno poslati jedan milion dinara. To bi možda učinilo da se smire i da poveruju da se o njima vodi računa. U svakom slučaju, molim Vas da ovo saopštite samo članovima kabineta koji umeju ćutati. Hrvatima nikako. Oni se uopšte nisu obratili našoj vladi. I ja sam u ovom slučaju delovao kao posrednik između njih i Engleza. Sama ta činjenica što se prvo obraćaju saveznicima, a ne vladi, jasno Vam govori o poverenju koje u nju imaju. Mislim da bi danas u Srbiji našao malo ljudi, koji bi pristali da imaju veze sa vladom u kojoj sede Hrvati. Molim vas da o ovom ne govorite sa Englezima, sem ako bi oni sami povelj razgovore. Oni su stvar sasvim prepuštili, za sad, meni. Možda i zato, što joj ne pridaju veći značaj, ili što nisu skloni da rade ma šta u tom pravcu. Verovatno i stoga što imaju poverenja da ću umeti dati poruke kakve sada trebaju i odgovaraju situaciji na ratištima. U svakom slučaju, za nas je prerano da ma šta počinjemo, jer bi to povuklo

strahovite represalije i istrebljivanje našeg sveta. Englezi ovdje svi se slažu sa tim.«²

Tako je Mihailović u drugoj polovini 1941. uspostavio direktnu vezu sa emigrantskom vladom. O prvim kontaktima sa Mihailovićem general Dušan Simović u svojim memoarima nam priča:

»Prve izveštaje iz zemlje doneo je jedan Amerikanac, čije ime ne znam, a koji je bio član američkog poslanstva u Beogradu do rata i koji se nakon kapitulacije Jugoslavije vraćao urednim pasošem za svoju zemlju. Ovaj Amerikanac došao je u Lisabon i predao je Kojiću³ pismo koje je uputio Zarko Todorović, tada mislim načelnik štaba kod Draže Mihailovića. U tom pismu Zarka Todorovića ukratko je govoreno o prikupljanju delova naše razbijene vojske oko Draže Mihailovića. Pored ovoga na pismu je bila kratka šifra za radio vezu sa Ravnom gorom.«⁴

Pomoću primljene šifre emigrantska vlada je pokušala da uspostavi radio-vezu sa Dražom Mihailovićem, ali u tome nije uspela.

Međutim, dva meseca pre upućivanja izveštaja Slobodanu Jovanoviću, Đonović je, 23. juna, signalisao emigrantskoj vladi:

»Nemačko-ruski rat nameće potrebu brze akcije u našoj zemlji. Treba uticati na raspoloženje našeg sveta da se ne zavarava eventualno propagandom spolja i učini neuputnosti koje bi prouzrokovale teške žrtve, već da poslušna naše savete i naša uputstva. Ova uputstva treba da budu da mirno sačeka događaje i da veruje da će u potrebnom trenutku dobiti direktive i sredstva za akciju; potrebno je ukloniti što pre naše civilne polite iz Rusije iz bojazni da bi mogli biti upotrebljavani u svrhe koje nam za sada ne konveniraju...«⁵

A dvadesetak dana kasnije, u direktivi šefovima propagande jugoslovenske vlade na Bliskom istoku, Đonović kaže:

»Sve događaje i sve vesti, ukoliko je više moguće, komentarisati u korist naših saveznika i našu... Sa simpatijama pratiti borbe ruskog naroda sa zapadnim zavojevačima, stajajući se da se simpatije naše za Ruse ne shvate kao simpatije za boljševizam...

Našem svetu u zemlji savetovati da se čuva violentnih mera, koje mogu izazvati krvave represalije i mirno da čeka razvoj događaja. Ukoliko se bude preporučivala sabotaza,

treba da se savetuje da se ona čini na takav način, da je teško utvrditi nečiju odgovornost...«⁶

O uspesima postignutim na organizaciji propagande, Đonović je 9. avgusta primio izveštaj od svoga savetnika za propagandu Branislava Denića u kome, pored ostalog, piše i sledeće:

»Čast mi je dostaviti Vam da sam uspeo uspostaviti radnju sa ovdašnjim direktorom 'Rojtera' g. Malfordom. On je već retransmitovao nekoliko mojih izveštaja o stanju u Jugoslaviji.

Materijal za ove izveštaje dobio sam iz raznih izvora, uglavnom sa beogradske radio-stanice...

Borba Čehoslovaka i Poljaka u okupiranoj Čehoslovačkoj i Poljskoj svodi se na sabotažu, koja može biti interesantna samo za ograničen broj ljudi, dok se Jugosloveni bore na drugi, upadljiviji, opasniji i samim tim, za čitaoce, primamljiviji način.

Ja smatram da je ovaj sporazum sa Rojterom došao u dobar čas, u poslednjem momentu. Iz emisija ruskih radio-stanica na našem jeziku i iz saopštenja TASS-a sve se jasnije vidi rusko nastojanje da se borba naših naroda protiv okupatora prikaže kao borba boljševičkih pristalica u Jugoslaviji. Ja u tome vidim opasnost mnogo težu po naše interese čak i od sadašnje okupacije, i naša akcija preko Rojtera ima stvari da stavi na njihov pravi značaj i teren.«⁷

U sledećem izveštaju od 18. avgusta 1941. Denić obaveštava Đonovića i sledeće:

»U vezi mog izveštaja o uspostavljenoj saradnji sa 'Rojterom', čast mi je dostaviti Vam da sam do sada uspeo plasirati sledeće vesti:

7. avgusta opširan izveštaj o stanju u Jugoslaviji i našem četničkom pokretu, i streljanjima u vezi sa ovim.

17. avgusta o spaljivanju sela Skele kod Beograda i vešanju 50 'komunista'.

18. avgusta o streljanjima studenata u Beogradu, proširenju pobune u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini (prema Vašem telegramu).

Radi što efikasnijeg našeg dejstva u ovom pravcu, sutra ćemo pristupiti definitivnom uređenju pitanja stvaranja agencije 'Slavija'. Obrazovanje ove agencije nameće se silom stvorenog stanja.«⁸

Denić je, naime, želeo da stvori poljsko-čehoslovačko-jugoslovensku agenciju na Srednjem istoku, ali u ovome nije uspeo.

Primljene i sopstvene izveštaje Donović je redovno slao potpredsedniku emigrantske vlade Slobodanu Joyanoviću, umesto njenom predsedniku Simoviću. Razlozi za ovo bili su različiti stavovi članova vlade u odnosu na borbu protiv okupatora kao i njihovi međusobni odnosi.

Međutim, Simović je 19. septembra 1941. primio od obaveštajnog organa iz Stokholma izveštaj u kome se kaže:

»Tajna radio-stanica 'Šumadija' (talasna dužina 25,5 metara, emisija između 20 i 20,15 časova) uputila je sinoć (odnosi se na 17. avgust 1941. — nap. autora) apel srpskom narodu, poglavito omladini, da prestane sa sterilnom borbom i da ne gubi 'uzalud glavu'. Pozvala je omladinu da se spremi za predstojeću borbu protiv Švaba i da se organizuje onako, kako su to nekad radili naši stari.

Na kraju je uputila apel komunistima da prestanu sa ideološkom borbom i da se po primeru Moskve, koja se danas bori zajedno sa Englezima protiv Hitlera udruži sa srpskim nacionalistima za zajedničku akciju protiv Švaba.

Znak za njen početak daće stanica 'Šumadija'.«⁹

Međutim, general Simović je 12. avgusta u govoru preko Radio-Londona oštro reagovao na pojavu četnika u zemlji. Govor je završio rečima:

»Kraljevska vlada zna da šaka nesavesnih ljudi današnjom preranom akcijom nanosi teške patnje narodu. Nevine žrtve koje Nemci danas streljaju, biće isto tako osvećene i na račun Nemaca i na račun onih koji čine da te žrtve padaju. Čas slobode je blizu, a prava vlada u Londonu daće signal kada će početi ponovna borba za slobodu.«¹⁰

Istoga dana Simović je uputio pismo Ninčiću u kome ga obaveštava o namerama da proširi veze sa zemljom:

»Prilike u kojima se nalazimo nalažu hitnu i neodložnu potrebu uspostavljanja veza sa zemljom, sa zapadne strane, kao što je to učinjeno sa istočne. Kako je to neposredno iz Londona nemoguće izvesti, nameran sam uputiti dva činovnika Ministarstva unutrašnjih poslova u Bern i Lisabon, koji bi imali da ovo praktično izvedu...«¹¹

To je, u stvari, bio stav koji su zastupali, izuzev nekolicine, svi članovi emigrantske vlade Dušana Simovića.

Prve kontakte s emigrantskom vladom ostvarene preko Lisabona i Carigrada, Mihailović je smatrao prilično rizičnim i nesigurnim. Zbog toga je nastojao da dođe do rado-stanice i da s emigrantskom vladom uspostavi stalnu i sigurnu direktnu radio-vezu. Ovo mu je, najzad, 13. septembra 1941. godine pošlo za rukom. Britanska radio-stanica na jednom od brodova u Sredozemnom moru uhvatila je signale emitovane sa Ravne gore.

Posle izvršene provere britanski organi su 24. septembra 1941. uputili Simoviću sledeću informaciju:

»1. Stanica koja je pozvala London 14. septembra, pozivajući potpukovnika Živana Kneževića, izgleda da je stanica sa pozivnim znakom YTHS koja, prema bernskoj listi, treba da bude jugoslovenski ratni brod 'Velebit'. Ova je stanica radila sinoć i poslala sledeće saopštenje:

a) Slobodna vojna stanica neokupirane Srbije. Molimo britansku vojnu stanicu da jugoslovenskoj vladi u Londonu pošalje ovo saopštenje:

'Živanu Kneževiću, potpukovniku, London. Javi se lično preko Radio-Londona G.S.C. ili G.S.P. Slušam te svakog dana. Hitno je. Tvoj kum Drago 50, klasa' (ovo je znak za raspoznavanje, a znači: potpukovnik Dragoslav Pavlović koji je, zajedno sa Ž. Kneževićem, završio 50. klasu Više ratne škole u Parizu — nap. autora). Radimo svakoga dana u 04.00 po srednjoevropskom vremenu na istom Q.R.G. i očekujemo odgovor i potvrdu prijema ovog saopštenja u dnevnim vestima na srpskom jeziku s londonske radio-stanice. Ove vesti slušaćemo svakog dana. Čekaćemo odgovor u 06.00 časova'.

b) 0505 G.M.T. 8333 kiloksila od YTHS. Jeste li primili poslednji telegram?

v) Potpukovniku Kneževiću, jugoslovensko poslanstvo, London. Pošaljite mi prijatelja sa šifrom. Poznać u ga po imenu tvoje prijateljice iz Pariza. (Prijateljica majora Kneževića iz Pariza, kći glavnog inženjera francuskih severnih železnica u Lilu, zvala se Ket — nap. autora). Ja sam na mestu koje se zove po imenu puka tvoje pete i moje četvrte čete. (To je 18. pešadijski puk 'Suvobor', u kojem su Pavlović i Knežević služili po povratku sa školovanja u Francuskoj — nap. autora). Tvoj kum Drago, 50. klasa iz Pariza...«¹²

U međuvremenu su Britanci primili još jednu depešu, s kojom su upoznali Simovića:

»16. septembar 1941. godine, stanica Srbije dostavila je sledeći telegram britanskoj vojnoj stanici:

'Jeste li poslali poslednje saopštenje u London? Imate li odgovora za mene? Je li tekst primljen u Londonu i imate li odgovor i potvrdu? Čekamo na odgovor. Važno je. Javićemo se sutra u 03.000. Nemam za Vas više ništa.'¹³

O uspostavljanju ove veze i proverama koje je preduzeo general Simović u svojim memoarima kaže:

»Po tome uputio sam tri-četiri pitanja od moje strane da li on (Dragoslav Pavlović načelnik četničkog štaba na Ravnoj gori — nap. autora.) to zna. Uputio sam nekoliko pitanja na koja on ima da odgovori, a među njima i pitanje: Ko je bio profesor vazduhoplovstva na višem kursu ili samo profesor. Onda je on odgovorio da sam bio ja, i još nekoliko pitanja iz intimnog života Živana Kneževića, na koje je on odgovorio. Onda smo mi po tome stupili u vezu, odnosno engleska služba stupila je u vezu sa radio-stanicom Draže Mihailovića.«¹⁴

O izradi radio-stanice i uspostavljanju prve radio-veze sa emigrantskom vladom, Mihailović je u istražnom postupku 1946. godine naveo datume koji se ne slažu sa engleskim svedočenjima:

»Mislim da sam prvu radio-stanicu imao ostvarenu 26. IX 1941. godine. Ova prva moja radio-stanica konstruisana je na Ravnoj gori, inicijativom poručnika Sime Uzelca, nekadašnjeg oficira puka za vezu, koji mi je doveo na Ravnu goru amatera Aleksandra Sašu Todorovića, studenta iz Zagreba.

Saša Todorović je u roku od 15 dana uspeo da od raznih delova radio-aparata i materijala koji je kupovan od Simensa u Beogradu, ukoliko se to sećam, sastavio radio-stanicu sa kojom sam mogao da saobraćam.

Lazar Trklja me je doveo u vezu sa inženjerom Tomaševićem, koji je pre rata radio u Ministarstvu pošta i radio je pod Nedićem u istom Ministarstvu. Tomašević se stavio u moju službu i u Beogradu je izradio za mene radio-stanicu koja je u svemu odgovarala za unutrašnju vezu.

Posle ove stanice, iz Beograda mi je Tomašević poslao svoga pomoćnika Grbeca koji je stalno ostao kod mene na terenu i izradio mi čitav niz stanica isključivo za unutrašnju vezu.

Materijal je nabavljen u Beogradu. . .

Sa prvom radio-stanicom, o kojoj sam govorio, Dejan Uzelac, mornarski narednik, radio-telegrafista, koji je sam došao na Ravnu goru i stupio kod mene pod moju komandu, slušajući jednu britansku stanicu koja je radila sa brodovima, kako je on govorio 'razvodila brodove', uspeo je da se javi toj

stanici. On je znao mornaričke znake i sećao se po kodu, 'imenu', jednog svog broda na kome je on nekada služio. Britanska stanica je čula i odgovorila mu. On je kazao da je jugoslovenski brod.

U razgovoru na engleskom predata je depeša za tu stanicu, u kojoj je objašnjeno da nismo brod već jugoslovenska vojska u šumi. Engleski je znao Saša Todorović. Engleska stanica je posle tražila da se legitimišemo i da odgovorimo na neka pitanja, u 'protivnom', svaki naš trud za daljom vezom biće 'uzaludan'.

Potpukovnik Dragoslav Pavlović tada je englesku stanicu uputio na majora Živana Kneževića, koji je tada bio u Londonu, dajući mu neki znak, neko ime jedne Francuskinje, mislim Margarit, sa kojom je Knežević imao poznanstvo u Parizu, kada je sa Pavlovićem bio na ratnoj školi. Englezi su to proverili i videlo se da smo mi Jugosloveni. Pavlović se javio sa 'kum'.

Sa svoje strane mi smo takođe tražili da se oni legitimišu iz Radio-Londona emisijom i da Knežević da neki znak Pavloviću, kako bi mogli znati da je to zaista engleska stanica. Ovu ideju sam ja dao. Zaista se iz Londona javila u nekoliko mahova 'Kum 58', što je značilo 58. klasa ratne škole u Parizu na kojoj su zajedno bili Pavlović i Knežević.«¹⁵

Pukovnik Dragoslav Pavlović bio je, pre nacističko-fašističkog napada na Jugoslaviju, komandant jednog od bataljona Kraljeve garde. Kada ga je njegov kum major Živan Knežević, jedan od organizatora vojnog puča 27. marta 1941. pozvao da učestvuje u akciji svrgavanja kraljevskog namesništva i vlade koja je pristupila Trojnom paktu, on je iznenada dobio napad slepog creva i otišao u bolnicu na operaciju. U toku aprilskog rata bio je rekonvalescent. Izbegao je nemačko zarobljeništvo i ostao u zemlji. Među prvima je došao kod Draže na Ravnu goru i postao njegov načelnik štaba. Kasnije, marta 1942, kada je Draža pošao u Sandžak, imenovao ga je za komandanta Srbije. U jesen iste godine, na Dražin poziv, napustio je Srbiju i otišao u Vrhovnu komandu. Nekoliko dana kasnije određen je za komandanta pozadine.

O uspostavljanju veze sa emigrantskom vladom Dragoslav Pavlović mi je maja 1943. godine ispričao sledeće:

»Za uspostavljanje te radio-veze ideju sam dao ja lično. Istina, uložili smo mnogo muka i truda. Na kraju je jedan radio-amater uspeo da nam konstruiše radio-stanicu, ali na

naše pozive, duže vreme, niko nije odgovarao. Svakoga dana smo ponavljali istu depešu: 'Živanu Kneževiću, potpukovniku, London. Javi se lično preko Radio-Londona. Slušam te svakoga dana. Hitno je. Tvoj kum Drago, pedeseta klasa.' Pored ove uputili smo i poruku: 'Ja sam na mestu koje se zove po imenu puka tvoje pete i moje četvrte. Tvoj kum Drago, pedeseta klasa iz Pariza.' Sa Živanom sam bio zajedno u 18. pešadijskom puku zvanom 'Suvoborski'. Takođe smo bili zajedno i u francuskoj Ratnoj školi i imamo puno zajedničkih doživljaja. Ove, i još neke druge, okolnosti najzad su rešile stvar.

Sredinom septembra 1941. jedan brod uhvatio je naše signale i dao nam obećanje da će ih preneti dalje. Ja mislim da je jedan od najsrećnijih dana Ravne gore bio 25. septembar. Toga dana Radio-London je javljao:

'Za kuma 50. Primili smo Vaša saopštenja i vršimo aranžman. Svima vama želimo najbolje.'

Iza ovoga usledilo je saopštenje u koji dan i čas, i na kojoj dužini, naša stanica ima da se javi.

Znatno pre zakazanog vremena bio sam pokraj radio-stanice. Možete zamisliti nervozu kojom smo bili svi obuzeti. Kada je veza uspostavljena, stizale su depeše sa mnogobrojnim pitanjima i zahtevima da se odmah odgovori. Odgovarao sam brzo i sve je išlo u redu do poslednjeg pitanja. Tražili su da im odmah kažem ime Zivanove tetke. Trljajući čelo sa koga su lile graške znoj, jedva sam uspeo da i na ovo pitanje odgovorim. Tako je najzad ova važna i presudna veza bila uspostavljena. A to nije mala stvar!«¹⁶ — završio je Pavlović priču o svojoj velikoj zasluzi.

Prvi radiogram koji je Simović uputio Mihailoviću 24. septembra, 1941. glasio je:

»Primili smo saopštenja od kuma 50. Pripreme se čine. U međuvremenu čekajte. Najbolje želje svima vama. Molimo u međuvremenu da obustavite transmisiju i da slušate našu stanicu. (Ovo vreme da odredi britanska radio-stanica koja održava vezu sa stanicom u Srbiji). Kroz dva dana poslaćemo vam još jedno saopštenje.«¹⁷

Ali ovaj radiogram usled nepovoljnih atmosferskih prilika nije stigao do Mihailovića. Zato je Simović preko Radio-Londona 25. septembra uputio novu poruku:

»Za kuma 50. Primili smo sva vaša saopštenja i vršimo aranžmane. Svima vam želimo najbolje.«¹⁸

A samo pet dana kasnije otpočela je kroz savezničku štampu i kampanja u korist četnika, i to sa najvišeg

mesta. Novinski koncern Sisl Burks Limited (Cecil Books Ltd) je u deset svojih listova objavio izjavu kralja Petra u kojoj je, pored ostalog, rečeno:

»... Tamo po gorama i dolinama moje zemlje, iz dana u dan bori se čitava vojska četnika, pomagani od celog naroda. Naš vojnički otpor trajao je kratko (misli na aprilski rat — nap. autora). Ali se, eto, produžava zahvaljujući desetinama hiljada naoružanih pojedinaca... Oni šire slavu našeg oružja po celom svetu, pokazujući da je duh moga naroda nesalomljiv...«¹⁹

Od toga momenta počela je velika zavera protiv našeg narodnooslobodilačkog pokreta i sistematsko obmanjivanje svetske javnosti da u porobljenoj Jugoslaviji četnici DM vode borbu protiv okupatora.

Već prvih dana po uspostavljanju radio-veze sa inostranstvom, Mihailović je sa određenom računicom otpočeo slanje lažnih izveštaja o situaciji u zemlji, pripisujući sebi sve borbe koje su vodili i uspehe koje su postizali partizanski odredi.

Tako u depeši upućenoj 7. oktobra 1941. emigrantskoj vladi Mihailovićev načelnik štaba potpukovnik Pavlović javlja:

»Istočna Bosna slobodna do Sarajeva. Borbe vodimo na Palama. Ustanak dignut na Majevidi. Zapadna Srbija slobodna do linije Stragari—Miloševac—Čačak—Ivanjica, sve zaključno. Valjevo i Kraljevo držimo opsednuto. Očekujemo porudžbinu. Vrlo je hitno. Tvoj kum 50.«²⁰

A zatim u telegramu, upućenom takođe emigrantskoj vladi, 8. oktobra Mihailovićev načelnik štaba Pavlović kaže:

Jugoslovenska vojska u zemlji postoji. Vojskom komanduje pukovnik Draža Mihailović. Narod željan borbe. Nemamo ni najpotrebnijih sredstava. Za sada borimo se samo puškom i bombom. Nemci uplašeni, ne znaju šta rade. Ipak čine velike svireposti. Opkolili smo Valjevo već više dana. Ka Kragujevcu i Kraljevu nadiremo. Neprijatelj u avijaciji oskudan, prema nama ipak nadmoćan. Aerodromi u Preljini, Čačku i Požegi spremni, naš Štab na Suvoboru. Na celoj oslobođenoj teritoriji nigde nema neprijatelja, sem kao zarobljenika. U Sandžaku Italijani su vrlo slabog morala. U Bosni samo se ustaše bore, dok hrvatski vojnici beže. Nemci jakim snagama drže samo dolinu Morave, dok ih po ostalim garni-

zonima zapadno od nje opkoljavamo i hvatamo. Skoro sve pruge smo porušili. . . Narod bi srećan bio da vidi prvu pomoć od saveznika. Devetog biću u Požegi. Mogu doći na referisanje. Pošaljite avion. Potpukovnik Pavlović.«²¹

Navedenim i drugim sličnim izveštajima Mihailović je hteo da sebe i svoju organizaciju lažno predstavi kao jedine borce protiv okupatora. On je smatrao da će time potpuno uspeti da sebi obezbedi podršku i pomoć emigrantske vlade i saveznika, naročito Engleske, a uz to i lični prestiž koji bi mu, prema njegovom shvaćanju, pružao mogućnost da u zemlji podredi sebi sve rodoljubive snage koje su se istinski borile protiv okupatora i njegovih slugu, te da na taj način parališe već rasplamsali ustanak.

Posle akcije u savezničkoj štampi u korist četnika, Simović je 18. oktobra obavestio Mihailovića:

»Sa divljenjem prati ceo naš svet na strani, kao i saveznici, vašu borbu. Pitanje pomoći vama stalno nam je na umu. Sve se preduzima da vam pomoć bude hitna, kao i da u borbi ne budete usamljeni protiv brojnog neprijatelja.

Pošto ste vođeni ne samo od hrabrih već iskusnih i sposobnih vođa, smatramo da nije potrebno da vam damo savet: da se žrtve koje podnosite ne troše na manje, usamljene akcije, već treba planski sve snage očuvati za odsudne časove koji se približavaju. Ne zaboravite da će pomoć u svima potrebama stići sigurno i na vreme. To kažemo mi, kao i on čija reč danas odlučuje. Vaša borba predstavlja deo savezničkog plana za produženje daljeg ratovanja.«²²

A zatim je usledila i Simovićeve direktiva:

»Načelniku štaba Vrhovne komande generalu Iliću, Kairo.

Za akciju propagande i direktive u pogledu četničke akcije koja se vodi u našoj zemlji, pripremite letak koji glasi: (Ovde je prepisan tekst Simovićeve poruke Draži od 18. oktobra).

Naročito s vaše strane ne smetnuti sa uma oba cilja: podržavati borbeni duh i otpornost u četničkoj akciji naših trupa tamo, dok se s druge strane ne treba izlagati u pojedinačnim akcijama i bez plana, tj. voditi računa da borba koju vode naši ljudi u okupiranoj zemlji da rezultate u okviru jednog plana, a s druge strane odgovornost vlade prema našem narodu koji ovu četničku akciju vodi kako bi se ista borba svršila uspešno.«²³

100/ Kratko vreme posle Mihailovića, vezu sa emigrantskom vladom uspostavio je i predsednik kvislinške vlade Milan Nedić.

U leto 1941. godine emigrantska vlada je uputila u Tursku nekoliko svojih obaveštajnih organa sa zadatkom da uspostave vezu sa okupiranom Jugoslavijom i organizuju prikupljanje podataka o razvoju događaja u zemlji. Istovremeno, emigrantska vlada je uporno nastojala da — kao i ostala diplomatska predstavništva u savezničkim i neutralnim zemljama — i poslanstvo u Ankari, sa poslanikom Ilijom Šumenkovićem na čelu, pretvori u obaveštajni centar.

Zahvaljujući Šumenkovićevom iskustvu i njegovim prijateljskim vezama sa diplomatskim predstavnicima drugih zemalja akreditovanih u Turskoj, kao i vezama sa višim funkcionerima turskog Ministarstva spoljnih poslova, ovome centru su povereni »delikatniji obaveštajni poslovi«. Ovi »delikatniji poslovi« bili su prikupljanje podataka o razvoju događaja u okupiranoj Jugoslaviji, koji su stizali u Tursku preko poslanstva SAD i turskih konzulata u Beogradu i Sofiji.

Sredinom avgusta 1941. godine Šumenković je primio, preko turskog diplomatskog kurira iz Sofije, pismo Stevana Ćirkovića i njegovog brata oficira, u kome ga obaveštavaju da se njih dvojica, posle »bekstva« iz zemlje nalaze u Sofiji i da su u vezi sa poslanstvom SAD u Bugarskoj. Otpравniku poslova američkog poslanstva u Sofiji predali su »vrlo važan« materijal o aktuelnom stanju u zemlji, s molbom da se ekspeduje sa diplomatskom poštom u Ankaru i da se njemu lično uruči. Oni mole Šumenkovića da, odmah po prijemu, ovaj materijal pošalje emigrantskoj vladi.

Primivši ovo pismo, Šumenković se obratio lično ministru spoljnih poslova s molbom da se braći Ćirković omogućí dolazak u Tursku. Istovremeno, on je obavestio poslanika SAD u Ankari da će iz Sofije, diplomatskom poštom za poslanstvo SAD u Turskoj, stići i materijal iz okupirane Jugoslavije namenjen emigrantskoj vladi i moli ga da mu ovaj materijal što pre dostavi.

Međutim, ovaj materijal, i pored nekoliko urgencija, nije nikada stigao u Šumenkovićeve ruke. Tek novembra 1941. godine, poslanstvo SAD u Ankari obavestilo je Šumenkovića da je materijal, primljen od Ćirkovića u

Sofiji, upućen direktno Ministarstvu spoljnih poslova u Vašington, a da se braći Cirković izgubio svaki trag.

Ovo obaveštenje Šumenković je 27. novembra 1941. godine preneo ministru spoljnih poslova emigrantske vlade, s molbom da se preko jugoslovenskog poslanstva u Vašingtonu izdejstvuje da se materijal primljen od Cirkovića obavezno dostavi izbegličkoj vladi.

S obzirom na ovoliko interesovanje, može se pretpostaviti da je obaveštajni materijal braće Cirković bio prilično značajan. Prema jednoj izjavi, nepoznatog autora, materijal je predstavljao pokušaj Milana Nedića da uspostavi kontakt s kraljem Petrom i emigrantskom vladom.

U nastojanjima da uspostavi kontakt s emigrantskom vladom Nedić je bio vrlo uporan. Da bi to realizovao, on je, sa znanjem i odobrenjem raznih obaveštajnih organa nemačkih okupatora, upućivao u Tursku i na Srednji istok mnogobrojne agente, od kojih su neki bili i pripadnici obaveštajne službe okupatora.

Prema Nedićevim direktivama, mnogi od ovih agnata obraćali su se i Šumenkoviću i podnosili mu razne usmene ili pismene izveštaje o stanju i razvoju događaja u zemlji. Svi ovi izveštaji bili su slični, jer su sastavljeni u duhu instrukcija koje su njihovi autori primali od svojih naredbodavaca.

Ilustracije radi, evo odlomka jednog od izveštaja koji su dva Nedićeva agenta saopštili usmeno Šumenkoviću, a zatim, preko Vrhovne komande jugoslovenskih trupa u Kairu, dostavili i pismeno 15. oktobra 1941. godine emigrantskoj vladi:

»Po pričanju a i po potvrdama iz crvenih izvora, kao i iz nemačkih vojnih krugova, doznaje se da je glavnokomandujući crvenih odreda, bivši otpravnik poslova ruskog poslanstva u Beogradu g. Lebedev... Uglavnom celokupna akcija i sve sabotaže koje se uspešno svršavaju potiču od Lebedeva, odnosno od njegovih rasturenih četica...

Usled našeg naglog odlaska, nismo mogli da se sastanemo sa pukovnikom Branom Pantićem koji je imao duži razgovor sa pukovnikom Dražom Mihailovićem i sa glavnim komunističkim štabom koji je takođe u šumi. (Pantić se, kao četnički delegat, samo jedanput sastao sa pripadnicima NOP i to septembra 1941. godine u Beogradu — nap. autora.)

Poznato nam je da je pukovnik Pantić bio kod generala Nedića i predao mu poruku pukovnika Draže Mihailovića i komunista...

Dok Nedić favorizira na svakom koraku velikosrpstvo, svet sa čuđenjem — slušajući stalno London i pored zabrana — konstatuje da članovi vlade g. Simovića preporučuju jugoslovensku ideju. . .

Svaka reč u kojoj se propagira jugoslovenstvo nailazi na negodovanje i služi kao nesvesna propaganda ojačanja ili učvršćenja režima Milana Nedića. . .

Ljudi u šumi: u šumi se nalaze uglavnom četiri grupe i to:

a) Ostaci regularne vojske pod komandom brigadnog generala Ljube Novakovića i generalštabnog pukovnika Draže Mihailovića;

Koliko je nama poznato, dosada ovi odredi nisu stupili niukakvu borbu sa okupacionim trupama i rezervišu se za pogodan momenat.

b) Četnici su podeljeni u dve grupe i to:

— Četnici vojvode Koste Pećanca i

— Stari četnici

Kosta Pećanac prišao je generalu Nediću. . .

v) Pljačkaši . . . (odnosi se na razne kriminalce — nap. autora).

g) Najmnogobrojnija grupa je komunistička na čijem čelu se nalazi, kao što smo napomenuli, bivši savetnik ruskog poslanstva u Beogradu Lebedev. Ovi komunisti uglavnom su izvršiooci svih dela sabotaže koje su izvršene dosada. . .

Sve ove sabotaže uglavnom vrše na noćne vozove, pošto uglavnom noću prolaze Srbijom vozovi natovareni ratnim materijalom i nemačkom vojskom. . .²⁴

Zahvaljujući, pored ostalog, i izveštajima koje su njegovi agenti podnosili emigrantskoj vladi Nedić je uspeo da uspostavi željeni kontakt sa kraljem Petrom i njegovom vladom u emigraciji i da stekne njihovo poverenje.

Sumenković je, preko agenta Gestapoa u Turskoj Milovana Jankovića, uputio Nediću usmenu poruku »da kraljevska vlada u Londonu odobrava postupke rada«²⁵ njegove vlade.

MISIJA KAPETANA HADSONA

Da bi dobila pravu sliku o situaciji u Jugoslaviji, u kojoj se prema svim, iako oskudnim izveštajima, narod odupirao oružjem okupaciji, britanska komanda na Srednjem istoku odlučuje da u Jugoslaviju uputi svoga posmatrača. Misija je poverena kapetanu britanskih oružanih snaga Bilu Hadsonu. Da bi mogao što bolje da izvrši zadatak, njemu su, kao pratnja, dodeljena dva jugoslovenska generalštabna majora, Zaharije Ostojić i Mirko Lalatović, koji su zajedno sa kraljevskom vladom pobjegli na Srednji istok. Radi održavanja veze njima je pridodat i radio-telegrafista Veljko Dragičević koji je bio snabdeven radio-stanicom potrebne jačine.

Hadsonova grupa je iz Aleksandrije podmornicom prebačena na crnogorsku obalu, gde se 21. septembra 1941. godine iskrkala u blizini Petrovca na moru. Uz obilatu pomoć partizanskih odreda, veza i kanala, grupa je preko Crne Gore i Sandžaka stigla u Užice, gde se u to vreme već nalazio Vrhovni štab partizanskih odreda Jugoslavije, a odatle 25. oktobra, i na Ravnu goru.

Odmah posle iskrcavanja na crnogorsko tle, Hadson je uspeo da uspostavi radio-vezu sa svojom koman-

dom na Srednjem istoku. U jednoj od prvih depeša on je izveštavao:

»21. i 22. septembra probili se kroz straže oko Petrovca. Straže na obali i okolnim ćuvicima. Stupili u vezu sa četnicima oko Petrovca. Ima ih oko 100. Po prvim obaveštenjima nema ni jedan deo slobodne teritorije. Zbog toga otežan rad. Od 13. jula do 9. avgusta oslobođeno 6 srezova: Bijelo Polje, Kolašin, Berane, Andrijevića, Danilovgrad i Šavnik. Bili opsednuti Cetinje, Podgorica i Nikšić. Posle 15 dana bili slobodni Petrovac i Virpazar...«¹

Pojedine Hadsonove depeše su bile i vojno-obaveštajnog karaktera, kao na primer depeša broj 11 u kojoj javlja:

»U Croj Gori nema avijacije. U Skadru ima nekoliko bombardera 'savoja' i izviđača 'poteza'. Protiv avionske artillerije: po jedna baterija u Podgorici i na Cetinju a dve u Boki. Reflektora po dva u Podgorici i Cetinju. Sve crnogorske varoši noću su osvetljene.«²

Međutim, Hadson je već 8. oktobra uputio zahtev svojoj komandi za slanje potrebnog ratnog materijala, oružja i municije. U depeši pod brojem 12 on piše:

»Položaj Radoviča: 17. kilometara severno od Podgorice, visina 900 metara, koordinate X4 P8 dominiran brdima 200 metara. Sa zapada otvoren. Na terenu biće svetleći znak T, a okolna brda označena vatrom. Ugovoren znak daće se na avionski pozivni znak. Put je slobodan a teren potpuno obezbeđen za sav traženi materijal.«³

Radiogramom broj 2 Hadsonova komanda je potvrdila prijem svih njegovih dvanaest izveštaja koji su upućeni zaključno sa 8. oktobrom, a zatim se u depeši iz Kaira kaže:

»Poverljiva osoba (odnosi se na Miloša Sekulića o kome će kasnije biti reči — nap. autora.) stigla iz Beograda i javlja da je pukovnik Mihailović, ponavljam Mihailović, takozvani vođa srpske gerilske bande preneo svoj glavni stan iz Rudnika u Bosnu. Vi trebate ako je moguće da dođete u vezu sa Mihailovićem pošto mi i Jugosloveni želimo da ga svim našim silama u granici i Vama poznatog plana podupiremo. Mihailović verovatno poseduje radio, može li dobiti pojedinih radi izravne veze između njega i Vas. Mi Vam srdačno čestitamo. Vaš telegram od broja 3 do 8 primili. Telegram

broj 3 nije jasan, molim ponovo poslati 3. Molimo ponovo poslati telegram koji počinje: Položaj Radovčića...⁶

To je bila prva direktiva upućena britanskoj misiji, po njenom dolasku u Jugoslaviju, za uspostavljanje veze sa četničkom organizacijom Draže Mihailovića.

U sadržaju nekoliko Hadsonovih radiograma bili su i podaci o borbama crnogorskih partizana. Tako 16. oktobra Hadson javlja:

»U Crnoj Gori sada akciju vode dobro organizovani komunisti. Oni hoće da okupe sve za borbu protiv okupatora. Nacionalni elementi drže se po strani i čekaju. Treba podsticati nacionaliste da se organizuju za borbu.«⁶

Kapetan Hadson, takođe, poručuje svojoj komandi da se razvije što jača propaganda jer se London sluša i u gradovima i u selima.

Međutim, 10. oktobra, Hadsonu je iz Kaira upućena depeša koja pokazuje da obmane Dražine propagande već imaju uspeha u savezničkoj komandi:

»Spoj ustanovljen. Srpske sile pod pukovnikom Miha ilovićem i pukovnikom Pavlovićem, opetujem Pavlovićem. Ove sile su zauzele prostor između Sarajeva i Ivanjice, Valjevo je zaokruženo i Srbi maršuju prema Kragujevcu i Kraljevu. Pukovnik Pavlović je bio 9. oktobra u Požegi. Veli da se njegov glavni stan nalazi u Suvoboru. Njegov spoj nije siguran i bilo mu je naloženo ako dobije vezu nekoga sa sigurnim tajnim pismom čija bi propusna reč bila 'KATENRUD' opetujem 'KATENRUD'. Pokušajte se staviti čim pre u vezu sa pukovnikom Pavlovićem i ranžirajte LMT šifru. Telegrafirajte koji broj i WT plan vremena kao i pre.«⁶

Samo dva dana kasnije, 12. oktobra, Hadsonu je upućena i sledeća depeša:

»Mi i Jugoslovenska vlada predlažemo Vam sledeći plan ako se s tim slažete. Odmah manje sabotaze ograničiti na železnice i lokomotive, izvršiti bez upotrebe eksploziva kao i bez protiv mera hapšenja. Daljni plan bi bio, sve pripreme za zajedničko delovanje ustanka za jedan kasniji datum. Ne treba ništa da činite bez naših tačnih naređenja. Molimo da uputite na Mihailovića.«⁷

U sledećem radiogramu upućenom Hadsonu traži se objašnjenje povodom njegove poruke od 16. oktobra. U Kairu očigledno nisu s naklonošću primili vesti o par-

tizanskim akcijama protiv okupatora dok se četnici »drže po strani i čekaju«. Zato pitaju:

Ko vodi crnogorsku gerilu-vojsku? U potpunom zajedničkom, zajedničkom delovanju sa jugoslovenskom vladom, mi smo pripravnici vođu gerile podupirati i potrebe čim prije dobiti. Za vašu ličnu obavest. Mi nismo voljni da podupiremo jednog vođu gerile, koji nema privolu Jugoslovenske vlade...«⁸

Pridržavajući se primljenih instrukcija, Hadson je depešom broj 23 obavestio Kairo:

»Radi hvatanja veze sa Mihailovićem i Pavlovićem, Risto i Hadson odlaze 13. oktobra za Srbiju. Radio i ostali osjaju ovde za sada...«⁹

Međutim, Hadson toga dana nije krenuo u Srbiju, već je 19. oktobra depešom broj 30 javio Kairu da će krenuti 20. oktobra i traži da, »radi sigurnosti, Malta sluša svaki dan od 19 do 19.15 GMT do uspostavljanja sigurne veze sa Kairom«.

oko Hadson je sa Ostojićem stigao u Mihailovićev štab na Ravnoj gori 30. oktobra,

Pored šifre za vezu sa emigrantskom vladom, Hadson je Mihailoviću predao i jedan obaveštajni upitnik na koji je Mihailović davao odgovore. Odgovori su upućeni Britanskoj komandi na Bliskom istoku i imali su isključivo obaveštajni karakter.

Međutim, Hadson i Ostojić su Mihailoviću predali i poruke Britanske komande na Bliskom istoku i emigrantske vlade.

Osvrćući se pred Vojnim sudom 1946. godine na poruke primljene preko Hadsona, Ostojića i Lalatovića prilikom njihovog dolaska na Ravnu goru, Mihailović je izjavio:

»Doneli su poruku na prvom mestu od ministra vojske Bogoljuba Ilića. Uopšte, u pogledu poruka koje su oni doneli, bili su dosta ograničeni. Upravo, ismejvali su samog generala Ilića da im skoro ništa nije dao u pogledu poruka. Dobio sam poruku od Hadsona... To je poruka da se smatra kako u Jugoslaviji ne može da se primi pobuna, već ima da se vodi borba za Jugoslaviju, a ne da bude borba komunistička za Sovjetski Savez.«¹⁰

Poruka koju je uputio ministar vojske general Bogoljub Ilić, prema Lalatovićevom pričanju, glasila je:

»Poručite onima u zemlji da se za sada ograniče samo na stvaranje organizacije. Sada je najvažnije da se izaberu odgovarajući ljudi, naročito za sreske načelnike, koji će u momentu nemačkog sloma čvrsto preuzeti i uspostaviti vlast, da bi se izbegli neredi, tako da kada mi dođemo sa te strane bude sve u redu.«¹¹

Kao što se vidi, poruka u svojoj suštini nije bila baš tako naivna i nevažna, kako je izgledala na prvi pogled. Ona je u potpunosti odražavala tipičan buržoaski stav emigrantske vlade — sebičnu brigu za vlast bez obzira na interese naroda, a bila je u skladu sa tada još nedovoljnim vladinim poznavanjem situacije u zemlji.

Međutim, o toj istoj poruci primljenoj preko Hadsona Mihailović u telegramu upućenom novom predsedniku emigrantske vlade Slobodanu Jovanoviću 26. maja 1942. godine pored ostalog kaže:

»Prošle jeseni primio sam znanju saopštenje britanske vlade da Jugosloveni ima da se bore za Jugoslaviju, a ne da se borba pretvori u pobunu komunista za Sovjetsku Rusiju...«¹²

Dolazak Hadsona i primljene poruke iz inostranstva bili su, bez sumnje, od ogromnog značaja za Mihailovića, naročito u pogledu učvršćenja njegovog dotadašnjeg stava, koji je posle ovoga počeo da se, u odnosu na NOP, ispoljava u sve oštrijoj formi.

Posle Hadsonovog dolaska u Mihailovićev štab uspostavljena je redovna radio-veza između emigrantske vlade i Mihailovića. Veza je održavana korišćenjem šifre koju je doneo Hadson i išla je preko Malte i Kaira za London. Ona je bila pod kontrolom britanskih organa, a radiogrami su imali oznaku »Resta«. Sve telegrame Simović je primao od lorda Glenkonera, šefa sekcije za sabotazu pri britanskom Ministarstvu blokade i majora Pirsona koji je prvo bio član, a zatim šef ove sekcije.

O šiframa i vezi sa emigrantskom vladom, posle Hadsonovog dolaska, Mihailović je istražnim organima 1946. izjavio:

»Hadson je doneo jedan engleski roman, otprilike oko 250 stranica, sa po dve kolone na svakoj stranici (kao stubac

u novinama). Takva ista knjiga ostala je kod Britanaca. Kada je došao na Ravnu goru 'Marko'¹³ je knjigu rasekao na pola, pa je oko 120 stranica dao meni, a 120 stranica ostalo je njemu. Sem toga on je doneo i ključ, jedan četvorocifreni broj, reda ne mogu da se setim. Tako mi smo mogli slobodno komunicirati sa engleskom službom bez bojazni da budemo otkriveni. Sistem je bio siguran.

Na početku veze, posle dolaska Ostojića i Hadsona, pa sve dok sam ostao bez veze na Zelengori, u martu 1945. godine, i uprkos mojim stalnim nastojanjima i protestima da dobijem vezu sa kraljem i vladom, nikada mi nije uspelo da imam samostalnu vezu, nego je uvek išla preko engleske obaveštajne službe. Intelidžens servis imao je šifru i služba veze išla je preko njega, odnosno preko komande Srednjeg istoka.

Britanci su smatrali da me, odvajajući od vrhovnog komandanta i vlade, mogu neposredno staviti pod svoj uticaj, sprečavajući svaku intervenciju koja bi mogla doći od vlade diplomatskim putem. Njihova težnja bila je da oni rukuju operacijama u Jugoslaviji.«

O Hadsonovoj misiji su F.V.D. Dikin u knjizi *Bojovna planina* i Feliks Oti i Ričard Kleg u knjizi *Britanska politika prema pokretu otpora u Jugoslaviji i Grčkoj* dali u glavnim crtama, ovakvu sliku:

Početkom septembra odlučeno je da se uputi prva eksperimentalna misija. Najpre se smatralo da to treba da bude čisto jugoslovenska stvar. Za ovaj opasni poduhvat izabrani su majori Ostojić i Lalatović, a oni su, preko Đonovića, primili upustva od generala Bogoljuba Ilića, ministra vojske u jugoslovenskoj vladi u Londonu, koji se nadao da će imati čvrstu kontrolu nad svim budućim takvim operacijama u okupiranoj Jugoslaviji, s namerom da poveže razjedinjene grupe otpora, koje su se mogle obrazovati posle raspada Kraljevske jugoslovenske vojske za vreme invazije snaga osovine. Takve operacije bile su, na taj način, planirane isključivo kao akcija kraljevske jugoslovenske misije.

U aprilu 1941. Ostojić je bio major u Generalštabu Kraljevske jugoslovenske vojske i jedan iz grupe oficira umešanih u martovski državni udar. Pri kraju neprijateljstva, njemu je poveren zadatak da uputi kneza Pavla u Grčku, gde je ovaj, zajedno sa porodicom, poveren odgovornosti britanskih organa. Ostojić je otputovao u Kairo sa članovima Simovićeve vlade i ostao tamo s no-

voobrazovanom Delegacijom emigrantske vlade na Grednjem istoku, na čijem je čelu bio Jovan Donović.

Major Lalatović je bio kraljevski jugoslovenski vazduhoplovni oficir, koji je s jednom eskadrilom aviona iz vazduhoplovne baze kod Nikšića, u Crnoj Gori, odleteo u Grčku. On se udružio s jednom grupom oficira koji su u aprilu pobeгли iz zemlje i stigli u Kairo.

Samo dvadeset časova pre upućivanja jugoslovenske vojne grupe, Odsek SOE u Kairo dao je uputstva kapetanu Hadsonu da se pridruži ovoj grupi, pretvarajući, tako, prvu mislju u zajedničku. On je primio samo vrlo uopšteno kratko uputstvo o tome šta treba da očekuje pri iskrcavanju na izabranoj tački u Crnoj Gori. Direktiva koju je dobio bila je izražena nejasnim terminima: uspostaviti dodir, istraživati i izveštavati o svim grupama koje pružaju otpor neprijatelju, bez obzira na narodnost, veru ili političko ubeđenje.

Bil Hadson je bio čovek sklon lutanju i naviknut na teškoće. Ranije je bio rudarski inženjer u Južnoj Africi. Još od školskih dana u Engleskoj razvio se u pravog atleta i bio je bokserski šampion — veština kojom je ovladao i koju je sa uspehom primenjivao u odgovarajućim prilikama. Bio je to mlad čovek izvanredne hrabrosti i nepokolebljive nezavisnosti duha. Radio je kao savetodavni rudarski inženjer u Beogradu i u nekim drugim mestima u Srbiji nekoliko godina pre izbivanja rata, koji ga je zatekao na radu u rudnicima antimona u zapadnoj Srbiji. Kratko vreme posle toga stupio je u jugoslovenski Odsek D (jezgro koje je bilo osnova za buduću organizaciju SOE). Tačno je govorio srpskohrvatski i imao je dragocena iskustva iz Srbije.

Hadsonu nisu bila poznata tajna uputstva data dvojici njegovih jugoslovenskih kolega, koji su, kako se pokazalo, dobili izvesne direktive generala Ilića, ministra vojske u Londonu.

General Simović je, kao svedok na suđenju Mihailoviću 1946. godine rekao »da je ova grupa upućena u Jugoslaviju bez njegovog znanja, a na osnovu njegovih prethodnih razgovora s generalom Iličem«. Simović to ovako objašnjava:

»Još pre nego što sam otišao u London (jugoslovenska) Vrhovna komanda iz Kaira, u sporazumu s Intelidžens ser-

visom, uputila je Ostojića i Lalatovića u zemlju... sa zadatkom da uhvate vezu sa snagama otpora u zemlji, da šalju izveštaje o situaciji u zemlji. Kasnije sam čuo da su dobili i neke instrukcije, ali kakve i od koga, to mi nije poznato...

... Predstavnici Intelidžens servisa stavili su do znanja da sigurno veze s Jugoslavijom ne može biti sve dok oni ne upute svoje ljude s radio-stanicom i potrebnim šiframa, i od mene nisu tražili nikakvu saglasnost.¹⁴

Misija je predstavljala zajedničku britansko-kraljevsko jugoslovensku operaciju — govori se dalje u knjigama Dikina, Ota i Klega — i nije se postavljalo pitanje komande.

O srećnom dolasku grupe u crnogorsko selo Radovče odmah je izvešten London. Sledile su kratke poruke od Hadsona, u kojima se kaže da svuda u okolini postoje male naoružane grupe, koje su ukupno brojale, otprilike, pet hiljada ljudi. Selo Radovče se nalazi u planinskom području Piperi, petnaestak kilometara severno od italijanske vojne komande u Podgorici.

Istorijat prvih dana ove misije i rasparčanost sačuvanih radio-poruka koje su bile primljene od ove grupe, ostali su nerazjašnjeni. »Crnogorske oslobodilačke snage«, o kojima je Hadson javljao u jednoj od svojih prvih poruka, i njeni rukovodioci, predstavljale su ostatke partizanskih grupa koje su predvodili komunisti, a koje su se povukle u brda i oblasti udaljene od gradova Crne Gore posle ugušenja julskog narodnog ustanka protiv Italijana. Te grupe su se borile protiv Italijana, odvojene od sličnih nacionalističkih grupa, bez centralne uprave ili formalnih dogovora. Sirenje ustanka bilo je spontano, ali uporedo s ponovnim uspostavljanjem italijanske kontrole, naročito u gradovima, pukotine su se proširivale i dolazilo je do sukoba između malih komunističkih i nacionalističkih grupa. Prvi Hadsonovi utisci bili su da su komunističke jedinice jače i borbenije, pa je tako i izvestio Maltu, predlažući da se pomoć šalje njima.

Ostojić i Lalatović, međutim, dobili su tajna uputstva od svojih pretpostavljenih, nepoznata Hadsonu, u kojima im se naređivalo da stupaju u dodir isključivo s nacionalističkim grupama, vernim kralju, kojima rukovode njihovi drugovi, oficiri bivše Kraljevske jugoslovenske vojske.

U Kairu su bili obavješteni da je neki pukovnik Mihailović u centru jednog nacionalističkog pokreta otpora, s bazom na visovima Suvobora, u zapadnoj Srbiji, i njihova naređenja trebalo je, preko nacionalističkih kanala u Crnoj Gori, preneti Mihailovićevoj komandi. Ovo nije bilo poznato Hadsonu pre njegovog polaska, ali je jedna radio-poruka, slučajno uhvaćena na Malti 10. septembra, otkrila Britancima prisustvo nekog pukovnika Mihailovića u zapadnoj Srbiji. Hadson je 9. oktobra primio poruku iz Kaira preko Malte u kojoj mu se naređuje da što pre krene u Srbiju, pošto je Mihailović slao poruke otvorenim tekstom pa su mu bile hitno potrebne sigurne šifre.

U međuvremenu dvojica njegovih jugoslovenskih kolega nisu bili neaktivni, već su, sa znanjem i pristankom male partizanske komande u Radoviću, stupili u dodir s nedavno obrazovanim Odborom bivših jugoslovenskih oficira »koji su bili svesni gledišta kraljevske jugoslovenske vlade«. ¹⁵ Partizanski štab nije stavio nikakvu primedbu na ovaj potez, pošto su partizani, izgleda, znali za veze u Srbiji između Mihailovića i svog centralnog rukovodstva. No, ovo sadejstvo uskoro se pokazalo kao nesigurno.

Na dan 16. oktobra Hadson je javio preko svoje radio-stanice: »Komunisti, koji su dobro organizovani, preduzeli su sada akciju u Crnoj Gori. Oni žele da se svi ujedine u borbu protiv okupatorskih vlasti. Mnogi nacionalni elementi stoje na drugoj strani i čekaju. Mora se zahtevati od nacionalista da se organizuju za borbu.« ¹⁶

Devetnaestog oktobra Hadson je poslao poslednji izveštaj iz Crne Gore pre polaska na dalji put, u kome je javljeno o postojanju »patriotskih snaga« u rejonu Danilovgrada. On mora da je obavestio mesnu partizansku komandu o naređenjima koja je primio da krene u Mihailovićevu komandu, pa je, zajedno sa Ostojićem, pod partizanskom pratnjom, krenuo na put. Grupa je putovala kroz oslobođenu teritoriju, koju su kontrolisali isključivo partizani i koja se prostirala od rejona koje je Hadson posetio u Crnoj Gori, preko Sandžaka, do doline Zapadne Morave.

Hadsonovi prvi utisci o nadmoćnoj snazi partizanske organizacije u rejonima kroz koje su putovali, pot-

vrđili su se u toku njegovog putovanja. To je bila jedina snaga u krajevima Crne Gore kroz koje je on prošao, jedino ljudstvo koje je izgledalo organizovano u tom delu sveta:

»Prošao sam skroz ovuda i stvorio visoko mišljenje o njima. U svakom mestu gde smo se noću zaustavljali, nalazila se uobičajena grupa ljudi s puškama, žene s pišacim mašinama, organizacija koja vrši propagandu, i prepade... Ne verujem da je Mihailović imao veze i organizaciju koja je tada radila u tim krajevima.«¹⁷

Hadson, Ostojić i grupa komunističkih rukovodilaca iz Crne Gore stigili su u Užice u Glavnu komandu rukovodstva partizanskog ustanka u Srbiji oko 25. oktobra 1941. Sam grad, okolina sela i zemljište, sačinjavali su slobodnu teritoriju i bazu. To je bilo poznato kod partizana kao »Užička Republika«, sa osnovnom političkom upravom i vojnom komandom. Nemci su se povukli iz grada pod pritiskom ustanka, ostavljajući nedirnutu najvažniju fabriku oružja u Srbiji — životno važan činilac u rukama partizanske komande.

Hadson je tada sreo vodeću ličnost pokreta, koja je bila predstavljena pod konspirativnim imenom Tito.

U svom prvom razgovoru s Titom u Užicu, Hadson je ponudio potrebne tehničke podatke (talasnu dužinu, vremenske termine i šifre), da bi se uspostavila radio-veza sa Kairom, ukoliko bi Tito mogao da obezbedi potrebnu radio-stanicu pošto su izvesni instrumenti nedavno bili zaplenjeni od Nemaca.

Hadson je ukazao na to da je Kairo zainteresovan za jednu takvu neposrednu radio-vezu s partizanima, s tim da Tito, sa svoje strane, rasvetli nejasnu sliku ustanka u Srbiji i da postavi pitanje primanja savezničke podrške, na isti način kao što je to sada činio Mahailović preko svojih improvizovanih radio-poruka otvorenim tekstom, o kojima je Hadson već bio obavešten. Verovatno je ovo bilo poznato i Titu; Hadson je, međutim, stekao utisak da se Tito nadao da će saveznička podrška njegovom pokretu doći od Rusa i da bi to više voleo. Iz drugih izvora bilo je jasno da partizanska komanda u Srbiji, ohrabrena početnim uspesima protiv nemačkih okupatorskih snaga i duboko verujući u skorbu savezničku pobjedu na ruskom frontu, nije u to vreme ispoljavala neko neposredno odu-

ševljenje za uspostavljanje ranih veza s Britancima u bilo kom vidu.

Hadson nije krio od Tita da mu je naređeno da pruži u Mihailovićevu komandu, a ta vest je došla u trenutku kada su veze između dvojice suparničkih vođa bile najosetljivije i najugroženije. Razgovor između ova dva čoveka bio je srdačan, iako donekle uzdržljiv s partizanske strane. S obzirom na stanje njegovih odnosa s Mihailovićem, Tito, razumljivo, nije bio sklon da u ovoj fazi pruži Hadsonu neke iscrpne podatke o jačini partizanskih grupa koje su deštvovala u Srbiji. Hadson je, opet, istakao da su Britanci zainteresovani samo za ujedinjavanje celokupnog jugoslovenskog pokreta otpora, i da su zato, iakođe, zabrinuti zbog razdora koji se produbljivao između raznih elemenata otpora.

Tito je, izgleda, govorio neposredno i otvoreno o svojim odnosima s Mihailovićem, tako da je konačan utisak bio da mu je glavni cilj da izbegne neprilike sa četnicima. On nije, kao što je rekao Hadson, imao «ništa lično protiv Čiče, ali je jugoslovenski oficirski kor kao celina bio kompromitovan».¹¹ Sramni raspad rukovodstva Kraljevske jugoslovenske vojske na svim nivoima za vreme aprilske kampanje, bio je, nesumnjivo, realan element u situaciji. U ovom naročitom trenutku, Tito je možda smatrao da bi se neki kompromisni sporazum o zajedničkom organizovanju otpora u Srbiji još mogao postići, ali je rekao Hadsonu da od Mihailovića, ako već neće da saraduje, traži jedino to da ne ometa stalne partizanske operacije protiv Nemaca.

Ne postoje više nikakvi dalji dokazi, osim Hadsonovih ličnih sećanja. On nije imao nikakvu radio-vezu s Britancima dok je bio u Užicu.

MIHAILOVIĆEVA IZDAJNIČKA TAKTIKA NA PREGOVORIMA U BRAJICIMA

Partizanski odredi u zapadnoj Srbiji (Mačvi, Pocerini i dolini Zapadne Morave) vodili su u toku oktobra žestoke, uporne i uspešne borbe protiv okupatorskih snaga i raznih kvislinških formacija — nedićevaca, ustaša, ljotićevaca i četnika Koste Pećanca. U ovim borbama su zajedno sa partizanskim odredima učestvovali i neki Mihailovići, oni pod komandom kapetana Dragoslava Račića u Mačvi i Pocerini i odredi pod komandom majora Radoslava Đurića u opsadi Kraljeva.

Međutim, između partizanskih i Mihailovićevih četničkih odreda često je dolazilo do neslaganja i sukoba. Razlog je, uglavnom, bila četnička neaktivnost i toleranost prema raznim okupatorskim i kvislinškim agentima i huškačima, koji su stupali u četničke redove sa ciljem raspirivanja bratoubilačke borbe.

Posle neuspeha koji je, u međuvremenu, pretrpeo u prvoj fazi svoje ofanzive, okupator odlučuje da svoje snage u zapadnoj Srbiji pojača i otpočne snažniji napad na oslobođenu teritoriju.

I o ovoj okupatorovoj odluci Vrhovni štab NOPOJ je blagovremeno prikupio obaveštenja. Da bi obezbedio saradnju sa Mihailovićem u borbi protiv okupatora i iz-

gladio i ubuduće sprečio sukobe između partizanskih i četničkih odreda, koji su postajali sve češći i oštiji, Vrhovni štab je uputio Mihailoviću pismo sa konkretnim predlozima za sporazum:

»Komandantu vojnočetničkih odreda pukovniku g. Draži Mihailoviću

20. oktobra 1941.

Obavešteni smo od vašeg predstavnika kapetana g. Mitića da je na žalost vama nemoguće da dođete na definitivne pregovore već da šaljete svoje opunomoćenike za rešenje svih problema koje treba rešiti između vas i nas. Po našem mišljenju neće ni ti pregovori dati ono što smo i mi i vi očekivali, ali uprkos tome mi šaljemo naše predstavnike da bi se barem rešila neka najgorućija pitanja, a naročito ona koja zaoštavaju naše međusobne odnose. Vi tražite da vam pošaljemo naše predloge, odnosno formulišemo naš stav o pojedinim pitanjima. Mi vam te predloge šaljemo samo u najkrupnijim crtama, ali naglašavamo da svako to pitanje zahteva temeljito pretresanje i zajedničke izmene misli pri donošenju odluke.

Naši predlozi se sastoje u sledećem:

1) Zajedničke vojne operacije protiv neprijatelja, kako Nemaca tako i nedićevske grupe. U tu svrhu smatramo potrebnim stvaranje jednog zajedničkog operativnog štaba.

2) Zajednička oprema i ishrana naših i vaših boraca, što bi se vršilo preko zajedničkog operativnog štaba koji bi u tu svrhu odredio naročita lica ili stvorio neke vrste intendanture.

3) Zajednička raspodela plena i to prema potrebama fronta držeći se principa: sve za front, sve za borbu.

4) Zajednička komanda mesta, odnosno dve komande, vaša i naša, koje bi najtešnje međusobno saradivale — primer Čačak.

5) Stvaranje zajedničkih permanentnih komisija pri komandama mesta i centralne komisije pri zajedničkom operativnom štabu, koja bi rešavala sva sporna pitanja najhitnijim postupkom.

6) Organizacija privremene vlasti koja bi preuzela na sebe svu brigu oko ishrane stanovništva, organizacije privrede, pribiranja sredstava za vođenje rata, organizacije organa za održavanje reda i bezbednosti itd. Po našem mišljenju apsolutno bi bilo pogrešno da u sadašnjoj narodnooslobodilačkoj borbi takva vlast bude sresko načelstvo, stare opštinske uprave, žandarmerija itd. Da bismo okupili čitav narod za vođenje ove teške borbe protiv okupatora, potrebno je da

stvorimo takve organe koji će ovoj situaciji najbolje odgovarati, koji će biti najbliži narodu i moći na sebe uzeti svu odgovornost u ime toga naroda. Bivši žandarmerijski, policijski i sreski aparat, kao i opštinska tela, ne mogu se smatrati kao celishodni 'jer se u taj aparat uvuklo mnogo neprijateljskih elemenata', jer je taj aparat bio dosada u službi okupatora, i na koga još uvek neprijatelj ima uticaja preko svojih agenata. Osim toga, taj aparat, koji ne uživa neko naročito poverenje naroda, nije pogodan u ovim sudbonosnim danima. Mi smatramo da su narodnooslobodilački odbori, koje narod sam postavlja, u sadašnje vreme najpogodniji organi na koje bismo se mogli osloniti. Ti narodnooslobodilački odbori treba da budu birani dobrovoljno od naroda bez razlike na politička uverenja. A tamo gde je biranje tehnički nemoguće izvršiti da budu naimenovani od predstavnika svih političkih grupa koje stoje na stanovištu narodnooslobodilačke borbe. Osim lokalnih narodnooslobodilačkih odbora stojimo na stanovištu da se stvori jedan centralni narodnooslobodilački odbor za čitavu oslobođenu teritoriju. Za održavanje reda i bezbednosti umesto žandarma da se formira po selima i varošima narodna straža.

7) Po pitanju prisilne mobilizacije mi smo načelno protiv nje. Mobilizacija treba da bude dobrovoljna, putem ubeđivanja i da se pusti svakom na volju da stupi ili u četničke ili u partizanske odrede. Prisilna mobilizacija bi se mogla izvršiti samo u lokalnim razmerama u pojedinim konkretnim slučajevima velike opasnosti neprijateljskog prodiranja, a za to bi trebalo da se da odobrenje od zajedničkog operativnog štaba. Skupljanje dobrovoljaca putem dobrovoljne mobilizacije ima tu prednost što su jedinice sastavljene od takvih boraca kvalitativno mnogo bolje nego one koje su sastavljene od prisilno mobilisanih. Mi nemamo ni oružja ni ratne spreme u takvoj količini da bismo mogli reskirati da damo oružje u ruke raznim nesigurnim elementima.

8) Mi stojimo na stanovištu da se svi odredi, komande i štabovi, kako naši partizanski, tako i vaši četnički, imaju bezuslovno pokoravati svojim vrhovnim komandama. Ne može biti ni reči o tome da se može dozvoliti i nižim komandama da vrše na svoju ruku samovoljne aktove, bilo uperene protiv jedne ili duge savezničke snage ili u pogledu vojno-strateških i taktičkih pitanja. Od momenta kada je jedna ili druga vrhovna komanda obaveštena o jednom od takvih samovoljnih slučajeva pada sva odgovornost na nju i ona je dužna preduzeti najhitnije mere za likvidaciju takvih slučajeva.

9) Mi smatramo da je bezuslovno potrebno radi nemogućavanja razmirica i sukoba u sedištima vaše i naše vrhovne komande, da i vaša i naša komanda ima jednu varoš

u svojim rukama i svoju mesnu komandu, a sa jedne i druge strane treba da budu samo predstavnici vašeg ili našeg štaba.

10) Radi uspešne borbe protiv glavnog neprijatelja, nemačkog okupatora, smatramo potrebnim da se vodi nemilosrdna borba protiv raznih petokolonaša i špijuna koji u našoj pozadini smetaju narodnooslobodilačkoj borbi. Slatemo se da se stvori zajednički vojni sud koji će voditi istragu i donositi presude protiv takvih neprijatelja naroda. Špijuni i petokolonaši koji se na licu mesta uhvate na delu treba da budu i na licu mesta kažnjeni od one komande na čijem se to području dogodilo. Za opravdanost takvog postupka odgovorna je komanda ili komandir koji je to izvršio. Svaka lična osveta ili lična netrpeljivost u takvim slučajevima treba da bude najstrože kažnjena.

11) Protiv raznih neprijateljskih četničkih grupa koje u pozadini onemogućavaju narodnooslobodilačku borbu treba voditi zajedničku akciju radi njihove likvidacije, ili da to izvrši jedna ili druga strana sama.

12) Smatramo nemogućim takvu pojavu da razni petokolonaši i špijuni dobijaju legitimacije, bilo četničke ili partizanske, i da onda pod imenom jedne ili druge strane vrše svoj protunarodni rad. Takve elemente treba čistiti iz svojih redova i predavati vojnom sudu. Sumnjivi elementi, bilo da nose partizansku ili četničku legitimaciju, moraju biti odmah uhapšeni i onda po mešovitoj komisiji ispitani.

Eto, to su naši predlozi i zahtevi, i to samo uglavnom, o kojima treba doneti konačno rešenje. Ima još mnogo raznih stvari koje mi nismo ovde obuhvatili, jer smatramo da to mogu delegati sami rešiti.

Gospodine pukovniče, smatramo odviše ozbiljnom današnju situaciju i odgovornost koja pred narodom pada na sve nas i da bismo se mi kačili za razne sitnice i na taj način onemogućili našu saradnju i korektne odnose. Uveren sam da ćete vi svojim autoritetom učiniti sve da do sporazuma dođe i da da zbijemo naše snage u jednu jedinstvenu celinu za postignuće našeg najvećeg cilja, koji se ovog momenta stavlja pred nas, a to je: osloboditi otadžbinu od mrskih okupatora i njihovih slugu.

S odgovornim poštovanjem
za Vrhovni štab Narodnooslobodilačkih
partizanskih odreda

TITO^a

Međutim, Draža Mihailović nije odmah prihvatio ovaj poziv. U pismenom odgovoru na njega, upućenom 22. oktobra 1941. godine Vrhovnom štabu NOPOJ, on je, pored ostaloga, napisao:

„... upućujem danas kapetana Mitića² mog stalnog punomoćnika u Užicu.

Ovoga puta ističem izvanrednu važnost i preku potrebu raščiscavanja mnogih nesporazuma, nastalih naročito u poslednje vreme, u kome cilju i dolazi kapetan Mitić...

U toku jučerašnjeg i današnjeg dana, primio sam iscrpna obaveštenja od svojih komandanata, čiji odredi operišu u Mačvi. Iz njih sam zaključio o teškom i opasnom položaju kao i o opasnosti od preuzimanja Užica i drugih mesta od strane neprijatelja, ako se ne budu preduzele hitne zajedničke mere. Ovakav položaj imperativno nam nalaže koncentrisanje naše pažnje na front u Mačvi...

Kapetan g. Mitić upućuje se sa mojim instrukcijama u cilju izgladivanja mnogih nesporazuma, te bih želeo da sa te strane naiđe na puno razumevanje kako bi se omogućilo izvršenje zajedničkog zadatka. U isto vreme kapetan g. Mitić primio je od mene instrukcije za pregovore sa Vama u vezi sa vojničkom situacijom, te u tom pogledu očekujem što pre pozitivne rezultate.³

Posle nekoliko telefonskih razgovora sa Užicem, Mihailović je, na kraju, prihvatio prvobitno mu upućeni poziv Vrhovnog štaba.

S obzirom na značaj ovih pregovora, na Ravnu goru je, i drugi put, pošao lično vrhovni komandant Josip Broz Tito, a sa njim su se u delegaciji nalazili Sreten Žujović i Mitar Bakić.

Sastanak je održan 26 i 27 oktobra 1941. godine u selu Brajićima. Pored Mihailovića, pregovorima su, sa njegove strane, prisustvovali Dragiša Vasić, potpukovnik Pavlović i kapetan Mitić.

Na pregovorima u Brajićima, 27. oktobra 1941, predstavnici Draže Mihailovića odbili su tačke 1, 2, 6 i 7, iz predloga koji su im dostavili partizani, to jest odbili su baš najvažnije tačke, one tačke koje bi obezbedile jedinstvo naroda u velikoj oslobodilačkoj borbi. Tako je Mihailović već na samom početku, onemogućio sporazum o glavnim pitanjima.

Međutim, na sastanku je ipak došlo do nekakvog sporazuma koji se, prema sećanju Mitra Bakića, ogledao u sledećem:

»Posle razgovora, koji su trajali u celoj drugoj polovini dana, predstavnici oba štaba sporazumeli su se: da obe komande mobilišu i dalje na isti način;

da vojske ostanu gde jesu, da se izbegavaju sukobi,
 a da se akcije koordiniraju;
 da sedište Vrhovnog partizanskog štaba ostane u Užicu, a da sedište štaba DM bude u Požezi;
 da podela plena bude zajednička;
 da transport trupa i materijala bude slobodan po celoj oslobođenoj teritoriji;
 da se stvore mešoviti ratni sudovi za suđenje pljačkašima i drugim neprijateljima naroda;
 da se vodi briga za obezbeđenje stanovništva;
 da se štabu DM iz fabrike oružja da 1.200 pušaka i municije;
 da se od 55 miliona dinara iz užičke banke svakom glavnom štabu dodeli po 5 miliona, a da se od ostatka pruži pomoć izbeglicama.«⁴

Vrhovni štab NOPOJ je već sutradan po potpisivanju pristupio realizaciji sporazuma, upućujući Mihailoviću oružje i municiju iz fabrike u Užicu. Učvršćen ovom odlukom još više u svom uverenju da je uspeo da uspava i smanji budnost rukovodstva NOP, Mihailović je sa svoje strane budno pratio razvoj situacije i samo očekivao najpogodniji momenat da partizanskim odredima angažovanim u borbi protiv okupatora zabije nož u leđa.

Govoreći o sastancima sa partizanskim rukovodstvom, Mihailović je u toku istrage 1946. godine, izjavio:

»Ne znam vremenski tačno po datumima, no znam da smo u toku septembra i oktobra 1941. godine ja i maršal Tito održali tri sastanka. Dva sastanka održana su u selu Brajići i to oba u istoj kući i u istoj sobi, a jedan u kući vojvode Mišića u Struganiku. Ne bih mogao odvojiti koja su pitanja raspravljana na prvom, drugom ili trećem sastanku. Znam da je na svim sastancima došlo do sporazuma. Konačno smo se saglasili u sledećem:

1. Zajednička akcija četnika i partizana protiv Nemaca;
2. Opšta mobilizacija svih sposobnih za oružje, s tim da se borci slobodno opredele da li će se boriti pod mojom ili Titovom komandom, ostavljajući slobodu mobiliziranja jednoj i drugoj strani;
3. Da partizani u svojim selima, na teritoriji u selima koja oni oslobode, biraju narodne odbore, a ja sam ostao pri ranijoj svojoj organizaciji koja je bila sprovedena, to jest da četovođe budu starešine sela;

4. Maršal Tito se obavezao da mi iz užičke fabrike da 500 pušaka, izvesnu količinu municije i 6 milona dinara;

5. Da ratni plen delimo napola.

Pored ovih tačaka diskutovalo se o pitanjima sudija i njihovog postavljanja na terenu. O tome nije moglo doći do saglasnosti, jer je Vasić stajao na stanovištu da sudije budu stručnjaci, a Crni na stanovištu da to treba da budu laici. Ja i Tito se nismo mešali. S partizanske strane, najverovatnije od Tita, postavljeno je pitanje jedinstvene komande četnika i partizana, ali to pitanje nije bilo u kategoričkoj formi, tako da se preko njega prešlo sa prećutnim odvajanjem.

Do prvog sastanka došlo je u uslovima pune aktivnosti borbi protiv nemačkih garnizona na severnom sektoru kada je, kako ja mislim, i obrazovan valjevski front; drugi sastanak i treći padaju u vreme kada naše snage idu u pravcu Kragujevca i kada se snage ustanka razvijaju. I jedna i druga strana na oslobođenom delu teritorije ima oko 12.000 boraca i po mom mišljenju su podjednake.

Ja na frontu prema četnicima nisam tada primetio domaće izdajnike. Mislim da uopšte nisu bili na frontu ni prema jednoj strani. Međutim, poznato mi je da je Marisav Petrović učestvovao u hvatanju boraca protiv Nemaca, i to onih koji su bili u gradu, i predavao ih Nemcima. Poznato mi je da su njegove jedinice hvatale ljude koji su streljani prilikom masovnog uništenja u Kragujevcu.

Prema sporazumu i jedna i druga strana vršile su mobilizaciju. S mobilizacijom je išlo dobro. Bilo je koškanja između četničkih i partizanskih rukovodstava, jer je svaki gledao da pribavi sebi što više obveznika. Ljudstvo koje smo mi mobilisali, a za koje nismo imali oružje, nismo svrstavali u vojničke formacije, da ga držimo na okupu kao jedinice, već smo davali legitimacije i upućivali kući s tim što je to ljudstvo smatrano mobilisanim i čekalo kada će se pozvati. Jedan veliki deo nenaoružanih ljudi pošao je u napad na Milanovac.

Što se tiče pušaka i municije dobio sam sve, kako je Tito obećao. Osnivanje mesne vlasti izvedeno je po sporazumu. Novac nisam dobio. Što se tiče borbe protiv Nemaca, ja sam, obilazeći front prema Valjevu, primetio da tamo nema ranijih partizanskih snaga u onoj jačini kako su bile, već su te snage pošle u pravcu doline Zapadne Morave. Tih dana Nemci su vršili ispade od pravca Valjeva i Kragujevca i od pravca Valjeva bili su odbijeni. Međutim, od Kragujevca su pokušali da se probiju do Milanovca, koji su Nemci spalili, no drugi dan borbom su izbačeni iz zapaljenog Milanovca. Dobio sam izveštaj da se izvesni deo partizanskih snaga, koje su opsađivale Kraljevo, pomera u pravcu Dragačeva.«

Na sastancima između istaknutih rukovodilaca NOP i Mihailovića, a često i u kontaktima između rukovodilaca NOP i Mihailovićevog delegata pri Vrhovnom štabu u Užicu kapetana Mitića, bilo je reči i o zločinima pripadnika Mihailovićevih jedinica prema borcima i rukovodiocima NOP, o čemu Mihailović, u toku istražnog postupka 1946. godine, kaže:

»Kako je došlo do ubistva Blagojevića nije mi poznato, a nije mi ni u sećanju ni da mi je posle toga taj slučaj objašnjen. Činjenica je da sam slušao da je ubistvo izvršio moj komandant Vučko Ignjatović, kapetan. Razlozi mi nisu poznati.

Postavljeno mi je da se odreknem kapetana Ignjatovića, no ja ga se nisam odrekao, uzeo sam ga na odgovornost i nisam ga kaznio. Jedina kazna mogla je biti da mu oduznem odred, što ja nisam učinio plašeći se da mi ne pobuni odred.

Takođe mi je poznato da je prilikom zauzimanja Ljiga zarobljen Marko Olujić i Pipan koji su automobilom išli na Ravnu goru. Pipan mi je podneo izveštaj da je uhvaćen sa Olujićem i s njime zajedno streljan. Međutim, on nije pogođen, uspeo je da se pritaji. Došao je kod mene na Ravnu goru. On bi bio streljan nego su nemački bombarderi baš u momentu streljanja bombardovali partizane i partizani su se sklonili od bombardovanja, Olujića i Pipana napustili su skinuvši im samo lance sa ruku. Tako je Pipan Olujića, koji je bio pogođen u grudi, odneo u jednu seljačku kuću, a on produžio na Ravnu goru. Rekao mi je da je Olujić ponovo nađen i ubijen.

Ja sam zbog ovoga protestovao kod partizana i kada sam sa maršalom Titom vodio razgovore pozvao sam Pipana da opiše ovaj slučaj, utoliko pre što je Pipana poznavao doktor Jovanović, koji je bio u ljiškoj grupi. I uprkos protestu nisam dobio nikakvo objašnjenje.

Ja imam utisak da posle likvidacije Olujića nije kod mene dolazio doktor Jovanović, nego da je došao jedan visok mlad čovek koji je nosio ime Minić. Ne sećam se ni da mi je i on, Minić, pokazao prepis dokumenta koji je nađen kod Olujića, niti uopšte da se po tome razgovaralo. Pitanje Olujića i Pipana ja sam postavio i na sastanku sa maršalom Titom u Brajčićima, gde je sam Pipan sve ispričao.⁴

Govoreći o ubistvu Milana Blagojevića, Mihailović je, očigledno, izbegavao da kaže istinu. Njemu je bilo vrlo dobro poznato da je Blagojević bio jedan od organizatora narodnog ustanka u Šumadiji i komandant Prvog šumadijskog partizanskog odreda. Radi osvete zbog ubistva

žandarmerijskog majora Marka Olujića koji je bio u službi izdajnika Milana Nedića, Mihailović je lično naredio kapetanu Vučku Ignjatoviću, komandantu Požeškog odreda da ubije Blagojevića, i to neposredno posle sporazuma zaključenog u Brajčićima.

Ignjatović je iskoristio priliku kada se Blagojević, noću između 28. i 29. oktobra 1941. godine, vraćao vozom iz Užica za Sumadiju. Njegovi četnici su Blagojevića silom izvukli iz voza u Užičkoj Požegi i posle zverskog mučenja ubili iste noći.

O mučkom ubistvu Milana Blagojevića Spanca »Borba«, organ KPJ, tih dana je pisala: »Drug Milan Blagojević pao je kao žrtva onih slugu okupatora koji su razbijali narodnu borbu i u datom času joj zabili nož u leđa.«⁹

O oktobarskim događajima i sastanku u Brajčićima, kao i o onome, što se iza toga dogodilo, Dragiša Vasić mi je juna 1943. godine pričao:

»U toku oktobra, naši odredi su zajedno s partizanskim vodili neprekidne borbe protiv neprijatelja. Međutim, iz dana u dan dolazilo je do sve krupnijih međusobnih incidenata koji su se, sve češće, završavali i ubistvima. Ovakvo stanje pretilo je obustavljanjem zajedničke borbe protiv okupatora, kome su počela da pristizu sve znatnija pojačanja.

U nekoliko pisama upućenih komandantu, komunisti su isticali potrebu novog sastanka između Tita i njega, na kome bi se raspravili dotadnji incidenti i donele odluke za preduzimanje mera za sprečavanje novih. U pismu je isticanje i potreba sklapanja novog sporazuma.

Posle kraće diskusije, komandant je prihvatio moje mišljenje da će, s obzirom na partizanske postupke, naročito one oko rušenja stare i stvaranja sopstvene vlasti, bilo kakvi sporazumi ostati samo puka formalnost. Zato je ponuđeni sastanak odbio, a za rešavanje raznih međusobnih incidenata on je uputio u partizanski štab u Užice svoga oficira za vezu. Bio je to kapetan Mitić. Preko njega, komandant je zahtevao od partizanskog štaba da mu dostavi formulisane predloge za sklapanje ponuđenog sporazuma.

Kada je primio predloge, komandant je za vođenje novih pregovora s partizanskim štabom ovlastio kapetana Mitića.

Očigledno nezadovoljan ovakvim našim stavom, izraženim u momentima kada se situacija na frontovima počela okretati u korist neprijatelja, Tito se odlučuje da lično dođe

i na drugi sastanak s komandantom. Ovaj ponovni, ujedno i poslednji, susret održan je 26. oktobra 1941. u selu Brajićima.

Dan pre sastanka komandanta s Titom u Brajićima u naš štab, na Ravnu goru, stigli su Ostojić, Lalatović i engleski kapetan Hadson. Dolazeći iz Kaira, oni su nam preneli i prve poruke naše vlade. Istina, poruke su bile usmene i veoma oskudne, ali se iz njih ipak moglo zaključiti da se vladini stavovi ne razlikuju od naših, naročito u odnosu na komuniste.

Za mene je bila osobito značajna poruka koju su nam preneli Ostojić i Lalatović, a koju im je, pred polazak iz Kaira, dao general Bogoljub Ilić. Suština ove poruke je bila da ne stupamo u preuranjene akcije, nego da oprezno stvaramo tajnu organizaciju i da izaberemo nama odane ljude koji će u datom trenutku biti sposobni da, kao sreski načelnici, obezbede našu vlast i red u zemlji do dolaska vlade. Pored toga, savetovao nam je da svim sredstvima nastojimo da komuniste stavimo pod našu komandu.

Sličnu poruku preneo nam je i Handson, samo što nam je on otvoreno rekao da se borba mora voditi u interesu Jugoslavije, a nikako da to bude borba komunisti za Sovjetsku Rusiju.

Pored ostaloga i ove poruke su znatno doprinele da odbijemo komunističke zahteve koje su njihovi delegati izneli na sastanku u Brajićima 26. oktobra 1941. naročito one koji su se odnosili na stvaranje zajedničke komande i neke nove vlasti.

I na ovome kao i na prethodnim sastancima, najviše vremena utrošeno je oko međusobnog optuživanja i insistiranja na smenjivanju pojedinih komandanata. U izvesnim momentima, ja sam se toliko nervirao da sam bio prinuđen da napustim sobu u kojoj smo razgovarali. Tada sam iskreno zažalio što smo komandant i ja sprečili potpukovnika Pavlovića u pripremanju atentata na komunističku delegaciju, a kapetanu Vučku Ignjatoviću zabranili izvršenje već pripremljenog atentata na Tita.

Na kraju razgovora, koji su trajali celo popodne, ipak je postignut neki sporazum s komunistima, ali samo po onim tačkama koje su nama konvenirale i išle u prilog ostvarenju naših ciljeva. A glavni cilj svih naših pregovora i sporazuma s komunistima bio je da ih stavimo pod našu komandu. Ako ne milom, onda silom.

Neposredno posle odlaska komunističkih delegata iz Brajića dugo sam razgovarao s komandantom o njegovim utiscima sa sastanka i o situaciji uopšte. Na osnovu onoga što smo jedan drugome ispričali, tvrdio sam mu da je sukob s partizanima neizbežan i da do njega neće proći još mnogo vremena.

Nekoliko dana posle sastanka s predstavnicima partizanskog štaba u Brajčićima, na Ravnu goru je došao Vučko Ignjatović. Tražio je komandanta, ali je on bio momentalno odsutan. Posle njegove izjave da se radi o hitnoj stvari, Pavlović ga je doveo kod mene. Prilično uzbuđen počeo je da mi niže optužbe protiv partizana. Tvrdio je da se neki njihovi odredi pripremaju da nas napadnu. A zatim je energično izjavio da je zbog toga doneo čvrstu odluku da ih on prvi napadne. Planirao je da napad izvede u centar njihove Republike — na Užice. Iz oficirske torbice je izvadio već pripremljenu zapovest za napad i, objašnjavajući mi je, tražio je moju saglasnost da ga izvede.

Bez ikakvog dvoumljenja, u odsutnosti komandanta, naredio sam Ignjatoviću da odmah krene u napad na partizane. Ovo moje naređenje bilo je i u duhu poruke naše vlade, koju smo samo dva dana ranije primili radio-vezom.«¹⁰

Tako su četnici doneli odluku da najzad otvoreno udare na partizane. A prva zvanična poruka emigrantske vlade upućena 28. oktobra 1941. godine Mihailoviću, glasila je:

»Nj.V. Kralj i kraljevska vlada preduzimaju sve potrebne mere da vam se što pre pruži sva potrebna pomoć. Pitanje povoljno rešeno. Pripreme u toku. Stoga sačekajte i savetujte svima strpljenje i uzdržavanje od pre nagljene akcije... Sad se ne izlagatati, već sačekati odavde nalog za akciju.

Održavajte ilegalne veze sa našima u Bosni i Crnoj Gori. Preduzmite mere: za manevrisanje u cilju prebacivanja iz ugroženih mesta u krajeve van neprijateljskih dometa...

Do daljnjeg znaka za zajednički rad, bez kraznje potrebe ne izazivati neprijatelja. — Simović.«¹¹

A kako je Draža Mihailović primio Vasićevu naredbu Ignjatoviću, datu neposredno posle sastanka u Brajčićima i sporazuma o saradnji? Evo šta o tome kaže sam Vasić:

»Kada sam obavestio komandanta da sam u njegovu ime odobrio napad na partizansku republiku, on se blago osmehnulo i rekao: 'To ste dobro uradili, potpuno se slažem s Vama. Krajnje je vreme da prekinemo sa avanturom u koju su nas komunisti uvalili i koja može skupo da košta i nas i ceo srpski narod'.«¹²

Prispela poruka emigrantske vlade bila je za Mihailovića od velikog značaja. Njome su on i njegov štab bili priznati kao eksponenti i predstavnici ove vlade, koji će

sprovoditi njenu politiku u zemlji i primati od nje, a samim tim i od saveznika, svu pomoć i podršku. Ali značaj ove poruke za Mihailovića ogledao se u tome što je ona, u njegovim rukama, predstavljala dokument za pravljenje planiranog obračuna sa partizanskim snagama koje su bile protivne jednoj ovakvoj politici, izraženoj kao u dotadašnjem Mihailovićevom stavu, tako i u prispeloj poruci.

Da bi iznenađenjem postigao što bolji efekat, Mihailović je naređenje za opšti napad na partizanske odrede izdao već 1. novembra 1941. godine, samo pet dana, po sklapanju sporazuma u Brajčićima. Glavni cilj napada bio je Užice, gde se nalazio Vrhovni štab POJ.

NAPAD NA UŽICE I BORBE OKO ČAČKA

U toku oktobra 1941. godine pojedini Mihailovići odredi su često napadali neka od mesta partizanske slobodne teritorije. Prvo su napali Kosjerić, zatim Požegu, Ivanjicu, Arilje i Ljuboviju. Sve ove napade preduzimali su sa ciljem da vežu snage NOP za odbranu slobodne teritorije i da stalnim dejstvima iznure borce partizanskih odreda i tako stvore uslove za konačni obračun sa njima.

I dok su se u Brajićima vodili pregovori o međusobnoj saradnji i zajedničkoj borbi protiv okupatora, do tle je komandant Mihailovićeovog Požeškog odreda kapetan Vučko Ignjatović, prema Mihailovićeovom naređenju sa svojim najbližim saradnicima razrađivao već stvoreni plan, u Mihailovićeovom štabu, o podmuklom napadu na Užice. U tom planu je sve do detalja bilo razrađeno:

»Drežnička i ravanjska četa —

Sa potrebnom snagom zauzima fabriku kože i slagalište municije u Vrelima. Vršiti razoružanje i pritvaranje straže kod fabrike i slagališta. Ostavlja stražu jačine 10 ljudi a sa ostatkom produžava pokret ka Užicu glavnim putem. U 5 časova da bude na Sekulića brdu. Po izlasku na Sekulića brdo odmah hvatati vezu sa trupama na Mendinom brdu.

Sa glavnom snagom kreće se putem preko Zbojštice tako da u 5 časova bude u Adi. Iz Ade produžava pokret duž železničke pruge zahvatajući jedan deo groblja. Delom snaga iz Ade kreće se kroz park. Sa snagama koje su došle preko Zbojštice zauzima železničku stanicu i deo fronta od stanice do Sokolskog doma, držeći kej duž reke Đetinje.

Bioska i staparska četa —

Stapari — u 5 časova da bude na uzičkom gradu iznad stare električne centrale.

Zauzima fabriku tkanina.

Bioska — U 5 časova da bude delom snaga na putu kod Gradine (3 km. zapadno od grada na putu Užice-Bajina Bašta). Ostatak snage da bude u 5 časova na grebenu gde put sa Terazija izlazi iz Užica. Vezu levo hvatati sa našim snagama na Pori.

Zadatak: Nikoga ne puštati ni u varoš ni iz varoši. Svakog ko pokuša bilo da uđe bilo izade iz varoši zadržati. Patrolirati između grada i Pore, u napred navedenom cilju.

Zlatiborski odred — U 5 časova da bude na položaju: Malo Zabučje — električna centrala kod grada.

Zadatak: zatvoriti izlaz i ulaz u varoš. Zauzeti kej duž reke Đetinje od Sokolskog doma do mosta kod fabrike tkanina. Iz varoši i u varoš ne puštati nikoga, već sve zadržati pod stražom.

U 5 časova uhvatiti vezu desno sa snagama u Adi i levo sa snagama na Gradu iznad električne centrale.

Požeški odred —

U 5 časova glavnom snagom na Mendinom brdu a pomoćnom na Sarića Osoju.

Glavna snaga zauzima fabriku oružja u Krčagovu. Zaplenjuje municiju u rasadniku preko puta fabrike oružja. Pritvara ljude, ostavlja potrebnu stražu i odmah produžava preko Dovarja i brega gde je vila Pavla Vujića. Zauzima Narodnu banku (u toj zgradi bili su smešteni VŠ NOPOJ i Tito, a u njenim trezorima je radila partizanska fabrika oružja i municije — nap. autora) i Učiteljsku školu u kojoj ima oko 100 partizana. Patrole šalje do glavnog štaba a ostalo raspoređuje po kapijama i kućama.

Pomoćna snaga spušta se preko Carine, zauzima gimnaziju i park. Svo ljudstvo pritvara u gimnaziju a oružje deli ljudima bez oružja. Pomoćna snaga postavlja stražu kod magacina (mehana Štaler). Jerković u kući Veselina Jankovića na Carini.

Ribarski odred — U 5 časova da bude delom snaga na Pori a delom u Belom Groblju.

Zadatak: Posesti štab četnika (40 ljudi).

Zatvoriti put pored Pore i Belog Groblja.

Čas se odnosi na svanuće u nedelju 2 — novembra.*!

Prema ovome planu, na Užice je trebalo da se izvrši koncentričan napad iz četiri pravca: od Požege, od Čajetine, od Karana i od Bioske. Na svakom od ovih pravaca bile su predviđene snage od osam stotina do hiljadu boraca. Da bi okupili ovaj broj ljudi, Mihailovićeви komandanti su se služili raznim obmanama i lažima. U Požegi su govorili mobilisanim seljacima da ih vode u Višegrad protiv ustaša. U selima oko Požege govorili su da idu na paradu u Užice. U Čajetini su tvrdili da idu na Kraljevo, a u Bioski da kreću u napad na Valjevo.

Planom je bilo predviđeno da svi odredi treba da prodru do Užica i da se 2. novembra u pet časova ujutru, sastanu u njemu.

Osvrćući se na ovaj plan, kapetan Miloš Glišić, tada načelnik Štaba Požeškog četničkog odreda na saslušanju pred istražnim organima FNRJ 27. maja 1946. godine kaže da je plan napada sačinjen 25. ili 26. oktobra i da ga je s tim planom upoznao kapetan Vučko Ignjatović. Nakon toga je Glišić otišao u Štab D. Mihailovića koji mu je, između ostalog, rekao: »Vi ćete izvršiti napad po predviđenom planu na Užice, ako se od ovoga bude docnije pravilo pitanje od strane partizana, ja ću izjaviti da ja nemam veze sa Požegom, da je to stvar Požege i Požeški odred nije moj odred.«²

U duhu plana dobijenog od Mihailovića, komandant Požeškog četničkog odreda kapetan Vučko Ignjatović je 1. novembra 1941. godine u 17 časova izdao zapovest za napad na Užice u kojoj je, pored ostalog, pisalo:

«5. — Pri zauzimanju pojedinih objekata u istim ostavljati što manje snaga i što manje se zadržavati oko istih. Svo razoružano ljudstvo pritvarati a oduzetim oružjem naoružati naše ljude.

U Užicu sve razoružane i uhapšene pritvoriti u gimnaziju.

6. — U radu biti odlučan, hrabar i energičan kao što to dolikuje srpskim četnicima.

Vatru bez potrebe ne otvarati. Biti vrlo štedljiv u utrošku municije. U noćnim borbama najbolje je sve iznenadno i bez larme likvidirati.

7. — Na začetju svake kolone komandir konjičkog eskadrona odrediće po dvojica kola koja će vući po 2 bombe od po 100 kg. Sa ovim kolima da idu i mineri. Upotrebu bombi narediće komandanti kolona.

8. — Na začelju svake kolone odrediti policijsko odjeljenje jačine 10 vojnika koji će sve koji izostanu hvatati i privoditi komandantu kolone.

9. — Pri ulasku u varoš biti obazriv. Kretati se od kuće do kuće preko dvorišta upotrebljavajući za čišćenje naše bombe.«³

Pored zapovesti, Ignjatović je svojim potčinjenim starešinama odreda izdao i pojedinačna naređenja, kao što je i sledeće:

»Poručniku Tankosiću

Upućuje se donjodobrinska i milicevačka četa, svrga 100 pušaka.

Najhitnije raščistiti situaciju, razoružati i pritvoriti partizane.

Sa do sada upućenim snagama obrazuj odred koji da do mraka izbije na Trešnjicu i ovu po svaku cenu održi u vlasti.

Ceo odred krenuće večeras u tri kolone na Užice.

Detaljno naređenje sleduje.

Snage koje su ti stavljene pod komandu obrazovaće desnu kolonu odreda.

KOMANDANT

Kapetan II klase

Vučko S. Ignjatović⁴

1. novembar 1941.

Požega

Međutim, činjenica je da znatan broj mobilisanih boraca nije želeo bratoubilačku borbu. Mnogi od njih su, prilikom pokreta, koristili pogodne momente i napuštali odred.

Vrhovni štab je bio obavešten o pripremama Mihailevićevih odreda za napad na Užice, što se vidi i iz sledeće izjave Radivoja Jovanovića Bradonje, koji se u to vreme našao u Užicu.

»Ujutro, istog dana 30. oktobra došao je kod mene jedan kapetan — solunac, star i sed čovek. Nosio je propisnu oficirsku uniformu sa kapetanskim epoletuškama, ali sa petokrakom i trobojnicom na kapi. Čiča mi je pričao da je intendant jednog od čačanskih bataljona, da ima dva sina u partizanima. Došao je u Užice da 'deci' (kako je zvao partizane svog bataljona) nabavi malo duvana i drugih stvari. U Požegi su ga četnici skinuli s voza i tukli. Rekao mi je da je baš jednog od njih, koji su ga tukli, video malopre na ulici. Odmah sam odredio jednu patrolu koja je pošla sa čičom da četnika uhapsi. Na saslušanju je ovaj četnik izjavio da je došao da prenese direktivu za napad.

Četničke grupe ubačene u grad imale su da dejstvuju kao 'peta kolona'. Tačno je označio datum i čas napada na Užice. Sutradan u noć, u tri časa. Borba na Trešnjici počela je tačno u to vreme. Ove podatke sam odmah referisao drugu Titu i predložio napad na četnike pre nego što bi oni mogli izvršiti napad na nas. Ovo zbog toga jer je četnika bilo nekoliko hiljada, a u Užicu je bilo oko 300 partizana. Ostale naše snage bile su na frontu. A četnici su već počeli povlačiti svoje snage sa fronta. A ionako su na frontu za vreme tobožnje saradnje namerno odstupili pred Nemcima da bi ostavili otvorene bokove našim jedinicama i na taj način ih doveli u teži položaj. Ali, osetio sam da drug Tito nekako nije hteo da mi ispadnemo napadači. 'Bolje je da se vojnički nađemo u težem položaju nego da u očima našeg naroda ispadnemo da smo mi ti koji otpočinju bratoubilčku borbu' — rekao je tada drug Tito.«⁵

Napad Požeškog četničkog odreda na Užice izvršen je 2. novembra 1941. u ranim jutarnjim časovima. S obzirom na dotadašnje iskustvo sa Mihailovićem i njegovim snagama, partizanski odredi su ovaj mučki napad spremno dočekali. U odbrani grada učestvovali su: Užički NOPO, Dragačevski bataljon Čačanskog NOPO, Železnička i Odbornička četa i sami građani koji su se prihvatili oružja i stupili u partizanske jedinice. Posle žestokih borbi tokom dana u rejonu Trešnjice, četnici su bili razbijeni, a partizanski odredi su zauzeli Užičku Požegu i krenuli ka Ravnoj gori. Mihailović na to 2. novembra izdaje naređenje da njegovi odredi napuste opsadu Kraljeva i krenu u napad na partizanske snage u Čačku. Ovo naređenje »po zapovesti komandanta« potpisao je Mihailovićev načelnik štaba potpukovnik Pavlović i ono sadrži ove tačke:

»1) Odmah i u toku noći, pod okriljem mraka povući glavninu naših snaga sa Kraljeva, ostavljajući najnužnije delove radi prikrivanja odsustva trupa pred neprijateljem.

2) Pravac kretanja Čačak. Raspored kretanja izvršiti lično, zauzeti Čačak i obezbediti ga sa užičkog pravca. Partizansku komandu razoružati i poslati je na Ravnu goru.

3) Drugi deo posade skinuti sledeće noći i rasporediti je tako, da razoružava partizansko komandno osoblje i ljudstvo, ukoliko se ne bi dragovoljno stavilo pod komandu Jugoslovenske vojske u Otadžbini.

4) Artiljeriju uputiti prvim ešalonom u pravcu Brđana.«⁶

Trećeg novembra, dan kasnije pošto su Dražine jedinice izbačene iz Uzičke Požege, Vrhovni štab NOPOJ je predložio Mihailoviću obustavu bratoubilačke borbe, ali je kao odgovor na ovu ponudu Mihailović postavio ultimatum, upućen 5. novembra telefonskim putem kapetanu Mitiću, s tim »da ga saopšti Titu«. Ovo Dražino telefonsko saopštenje, koje je preneo potpukovnik Pavlović, glasi:

»Komandant mi je naredio da vam odgovorim na vaše zahteve: Pukovnik Draža Mihailović činio je krajnje napore da ne dozvoli bratoubilačku borbu. Obaveze koje je primio ispunjavao je najlojalnije. S druge strane, Glavni štab nar. oslobodilačkih odreda Jugoslavije nije hteo ispuniti ni jednu od svojih primljenih obaveza. Tako nije hteo dati ni najnužniju municiju za potrebe fronta, što je dokaz zadnjih namera; novac koji je imao biti poslat kao prva rata nije dat pod raznim izgovorima, od pušaka primljeno je svega 500 prema hiljadama koje su imale biti isporučene, naši ljudi na sve strane zlostavljani, zatvarani a nije ništa učinjeno da se ovom nasilju i samovolji stane na put. Imamo nesumnjivih dokaza pored vaših priznanja da ste vaše napade izvršili na četnike u Cajetini, zapadno od Užica kao i u Kosjeriću u noći između 30. i 31. — Nema ni najmanje sumnje na kome leži teška odgovornost zbog prolivanja bratske krvi. Dok su se četnici borili na frontu, skidani su vaši odredi i koncentrisani u Užicu, što nije promaklo našim zapažanjima. Napad koji ste počeli pripreman je već duže vreme, a mnoštvo ljudi koji su uhvaćeni potpuno slobodno su izjavili u svojim saslušanjima koja su mi u rukama da ste vi ovaj napad pripremili i da im je naređenje izdato. — Za obustavu borbe zahtevam: na prvom mestu napuštanje Požege od vas. — Po ranijem sporazumu lojalno ispunjenje istoga u pogledu oružja, novca, municije i ostalog materijala i to odmah. — Pored ovoga puštanje svih zarobljenih četnika od vas. — Po zapovesti komandanta Načelnika Gorskog štaba p. pukovnik Pavlović.«⁷

Sutradan, 6. novembra u 11 i 30 časova, komandant Mihailovićevih odreda u Čačku major Radoslav Đurić uputio je komandantu čačanskog NOP odreda ultimativne uslove za prekid neprijateljstva. U ovome dokumentu piše:

»1. — Preformiranje partizanskih jedinica koje su dosada bazirale na političkoj osnovi u postojeće vojno-četničke odrede pod komandom pukovnika gosp. Draže Mihailovića, koji je zato naimenovan ukazom NJ. V. Kralja.

2. — Obostrano skidanje znakova koji nemaju obeležje Jugoslovenske vojske.

3. — Ukidanje narodno-oslobodilačkih odbora. Smena opštinskih uprava i postavljanje novih.

4. — Pošto je naša država monarhija, to svaki mora da prizna NJ. V. Kralja i da se za njega i otadžbinu bori protiv okupatora. Svaki ko protiv ovoga bude radio, kratkim putem biće suđen.

5. — Od preformiranih partizanskih odreda, ko želi može ući naoružan u jugoslovensku vojsku u cilju nastavljanja borbe protiv okupatora. Ostali imaju predati oružje, da bi se dalo onima koji hoće da se bore pod vojničkom zastavom.

6. — U vojničke redove ulazi se sa činom koji je imao u vojsci.

7. — Raspored pojednaca izvršiće Vrhovni komandant.

8. — Prednje se ima sprovesti u reonima za koje je nadležan Momčilo Radosavljević.⁸

9. — Rok odgovora do 16 časova danas.

10. — Ako prilikom ulaska vojnih četnika u Čačak pukne jedna puška od strane partizana, prednji sporazum automatski otpada i cela stvar biće rešena oružjem.⁹

Sledećeg dana, 7. novembra, major Đurić je uputio i komandantu partizanskog odreda »Dr Dragiša Mišović« pismo u istom ultimativnom tonu:

»Ako usvojite ceo sporazum od 6. ov. meseca onda sada može samo biti razgovora oko sprovođenja detalja sporazuma. Pisku žena i dece vi ćete sprečiti ako primite postavljene uslove .

Poslednji broj Vašeg lista Borbe izneo je gledište Vašeg glavnog štaba u Užicu t.j. da stupa u otvorenu borbu sa nama, prema tome ne može biti razgovora o sporazumu šireg obima niti bi moglo biti razgovora o lokalnom sporazumu da nisam mesec dana rame uz rame rukovodio borbama oko Kraljeva i bio do krajnjih granica iskren, pa sa svima poznanicima iz Vaših krugova bio sam u obhodu i držanju možda iskreniji no što bi mi dozvoljavala moja službena dužnost.

Pošto više nemam poverenja naročito u Vaš glavni Štab, za koji sam u toku noći prikupio i dobio masu podataka konkretnih, to Vam poslednji put pružam priliku da sprečite bratoubilačku borbu, a ko pojedinačno ne pristaje na sporazum ima da položi oružje milom ili silom. Lični kontakt sa poznanicima primam samo ako ste usvojili sporazum.

Kao dokaz da ste usvojili sporazum povucite mitraljeze sa kuća prema bolnici i na železničkoj pruzi a vi poznanici lično izvolite dođite u kasarnu.

Mine postavljene na pojedinim mestima takođe uklonite jer kapisle koje ste tražili iz Trnave neće Vam stići na vreme. Takođe ne nadajte se ni pomoći o kojoj ste juče razgovarali a to je od 1 šumadijskog odreda i od delova Ratka Mitrovića jer sam preuzeo sve vojne mere da šumadijske partizane razbijem a sa bataljonom Jeftića gde je bio Ratko svršeno je u toku jučerašnjeg dana.

Pošto ostaje vreme kratko do već naredene akcije jer niste na vreme odgovorili to izvolite doći u kasarnu tačno u pola sedam gde ću Vas primiti samo u cilju utvrđivanja detalja sporazuma. Do pola sedam očekujem odgovor. Po isteku toga vremena prekidam sve mogućnosti sporazuma i neću primiti nikakva dalja traženja i objašnjenja.

Svima licima garantuju se životi pa sa te strane ne treba niko da strepi.¹⁰

Istoga dana u 9 časova štab Mihailovićevidh odreda u Čačku izdao je zapovest za napad na partizanske snage u ovom gradu. U zapovesti, pored ostalog, piše:

»Zadatak našeg odreda je da se sa zapadne i jugozapadne strane varoši Čačka napadne varoš Čačak i da se spreči povlačenje komunističkih bandi iz Čačka u pravcu Guče preko Jelice i Ovcara ka Požegi.

NAREĐUJEM

1) Četa poručnika Radojice Stranjanca poseće položaj Groblje — Gučki drum čim naše glavne snage od Kasarne i Ljubića upadnu u varoš odmah će krenuti u varoš datim pravcem.

2) Četa smrti sa ljudstvom štaba ovog odreda poseda položaj Druma za Guču — desna obala reke Morave sa zadatkom opkoljavanja zapadnog dela varoši i uništavanja neprijatelja koji se povlači, a potom upada u varoš.

3) Konjički vod poseda Parmenački položaj (Bazu) i štiti bazu od pljačke, zaustavlja izbegle komunističke delove, apsi i razoružava, a potom produžuje ka Čačku.

4) Pakovrački odred koji je razoružan da se odmah naoruža i krene ka varoši preduzimajući policijsku službu u varoši čim varoš padne.

5) Ja ću se nalaziti na pravcu sa četom smrti sa svojim štabom.

6) Početak napada čim Derokova¹¹ kolona upadne u Ljubić i produži nadiranje ka Čačku.¹²

Napad na Čačak je izvršen oko 16 časova i trajao je do 03 časa sledećeg dana. U to vreme partizanske snage su uspele da odbace neprijatelja.

Major Radoslav Đurić, koji je 1941. godine bio komandant četničkog odreda u oblasti Čačka, a kome je Mihailović uputio naređenje za deblokadu Kraljeva i napad na partizanske snage u Čačku, izjavio je kao svedok pred Vojnim sudom 1946. godine o ovome događaju, po red ostaloga, i sledeće:

*Svedok: Kod Kraljeva smo našli komandanta partizanskih odreda, tu smo se objedinili i počeli opsadu Kraljeva. Počela je borba i trajala sve do naređenja optuženog Draže Mihailovića da se skine opsada sa Kraljeva, da se napadnu partizani i zauzme Čačak.

Predsednik: Kako je došlo da toga naređenja i kako vam je ono dostavljeno?

Svedok: Naređenje mi je doneo 2. novembra 1941. u 2 časa posle podne potporučnik Mešković. Naređenje je bilo u kovertu, adresovano na ličnost, a potpisao ga je optuženi Mihailović.

Predsednik: Kako je glasila sadržina tog naređenja?

Svedok: 'Odmah po prijemu naređenja napasti partizane, a zatim hitno zauzeti Čačak.'

Predsednik: Jeste li vi odmah postupili po tom naređenju?

Svedok: Po tom naređenju nisam postupio. Sazvao sam štab koji je bio sastavljen od četničkih komandanata i komesara partizanskih odreda i pokazao im to naređenje.

Predsednik: Znači, u opsadi Kraljeva rukovodstvo je bilo zajedničko, i partizansko i četničko?

Svedok: Bilo je zajedničko, i partizansko i četničko.

Predsednik: Pa šta je bilo posle povodom tog naređenja?

Svedok: Mi smo se dogovorili da ja i komandant partizanskih odreda odemo u Čačak i pitamo u čemu je stvar.

Predsednik: Zašto niste izvršili to naređenje Mihailovića?

Svedok: Nije se moglo izvršiti kada smo vodili jednu veliku borbu sa okupatorom gde su bile i zajedničke kolone, i zajedničke ambulante i zajednički lekari, i izmešane jedinice. Nije se moglo nikako dopustiti da se u toku borbe sa okupatorom napadne jedna strana, jer su borci i jedne i druge strane bili za međusobnu saradnju.

Predsjednik: Kad ste otišli za Čačak?

Svedok: Za Čačak sam otišao sa komandantom partizana Radosavljevićem. Zatim sam pozvao telefonom Ravno goru. Javio se potpukovnik Dragoslav Pavlović, šef štaba Draže Mihailovića. On mi je energično naredio da izvršim naređenje i da zauzmem Čačak. Ja sam tražio da lično razgovaram sa optuženim Mihailovićem. Rekao mi je da je Mihailović u Struganiku. Tražio sam i dobio vezu. Pitao sam ga šta ovo sve znači. Ja sam mu rekao da odredi noće da prime tu borbu i da će se rasturiti. On je rekao: 'Neka se rasture', i pri tom je ostao. Ja sam odluku Mihailovića saopštio mojoj komandi i ja sam na svoju ruku napisao pismo Vrhovnom štabu partizana, na kome je dopisao Radosavljević i tražio hitno da se prestane sa bratoubilačkom borbom, obzirom na borbu koju vodimo kod Kraljeva. Pismo je odneo kurir. Vratio sam se automobilom uveče na front. Tamo su bili svi četnički komandanti i kazali su mi da im je kapetan Deroko saopštio naređenje Mihailovića koje je dobio od potpukovnika Pavlovića.

Tužilac: Kakvo je to naređenje?

Svedok: Isto naređenje, koje sam ja dobio pismeno, on je dobio usmeno na francuskom jeziku, da on preuzme komandu ako ja ne budem hteo da izvršim naređenje.

Predsjednik: Dobro. Šta ste vi učinili u toj situaciji?

Svedok: U toj situaciji ja sam uspeo da sprečim da ne dođe do borbi na samom frontu. Ja sam ostao i dalje u štabu sa komandom partizanskog odreda do pet sati sutradan, dogovarali smo se šta da radimo. Komesar Ratko Mitrović predložio je da ja utičem na optuženog Mihailovića i da pokušam da se obustavi bratoubilačka borba.

Predsjednik: Jeste li otišli?

Svedok: Ja sam otišao. Kod Samaila sreo sam partizanski odred koji je ranije formiran sa jednim četničkim. Taj četničko-partizanski odred kod Kraljeva vršio je pripreme i obuku u praćenju tenkova za napad na Kraljevo. Jedan mladić iz toga partizanskog odreda, Bosanac, rekao mi je: 'Gospodine majore, šta se ovo radi! Milutin Janković (žandarmerijski narednik — nap. autora) došao je i opkolio nas. Mi nismo hteli da se bijemo i napustili smo.' Ja sam kazao da se javi komandantu, a ja idem da pokušam da se spreči bratoubilačka borba. Stigao sam kod mosta i na levoj obali Samailske reke bila je masa ljudi i četnika. Još nisam ni prišao mostu a čuo sam metke. Kad sam prišao saznao sam da je Milutin Janković ubio komandanta jurišnog odreda zvanog «Srećko» (odnosi se na Srećka Nikolića — nap. autora).

Tužilac: Partizanskog?

Svedok: Jeste, partizanskog. Zatim smo produžili ka Cačku. Na levoj obali Morave otpočela je borba koju je vodio kapetan Deroko. Blizu Cačka došao je jedan seljak i izvestio je da je uhapšen i razoružan komandant partizanski Mole Radosavljević i da se nalazi u artiljerijskoj kasarni koju drže četnici. Ja sam otišao automobilom i zaista našao sam ga tamo u kasarni. Pitao me je: 'Šta se ovo radi?' Ja sam rekao da se ne brine. Komandanta, poručnika Katanića, (Uroš Katanić je bio komandant četničkog odreda Draže Mihailovića — nap. autora), pitao sam šta je sa Radosavljevićem, a on je odgovorio da je zarobljen. Ja sam saopštio da Radosavljević krene lično sa mnom i da se nađe u pregovorima. Ja sam naredio da mu se vrati oružje, dao mu pratnju i ispratio ga prema Cačku. Komandant Cačka bio je četnički kapetan Marjanović (Bogdan — nap. autora). On se nalazio na groblju. Za vreme ova tri dana on je primao naređenja i slao komandantima da preduzmu napad. Kada sam došao saopšteno mi je da je on komandant i da ja po njegovom naređenju imam da radim. Ja sam komandantima saopštio da su oni pod mojom komandom i da ne mogu ništa da učine dok im ja ne naredim. Međutim, oni su primili naređenja da ja mogu da budem tu, ali da oni hoće da otpočnu napad koji se priprema za 6. novembar. Napad je počeo u 15.30 časova.

Predsednik: Jeste li otišli posle toga kod optuženog Mihailovića?

Svedok: Iste noći otišao sam u Rošce. Komandantima sam saopštio da mogu ići gde hoće i da nisu pod mojom komandom. Došao sam u Pranjane gde sam našao Lalatovića, a odatle sam otišao u Ravnu goru. Došao sam u Brajiće pred mrak. To je bilo 12. i 13. novembra. Otišao sam u štab, ali u štabu nije bio optuženi Mihailović. Tamo je bio pukovnik Dragoslav Pavlović, Dragiša Vasić i drugi. Čim sam ušao, Lalatović me je upitao: 'Gde su ti odredi?' Odgovorio sam: 'Tamo gde ste ih vi poslali.' Na to je on skočio i kazao mi: 'Ti si crven.' Mi smo bili klasni drugovi... Došlo je do žestokog objašnjenja, potezali smo i revolvere. Situacija je ipak nekako umirena. Dragiša Vasić izašao je u susret Mihailoviću i izvestio ga o toj situaciji. Kad je Mihailović došao ja sam mu postavio pitanja kako je došlo do ove situacije. On mi je odgovorio da se mi akamo dovoljno i da ne treba o tome da govorimo. Pitao sam ga zašto i čemu vodi ova borba? Izneo je iste razloge kao i pre. Ja sam otišao u podrum te zgrade, gde je bio štab, tu je bilo nekoliko postelja, sedeli smo neko vreme i uglavnom sa oficirima razgovarali o situaciji i neophodnosti ponovnog objedinjavanja snaga i prekida bratoubilačke borbe.^{e13}

Mihailovićeve namere i ciljeve u tom kritičnom periodu u prvim danima novembra 1941. godine, osvetlio je u svojoj izjavi, kao svedok, pred Vojnim sudom i drugi sin vojvode Mišića, Vojislav.¹⁴ Evo delova te izjave:

»Svedok: Mogao bih da kažem da sam početkom novembra meseca, kad sam se nalazio u Kolubarskom partizanskom odredu kao komandir čete, pozvat od Draže Mihailovića i moga brata Aleksandra Mišića i doveden u Selo Struganik. Tom prilikom Draža Mihailović, kao i moj brat, pokušali su da iznuđe od mene da pređem na stranu četnika Draže Mihailovića. Pošto sam odbio taj pokušaj, ja sam bio zadržan u Struganiku i bio svedok kad su preko 200 partizana i članova partizanskih porodica sprovedeni kroz Struganik sa Ravne gore i upućeni za Mionicu odakle su dalje predati Nemcima kod Markove crkve.

Predsednik: Jeste li vi tom prilikom imali razgovor sa Aleksandrom Mišićem i sa Dražom Mihailovićem?

Svedok: Da.

Predsednik: Kako je tekao razgovor između vas i Mihailovića u pogledu ubeđivanja i uveravanja da treba da napustite komandirstvo u partizanskoj četi i da pređete četnicima?

Svedok: Mihailović me je ubeđivao i govorio da su oni i njegov pokret u vezi sa emigrantskom vladom preko kapetana Hadsona, koji je bio delegat engleske vlade pri štabu Draže Mihailovića. Ubeđivao me je da je jedino njegov pokret priznat i da jedino on može da vrši mobilizaciju u Jugoslaviji i da će kao takav biti pomagan od strane saveznika, da partizanski pokret ne može doživeti uspeha, prvo da ga narod neće prihvatiti, a drugo, da saveznici takav pokret neće prihvatiti.

Predsednik: Kakav je bio njegov stav u odnosu prema partizanima?

Svedok: Njegov stav bio je stav protivnika.

Predsednik: Kakvi su bili odnosi između partizana i četnika do tada?

Svedok: Do toga dana, to je bilo u noći između 2. i 3. novembra, odnosi su bili snošljivi, nije dolazilo do sukoba sem nekoliko manjih. A od 3. novembra su nastupili oružani sukobi.

Predsednik: Sta vam je optuženi Mihailović rekao povodom tih sukoba: otkada, zašto, po čijem naređenju?

Svedok: Draža je objasnio da je on naredio da se te noći digne opsada koja je bila, opsada Valjeva i Kraljeva, da se napadnu partizanski odredi na svim mestima, gde god su

postojali, i da je on uveren, ubeden, da će svi partizansku odredi biti uništeni.«¹⁵

Mihailovičev mučki napad na partizanske snage u Čačku bio je brzo slomljen. Razbijeni Jelički četnički odred bežao je 7. novembra noću ka Ravnoj gori.

O rezultatima borbi oko Čačka u listu »Borba« 8. novembra 1941. godine izdata su dva saopštenja. U prvom piše:

»Trupe izdajničke ravnogorske oficirske klike Draže Mihailovića pokušale su 7. novembra napad na Čačak i partizanskim protivnapadom su razbijene i uništene. Isterane su i iz kasarne u kojoj su se bile zabarikadirale. Dosada je zarobljeno oko 400 četnika i veliki plen. U plenu su 4 mitraljeza, 4 puškomitraljeza, odela i obuće za 400 ljudi, namirnice u izobilju, itd. Nastavlja se čišćenje terena u okolini Čačka.«

A, u drugom se kaže:

»Čisteći teren od četa izdajnika Draže Mihailovića, jedna naša četa od 100 boraca stupila je 7. novembra u 3 časa izjutra na liniji Preljina-Konjević u borbu s 300 četnika koji su bili naoružani s nekoliko teških i lakih mitraljeza. Kad su videli da ih partizani opkoljavaju, oni su osuli iz neposredne blizine vatru iz topova. Srušili su nekoliko kuća i poubijali nevnu decu i žene. Posle kratke borbe, ubijeno je 30 četnika, oko 100 četnika je zarobljeno, a među zarobljenim nalaze se oko 10 oficira i podoficira. Zaplenjena su 2 teška mitraljeza, 3 puškomitraljeza i 3 topa koje su četnici, povlačeći se sa kraljevačkog fronta, ukrali od partizana. Ostali četnici, razbijeni, razbegli su se u paničnom strahu bacajući sa sebe oružje. Partizani su imali jednog druga mrtvog i dva ranjena.«

U članku »Kako je propao napad na Čačak«, objavljenom u »Borbi« 13. novembra 1941. godine, piše:

»U operacijama oko Kraljeva narodnooslobodilački partizanski odredi imali su sa četnicima zajedničku komandu i intendanturu. Prilikom izvršenja operacija u toku jednodnevnih opsada Kraljeva četnički odredi nisu uvek i dosledno izvršavali odredbe unapred utvrđenog plana. I u pitanju ishrane s njihove strane javljale su se stalno zloupotrebe, tako da je saradnja postajala sve teža. Događaji u Požegi (ubistvo druga Blagojevića itd.) još više zu zategli odnose u zajedničkom štabu kod Kraljeva.

A kad su Dražini četnici pošli u napad na Užice, oficiri-četnici hteli su da pod raznim izgovorima na Požegu pošalju

četnike. Znajući da se ovim sprema napad na Užice, naše dve partizanske čete spećile su ulaz četnicima u voz.

Tada je potpukovnik Dragoslav Pavlović naredio povlačenje sa fronta kod Kraljeva svima četničkim odredima. Partizanski komandiri i politički komesari tražili su povodom toga da se svi borci sa fronta na zajedničkom skupu pitaju za mišljenje pre nego što bi se ovakva jedna odluka i naredba donela. Jer, svi su oni dobrovoljno pošli u borbu protiv okupatora, pa sigurno ne bi svi pristali da slobodno puste fašističke zlikovce da vrše zverstva nad nezaštićenim stanovništvom kraljevačke i čačanske okoline, a najmanje da izazivaju bratoubilački rat. Na ovakav zahtev, vrlo energično formulisan, major Đurić se dogovorio s partizanskim štabom odreda da se mora na svaki način sprečiti povlačenje od Kraljeva. U tom cilju otišao je na front.

Međutim, tajno su poslani svi četnički odredi iz okoline Kraljeva i Čačka da opsednu Čačak, a iste noći, takođe tajno, četnički odredi su se povukli sa kraljevačkog fronta i pošli na Čačak. Povlačeći se s kraljevačkog fronta, oni su na svojim položajima neiskreno, izdajnički davali crvene znakove, posekli telefonske veze položaja i pozadine. Povlačeći se, odneli su sa sobom svu hranu u nameri da nas glađu primoraju na odstupanje. U Mataruškoj Banji, Samaili i drugim mestima naše intendanture ostavljene su u pravoj pustoši.

Sve je ovo izvršeno po naredbi komandanta majora Đurića, koji je stvarno na prevaru radio, kad je posle stvorenog dogovora s partizanskim štabom da se kraljevački zajednički front mora pošto-poto održati izdavao sasvim suprotne naredbe. Tako, po njegovoj naredbi, jedan četnički odred, posle zajedničke večere i dugog razgovora, podlo i iznenadno napao je našu oklopnu jedinicu, ubio njenog komandira Srećka Nikolića i dva partizana, teško ranio kurira i primorao naše tenkiste da napuste kraljevački front.

Isto tako po naređenju majora Đurića mrsački četnički odred postavio je jake zasede, da sve partizane koji u ove zasede upadnu pobiju i zarobe. Pismenu naredbu majora Đurića ima partizanski odred u svojim rukama. Ona je uhvaćena kod kapetana II klase Radonje Đorđevića, koji je sa svojom jedinicom razoružan pošto je otvorio na partizane vatru iz zasede.

Sa kraljevačkog fronta četnici su ukrali naš top i odvukli komandira baterije s posadom radi bombardovanja Čačka, Ljubića i Preljine.

Važno je primetiti da je čitava četa četnika iz sela Jarčujaka odbila da se povuče sa kraljevačkog fronta smatrajući da je to povlačenje najobičnije izdajstvo borbe za narodno oslobođenje. Ova četa svesnih seljaka i poštenih četnika

smenila je odmah svoga dotadašnjeg komandira, aktivnog oficira, izabrala jednog svog seljaka za četnog komandira.

Kad je Čačak bio opkoljen, bilo je zahtevano da se partizani bezuslovno predaju.

Situacija u gradu je bila nesnosna zbog oskudice koja je nastala usled četničke blokade. Seljake koji su hteli u grad četnici su batinali i svlačili im odeću i obuću. Čačani, osuđujući ovakve postupke četnika, strahujući da ne izazovu bra-toubilački rat, 5. novembra iskupili su se u povorci od 1.000 do 1.500 žena, majki i dece i pošli četničkome štabu ka Kulinovcima. Kada je povorka prišla kasarni, oficiri su naredili da se pripuca iz mitraljeza i pušaka, te se povorka razbila, a jedna žena bila ranjena. Nisu hteli da dozvole da četnici vide toliku masu naroda, jer bi uvideli da su prevareni.

Drug komandant partizanskog odreda otišao je na pregovore sa četnicima u želji da skloni četničke komandante da se bratska krv ne proliva. On je bio zadržan 24 časa kao talac, za koje je vreme bio izložen nečuvenom mučenju. Pretili su mu streljanjem, stavljali revolver pod grlo itd, a o pregovorima nije moglo biti ni reči.

U međuvremenu su kod Mrčajevaca napadnute dve partizanske čete, koje su se smenjivale sa položaja, pošto je tamo partizanski front bio postavljen i utvrđen. Isto je tako i Trnavski partizanski bataljon, povlačeći se 48 časova po četničkom odlasku sa fronta, a pošto je front bio obezbeđen, u Samaili iz zasede napadnut. Tom prilikom je razoružano 70 četnika.

Posle razgovora s partizanima i govora političkog komesara, ovi razoružani seljaci, zadovoljni, pušteni su svojim kućama, bratski se opraštajući od partizana. Kad je Trnavski bataljon došao do sela Slatine, tu su ga već napale predstraže četničkih odreda, te se razvila borba koja je trajala od 18 do 20 časova.

Partizani su bili nadmoćniji u borbi. Razoružali su straže četnika na železničkim stanicama Slatine i Zablaca. Politički komesar partizanskog odreda uputio je pismeni predlog majoru Đuriću da dođe na pregovore u četničku ambulan-tu u selu Ježevici. Poziv za pregovore odneo je kapetan Đorđević, koji je uhvaćen u zasedi u Samaili. Pratila su ga dva partizana, koji su razoružani u štabu kod Đurića. Jednog od njih četnici su išamarali... Major Đurić je u dugom pismu pozvao političkog komesara, k sebi u štab, ističući da pregovori nisu važni, jer su četnici 'već osvojili Požegu, Užice i Arilje, zarobili partizanski tenk, zarobili bateriju, komandanta odreda drže kao taoca, razoružali 500 partizana' i tako dalje. Bilo je očigledno da štab Đurića nije za pregovore, već izaziva bratoubilačku borbu.

Sestog novembra, oko 7 časova, četnici iz odreda Ibarskog, zablackog, prijevorskog i 'Cete smrti' pokušali su da opkole Trnavski bataljon partizana. Borba na Lipničkim visovima trajala je do 1 sat popodne. Partizani su razjurili četnike. Mnoge zarobljene iz Ribnice, Bukovice i Brđana razoružali su i kada su ovi izjavili da su prevareni od svojih starešina, 'jer su sa položaja oko Kraljeva upućeni na odmor u pozadinu' — pušteni su kući. Tu su četnici imali 8 do 10 mrtvih i više ranjenih... Trnavski bataljon prokrcio je sobi put za Čačak.

Čačak je bio spreman za odbranu. Četnici su na Ljubićkom brdu privlačili topove radi bombardovanja grada. U 9 pre podne snažnim naletom na četničke baterije, partizani Ljubićkog bataljona zaplenili su tri topa, zarobili više četničkih starešina i razoružali bateriju.

Po podne oko četiri časa počeo je napad na Čačak. Odlično branjen od partizana, Čačak je davao silan otpor. Svi pokušaji četnika da se ma sa koje strane ubace u grad ostali su bezuspešni. Konjica u Vranjaku, kraj Morave, odbijena je i u panici se povukla. Tenkovi su zastali daleko od grada. U toku borbe i oni su oslobođeni. Četnici su želeli da ih što više oštete.

Opšti juriš na Čačak, započet oko 11 časova, zadržan je, i završio se punim slomom svih četničkih jedinica. Prijevorski četnički odred je zaokružen i predao se. Četnička 'Ceta smrti' odbijena je i osakaćena na liniji žestoke partizanske vatre na gučkom putu. Dragačevski odred, ibarski i kotlenički razjurni su. Partizani su gonili četničke delove do same Jelice. Poštteni ljudi iz četničkih redova sa žaljenjem što je do ove borbe došlo, rado su se predavali partizanima polažući svoje oružje. Seljaci iz okoline dočekivali su partizane kao najveće oslobodioce, jer je trodnevna pljačka i teror u selima Slatini, Zablacu, Vapi, Atenipi, Kulinovcima, Loznici, Mrčajevcima, Gorjevici, nagnali su poštene stanovnike da beže od svojih kuća.

U borbama oko Čačka četnici su imali do deset poginulih, a partizani dva druga.

Više stotina četnika partizani su iz borbe doveli sa sobom. Zarobljeno je nekoliko oficira. Zaplenjeno je do 200 pušaka i mnogo drugog materijala iz četničkih magacina.

Čišćenje se nastavlja po okolnim selima. Svi zavedeni seljaci puštaju se kućama.

Narod čačanskog kraja pozdravlja uspehe partizana, jer vidi da je to jedina i prava narodna, oslobodilačka, dobrovoljna snaga, koja je onemogućila prolivanje bratske krvi.

Sutradan, 7. novembra, Užički partizanski odred razbio je kod Karana i snage kapetana Račića, koje su

takođe po Mihailovićevoj narednji krenule u napad na Užice.

U saopštenju, Vrhovnog štaba objavljenom u »Borbi« 8. novembra 1941. godine, to je ovako opisano:

»Bratoubice s Ravne gore pokušale su novi napad na Užice u toku noći između 7. i 8. novembra.

Napad je otpočeo sa severa, ali je imao vrlo malo uspeha. Partizanske snage su odgovorile žestokim protivnapadom.

Predveče je neprijatelj već bio razbijen i otpočeo je u rasulu da se povlači prema severu. Naše snage ušle su u Karan.

Naš protivnapad nastavlja se svom žestinom. Gonimo razbijenog protivnika na širokom frontu.«

Neposredno pre i u toku borbi u Karanu, jedan od komandanata Mihailovićevoj odreda, žandarmerijski podnarednik Filip Ajdačić, izvršio je nečuven zločin, o čemu je »Borba« 18. novembra 1941. godine, objavila članak pod naslovom »Ravnogorci kraj Kosjerića izvršili grozan zločin« u kome piše:

»Nečuveni zločin dogodio se nedaleko od Kosjerića. Zločin koji ne zaostaje nimalo za odvratnim zverstvima koja je okupator činio po Mačvi, u Kragujevcu i drugim našim mestima.

Prilikom opšteg ravnogorskog napada na Užice, jedno njihovo odeljenje dobilo je nalog da napadne na Karan. Taj je napad izvršen na mučki način. Ravnogorci su razoružali jedan deo partizana, a zatim su počeli da hapse po varošici sve one ljude i žene koji su učestvovali u narodnooslobodilačkoj borbi, koji su pomagali partizane. Tako su nakupili preko 80 ljudi. Tom prilikom su zadržali i uhvatili dva kurira koji su išli prema valjevskom frontu, gde su Nemci pokušali prodor prema Užicu.

Sve pohvatane partizane i njihove prijatelje, te zveri u ljudskom obliku poterali su u pravcu Ravne gore. Krenulo je preko 20 naoružanih ravnogoraca, a na čelu im je bio jedan starac od 60 godina, koji je određen za sprovodnika.

Uz put se prema partizanima postupalo strahovito. Za najmanju reč udarani su kundacima. Kada je povorka odmakla jedan deo puta, stigao ih je ravnogorac-žandarm Ajdačić. On je prišao partizanima i odabrao devet lica: Maksima Markovića, zemljoradnika iz Kosjerića, Dragoslava Markovića, kamenoresca iz Kosjerića, Milivoja Kevića, marvenog lekara, izbeglicu iz Hrvatske, Svetozara Poznanonovića, radnika iz Kosjerića, Jelenu Subić-Gmizović, narodnu učiteljicu iz Sječe

Reke, Milevu Kosovac, narodnu učiteljicu iz Taora, Prvoislava Gmizovića, sudiju iz Užica, kurira iz Valjeva 'Eru' Joksimovića i još jedno lice čije se ime nije moglo da utvrdi.

Ajdačić je rekao da ih vode na saslušanje. A poveo ih je s pet-šest ljudi u klišuru Ridova, kraj sela Skakavca. Tu je otpočelo zversko mučenje. Partizani su premlaćivani kundacima, živima su vadene oči, ložena im vatra na telu. Obe drugarice su bile silovane, a zatim izbodene bajonetima. Zatim su ti krvoloci ostavili leševe i umakli u nepoznatom pravcu. Ostalih 70 partizana i njihovih prijatelja odvedeni su u pravcu Ravne gore i o njihovoj sudbini ništa se ne zna.

Kada su partizanske snage osvojile ponovo Kosjerić, otkriveni su u klišuri leševi poubijanih drugova. Oni su pružali groznu sliku — glave razmrskane kamenjem, polunagorela tela, preklane žene.

Tela ovih mučenika preneti su u Kosjerić. Odatle su prevezeni u Užice, gde će biti sahranjena kako pristoji palim borcima u borbi protiv okupatora i njegovih slugu.

Jedna komisija građana pregledala je sva tela. Zapisnički su utvrđene sve smrtonosne povrede. Isto tako će i jedna lekarska komisija pregledati tela mučenika i zapisnički utvrditi kakva su sve zverstva činili ravnogorci.

Jedan od vinovnika ovog zločina već je u partizanskim rukama. On priznaje svoje nedelo. Partizani će pohvatati i ostale zločince, koji su učinili taj grozni zločin. Kazna ih neće mimoći.

Neka je slava palim borcima! Neka su po hiljadu puta proklete sluge okupatora koji za njegov račun kolju srpske sinove! Neka živi jedinstvo svih poštenih rodoljuba u borbi protiv Hitlera i njegovih slugu!

Jedini uspeh Mihailovićevih odreda u ovoj akciji bio je u Gornjem Milanovcu. Tu je četničkom komandantu pošlo za rukom da na prevaru zarobi i razoruža oko 200 partizanskih boraca koje je kasnije predao Nemcima, a oni su, nakon divljačkog mučenja većinu streljali.

U izveštaju o ovoj akciji upućenom Mihailoviću, komandant četničkog odreda poručnik Zvonimir Vučković kaže:

»4. novembra 1941. godine u 11 časova, kada sam se nalazio na sastanku, povodom pitanja odbrane Milanovca, sa komunističkim komandantom bataljona Rakićem, pozvat sam na telefon iz Brajića od načelnika gorskog štaba potpukovnika Pavlovića koji mi je tada kratko naredio da odmah napadnem komuniste i da ih razoružam. Komandant mesta, kapetan Reljić, i komandant odreda koji je tada

stigao u Milanovac, kapetan Stojanović, iz sela Ljuljaka, rešili su da ja odem u Brajiće i lično obavestim potpukovnika Pavlovića da je njegovo naređenje sada nemoguće izvršiti, jer nije kod vojnika stvoreno potrebno raspoloženje, jer smo baš tih dana u Milanovcu uspeli da uspostavimo relativno dobre odnose.

Potpukovnik Pavlović odbio je sve moje razloge i naredio da mi u Milanovcu postupimo odmah po izdatom naređenju. Po povratku u Milanovac, našao sam kapetana Reljića, Stojanovića sa odredom i ostale oficire (desetina) izvučene iz Milanovca u selo Brusnicu (Konjevića kuće). Objasnili su mi da su tako uradili da bi se gore pripremili za napad. Kako niko od njih nije hteo da se vrati u Milanovac, ja sam odmah sa pratiocima produžio za varoš i našao samo 40 naših vojnika razoružanih (zadnji delovi štaba i odreda koji se izvukao)...

U kasarni, spreman za borbu, moj odred čekao je pod komandom narednika Krste Kljajića. Na ulazu u Milanovac komunisti su pokušali da mene i pratioce razoružaju, što sam ja energično odbio, tražeći da me odmah odvedu njihovom komandantu. Sa Rakićem sam posle kratkog sporazumevanja uspeo u sledećem: oružje je odmah vraćeno razoružanim vojnicima... Odred kapetana Stojanovića i ostali oficiri mogli su se vratiti u Milanovac, gde sam ih ja posle pola sata i doveo. Kapetan Reljić je u međuvremenu otišao u Brajiće. Sve ovo koštalo me je časne reči da neću komuniste napasti, koju je od mene tražio Rakić kao garanciju.

Odmah sutradan, sa Stojanovićem, doneo sam odluku da napadnem komuniste, no s tim da se ja privremeno sklonim kako bih održao časnu reč u koju su komunisti čvrsto verovali.

Komunisti: Takovski odred nalazio se u Zdravstvenom domu i Sumadijski odred u Bolnici. Stojanovićev odred sa gelom Smiljanićevog odreda, koji je tada otišao iz Gruže, bio je u Krsmanovićevoj kafani i okolnim kućama, a moj odred u kasarni. Podelili smo uloge tako da moj odred napadne Bolnicu, a Stojanovićev Zdravstveni dom. Izdao sam potrebne instrukcije i predao odred naredniku Kljajiću, naročito mu naglašavajući da izbegne žrtve, u kom smo cilju već ranije veći broj komunista (zemljoradnika) preveli u naše redove.

Noću 7. novembra Kljajić je sa odredom iznenadno opkolio Bolnicu i napao komuniste... Zarobljeni komunisti sprovedeni su u Brajiće. U isto vreme Stojanović je sa odredom napao Zdravstveni dom, isterao komuniste iz varoši u pravcu sela Vrbave i zarobio 10.

Pošto su naši odredi čvrsto vladali Milanovcem, ista varoš je predata odredu majora Savovića. Smiljančević, Stojanovićev i moj odred dobili su zadatak da krenu za Takovo i dalje za Brezu, gde će obrazovati glavnu rezervu. 7. novembra 1941. godine u 10 časova narednik Kljajić predao mi je odred u selu Takovu.«¹⁶

Međutim, posle pretrpljenih neuspeha na drugim frontovima, pritešnjen od partizanskih odreda na prostoru Ravne gore, Mihailović se našao u neočekivanoj i veoma teškoj situaciji, o kojoj najbolje svedoče njegove radio-depeše upućivane tih dana emigrantskoj vladi.

Evo nekih od tih depeša:

Br. 5 od 4. XI 41 — Situacija zahteva najhitniju pomoć. Mesto za bacanje potreba parašutom Suvobor... Sve je spremno kako ste tražili i bezbedno. Meteorološke podatke davaćemo redovno od 5. 11. Javite dan i čas dolaska aviona.«

»Br. 6, 8 i 9 od 5. novembra — Vođa komunista u Srbiji pod lažnim imenom Tito ne može se smatrati kao vođa otpora. Borba komunista protiv Nemaca je prividna. Oni se snabdeli oružjem iz fabrike u Užicu. Napali su moje trupe u Ivanjici, Požegi, Arilju, Užicu, Gorjevnici, Ražani, Kosjeriću i drugim mestima. Borbu sam primio i verujem da će njen ishod biti u moju korist. Ponavljam, komunisti nemaju vođe otpora prema Nemcima. Budu li pomognuti od Engleske, ja pomoć odbijam. Partizani su otimali oružje od naroda. Ja tim putem nisam mogao ići. Imajući fabriku oružja u Užicu, odakle mi nisu dali ništa, još treba da im vi dobavite englesko oružje, pa smo gotovi zauvek.«

»Br. 11 od 6. novembra — Odlično vreme za dolazak aviona. Sve je spremno. Javite dolazak aviona...«

»Br. 12 od 6. novembra — U Požegu nikako ne silazite, već bacite stvari na mesto čije smo ordinate dali u depeši br. 5.«

»Br. 15 od 7. novembra — Očekujemo pošiljke sigurno 7 na 8. Sada ili nikad. Situacija to zahteva najhitnije. Sve je spremno na Suvoboru. Vremenske prilike povoljne.«

»Br. 20 od 9. novembra — Situacija zahteva najhitniju pomoć. Prvenstveno u automatskom oružju i municiji. Još noćas treba da stignu avioni, a takođe i svake sledeće noći. Samo najbrža pomoć može da popravi situaciju...«¹⁷

Međutim, Mihailović se nije zadovoljavao samo vapajima za pomoć iz inostranstva, već je u ovakvoj situaciji i sam preduzeo niz mera.

Tako, 9. novembra upućuje sledeće naređenje majoru Jezdimiru Dangiću, koji se nalazio ne samo pod njegovom, već i pod komandom Milana Nedića:

«Majoru gospodinu Dangiću. Situacija je takva da sve naše trupe iz Bosne najbržim načinom povučete na Bajinu Baštu, usput i kod vas sve partizane razoružati i naoružati naše ljude, na koji način povećavati Vaše odrede. Čim dođete u Bajinu Baštu, jedan deo snaga uputite pravcem na Užice, a drugi na Kosjerić, da napadaju na partizane, da ih razoružavaju i naoružavaju naše. Najnužnije čete ostaviti samo u Bosni. ALI SAMO NAJNUŽNIJE.

U ciframa, 1/6 ostaviti, a sa 6/5 gurati ovamo. Potrebno je da se Užice što pre zauzme, jer je tamo i fabrika oružja i municije koju mi već nemamo. Pri ovome preseći komunikaciju železnica: Užice—Višegrad i Užice—Požega, te da im pojačanja iz Požege i iz Užica ne mogu da stignu.«¹⁸

Da bi privoleo Dangića i njegove ljude da što pre stupe u već započetu akciju protiv partizana, Mihailović nije prezao ni od najbezočnijah laži. Tako on u produžetku citiranog naređenja kaže:

«Znajte da su nas partizani napali mučki na dan 31. oktobra noću i s koncentrisanim snagama grunuli na Požegu koju su posle dvodnevnih borbe zauzeli, iako uz njihove velike gubitke. Kolona koja bude dejstvovala na Kosjerić ima da padne na pozadinu njihovih trupa koje se bore sa našim delovima na Subjelu. Ovaj napad partizana na nas imao je za cilj da nam spreči dolazak pomoći iz Engleske, koja je trebala da se doturi preko Požege. Od Londona smo dobili već neku pomoć, ali ona ne može biti brza i efikasna. Treba, dakle, energično da nas podržite, da nam pomoć stigne kako bismo mogli dalje produžiti našu borbu protiv okupatora. Treba da znate da se na čelu partizana nalaze hrvatske ustaše, kojima je za cilj da gurnu naš narod u bratoubilački rat i da spreče odmazdu Hrvatima. Zato žurno svim snagama **NAPRED PO PREDNJEM.**

Obavestite o ovome majora Todorovića i sve komandante naših trupa na pravcu Višegrad — Sarajevo i na drugim pravcima da Vam se pridruže u Vašem dejstvu na Užice.«

Istoga dana Mihailoviću je putem radija stiglo obaveštenje koje je nestrpljivo očekivao: da u toku naredne noći bude spreman za prijem avionskih pošiljki iz Velike Britanije. Stizala je prva saveznička pomoć.

U situaciji u kojoj se nalazio, ova vest je Mihailovića preporodila. Tešku zabrinutost zamenio je izraziti optimizam i vera da će najzad biti ne samo spašen od uništenja, već i u stanju da zada ozbiljne udarce partizanskim odredima.

S obzirom da su se u to vreme Uzička Počega i aerodrom u njenoj okolini, ranije predviđen za prijem materijala i eventualni dolazak savezničkih aviona, nalazili u rukama partizanskih odreda, Mihailović se na vreme sporazumeo sa Kairom da se transporti bacaju direktno na Ravnu goru, jer je u to vreme Ravna gora stvarno bila i jedini prostor u celoj Jugoslaviji na kome su se nalazili samo četnici.

U toku ovoga željno očekivanoga dana pod Mihailovićevim i Hadsonovim rukovodstvom izvršene su sve potrebne pripreme za sprovođenje ove važne operacije.

Veći broj četnika, određen za prikupljanje materijala, i raspoređen oko prostora predviđenog za bacanje, obeleženog ugovorenim svetlosnim signalima, dočekao je pojavu aviona i spuštanje padobrana s materijalom oduševljenim poklicima: »Živeli saveznici!«¹⁹

Pomoć je stigla, ali ovog, prvog puta, s obzirom na Mihailovićevu situaciju i ogromne potrebe, imala je više simboličan karakter.

Međutim, znatno veći od materijalnog bio je moralni efekat ove savezničke podrške i pomoći, pa je Mihailović pokušao da to iskoristi do maksimuma.

Već sutradan on i njegovi četnici počeli su da šire vesti kako je prethodne noći nad Ravnom gorom bilo više od sto savezničkih aviona koji su mu doneli oružje i municiju.

Tako je Mihailović, u lancu svojih obmana naroda, iskoristio i ovaj momenat kao dokaz da je on jedini priznati vođa »otpora protiv okupatora« u Jugoslaviji, kako od kralja i emigrantske vlade tako i od saveznika koji ga tako obilato pomažu oružjem i municijom.

Sirenje ove lažne vesti bilo je sračunato i na demoralizaciju u partizanskim redovima koji su Ravnu goru držali opkoljenu i pritisnutu sa svih strana, preteći Mihailoviću uništenjem.

Međutim, ako mu je kod još neopredeljenih i politički neobaveštenih i donela koristi, u partizanskim redovima ova vest izazvala je samo opravdan revolt.

Kako ni tražena efikasnija pomoć iz inostranstva, pa ni ona Dangićeve, nisu mogle uslediti brzinom koju je Mihailović želeo, on i njegovi komandanti se nisu nimalo libili da se za pomoć obrate direktno komandantima Nedićevih i Pećanćevih odreda koji su otvoreno služili okupatoru. O ovoj pomoći kapetan Cirilo Dimitrijević, Nedićev oficir, piše Mihailoviću 1943. godine, pored ostalog i sledeće:

»Potom sam u svojstvu načelnika štaba Rudničke grupe odreda u najkritičnijim danima Ravne gore, bez odobrenja svoga komandanta slao municiju, opremu i puškomintraljeze na Ravnu goru, gde su trupe đenerala g. Mihailovića bile blokirane od komunista radi uništenja.

Iz ovih dana imam telefonsko priznanje đenerala g. Mihailovića Draže, koji mi je tom prilikom zahvalio i naredio da mu se imam javiti kada dođe do izražaja.«²⁰

Bez sumnje, najefikasniju pomoć u takvoj situaciji Mihailoviću je pružio Nikola Kalabić. On je, prema Mihailovićevim sugestijama, otišao u Ljig i uspostavio kontakt sa svojim ocem Milanom, komandantom Nedićevog odreda. A zatim, na Mihailovićev zahtev, Milan je, za borbu protiv partizanskih odreda, stavio četnicima na raspolaganje osam kamiona municije koja je odmah prebačena u selo Ba i podeljena Mihailovićevim odredima. Da bi što više olakšao Mihailoviću situaciju, Milan je istovremeno angažovao i sve svoje snage u borbi protiv partizanskih odreda u oblasti planine Rudnik.

Od tada Nikola postaje Mihailovićev ljubimac, a Milan Kalabić jedan od njegovih bliskih i najodanijih saradnika.

Saznavši, preko britanske službe, da je između partizanskih i četničkih odreda došlo do oružanog sukoba, Simović je uputio naređenje Mihailoviću da po svaku cenu »nađe osnovicu za izmirenje sa partizanima«.

Na ovo naređenje Mihailović mu je 5. novembra 1941. godine odgovorio sledećim radiogramom, čiji tekst nije u potpunosti sačuvan:

»Veza telegrama broj 11 po kome kapetan Hadson treba da se obrati svima vođama otpora u Srbiji i Crnoj Gori. Vođa komunista u Srbiji pod lažnim imenom Tito ne može se smatrati kao vođa otpora. Borba komunista protiv Nemaca je prividna. (Nedostaje nastavak br. 7 — nap. auto-

ra) ... i snabdeli ih oružjem iz fabrike u Užicu. Napali su moje trupe u Ivanjici, Požegi, Arilju, Užicu, Račnjima, Kosjeriću i drugim mestima. Borbu sam primio i verujem da će njen ishod biti u moju korist. Budu li potpomognuti od Engleske, ja pomoć odbijam. Partizani su otimali oružje od naroda. Ja tim putem nisam mogao ići. Imaju fabriku oružja u Užicu odakle mi nisu ništa dali. Još treba da im Vi dobavite englesko oružje pa smo gotovi zauvek.»²¹

Kao što se vidi, Draža Mihailović je od samog početka nastojao da onemogući svaki kontakt britanskih oficira sa rukovodstvom NOP-a, služeći se pri tom najobičnijim lažima i klevetama, i tako je radio za sve vreme boravka britanskih oficira u njegovom štabu.

U članku objavljenom u »Borbi« 8. novembra 1941. godine pod naslovom »Još jedna izdaja«, Edvard Kardelj je, pored ostalog, napisao:

Nedić se raskrinkao brzo, zajedno s Pećancem. Draža Mihailović se, eto razgolićava tek sada, i to kao izdajnik gori od svih izdajnika. Jer šta može biti ogavnije od činjenice da se Draža Mihailović četiri meseca pretvarao pred narodom kako je tobože i on borac protiv okupatora, da bi mogao, eto sad, u novembru, od Nemaca i Nedića uzeti topove i bacače mina za napad na partizane.

A zašto na partizane? Zato što je izdajnicima kova Nedića i Draže Mihailovića potpuno jasno da su partizani istinska narodna vojska, prožeta žarkom ljubavlju prema svom narodu, prožeta nepokolebljivom voljom da oružjem u rukama stvori lepšu budućnost svom narodu. Uništiti partizane znači ugušiti narodnu volju i omogućiti izdajnicima da se još jedaput — pod bilo čijom zaštitom — vrate državnom koritu. Udar po partizanima je, dakle, udar po čitavom srpskom narodu...

Ti ljudi, koji su bacali tolike poštene srpske seljake u nesreću, uspeali su u velikoj većini da se sakriju. Nema nikakve sumnje da će ravnogorci ponovo pokušati da se pribere za nove napade na oslobodilačku borbu srpskog naroda. Znači: tu gospodu treba dotući najbrže i najpotpunije. Dotući ćemo je — jedinstvom srpskog naroda.

Borba protiv izdajnika s Ravne gore nipošto ne znači napuštanje borbe za jedinstvo oslobodilačkih snaga. Gospodu ravnogorce ne treba izjednačavati sa svim četnicima. I među oficirima ima poštenih, rodoljubivih elemenata koji osuđuju odvratnu izdajničku rabotu ravnogorskih izdajnika, a pogotovu među četničkim masama, koje u svojoj ogromnoj većini iskreno hoće da se bore za slobodu svog naroda. Takvi iskreni rodoljubi iz četničkih redova, koji su se suprotstavili Draži

Mihailoviću i ostali verni srpskom narodu produžujući, rame uz rame s partizanima, borbu protiv okupatora, jesu na primer poručnik Martinović, prota Vlada Zečević i mnogi drugi. Dužnost je svih iskrenih patriota da, nemilosrdno uništavajući izdajnike koji se kriju pod četničkim nazivima, svim snagama rade na učvršćenju jedinstva partizana i onih četnika koji su ostali verni svom narodu. A to jedinstvo će potpuno i do kraja politički dotući izdajničku oficirsku gospodu s Ravne gore.«

Juna 1943. godine, o napadu na Užice, Dragiša Vasić mi je pričao:

»Još istoga dana komandant (tj. Draža — prim. autora) je odlučio da lično komanduje ovim napadom. Međutim, Ignjatović je bio loše sreće. Partizani su mu ubrzo preoteli Požegu i odmah zatim zatražili primirje. Očigledno, Ignjatović im je smetao i njegovo uništenje bilo im je u prvom planu. Ja sam bio protiv bilo kakvih daljih pregovora i zaključivanja primirja s partizanima, ali sam se, na komandantov zahtev, ipak složio da preko našeg delegata pri partizanskom štabu u Užicu, kapetana Mitića, dostavimo i naše uslove. Telefonskim putem, preneo ih je potpukovnik Pavlović.

Posle odbijanja naših zahteva, koje nas nimalo nije iznenadilo, komandant je naredio da se naši odredi koji su, zajedno s partizanskim, držali opsadu Kraljeva i vodili borbe oko njega, povuku prema Čačku. Bili su to momenti u kojima je nastajala teška pometnja. Pojedini odredi, pa čak i njihovi komandanti, bili su spremni na odricanje poslušnosti. Upotrebili smo mnogo reči da bismo ih ubedili u pravilnost našeg stava.

Koristeći pometnju, partizani su uspeli da razbiju neke naše odrede i da nas, svojim obručem stvorenim oko Ravne gore, formalno opkole. Bili su to teški momenti, ali mi smo bili uporni. Na žalost, u ovom sukobu s partizanima, jedini uspeh postigao je poručnik Zvonko Vučković sa svojim odredom, i to u Gornjem Milanovcu.«

Mihailović je u toku istražnog postupka 1946. godine, na pitanja islednika o napadu na Užice i borbama oko Čačka, pokušao da odgovornost prebaci na svoje oficire:

»Za ovaj napad nisam znao dok nije Požega pala. Po saznanju bio je pripremljen koncentričan napad na Užice. Napad je pripremljen od strane požeškog garnizona u pravcu Užica, po dvama putevima koji vode ka Užicu iz oblasti Čajetine, gde je bio komandant potpukovnik Andrija Jevremović; sa pravca Kremne, gde je bio komandant Ceda Zeha-

rić. Sve ovo daje sliku jednog organizovanog napada, a mislim da je glavni organizator tog napada mogao biti jedino kapetan Vučko Ignjatović koji je imao najjači odred i koji je bio najborbeniji.

Islednik: Jeste li vi u to vreme imali telefonske veze sa pomenutim komandantima kolona za napad na Užice?

Draža: Telefonska veza išla je preko Požege za Užice. Znači da sam imao vezu sa Vučkom Ignjatovićem, ali sa ostalima nisam imao vezu. Moj delegat Mitić iz Užica intervenisao je kod Vučka Ignjatovića da se napad na Užice obustavi.

Islednik: Kakav je bio ishod ove kombinovane operacije napada na Užice i ko vas je o tome obavestio?

Draža: Rezultat pohoda bio je razbijanje Vučka Ignjatovića i gubitak Požege koju su partizani zauzeli u borbi protiv četnika. Vučko Ignjatović je bio odbačen u pravcu sela Glušca. Zbog zauzeća Požege povukao sam svoje snage Račića do valjevskog fronta i dao mu zadatak da napadne Užice, da bi naterao partizansku komandu da mi ustupi Požegu. Istovremeno Vučko Ignjatović dobio je zadatak da povrati Požegu, Račić je od Valjeva došao do Karana gde se odigrala odlučujuća borba između njega i partizana. Račić se kolebao nekoliko dana i nije izvršavao moje naređenje, te je u sudaru bio odbačen.

Kao posledica svega ovoga dolazi do stvaranja fronta i koncentričnog partizanskog napada na Ravnu goru. Taj se napad razvija sledećim pravcem: od Karana u pravcu Tometinog polja, od Požege u pravcu Pranjana, partizani zauzimaju Milanovac i kreću svoje snage preko Beršića ka Ravnoj gori. Vučko Ignjatović napušta front i odlazi u Kačar; ja Račića prebacujem da zatvori pravac od Gornjeg Milanovca, a na isti pravac stavljam majora Smiljanića sa Gružanima; u Pranjane, u kuću Zvonimira Vučkovića sa Takovskim odredom. Na istom delu fronta je i Milutin Janković sa Dragačevcima. Ovako pritešnjen bio sam prinuđen da povučem moje snage koje su opsadivale Kraljevo, a Kraljevo nisam mogao inače zauzeti jer je dotadanja opsada to pokazala.

Komandant tih trupa, Đurić, dobio je naređenje da zauzme Cačak, koji zajedno drže moji ljudi i partizani. Đurić, isto kao i Račić, okleva i naređenje pokazuje partizanskom komandantu. Pokušaj zauzeća Cačka je propao.

U tom teškom momentu za mene, dobijem od maršala Tita ponudu pasmom da se obustave neprijateljstva, da se formira sud koji će ispitati slučaj i kazniti krivce. Ovaj sud bio je mešoviti i lica su bila određena kako od strane moje tako i od strane Titove. Ja to prihvatam, neprijateljstva se obustavljaju i sklapa se nov sporazum koji bazira na starim dogovorima, a bio je pismeni. Ovaj sporazum su nedićevci

objavili u svojoj štampi. Formirani sud nije mogao da radi, jer ga je omeo napad Nemaca na oslobođenu teritoriju.

Islednik: Sta je bilo sa više od 300 zarobljenih partizana od strane vaših jedinica u borbama kod Mionice?

Draža: Ja sam bio u Struganiku kada su me izvestili da ovi zarobljenici dolaze u Struganik. Major Mišić je pošao da ih vidi i razgovara s njima. Upućeni su na Ravnu goru, ali tamo nisu mogli da ostanu zbog ishrane i naredio sam da se vrate na sektor Aleksandra Mišića, sektor Mionice. Mišić ih šalje u Mionicu. Komandant mojih snaga u Mionici bio je Petar Brajević. Brajević ih je predao Jovi Skavi, puškaru iz Valjeva, a ovaj ih predao Nemcima i dobio nagradu. Zbog ovog slučaja i Brajević i Skavo stavljeni su pod slovo 'Z'²² i to je objavljeno preko Radio-Londona.

Islednik: Ko je stavljaio pod slovo 'Z'?

Draža: Ja sam stavljaio pod slovo 'Z'. Stavljaio sam samo domaće izdajnike. Naravno da sam to radio po podacima i predlozima komandanata.

Islednik: Da li vam je poznato o zločinu koji je izvršio Ajdačić nad 11 naših drugova i drugarica iz grupe Gmizovića, sudije iz Užica?²³

Draža: Čuo sam o ovom slučaju i naredio sam da se vodi isleđenje, koje je vodio jedan član štaba. Nije se moglo ništa utvrditi, a verujem da je optužba bila osnovana.²⁴

Poruke emigrantske vlade su bez sumnje ohrabrile Mihailovića u izvršenju planirane odluke, da uništi NOP, došle su mu u pravi čas. Naime, Mihailović je znao da svakoga časa treba očekivati znatno snažniji pritisak i napad okupatora na oslobođenu teritoriju. Takav razvoj događaja, prema njegovoj proceni, pružale su mu velike šanse. Prvo, da njegova akcija protiv NOP bude obilato potpomognuta okupatorskim snagama, što je obećavalo znatno veće izgleda na uspeh, i drugo, da se on i njegova organizacija u poslednjem momentu rehabilituju u očima okupatora kao nacionalisti spremni da se bore protiv »komunizma«. Ovo je Mihailoviću stvaralo uslove i za pregovore i sporazume sa okupatorom za dalju zajedničku borbu protiv NOP kako u Srbiji tako i u drugim krajevima zemlje. On je tada bio čvrsto uveren da je najzad došao očekivani »najpogodniji momenat« za njegovo puno učešće u realizaciji zavere svih reakcionarnih snaga protiv NOP i ustanka naroda Jugoslavije koji su krenuli u borbu protiv fašističkih zavojevača.

Međutim, u potrazi za saveznicima Mihailović je išao i dalje. Preko pripadnika i delegata svoje organizacije u Beogradu, on stupa u vezu i sa nacističkim okupatorima, uveren da će od njih dobiti najefikasniju pomoć za uspešan završetak svoje zavereničke i izdajničke akcije.

MIHAILOVIĆ TRAŽI POMOĆ OKUPATORA

Ubeden u savezničku pobjedu nad silama osovine Draža Mihailović nije imao razloga za prijateljsko raspoloženje prema okupatoru. Zbog toga je stvarao organizaciju sa namerom da stupi u akciju kada, po njegovoj oceni, za to dođe povoljan momenat. Međutim, pojavom narodnooslobodilačkog pokreta i izbijanjem oružanog narodnog ustanka pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, koju je Mihailović smatrao klasnim i najopasnijim neprijateljem i koju je u potpunosti identifikovao sa NOP, on ne bira sredstva koja bi mu pomogla u borbi za njihovo uništenje. Ovakav Mihailovićev stav manifestovao se i u izjavi koju je često davao: »Ići ću i sa crnim đavolom samo da bih uništio komuniste«. Polazeći od toga, on je tražio pomoć i savezništvo sa svima onima koji su u odnosu na NOP imali stav identičan njegovom, ne prezajući čak ni od izdaje sopstvenog naroda.

U neposrednim i posrednim kontaktima sa vrhovima i istaknutim pripadnicima kvislinškog aparata — vršiocem dužnosti komandanta žandarmerije, Trišićem, Ljotićem, Aćimovićem, Nedićem i Pećancem — Mihailović je uporno tvrdio da njegova organizacija i odredi neće voditi borbu protiv okupatora, već da je njihov cilj borba

protiv komunista, sprečavanje anarhije i uspostavljanje vlasti u momentu povlačenja okupatora iz zemlje.

Ovakve i slične izjave i tvrdnje Mihailović je davao i drugim licima bliskim okupatoru, za koje je pretpostavljao da će ih preneti okupatorskim vlastima. On je bio uveren da će na taj način uspeti da obezbedi izvesnu toleranciju okupatorskih vlasti prema svojoj organizaciji, što bi mu omogućilo da povede efikasniju borbu protiv NOP. Ovo utoliko pre što su svi njegovi pokušaji u pregovorima sa delegatima NOP da se obustavi ustanak, pretrpeli neuspeh.

Mada je okupator u trenutku izbijanja ustanaka i neposredno posle toga, računao samo na kvislinšku grupaciju, ipak njegova Vojna obaveštajna služba, Abver, nije isključivala mogućnost da dobro smišljenom politikom i opreznom akcijom u borbi protiv NOP uvuče i onaj deo buržoazije koji je počeo da se okuplja oko Draže Mihailovića.

Ova ideja beogradskog Abvera nije bila bez osnova.

Mihailovićev stav, naročito u odnosu na NOP, bio im je i te kako poznat.

Sa otpočinjanjem oružanih akcija i stvaranjem partizanskih odreda, Mihailović je ubrzanim tempom počeo ne samo da vrši popis obveznika, već i da, pod parolom »za borbu protiv okupatora« ali »u pogodnom momentu«, formira oružane grupe — odrede.

U procesu stvaranja organizacije Mihailović je uspeo da uspostavi kontakte sa kvislinškim aparatom, između ostalog i sa šefom komesarske uprave Milanom Aćimovićem. Mada su ovi kontakti bili preko određenih lica, može se sa sigurnošću tvrditi da je Aćimović, kao stari i iskusni policajac, u potpunosti uspeo da preko njih dođe do potrebnih podataka i realno oceni Mihailovićeve namere, kako u odnosu na okupatora i kvislinšku upravu, tako i u odnosu na NOP.

Na osnovu raspoloživih podataka, Aćimović je predlagao nemačkom Upravnom štabu da bi trebalo doći u vezu i sa Mihailovićem i uspostaviti sa njim saradnju u borbi protiv NOP. Prvih dana posle obrazovanja kvislinške vlade¹ i njen predsednik Milan Nedić zastupao je, pred Upravnim štabom, isto gledište kao i Aćimović. Na osnovu njihovih mišljenja okupaciona uprava je bila sklona da uspostavi saradnju sa Mihailovićem i da ga snabdeva

oružjem i municijom, pod uslovom da on zaista povede odlučnu borbu protiv partizanskih odreda. Inicijativu za uspostavljanje veze sa Mihailovićem preuzeo je Abver.

Međutim, početkom oktobra 1941. godine, 714. nemačka pešadijska divizija je zarobila podoficira Zdravka Draškovića, pripadnika četničkog pokreta Draže Mihailovića. Iz podataka koje je Drašković dao prilikom saslušanja, konstatovalo se da njegova grupa do tada nije stupila u borbu protiv okupatora i da Draža Mihailović smatra da još nije vreme za borbu protiv okupatora. Ali, Drašković je potvrdio i podatak da je Mihailović sklopio sporazum sa partizanskim Glavnim štabom. Tako se ovaj podatak pojavio kao nov faktor u formiranju okupatorskog stava prema Mihailovićevom četničkom pokretu.

U međuvremenu, Abver je već punom parom radio na uspostavljanju kontakta sa Mihailovićem lično.

Posle poraza u napadu na Užice i Čačak, opkoljen partizanskim odredima na Ravnoj gori, Mihailović se našao u teškoj situaciji. Obavešten o rešenosti okupatora da po svaku cenu uguši narodni ustanak — zbog čega je u Srbiju, pored već postojeće tri divizije (704, 714, 717 posadna), stigla iz Francuske i 342. pešadijska divizija — Mihailović donosi odluku da iskoristi već uspostavljene veze sa okupatorima i od njih zatraži pomoć za borbu protiv NOP i njegovih partizanskih odreda.

Poučen iskustvom Pećanca, čiji su se odredi, posle sporazuma sa okupatorom dobrim delom raspali, a narod ga proglasio izdajnikom, Mihailović je uporno insistirao da njegovi kontakti i eventualna saradnja sa okupatorom ostanu u najvećoj tajnosti.

Uspostavljanje veze sa okupatorom Mihailović je poverio pukovniku Branislavu—Brani Pantiću.

Pukovnika Branu Pantića, koga je Mihailović prvobitno imenovao za svoga delegata i komandanata za oblast istočne Srbije — Homolje, nije mnogo interesovala akcija za stvaranje četničke organizacije na terenu. Njega je znatno više privlačio neki obaveštajni i politički rad u samom Beogradu, te je na dodeljeni mu teren odlazio samo u nekoliko mahova, i to na kraće vreme. Tako se Pantićev rad za Mihailovića uglavnom odvijao u Beogradu. Krajem avgusta on je pregovarao sa delegatima NOP u Beogradu, a zatim je stupio u kontakt sa Milanom

Nedićem, posle čega je služio Mihailoviću kao veza između njega i Nedića. Na kraju je stupio u vezu i sa pripadnikom Abvera dr Jozefom Matlom, koga je prilikom jednog povratka sa Ravne gore upoznao u vozu od Valjeva ka Beogradu.

Matl je do kraja prvog svetskog rata bio austro-ugarski oficir, a zatim profesor slavistike na Univerzitetu u Gracu. Radeći i u Institutu za slovensku filologiju pri Univerzitetu u Gracu, angažovao se i na formiranju posebnog jugoistočnog instituta. Posle anšlusa saradivao je sa S2 odeljkom u Gracu, a zatim je, po izbijanju drugog svetskog rata bio mobilisan u Vermaht i dodeljen na službu u Abver. U početku je pripadao Abverovoj ustanovi u Gracu koja je bila pod upravom Abvera iz Salcburga, a kasnije, dodeljen je Abverovoj ustanovi u Beču. Rodom iz okruga Radkersburg, u austrijskoj Stajerskoj, Matl je bio u srodstvu sa nekolicinom folksdojčerskih porodica u Sloveniji. Radi svoje naučne delatnosti on je, i pre nego što je otpočeo svoju špijunsku karijeru, mnogo putovao po Jugoslaviji. Kasnija putovanja je koristio i za obaveštajni rad, a naročito za formiranje agenture. Posle okupacije Jugoslavije, Matl je postavljen za rukovodioca referata u prvom odeljenju Abverove ustanove u Beogradu. Šef odeljenja bio mu je major Laser, kome je bio dodeljen i kapetan Rihter jedan od tvoraca »pete kolone« u Jugoslaviji.

Kapetan Matl, čiji je nadimak bio »Pandur«, smatran je istaknutim Abverovim stručnjakom za pitanja Balkana. Zato je njegov uticaj na formiranje kursa okupatorske politike u Srbiji bio značajan.

O svom radu i uspostavljenim vezama, prilikom svojih dolazaka na Ravnu goru, Pantić je redovno obaveštavao Mihailovića. Uz njegovu saglasnost Pantić je na Ravnu goru, krajem oktobra ili početkom novembra 1941. godine, doveo i Matla. Cilj ove posete bio je da se između Mihailovića i Matla ugovori sastanak na koji bi došli predstavnici nemačkih okupatorskih vlasti, radi pregovora i sklapanja sporazuma sa Mihailovićem o zajedničkoj borbi protiv NOP.

O donošenju Mihailovićeve odluke za sastanak sa predstavnicima okupatorskih vlasti, Brana Pantić je 1957. godine, u pismenoj formi, pored ostalog, izjavio Bori Kapandžiću i sledeće:

«Odluka je doneta u Mišićevoj kući u Struganiku. U donošenju odluke učestvovali su: pukovnici Dragoljub Mihailović, Branislav Pantić i Dragiša Vasić (nije bio tada pukovnik?); potpukovnik Dragoslav Pavlović; major Aleksandar Mišić i kapetan Nenad Mitrović... O potrebi pregovora nije bilo reči. Sporno je bilo: sa kime treba razgovarati, da li sa Nemcima ili sa Nedićem? Posle duže diskusije većina se složila da treba pregovarati sa Nedićem. Ovome se odsudno usprotivio Draža i major Mišić. Njegov zaključak po ovom pitanju bio je izražen rečima:

‘Kad je situacija takva da moram da pregovaram, onda ću da pregovaram sa neprijateljem. Na to me ovlašćuje i međunarodno ratno pravo. Uostalom, šta mi možemo da dobijemo od Nedića? Sve što nama treba, oružje i municija, Nedić mora tražiti od Nemaca.

Jer ovde nisu u pitanju male količine. Zašto ići posredno, kad možemo neposredno?’

Njegovo odsudno držanje, po ovom pitanju, odnelo je prevagu...

Isto tako bilo je sporno pitanje da li da se o pregovorima obavesti Nedić. Posle kraće diskusije, a pošto sam ja izložio da kapetan g. dr Matl nalazi da Nedića treba obavestiti, doneta je odluka da se tako i učini... Posle duže diskusije složili smo se da Nemcima treba postaviti ove zahteve:

1. — Moja (tj. Mihailovićeva — prim. autora) akcija ima se posmatrati isključivo kao borba protiv komunizma. A kako je ta borba u neposrednom interesu i Nemaca, potrebno je da se mojim oružanim odredima ostavi sloboda akcije i da se oni, svim sredstvima, pomognu.

2. — Spremni smo da kooperišemo u svakoj borbi protiv komunizma koju bi izvodile nemačke oružane snage.

3. — Kako su za borbu protiv komunizma potrebna sredstva i to, da mi se iz nemačkog ratnog plena, za prvi momenat, stavi na raspoloženje:

— 20.000 pušaka

— 200 mitraljeza

— 2.000 puškomitraljeza

— 100 lakih bacača

— 100.000 ručnih bombi;

— municija: 500 metaka na pušku; 2.000 metaka za mitraljez i puškomitraljez i po 100 bombi na svaki bacač.

Celokupno naoružanje, po vrstama, da bude istog modela i kalibra.

— 20.000 jugoslovenskih vojničkih uniformi.

— 20.000 pari vojničkih cipela.

4. — Da se nemački garnizoni povuku iz svih naseljenih mesta u Srbiji ostavljajući samo neophodno potrebne snage u Beogradu i Nišu.

5. — Stoga da se ukine kontribucija i svaka rekvizicija. Preostale nemačke snage da se izdržavaju sopstvenim sredstvima.

6. — Celokupno obezbeđenje svih komunikacija i objekata poveriti mojim odredima. Ja garantujem njihovu sigurnost i bezbednost.

7. — Da se obustavi svako dalje gonjenje pripadnika 'DM'.

8. — Da se iz zatvora i koncentracionih logora odmah puste na slobodu pripadnici 'DM', a ja se obavezujem, da ću pustiti na slobodu sve zarobljene nemačke vojnike.

9. — Projektovanom sastanku treba da prisustvuju: pukovnici Dragoljub Mihailović i Branislav Pantić, major Aleksandar Mišić i kapetan Nenad Mitrović...²

Posle ovoga sastanka u Struganiku, koji je održan samo dan-dva po zaključenju sporazuma sa predstavnicima NOP u Brajićima, Brana Pantić je, u društvu svog bliskog saradnika kapetana Nenada Mitrovića, u nekoliko mahova, posetio kapetana Matla.

O ovim posetama, i razgovorima koji su tom prilikom vođeni, Matl je zvanično, 30. oktobra 1941. godine, izvestio svoje pretpostavljene:

»Predmet: Četnički odredi jugoslovenske vojske pod komandom pukovnika Draže Mihailovića stavljaju se na raspolaganje za borbu protiv komunista u saradnji sa nemačkim Vermahtom.

Na dan 28. 10. u 16 časova pojavio se u mom privatnom stanu na Dedinju moj još od ranije lični poznanik srpski kapetan Nenad Mitrović zajedno sa srpskim generalštabnim pukovnikom Branislavom Pantićem.

Pukovnik Pantić je izjavio da je od strane pukovnika Draže Mihailovića ovlašćen da stupi u vezu sa predsednikom vlade generalom Nedićem, kao i sa nadležnim instancama u nemačkom Vermahtu, kako bi se četnički odredi jugoslovenske vojske, koji se nalaze pod komandom Draže Mihailovića, stavili na raspolaganje u cilju suzbijanja komunizma u Srbiji. Izjava je punovažna. Pukovnik Pantić daje kao garanciju svoju oficirsku reč.

General Nedić je u to upućen na osnovu ličnih razgovora koje je s njim vodio pukovnik Pantić ujutro 28. 10; on odobrava taj korak i želi da se što pre pristupi njegovom

sprovedenju i aktiviranju. Ja sam izjavio pukovniku Pantiću da nemam nikakvog punomoćja da vodim ovakve razgovore, ali da ću ovo obaveštenje preneti nadležnim komandama kod opunomoćenog generala.

Pukovnik Pantić je po nalogu Draže Mihailovića izjavio da Draža Mihailović jamči i daje pune garancije da će srpski prostor istočno i zapadno od Morave definitivno očistiti od komunističkih bandi. Zatim, da se on ne povodi nikakvim političkim kljem i da priznaje činjenicu da je zemlja pobeđena i da Nemci poseduju prava okupatora. Draža Mihailović očekuje da će od trenutka kada on izda odgovarajuće zapovesti svojim odredima biti obustavljene kaznene akcije protiv srpskog stanovništva i masovna sreljanja na područjima na kojima se nalaze njegovi četnički odredi. Opšti cilj je da se uspostavi stanje i mir i red kakvi su u okupiranoj Srbiji bili pre 28. 6. 41.

Na moju upadicu da Draža Mihailović po našim informacijama prima direktive iz Londona, pukovnik Pantić je izjavio da to nije tačno.

Na moje pitanje ne želi li možda Draža Mihailović da dobije u vremenu kako bi na kraju izbacio Nemce iz zemlje, pukovnik Pantić izjavio je da su i Draža Mihailović, a i on sam, kao vojnici, isuviše dobro upoznati sa vojnom snagom Nemačke da bi se upuštali u takve dečje iluzije. Politički revolucionarni akcent i političku notu su u narod uneli komunistički partizani.

Razgovor na dan 29. 10. u 15 časova u mom stanu na osnovu telefonskog poziva. Prisutni: pukovnik Pantić i kapetan Mitrović. Najpre sam skrenuo gospodi pažnji da sadržina onog što ću im reći po nalogu opunomoćenog komandanta generala mora u potpunosti ostati tajna, a to obavezuje i nemačke oficire koji prisustvuju razgovoru.

Posle toga obelodanio sam im odgovor opunomoćenog komandanta generala:

'Mi želimo da pukovnik Draža Mihailović u cilju daljih razgovora dođe u Beograd i garantujemo sigurnost njegovoj ličnosti i životu pri dolasku i odlasku bez obzira na ishod razgovora.'

Dalje sam izjavio da sam zadužen za sprovođenje ovog zadatka.

Videlo se da bi prisutni više voleli ako bi neki opunomoćenik generala došao na razgovore na neko neutralno mesto.

Gospoda su ipak uvidela da opunomoćeni komandant general ima pravo da zahteva ovu formu i da se tu ništa ne da izmeniti, pa su izrazili spremnost da sami preuzmu zadatak, pre svega s obzirom na to da se spreči dalje uništenje

srpskog stanovništva i ekonomskih osnova egzistencije srpskog naroda. Posle toga se razgovaralo o tehničkim mogućnostima sprovođenja ovog plana i obojici gospodina izdate su odgovarajuće legitimacije kako bi nadležni komandiri jedinica nemačkog Vermahta propustili na putu do Draže Mihailovića i nazad.

Dao sam gospodi časnu reč da lično uzimam odgovornost za sigurnost i život pukovnika Draže Mihailovića od trenutka kada ga lično preuzmem da pratim od Lajkovca do Beograda i nazad. Sem toga postaraću se za odgovarajuće mere i kod transporta komandature. Očekujem gospodu u ponedeljak, 3. 11. po podne između 15—16 časova u Lajkovcu.

Na dan 30. 10. u 9 časova pojavio se kod mene kapetan Mitrović i zamolio me u ime pukovnika Pantića da se izdejstvuje dobijanje jedne pismene potvrde. Garantovao je svojom glavom da sa ovom pismenom potvrdom neće biti nikakvih zloupotreba i da će ona po uspostavljanju veze ponovo biti predata u naše ruke. Naglašavao je poznate činjenice da Draža Mihailović ima danas daleko najveći ugled u celokupnom srpskom narodu i da je general Nedić u razgovoru od 29. 10. sam izražavao žaljenje što svojevremeno, kada je preuzeo vladu, nije stupio u dodir sa Dražom Mihailovićem. Dalje je privatno saopštio da je Kosta Pećanac potčinjen Draži Mihailoviću i da je on svoju akciju pokrenuo na sopstvenu ruku. Na molbu kapetana Mitrovića, obećao sam da ću se kod nadležne komande postarati za jednu pismenu potvrdu koja mi je u konceptu bila predata na srpskom jeziku.¹

Posle svih sastanaka usledio je i poziv načelnika štaba nemačkog komandanta u Srbiji, upućen Mihailoviću još istoga dana, 30. oktobra, koji je doslovno glasilo:

»Generalštabnom pukovniku
gospodinu Dragoljubu Mihailoviću

U vezi usmenih pregovora Vaših poverenika sa mojim predstavnikom od 28. 10. i 29. 10. 41. bilo bi poželjno da Vi lično dođete u moj štab u Beograd. Bez Vašeg ličnog prisustva bespredmetni su svi dalji pregovori.

Ovim aktom ja Vam istovremeno svojom vojničkom čašću jamčim za vašu ličnu sigurnost i pri dolasku i pri povratku — bez obzira na rezultat koji bi ovim pregovorima bio postignut.

S druge strane, Vi jamčite meni Vašom vojničkom čašću i ličnom odgovornošću da će ovaj dokument ostati u najstrožoj tajnosti sve dok pregovori ne budu privedeni kraju.

U slučaju bezuspešnih pregovora ovaj dokument mora biti vraćen.²

Nastavljajući da u borbi protiv NOP traži savezništvo i »sa crnim đavolom«, Mihailović se, neposredno uoči napada na Užice, 1. novembra 1941, obratio za pomoć i štabu nemačke 342. divizije.

U prevodu sa nemačkog, taj dokument glasi:

»Izjava generalštabnog pukovnika Drag. Mihailovića bez datuma, predate u originalu preko Bože Matića, Valjevo (org. vođa) 342. peš. divizije, I, c, l. 11. 41. u 18 časova

1) Na kolubarskom frontu nema više komunista. Ukoliko i ima još nekih, biće onemogućeni.

2) Organizacija četnika je u stanju da u području zapadne Srbije održi red.

3) Komunistička opasnost će prestati da postoji od trenutka kada se četničkoj organizaciji pruža mogućnost da nesmetano deluje. Broj nacionalista je tako veliki da komunisti dostižu samo 5 odsto. Na osnovu brojčane premoći nacionalni element pod vođstvom četnika može da reši komunističko pitanje bez međusobnih borbi.

Uslov je: dovoljno oružja koje nedostaje.

4) Naš ulazak u pojedine gradove bio je neophodan kako bi se sprečilo da se komunistički pripadnici prikazuju kao oslobodioci i da privlače sebi narodne mase. A to je bilo neophodno i zato da bi se sprečilo vršenje terora nad stanovništvom od strane komunista.

5) Četničke akcije nisu uperene protiv nemačkih trupa ukoliko ove ne napadaju četnike ili narod.

6) Naš narod voli slobodu i želeo bi da na njegovom području ne bude nikakvih nemačkih trupa. On je sposoban da vodi rat na četnički način bez obzira na žrtve. Područje zapadne Srbije nema nikakvog vojnog značaja za nemačke trupe i trebalo bi da bude slobodna zona u kojoj će četništvo održavati red, uz pretpostavku da u tome neće biti sprečavano i da će biti u dovoljnoj meri naoružano.«⁵

Ovu ponudu za saradnju sa okupatorom i zahtev za pomoć potpisao je lično Draža Mihailović.

Na osnovu ove Mihailovićeve izjave, štab 342. nemačke divizije je istoga dana uputio izveštaj svojoj pretpostavljenoj komandi u kome između ostalog piše:

»Masa četnika, koja se nalazi u rejonu Valjeva, do sada se držala potpuno lojalno. Oni su prema komunistima

zauzeli jasan odbijajući, tako reći, neprijateljski stav i može se reći uspešno se protiv njih borili. Oni su spremni i voljni da zajedno sa Vermahtom razbiju komuniste, kao i da u zemlji ponovo uspostave red i mir i zato traže nemačku pomoć.«⁶

Samo tri dana kasnije, 3. novembra 1941. godine, Mihailović je uputio pismo i Vojnom komandantu Srbije u Beogradu, u kome potvrđuje spremnost za pregovore o saradnji sa okupatorom:

»Primio sam Vaše pismo uz (usmeni) izveštaj mog pregovarača. Kako iz toga proizlazi da se bez mog ličnog prisustva isključuju svi dalji pregovori, odgovaram ovim da sam spreman da u interesu dobrobiti mog naroda prihvatim Vaš poziv (podsticaj) i da ću lično doći u Beograd.

S obzirom na faktičku situaciju u zemlji, koju već nekoliko dana karakterišu borbe većih razmera koje moje jedinice vode protiv komunističkih elemenata, a koje se po svoj prilici pretvaraju u opšti sukob, u ovom trenutku je neizostavno potrebno da ja ostanem na svom mestu dok se situacija bolje ne razjasni.

Ove borbe vode se na području Užice—Požega—Kosjerić i Ivanjica.

U vezi sa rečenim neophodno je da Vaše trupe ne preduzmu nikakve akcije na tom terenu.

Tačan dan mog dolaska u Beograd javiću preko mog pregovarača.«⁷

U okviru priprema ovoga sastanka, Abver je preduzimao i druge mere koje su imale za cilj da se saznaju i provere prave Mihailovićeve namere i raspoloženje prema okupatoru. Tako je Abver slao, Mihailoviću na razgovore, izvesne ljude bliske njemu, a u koje je i on, s razlogom, imao puno poverenje. Jedan od tih bio je i član beogradskog četničkog štaba Aleksandar Saša Nikolajević, koji se u to vreme nalazio na dužnosti vice direktora nemačke banke »Bankferajn« u Beogradu. O odlasku Nikolajevića na Ravnu goru i njegovom razgovoru sa Mihailovićem, direktor »Bankferajna« u Beogradu Zal (Saal) u svome izveštaju upućenom Gestapou 7. novembra 1941. godine između ostalog kaže:

»4. o.m. Gestapo je u našoj banci uhapsio zamenika direktora naše banke gospodina Nikolajevića.

Gospodin Nikolajević je u banci vršio do sada uredno poslove koji su bili u njegovom resoru.

Njemu se zamera da je član organizacije koja vrši dela sabotaže. Do sada ni jedan službenik iz banke nije primetio da je Nikolajević bio u vezi sa jednom takovom organizacijom.

Krajem avgusta ove godine slomio sam nogu i nisam mogao da se krećem. U isto vreme u banci je pokvaren telefon i nije bilo nikakve veze. Direktori i šefovi odeljenja u banci dolazili su kod mene u moj stan svakoga dana na službeni razgovor. 15. septembra ove godine bila su opet kod mene gospoda i to:

Direktor Nikolajević
Glavni prokurist dr Celegin i
Glavni prokurist Đurković

Pokušali su da mi objasne i podnesu izveštaj o molbi za kredit na 50.000. — din. na šta sam ja rekao da me zasada ne uznemiravaju takvim stvarima i da bi me mnogo više interesovalo šta je sa privredom u Srbiji i da li su gospoda mišljenja da sadašnja vlada raspolaže dovoljnim autoritetom da bi u neku ruku mogli opet da uspostave red i poredak u zemlji. Začutili su i na moje pitanje da li gospodin predsednik Nedić ima dovoljno pristalica u narodu da bi mogao kod Srba da se pojavi autoritativno, odgovoreno mi je da predsednika u Beogradu visoko cene, ali da ga u selu možda vrlo malo poznaju. Na moje pitanje koji podesan čovek ima pristalica u zemlji, da će se možda njegov apel preko radija za mir i poredak, slušati sa oduševljenjem, pomenuto mi je ime Draže Mihailovića. Gospoda su se u tome složila i siguran sam da gospodin Nikolajević nije bio taj koji je prvi izgovorio ime Mihailovića. G. Nikolajević je rekao da on lično poznaje g. Mihailovića, da ga smatra za podesnog i da veruje da će g. Mihailović zajedno sa nemačkom posadom moći da se postara za mir i poredak; on će, ako ja nemam ništa protiv toga, rado da govori sa g. Mihailovićem. Ja sam mu to dozvolio.

Prilikom sledećeg službenog razgovora g. Nikolajević nije bio prisutan i kada sam zapitao gde je, odgovorili su mi da je otputovao u svoj Rudnik. U stvari, g. Nikolajević je pokušao da nađe g. Mihailovića i da razgovara sa njim. O rezultatu razgovora koji je stvarno održan obavestio me je g. Nikolajević sledeće:

1. Mihailović je protiv komunista
2. Mihailović neće preduzimati ništa protiv Nemaca
3. Mihailović prema raspoloženju svojih trupa ne vidi nikakve mogućnosti da radi otvoreno sa Nemcima.*⁸

Očigledno, Gestapo je Nikolajevića uhapsio jer nije bio upućen u Abverove kombinacije.

General Beme, najviši predstavnik okupacione vlasti u Srbiji u to vreme, u početku je bio protiv sporazumevanja sa ustanicima, pa je 8. oktobra čak izdao naređenje u kome, pored ostalog kaže: »Sa ustanicima se ne smeju voditi nikakvi pregovori«, ali je na Matlov predlog dao pristanak za sporazumevanje sa Mihailovićem. Međutim, i pored toga je od strane okupatora bilo prilično natezanja oko sastanka sa Mihailovićem. Razlozi za ovo bili su primljena informacija o sporazumu između Mihailovića i NOP i pojava Nedića, koji je na neposredne veze nemačkih vlasti s Mihailovićem gledao kao na smanjenje svog prestiža. Šef okupacionog Upravnog štaba u Srbiji general dr Harold Turner je podržavao Nedića i isticao da pregovore sa Mihailovićem treba da vodi Nedić.

Turnerov stav najbolje se vidi iz izveštaja koji je uputio 6. novembra 1941. godine opunomoćenom komandantu korpusa u Srbiji:

»U vezi sa mojim dopisom o pukovniku Mihailoviću od 3. 11. 41. br. 4675/41, izveštavam vas o sledećem:

I Centrala Abvera izvestila je 2. 11. 41:

1) Srpski predsednik vlade Nedić ponovo pregovara sa pukovnikom Dražom Mihailovićem preko rtanjskog vojvode. Ovaj je poslednji put bio kod Mihailovića 4. 11, kada mu je dao iznos od 500.000 dinara i preneo časno obećanje generala Nedića da će se angažovati kod nemačkih vlasti da Mihailović ne bude zarobljen ili kažnjen.

2) Dalje pregovore sa Mihailovićem je vodio pukovnik Popović, (Pantić — nap. autora) koji mu je 1. 10. predao 500.000 dinara.

3) Pukovnik Popović je 26. 10. bio poslednji put kod Mihailovića i predao mu je još 2.500.000 dinara. Vratio se 30. 10. 41. sa Mihailovićevom izjavom da je ovaj spreman da se sa Nedićevim jedinicama bori protiv komunista pod uslovom da mu Nedić da obećanje da nemačke snage neće preduzimati akciju protiv Mihailovića.

U sredu 5. 11. 41. najavio mi se veoma rano predsednik vlade Nedić po hitnoj stvari. Pojavio se u 10,15 časova kod mene i izjavio da mora sa mnom hitno razgovarati u vezi sa pukovnikuom Mihailovićem. Pošto sam mu otvoreno izneo tvrdnje centrale Abvera on me je u zvaničnoj formi obavestio o toku svih pregovora koji su preko posrednika vođeni sa pukovnikom Mihailovićem:

a) Otrprike tri dana posle stupanja na dužnost predsednika vlade pojavio se kod njega pukovnik (pogrešno;

treba: major — nap. autora) Aleksandar Mišić sa još dva oficira po nalogu Mihailovića i izjavio da bi ovaj želeo da se sa predsednikom Nedićem bori protiv komunista, te moli naružanje i opremu za 2.000 ljudi, a posebno obući. Nedić je izjavio pukovniku Mišiću da mu ne može nabaviti cipele i predložio upotrebu opanaka. Između ostalog ostavio je Mihailoviću da očisti oblast zapadno od Morave.

Ovde treba naglasiti da je Nedić ove pregovore vodio uz moje odobrenje, pošto je u to vreme postojala nada da bi Nedić raspolagao velikim delom oficira koji se nalaze ne samo u Beogradu nego i u šunama.

10. septembra vratio se Mišić sa izjavom da je Mihailović saglasan sa tim zadatkom posle čega mu je Nedić uputio 200.000 dinara. U međuvremenu je ustanovljeno da se Mihailovićevi odredi pod komandom pukovnika Misite kod Loznice i kapetana Račića kod Bogatića bore zajedno sa komunistima. Zatim je poznato da je on 28. septembra zaključio sa komunistima pismeni sporazum o zajedničkom cilju, naime isterivanju nemačkih oružanih snaga iz Srbije, odnosno sa Balkana. Pismeni dokazi o saradnji pronađeni su u Kraljevu, Rudniku i Gornjem Milanovcu. Kada je tamo žena jednog višeg činovnika tražila od Mihailovića objavu za Beograd morala je prethodno da dobije takvu legitimaciju od komunističkog funkcionera a zatim da je overi Mihailović.

General-pukovnik Nedić je zvanično izjavio da izuzev slučaja Mišić nije više nikada posredno ili neposredno pregovarao sa Mihailovićem niti mu slao novac. Pukovnika Popovića upšte ne poznaje.

b) U sredu 29. 10. 41. pojavio se kod Nedića pukovnik Pantić koji je boravio u Beogradu i po nalogu Mihailovića ponovio predlog o zajedničkoj borbi protiv komunista. Rekao mu je da Mihailović zahteva od Nedića 5.000 pušaka, 500 puškomitraljeza i 100 mitraljeza. Kada je Nedić bez okolišanja odbio taj zahtev kao glup i preteran, Pantić je upozorio Nedića da će se istog dana voditi pregovori preko posrednika sa opunomoćenikom komandanta korpusa i da je Mihailoviću za pregovore obećana pratnja do Beograda.

U četvrtak 30. 10. 41. Nedić mi je to odmah saopštio. Pošto sam se prilikom ručka kod komandanta Srbije 30. 10. raspitivao kod gospodina generala izneo sam još jedanput svoje mišljenje o predmetu Mihailović pismeno 3. 11. 41. pošto sam ispitao razne okolnosti u vezi s tim.

U utorak 4. novembra kod Nedića se ponovo pojavio pukovnik Pantić i saopštio mu da će pukovnik Mihailović, u četvrtak, 30. novembra, stići u Slovac kod Lazarevca, a odatle će krenuti noću vozom za Beograd radi razgovora sa opunomoćenim k-tom korpusa. Pantić je ovoga puta zahtevao od Nedića 50 oficira za osiguranje Mihailovića, kao

u oružje i municiju, a zatim mu je poverljivo saopštio da je njegov — Nedićev — govor u nedelju, 2. 11. 41. ostavio veliki uticaj na oficire koji se nalaze kod Mihailovića. Mihailović se oseća kao da su ga opkolile nemačke jedinice kod Čačka, u Valjevu, Kragujevcu i Krupnju.

Nedić je ponovo odbio pregovore sa Mihailovićem, ali me je zamolio da mu objasnim kakvu igru Nemci igraju sa Mihailovićem. Uveravao sam general-pukovnika Nedića da može biti siguran da opunomoćeni k-t korpusa neće preduzimati nikakve akcije koje bi povredile ličnost ili politiku predsednika vlade Nedića.

Na njegovo pitanje da li treba i može lično referisati opunomoćenom k-tu korpusa, odgovorio sam potvrdno. Njegovo mišljenje o Mihailovićevoj situaciji je sledeće: Mihailović se nalazi neposredno pred uništenjem, pitanje je samo vremena. Sam Mihailović oseća da sve slabi i želi da dobije u vremenu da bi se spasao, naročito preko zime. On je potpuno nepouzdana ličnost i zato Nedić smatra da nema svrhe pregovarati.

II U pogledu moga mišljenja o pitanju Mihailović pozvao bih se, što se tiče gospodina generala, na moj izveštaj koji sam podneo 3. 11.

Ako bi se došlo do sastanka između Mihailovića i opunomoćenika gospodina generala radi uzimanja izjave, kao što sam već izneo I-c, potpukovniku Kogardu, moraju se imati u vidu sledeće pretpostavke:

1) U slučaju da pregovori propadnu, mora se odmah dati prilika Nediću da istupi pred javnost sa objašnjenjem da je izdajnik Mihailović zbog svoje slabosti pokušao da paktira sa nemačkim oružanim snagama i da je naišao na odlučno odbijanje.

2) U slučaju da Mihailović izjavi da će položiti oružje i ako se njemu i njegovim pristalicama obeća da neće biti kažnjeni mora se pri tom obezbediti da to ne utiče na već započetu akciju čišćenja koja mora dovesti do konačnog oslobođenja područja Srbije. Pravi rukovodioci zavere moraju biti uništeni. Izjava o nekažnjavanju Mihailovićevih pristalica ne sme se odnositi i na komunističku stranu.

Na kraju još jedanput dajem sažeto moje mišljenje:

Bivši generalštabni pukovnik Draža Mihailović je odmetnik i on je lice van zakona. Njega i njegove pristalice treba tući i uništavati gde god ih se nađe. Takođe treba odbiti i pregovore koji se vode u formi uzimanja izjave.⁹

Turnerov stav ujedno je bio i stav SS i Gestapoa. Njegov izveštaj je znatno uticao da se u štabu nemačkog

komandanta Srbije i u štabu generala Bemea prvobitan plan za pregovore sa Mihailovićem iz osnova izmeni. O ovim izmenama Mihailović nije bio obavešten: o njima će saznati tek pet dana kasnije, kada najzad sedne za isti sto sa Nemcima.

U toku sastanka predstavniku okupatorske komande i Mihailovića vođen je zapisnik u kome piše:

»Z a p i s n i k

sa sastanka sa srpskim generalštabnim pukovnikom Dražom Mihailovićem 11. novembra 1941.

Sastanak je održan u gostionici preko puta stanice Divci, a počeo je u 19,15 i završio se u 20,35 časova.

Prisutni su sa nemačke strane:

Potpukovnik Kogard
Vojni upravni savetnik dr Kisel
Kapetan Matl
SS Obersturmfirer Vinike
Standartenfirer Matern

Prisutni sa srpske strane:

Pukovnik Draža Mihailović
Major Aleksandar Mišić, obojica u uniformi
Pukovnik Pantić
Kapetan Mitrović, obojica u civilu

Skraćenice u tekstu:

p. pukovnik Kogard = K
pukovnik Draža Mihailović = DM
major Aleks. Mišić = AM
pukovnik Pantić = P

Potpukovnik Kogard pročitao je sledeću izjavu:

'Gospodine pukovniče! Od strane Glavne komande u Srbiji imam nalog da izjavim:

Pre dve nedelje poručili ste nam preko Vaših poverenika u Beogradu da je Vaša namera 'da nećete više dozvoliti da se srpska krv beskorisno proliva i srpska imovina dalje uništava'. Istovremeno ste ponudili da se zajedno sa nemačkim Vermahtom i organima Nedićeve vlade borite protiv komunizma. Ponuda je od strane Glavne komande odbijena, jer:

- 1) Nemački Vermaht će sam u najkraćem vremenu okončati sa komunizmom i
- 2) glavni komandant ne može imati poverenja prema Vama kao savezniku.

Nedićeva vlada, polazeći od pravilnog sagledavanja stanja u Srbiji, od početka se stavila u borbu protiv komunizma. General Nedić je težio da za ovu borbu pridobije sve raspoložive borce u srpskom području, ali mu to, uprkos mnogim nastojanjima, kod Vas, gospodine pukovniče, nije pošlo za rukom. Vi ste se stavili na stranu onih koji žele da Nemce proteraju iz zemlje i koji su već krajem septembra sklopili sa komunistima čvrst borbeni savez. Borbu ste vodili sa onim oficirima, podoficirima i vojnicima koji su se svojevremeno sakrili u šumama i zaseocima i koji nisu na odgovarajući način odvedeni u ropstvo od strane nemačkog Vermahta.

O Vašim borbenim metodama mora se, na žalost, istaći da se Vaši ljudi često služe lukavstvima i da bi ostvarili uspehe protiv mirnih nemačkih trupa. Pri tom ukazujem na zarobljavanje nemačkih vojnika kod Krupnja, Loznice i Gornjeg Milanovca. Vaši četnici naneli su na taj način štetu nemačkom Vermahtu, primenjujući sredstva koja nisu u upotrebi regularnih trupa.

I ako se Vi sada, posle svega navedenog, proglašavate saveznicima nemačkog Vermahta, onda se to ne može smatrati kao stvarno uverenje.

Nemački Vermaht je počeo sa uništavanjem svih 'ustanika' i u tome postigao dobre uspehe. Vama je, takođe, poznato da su u pokretu prvoklasne frontovske divizije i tenkovski odredi. Vaš položaj, gospodine pukovniče, pogoršava se iz dana u dan, dok se naš položaj stalno poboljšava. Kao generalštabni oficir, Vi svakako ocenjujete ispravno položaj i znate da će se zima i nastavak nemačkih operacija rđavo završiti po Vaše borbene grupe.

Nemački Vermaht ne može da se optereti takvim saveznicima koji mu se privremeno priključuju iz razloga oportuniteta. Sem toga, stav Vaših vođa i boraca ne može se tako brzo promeniti kao što je to potrebno.

Da je Vaša ponuda došla iz stvarnog uverenja, gospodine pukovniče, to bi se moralo osetiti u vođenju borbi u poslednje vreme. Ali, to nije bio slučaj, jer Vi ste dopustili da Kraljevo bude 1. novembra napadnuto tenkovima, iako ste 28. oktobra uputili ponudu nemačkom Vermahtu.

Vi ste, gospodine pukovniče, imali više prilika da se priključite elementima reda u interesu srpskog naroda, pa ipak ih niste iskoristili. Kosta Pećanac je pravovremeno krenuo ispravnim putem.

U odnosu na Vašu nameru da poštediti srpsku krv i imovinu ovlašćen sam da Vam označim jedini put, a to je:

'obustavljanje borbe i безусловna predaja'.

U to spada: predaja svog oružja, kao i celokupne municije i opreme; oslobađanje nemačkih zarobljenika koji

su uhvaćeni od strane Vaših grupa ili se nalaze na Vašem području. Poznato Vam je, gospodine pukovniče, da nastavljanje borbi na Vas stavlja krivicu za dalje prolivanje krvi. To utoliko više što za svakog mrtvog Nemca stotinu, a za svakog ranjenog Nemca 50 Srba odgovara svojim životom. Vaši ljudi takođe znaju da nemački Vermaht mora da primenjuje mere odmazde u prvoj liniji na porodicama boraca koji se nalaze u šumama.

Vama, gospodine pukovniče, neće biti lako da donesete odluku o kapitulaciji. Glavna komanda u Srbiji ne vidi ni posle zrelog razmišljanja nikakav drugi izlaz iz situacije. Ne bi ni sa nemačkog ni sa srpskog stanovišta bilo održivo da Vaše borbene grupe u pogodnom trenutku ponovo počnu sa ilegalnom borbom. A to je izgleda i namera Vaših pretpostavljenih, onih koji vuku konce iz Londona.

Ukoliko Vi, gospodine pukovniče, ne prihvatite uslove koje sam naveo, borba protiv Vaših četnika nastaviće se u istoj formi kao što je protiv komunističkih bandi već počela. Možete biti uvereni da će Srbija po drugi put, ali ovoga puta od Vaše strane, biti nepotrebno gurnuta u nesreću, da će u njoj posle najnovije ofanzive nemačkog Vermahta u najkraće vreme biti zavedeni mir, red i rad.'

Pukovnik Draža Mihailović je odgovorio: (Priloženo stenogramu):

'Nisam predstavnik ni Londona ni bilo koje druge zemlje. Ne interesuju me zato ni Vaše dosadašnje ni Vaše buduće namere. Ali, u Srbiji su u toku mere na osnovu kojih se neće proliвати krv onih koji su krivi. Komunisti će i dalje izazivati prepade da bi ubijali nevine. Nedić se nije mogao probiti, jer se nije moglo delovati na otvoreni način. Srpski narod voli slobodu, bez obzira na to što je slobodu izgubio, on se nada da će je ponovo steći. Nedićeva vlada je potpuno otvoreno istupila i stavila se na stranu okupatora, i to je bila njena greška. Nije moja namera da ratujem protiv okupatora, jer kao generalštabni oficir poznajem snage obeju snaga. Nisam komunist, niti radim za njih. Ali, ja sam pokušao da ublažim i sprečim njihov teror. Sami Nemci su predali Užice, a time je počela trka između mene i komunista. Pošto su Nemci povukli svoj slabi garnizon, komunisti su napali Gornji Milanovac, pa sam stoga i ja morao to da učinim. Oni su krenuli na Čačak, pa sam morao i ja. Pošli su na Kraljevo, morao sam i ja.

Napad na Krupanj nije moje delo, već je to delo otpadnika poručnika Martinovića. Ali, moji ljudi su krenuli na Loznicu zato da je komunisti ne zauzmu. Napad na Šabac je

delo neposlušnih elemenata. Tamo sam naredio povlačenje, jer je besmisleno napadati Šabac, ako se ne može zauzeti leva obala. Nikad nisam sklapao ozbiljne sporazume sa komunistima, jer oni se ne brinu za narod. Njih vođe stranci, oni koji nisu Srbi: Bugarin Janković, Jevrejtin Lindemajer, Mađar Borota, dva muslimana čija mi imena nisu poznata, pripadnik ustaša major Boganić. (Imena i podaci su netačni sem imena Borote, ali on nije bio Mađar — nap. autora). To je sve što znam o komunističkom vođstvu. Oni hoće da pogine što više Srba kako bi docnije imali uspeha. Moja jedina namera je da sprečim teror koji je isto toliko užasan kao i nemački. Narod je trenutno izložen dvema terorističkim akcijama, a nevin je! Teroristički akti komunista se sprovode izazivanjem incidenata, kako bi bili streljani oni koje su Nemci pohapsili.

Kao vojnik ne stidim se što sam nacionalista. U tom svojstvu želim jedino da služim narodu. Pri tom nisam se stavio na stranu onih koji žele da isteraju Nemce. Ali neću da dozvolim, uzimajući u obzir slabe nemačke snage koje su u zemlji, da Srbija postane komunistička. Vodila se borba sa pojedinim oficirima i podoficirima, ali to je ipak bio samo manji broj. Naša dužnost je, kao vojnika da se ne predamo do god možemo izdržati. S toga nam se ne može prebaciti zašto se ne predajemo. Nikad nisam pomišljao na to da se u vezi s tim služim lukavstvima.

Zahtevam da mi se omogući da nastavim borbu protiv komunizma koja je počela 31. oktobra. Mi znamo kako se vodi borba u šumi, naročito protiv elemenata koji žele da se sakriju.

Neophodno je imati municiju! Računajući s tim došao sam ovamo.

Komunizam u zemlji predstavlja opasnost za srpski narod i za nemački Vermaht koji ima drugi zadatak nego da ga ovde suzbija.

Nadao sam se da ću još ove noći dobiti jednu ograničenu količinu municije i mislio sam da će na prvom mestu ovo pitanje biti razmatrano!

Nije mi poznato da su se moji četnici služili nedovoljenim sredstvima. Borba protiv okupatora bila je nužno zlo kako narodne mase ne bi prešle na stranu komunista. Meni je kao vojniku situacija više nego jasna. Nikad se ne bi upuštao u prepade da nije došlo do komunističkih prepada i da Nemci nisu predavali gradove i sela. Komunisti raspolažu jednom fabrikom municije u Užicu i poseduju skladište municije. Molim da mi se još noćas u interesu srpskog naroda, kao i u nemačkom interesu, ako je moguće, isporuči municija.

U tom slučaju ne bi došlo više ni do kakvih prepada na nemačke trupe. U suprotnom slučaju, to jest, ako se municija ne isporuči, komunisti bi ponovo zavladao područjem i uspostavili vezu sa Crnom Gorom i Sandžakom. Oni nasilno mobilisu ljude, uz primenu terora i sa pištoljem u ruci teraju ih u napad. U redovima komunista nema naročito mnogo ubeđenih ideologa. U selima broj njihovih pristalica iznosi jedva 1%, u gradovima nešto više. Moja potajna zamisao bila je da srpski narod, koji je prožet nacionalnom sveću, zaštitim od komunizma. S toga sam morao da pokušam da budem toliko snažan da mogu da zaštitim nacionalne elemente i da time izbegnem nepotrebne žrtve na svim stranama. Za napad od 1. novembra kod Kraljeva nisam ja odgovoran, jer sam upravo naredio da se moje trupe povuku i da se sakupe radi borbe protiv komunizma. Ali, oko Kraljeva ima još danas grupa partizana.

Sa Kostom Pećancem nisam se mogao složiti, jer je bio sklopljen jedan otvoreni sporazum koji narod ne bi mogao da prihvati. Kosta Pećanac je izgubio svaki ugled u narodu. Da sam sledio njegov primer, ostao bih takođe bez ugleda i uticaja. Ne znam da li ćete Vi kao stranac razumeti moju izjavu, ali pomislite može li čovek da stupi otvoreno na stranu okupatora, a želi otvoreno da se bori protiv onih koji su preuzeli primamljivo ime 'boraca za slobodu'. Kosta Pećanac je dobio oznaku izdajnika. Može se samo potajno delovati na nacionalnoj osnovi da se nacionalna stvar ne bi kompromitovala.

Pretpostavljam da bi se posle ove izjave meni moglo ukazati više poverenja kad je reč o mojoj ispravnosti i mojim namerama, kao i da mi se mogla pružiti pomoć. Molim da se položaj shvati onako kako je to korisno za obe strane.

Molim još jednom da mi se još noćas isporuči određena količina municije!

Samo po sebi je razumljivo da sve ovo sa obe strane treba da se zadrži u najvećoj tajnosti. Molio bih, ako je moguće, da mi se još noćas da odgovor u vezi sa pomoći municijom. Sve moje snage su okupljene za borbu protiv komunizma.

K: Prava okupatora su tačno utvrđena u međunarodnom pravu. Na osnovu toga, Vaša je borba, pukovniče Mihailoviću, ilegalna. Uostalom, Vi ste imali mnoge prilike za saradnju. Nemački Vermaht nije počeo sa prolivanjem krvi. To je samo po sebi proizišlo iz ilegalnog vođenja borbi. Pri tom, mi smo imali dva neprijatelja: pukovnika Mihailovića i komunizam. Njihov teror izazvao je mere odmazde. Kao primer zloupotrebe poverenja navodim prepad u Gornjem Milanvcu. Tamo su nemački vojnici, pod izgovorom da su ugroženi od komunista, bili obmanuti i zarobljeni.

DM: Ovaj slučaj mi nije poznat, po mom narodu nije ispaljen ni jedan metak.

K: Od glavnokomandujućeg u Srbiji ja nemam nikakav drugi nalog sem da pukovnika Mihailovića pitam da li on bezuslovno kapitulira ili ne.

DM: Ne vidim nikakvog razloga što mi je upućen poziv za ovaj susret ako se htelo da mi se ovo saopšti. To mi se moglo poručiti i preko posrednika.

K: Morao bih odmah da dobijem odgovor.

DM: Iako sam vođa, ipak nisam sam. Ne mogu ovu odluku da donesem, a da ne čujem mišljenje svojih podčinjenih vođa.

K: Kada mogu da računam sa odgovorom?

DM: Moji drugovi su u borbi protiv komunista na vrlo širokom frontu, a ova borba je teška i skopčana sa mnogim gubicima. Odgovor za kratko vreme mogu onda da dam kada ga dobijem sa fronta.

K: Ako odgovor ne ispadne pozitivan, borba protiv vas biće nastavljena.

DM: Nećemo se boriti protiv Nemaca, pa ni onda ako nam ova borba bude nametnuta.

K: Ja sam u Čačku i sam doživeo jednu takvu borbu.

AM: Mi smo jedino hteli da držimo okupljene naše snage, jer smo se bojali da će se jednog dana nemačke trupe otud evakuisati. Tada bismo svi mi dospeli pod krvavi nož komunista.

DM: Znam da su doline Morave i Dunava važne za Nemce, zbog toga sam pretpostavio da predstoji sa njihove strane napuštanje pojedinih gradova i sela zapadne Srbije i da je ovo područje za nemački Vermaht bez interesa. Stoga nisam mogao dopustiti da komunisti ovladaju ovim područjem, utoliko pre što je u Srbiji sasvim malo ideološki prvrženih komunista.

K: Moja izjava je okončana. Kada želite, gospodine pukovniče, da budete vraćeni na dogovoreno mesto?

DM: Odmah.

AM: Izjava pukovnika Draže Mihailovića, sa kojom se u potpunosti slažem, dolazi iz najplemenitijeg srpskog srca. Molio bih da se svakoj njegovoj reči pokloni poverenje. Mi vam nećemo biti neverni. Ono što ste vi izrazili odgovara srcu svakog starog ratnika. Molim Vas da to isporučite gospodinu generalu.

K: Nije u vojničkoj prirodi da se nepotrebno proliva krv, mi udaramo samo protiv rdavih elemenata.

AM: Da li se zna nešto o borbi koju mi trenutno vodimo protiv komunista?¹⁰ (Ovaj dokument je prevod sa nemačkog, a original je dalje potpuno nečitak — nap. autora).

A evo i Mihailovićeve verzije o sastanku sa predstavnicima okupatorske komande u Divcima, date u toku istražnog postupka 21. maja 1946. godine. Ona se znatno razlikuje u pogledu mnogih pojedinosti od nemačkog zapisnika:

Islednik: Da li ste poznavali pukovnika Branislava Pantića?

Draža: Jesam. Branislava poznajem još iz Akademije, a 1941. godine radio je za mene u Beogradu kao moj obaveštajni organ.

Islednik: Je li Pantić ostao celo vreme u Beogradu kao vaš obaveštajni organ?

Draža: U leto 1941. godine, datuma se ne sećam, izdao sam naređenje Pantiću da ide u Homolje i tamo primi komandu nad mojim jedinicama. Pantić je otišao na Homolje no komandu nije primio, već se odmah posle toga vratio za Beograd.

Islednik: Zašto se Pantić vratio sa Homolja u Beograd, ne izvršavajući na taj način vaše naređenje da u Homolju primi komandu nad tamošnjim jedinicama?

Draža: Nisam ga mogao sprečiti.

Islednik: Jeste li ga za neizvršenje naređenja uzeli na odgovornost?

Draža: Nisam. Bilo je to neugodno, jer je Pantić četiri godine stariji od mene, a uz to ja sam ipak verovao da će on na kraju otići za Homolje.

Islednik: Šta je Pantić radio u Beogradu posle povratka sa Homolja?

Draža: Uglavnom obaveštajnu službu.

Islednik: Da li je Pantić kao vaš obaveštajni organ imao kakve veze sa Nemcima?

Draža: Nije. Mogu samo da napomenem to da se Pantić zajedno s kapetanom Nenadom Mitrovićem, vraćajući se s Ravne gore, u vozu od Valjeva do Ravne gore, upoznao sa profesorom slavistike na Univerzitetu u Gracu, koji je radio u Gestapou. Izvesno vreme posle poznanstva s Matlom, posredstvom Pantića i Mitrovića došlo je do sastanka između mene i Nemaca u Divcima.

Islednik: Objasnite, gospodine generale, kakva je bila uloga, odnosno posredništvo Pantica i Mitrovića u vašem sastanku s Nemcima?

Draž: Matl je odmah rekao Pantiću i Nenadu Mitroviću da ja na svaki način treba da se sastanem sa predstavnicima nemačke komande u Srbiji i da je to vrlo važno. Posle ovoga, Mitrović i Pantić došli su kod mene odmah na Ravnu goru i obavestili me da Nemci žele sastanak sa mnom, ukazujući da do toga sastanka treba da dođe između mene i Nemaca, s obzirom na situaciju u zapadnoj Srbiji. Ja sam bio protivan tom sastanku, tako da su me oni morali ubeđivati, a naročito Vasić i pukovnik Brana Pantić. Tako sam, najzad, pristao na taj sastanak.

Islednik: Da li ste vi nekog obavestavali o tom da ćete se sastati s Nemcima?

Draž: Odmah posle donošenja odluke da se sastanem s Nemcima obavestio sam našu vladu u Londonu preko Britanske službe, tražeći dozvolu za taj sastanak, ali odgovor nisam nikada dobio.

Islednik: Kada ste se, gde i s kim od Nemaca sastali?

Draž: S Nemcima sam se sastao u drugoj polovini novembra 1941. godine, datuma se tačno ne sećam, u kafani u selu Divci. Od Nemaca su prisustvovali načelnik štaba glavnokomandujućeg čijeg se imena ne sećam, tumač je bio folksdojčer doktor medicine, koji je radio, kako sam kasnije saznao, u Gestapou kod Branta — odeljenje Draže Mihailovića. Pored njih dvojice bilo je još ukupno desetak Nemaca, svi u nemačkim oficirskim uniformama. Činove im ne raspoznajem. Bio je i Matl.

Islednik: Ko je, gospodine generale, tom sastanku prisustvovao sa vaše strane?

Draž: Ja, Draža Mihailović, pukovnik Pantić, kapetan Nenad Mitrović i major Aca Mišić.

Islednik: Ko je ugovorio mesto sastanka?

Draž: Sve je to uredio pukovnik Pantić.

Islednik: Opišite, gospodine generale, vaš dolazak na taj sastanak i prihvatanje od strane Nemaca.

Draž: Pošao sam sa svojom pratnjom iz Struganika preko Mionice zajedno sa Aleksandrom Mišićem. Zaustavili smo našu pratnju pre nego što smo stigli na Kolubaru i kazali im da čekaju dok se mi ne vratimo. Ja i Aleksandar Mišić otišli smo na most gde su nas dočekali Brana Pantić, Nenad Mitrović i profesor Matl. Prešli smo preko porušenog mosta na drugu stranu i tu smo seli u automobil, koji nas je odveo u kafanu u Divcima. Pred kafanom bilo je mnogo nemač-

kih vojnika. Bila je potpuna noć. Uvedeni smo u kafanu u Divecima i odmah smo posedali za dugački sto. Ja prema načelniku štaba komandujućeg Srbije, Aca Mišić levo od mene, Brana Pantić levo od Ace, Mišić desno od mene i Nenad Mitrović. Nemaca je bilo oko dvadesetak koji su sedeli za istim stolom.

Nemci su izvršili obezbeđenje od mosta do kafane potpuno i to bornim kolima i motociklima. To me je iznenadilo.

Islednik: Molim vas, gospodine generale, iznesite kako se vodio razgovor između vas i nemačkih predstavnika i do kakvog je sporazuma došlo?

Draž: Cim smo seli za sto, uzeo je reč načelnik štaba glavnokomandujućeg Srbije i on je kazao da smo mi pobunjenici — rebel, koji po međunarodnom pravu nemaju nikakve zaštite i da bezuslovno imamo da se predamo sa celokupnim ljudstvom i oružjem. Prevodio je onaj folksdojčer, doktor medicine.

Pošto je načelnik štaba glavnokomandujućeg Srbije završio, ja sam uzeo reč i kazao: čudim se da sam zbog ovog pozvan. Ovo mi je moglo biti poručeno i drugim putem.

Načelnik glavnokomandujućeg rekao mi je da je glavnokomandujući Srbije hteo da mi ovo sve lično saopšti. Kazao sam mu: vi ste vojnici, šta biste rekli da vam otadžbina propadne kao što je slučaj sa mojom otadžbinom. Na ovo načelnik glavnokomandujućeg Srbije rekao mi je da je kapitulacija Jugoslavije potpisana, na šta sam mu ja rekao da se nisam predao.

Posle ovakvog mog energičnog istupa načelnik glavnokomandujućeg Srbije obratio mi se sa glasom blažim i pitao: gospodine pukovniče, odredite dan kada ćete da izvršite predaju. Odgovorio sam mu da o tome moram da razgovaram sa svojim komandantima. Ovim je naš razgovor bio završen. Načelnik me je upitao: kada ćete ići i želite li čime da vas uslužim. Odgovorio sam: ići ćemo odmah, a možemo uzeti samo vode. Posle toga smo izašli. Matl nas je otrpao do mosta i pitao nas: da li nam treba pratnja radi obezbeđenja, što sam ja odbio pošto smo imali svoje ljude u blizini.

Islednik: Koliko je trajao sastanak između vas i Nemaca?

Draž: Tri četvrt do jednog sata.

Islednik: U koje je to doba bilo?

Draž: Ja mislim oko 9 časova.

Islednik: U čijoj ste kafani i u kojoj prostoriji održali sastanak sa Nemcima?

Draža: U Divcima nisam nikada bio. Ime vlasnika ne znam. Sastanak smo održali u samoj prostoriji kafane.

Islednik: Da li je neko bio prisutan od gostiju i meštana u kafani?

Draža: Nije niko. Vodu su nam doneli Nemci.

Islednik: Koliko su vas otpratili Nemci sa Matlom od kafane do mosta na Kolubari posle završenog sastanka?

Draža: Od kafane do mosta na Kolubari Nemci su nas pratili sa dva automobila. U prvom automobilu bili su Matl, koji je sedeo do šofera, Aca Mišić i ja na zadnjem sedištu. U drugom automobilu nalazili su se Pantić, Mitrović i verovatno još neko od Nemaca.

Ceo put bio je posednut motorizacijom, a na samom mostu nalazila su se jedna borna kola. Zapravo, ta borna kola nalazila su se pred samim mostom, pošto je most bio porušen.

Islednik: Koliko je daleko most na Kolubari od kafane u kojoj ste održali sastanak?

Draža: Bila je noć. Išli smo automobilima i meni je prošlo vrlo brzo. Ne osporavam da je ta razdaljina iznosila dva kilometra.

Islednik: Da li su u vreme vašeg sastanka sa Nemcima partizanske snage počele da napuštaju Srbiju?

Draža: Ne znam, ali Nemci su kretali iz Valjeva ka Užicu i potiskivali partizanske snage. Ono što znam sigurno, to je da je ovaj sastanak između mene i Nemaca bio posle izbijanja neprijateljstva između mene i partizana.

Islednik: Da li ste izvestili vladu u Londonu da ste se sastali s Nemcima?

Draža: Ne sećam se sigurno. Kod vas su depeše. Verovatno da sam obavestio vladu. Kažem verovatno otuda što sam čuo kasnije da je povodom sastanka između mene i Nemaca u Londonu prikazivan jedan film o sastanku s Nemcima, odnosno koji pokazuje taj sastanak.

Islednik: Pa zar je sniman taj vaš susret s Nemcima?

Draža: Ne, Bože sačuvaj. Niste me razumeli. Englezi su hteli da prikažu moju snagu pa su improvizovali film na taj način što su prikazali stvar kao da Nemci dolaze kod mene na sastanak, vode ih vezanih očiju i tako dalje. Čisto engleska propaganda. O ovome su mi pričali naši padobranci koji su dolazili iz Kaira.

Islednik: Recite mi, gospodine generale, je li u vreme sastanka između Vas i Nemaca bila pristigla u vaš štab engleska vojna misija?

Draža: Jeste. Zapravo, zvanična engleska vojna misija sa Bejljijem na čelu došla je kod mene koncem decembra 1942.

godine, ali kod mene se, u vreme kada sam se sastao s Nemcima, nalazio major Hadson, zvaní »Marko« koji je bio oficir za vezu sa Komandom Srednjeg istoka.

Islednik: Gde se nalazio Hadson kada ste vi krenuli s Ravne gore na sastanak s Nemcima?

Draž: Bio je na Ravnoj gori.

Islednik: Znači da je Hadson znao da vi odlazite na sastanak s Nemcima?

Draž: Nije znao, niti sam ga o tome obavestavao.

Islednik: Gospodine generale, recite mi koliko su dana posle susreta u vozu sa Matlom Pantić i Mitrović došli kod vas i kazali da vas Nemci pozivaju na sastanak?

Draž: To ne znam.

Islednik: Možete li se setiti, gospodine generale, pošto ste doneli odluku i rekli Pantiću i Mitroviću da ćete se sastati s Nemcima, sa Matlom, posle koliko vremena je došlo do toga sastanka u Divcima?

Draž: Ne znam tačno, ali mislim da je proteklo nekoliko dana, pošto su se Pantić i Mitrović ponovo vratili u Beograd. Jednog dana su došli u Struganik i kazali da je tog večera sastanak, i ja sam s njima pošao.

Islednik: Kakva je veza u to vreme bila između vas i vlade u Londonu?

Draž: Bila je radio-veza preko britanske radio-sluzbe, a s mojom stanicom na Ravnoj gori. Ta je veza bila vrlo spora.

Islednik: Vi, ranije, gospodine generale, izjaviste da ste obavestili vladu u Londonu o sastanku sa Nemcima i da ste tražili od vlade dozvolu za taj sastanak. Molim vas, objasnite mi kako ste mogli otići na sastanak s Nemcima, jer ste ranije rekli da na tu depešu niste dobili odgovor?

Draž: Nateran sam pritiskom Dragiše Vasića i pukovnika Pantića da moram ići na ovaj sastanak.

Islednik: Ja razumem, gospodine generale, da je postojao taj pritisak, a on je mogao postojati do momenta kada ste vi doneli odluku da ćete ići na sastanak, o čemu ste obavestili vladu i od nje tražili dozvolu, pa vas pitam kako ste sada mogli krenuti na sastanak kada niste dobili odgovor od vlade?

Draž: Vremena je imalo da dobijem odgovor od vlade jer je proteklo nekoliko dana od odašiljanja moje depeše, no taj odgovor nije došao i ja sam otišao na sastanak. Nije isključeno da je vlada namerno izbegla da odgovori da ne bi primila odgovornost na sebe ako se sastanem s Nemcima.

Islednik: Vi rekoste da su kod vas Pantić i Mitrović došli u Struganik i obavestili vas da će uveče biti sastanak s

Nemcima i da ste s njima krenuli na taj sastanak, a ranije ste izjavili da ste pošli samo s majorom Mišićem i u Divcima već zatekli Pantića i Mitrovića. Objasnite mi, gospodine generale, ovu protivrečnost?

Draža: Ja i sada ostajem pri tome da su me Pantić i Mitrović sačekali u Divcima, upravo sa Matlom na mostu kod Kolubare, a da sam ja pošao sa pratnjom i Mišićem. Ovo objašnjavam time što su Pantić i Mitrović krenuli iz Struganika ranije.

Islednik: Vi izjaviste da ste sa Nemcima ostali u Divcima tri četvrt do jednog sata, a prikazaste taj razgovor samo u nekoliko reči za koje ne treba više od nekoliko minuta. Objasnite, molim vas šta ste još razgovarali s Nemcima?

Draža: Ja ostajem pri onome što sam izneo i nikakav se drugi razgovor između mene i Nemaca nije vodio.

Islednik: Gospodine generale, vi rekoste da se ovaj sastanak održao u vreme kada su Nemci potiskivali partizanske snage od Valjeva ka Užicu. Zar o tome nije bilo reči na sastanku?

Draža: Na sastanku je kazano da će uništiti nas, to jest četnike i vas, to jest partizane i da nemački Rajh raspolaže sa dovoljno snage.

Islednik: Kako objašnjavate to da u vremenu kada Nemci potiskuju partizane vi odlazite na sastanak s njima?

Draža: Ja smatram da nije nečasno pregovarati s neprijateljem i da se s Nemcima moglo pregovarati.¹¹

Mada se sastanak u Divcima, zbog stava SS-ovaca i Gestapoa završio neuspehom, ipak Abver i njegov pripadnik kapetan Matl nisu odustali od svoga prvobitnog plana. Naprotiv, oni su i dalje uporno nastojali da u borbi protiv NOP što je više moguće angažuju i Mihailovićeve odrede, kasnije brigade i korpuse.

Užička »Borba« je u svom vanrednom izdanju 12. novembra 1941. godine objavila vest pod naslovom »Nedić potvrđuje da je Draža Mihailović primao pare od Nemaca«, u kojoj, pored ostalog, piše:

»Radio-Beograd objavio je sinoć u 9,15 sledeću izjavu Milana Nedića:

'Sinoć je Radio-London doneo vest da su nemačke vlasti pozvale Dražu Mihailovića na pregovore u cilju uspostavljanja mira u Srbiji. Ovo ne odgovara istini. Naprotiv, istina je da je Draža Mihailović slao emisare nemačkim vlastima i nudio saradnju, a nemačke vlasti su odbile svako pregovaranje s njim. Jer, kad sam nekada zvao Kostu Pećanca,

zvao sam i njega, pa se i on primio, kao i Pećanac, saradnje na uništenju destruktivnih i komunističkih elemenata. Za ovaj rad on je primio od srpske vlade i velike sume novca. Ali danas je on za nemačke vlasti kao i za srpsku vladu isto što i svaki komunist, čim radi za Englesku, demokratske zemlje, London i crvenu Moskvu.'

Posle ovog saopštenja svakome je Srbinu jasno ko je Draža Mihailović. Izdajnik Nedić je samo potvrdio to što su postupci Draže Mihailovića jasno pokazivali, što je narod sam uviđao, što su partizani i poštteni rodoljubi iznosili.

Ovo saopštenje potpuno dokazuje da je Draža Mihailović obmanuo srpski narod. Draža Mihailović poziva i silom tera srpske seljake da prilaze u njegove redove, jer su dali zakletvu, a sa svoje strane tu istu zakletvu gazii na najbestidniji način, stavlja se u službu okupatora, prima od njega pare kao Juda, izdaje vladu u Londonu, vrši podlu prevaru prema savezničkoj Engleskoj, jer se stavlja u službu Dankelmana i Hitlera.

Nije hteo da se bori protiv Nemaca, što dokazuju njegova naređenja, koja se nalaze u rukama partizana...

Sada je jasno zašto je Draža Mihailović naredio da se povuku četnici iz opsade Valjeva i Kraljeva, sada je jasno zašto je hteo da izazove bratoubilački rat. Učinio je to da bi se udvorio nemačkim tiranima.

Tako je raskrinkan jedan od najopasnijih izdajnika srpskog naroda, koji je ovih dana pokušavao da prospe nevinu krv srpskih seljaka u bratoubilačkom ratu.*

Ali, neuspeh u pregovorima sa nemačkim okupatorima nije slomio lukavog četničkog vođu: on se, kao da ništa nije bilo, odmah okreće na drugu stranu.

Samo pet dana posle sastanka sa predstavnicima nemačke komande u Divcima, Mihailović je lansirao novu obmanu o tobožnjim akcijama i ciljevima svog pokreta, u proglasu upućenom 16. novembra 1941. godine Srbima, Hrvatima i Slovencima on kaže:

»Odazivajući se vapaju mog napaćenog naroda i mojim nacionalnim i vojničkim dužnostima stupio sam na čelo junačkih i neustrašivih boraca za slobodu, čast i budućnost Jugoslavije.

Naš Vrhovni Zapovednik Nj. V. Kralj Petar II potvrdio me, na predlog slobodne jugoslovenske Vlade u Londonu, za Komandanta celokupne jugoslovenske vojne sile na okupiranoj teritoriji Kraljevine Jugoslavije. Time su svi naoružani pokreti u celoj državi stavljeni pod moju komandu i podređeni starešinama koje ću naimenovati, kako vojni zakoni i disciplinski propisi naređuju.

Prve vojne jedinice već se nalaze u borbi, novi odredi su u formiranju širom naše raskomadane i porobljene Otadžbine.

U Srbiji moje su trupe u uspešnim borbama oslobodile velike predele od nasilničke vlasti koje su bile prinuđene da povuku znatna pojačanja sa Istočnog fronta, gde im junačke ruske armije zadaju smrtonosne udarce. Jugoslavija prema tome nema samo svoga Kralja i Vladu, već i slobodnu državnu teritoriju sa slobodnim građanima. Blagodareći uspesima mojih trupa, mi smo već u mogućnosti da protivniku vraćamo milo za drago za ono što čini nad našim nenaoružanim stanovništvom te da preduzmemo represalije, ako se prema regularnim trupama Kraljevine Jugoslavije ne bi ponašao prema međunarodnim zakonima ratovanja.

U Hrvatskoj Paveličeve izdajice već strepe pred onima koji dižu oružje da operu sramotu sa imena hrvatskoga.

Slovenija, ujedinjena u otporu protiv nasilnika, da osvetli nasilno proterivanje naše braće iz rodne grude i da ponese narodnu trobojku na Soču i Gospu Svetu.

Osloboditi Otadžbinu surovog nasilnika, povratiti čast našim zastavama, poneti ih na krajnje granice gde naš narod biva i ujediniti ga u Velikoj Jugoslaviji, uređenim bratskim sporazumom Srba, Hrvata i Slovenaca na osnovama poštovanja narodnih prava i društvenog poretka, na korist narodnih slojeva. Evo, uzvišenih ciljeva naše nesalomljive borbe.

Protivu protivnika, opremljenog najsavršenijim oružjem, može biti uspešna borba ujedinjenim snagama, organizovana i vođena samo sa jednog mesta. Pojedinačne akcije znače lakomisleno prolevanje dragocene krvi naroda koji već krvavi iz bezbroj rana. Sloga, jedinstvo i disciplina su danas najviša narodna dužnost i preduslov svake pobeđe.

Zato pozivam sve pojedinačne borbene pokrete da se priključe narodnoj vojsci koju ću voditi prema zakletvi, položenoj od nas sviju Kralju i Otadžbini. Neposlušni služe samo neprijatelju i imaće da odgovaraju pred vojnim zakonima, ako bi se zaklonili od narodnog suda.

Oficiri, podoficiri, vojnici i rodoljubi! Odazovite se u ovom istorijskom trenutku kriku Otadžbine i pridružite se redovima narodne vojske koja se diže na ugnjetača.

Svim sredstvima potpomognite našu borbu i spremajte se za dan Vaskrsenja. U ovoj teškoj borbi zajedno smo sa našim velikim saveznicima čije kopnene, pomorske i vazdušne snage podupreće u odlučnom času našu borbu.

Moja će biti briga da takva saradnja bude na vreme organizovana i planski sprovedena. Obraćam se naročitim pouzdanjem našoj omladini da svojim zanosom pruži obnovljenoj jugoslovenskoj vojsci sveže i neumorne snage u borbi

koja se vodi da se mladim pokoljenjima obezbedi velika budućnost.

Tražena cena i žrtve su teške i krvave, ali će uspeh biti istorijskog značaja za vekove: slobodan život, veličina naroda i blagostanje za sve Južne Slovene Ujedinjene pod okriljem zajedničke majke Velike Jugoslavije!

Junaci, napred!

S verom u Boga za Kralja i Otadžbinu.«¹²

Na izmaku jeseni 1941. godine među stanovništvom suočenim sa sve većim terorom okupatora, Draža Mihailović pokušao je ovakvim demagoškim parolama o otporu i slobodi da vrbuje sledbenike tobož za borbu protiv Nemaca — kojima je samo nekoliko dana ranije svesrdno ponudio saradnju!

POKUŠAJ EMIGRANTSKE VLADE DA STAVI NOP POD MIHAILOVIĆEVU KOMANDU

Već prvih dana po uspostavljanju radio-veze sa Londonom, Mihailovićevom povereniku lekaru dr Milošu Sekuliću pošlo je za rukom da se posebnim kanalom, preko turskog konzula u Beogradu, prebaci u Carigrad. On je iz Beograda krenuo 24. septembra 1941. i snabdeven Mihailovićevim instrukcijama i tekstom izrazito velikosrpskog političkog programa Mihailovićeve organizacije, koji je sastavio takozvani Centralni nacionalni komitet, 4. novembra stigao u London. Sekulić je emigrantskoj vladi odmah podneo izveštaj o situaciji u zemlji i o postojanju četničke organizacije Draže Mihailovića.

U tom izveštaju on, pored ostalog, piše:

»Imao sam dugi sastanak sa pukovnikom Dražom Mihailovićem i ponudio sam mu saradnju mojih drugova i moju lično.

Potom smo se tačno o svemu sporazumeli, doneli smo odluku da, pored ostalog, uputimo bar jednog sigurnog čoveka da stupi u vezu sa našom vladom i da joj preda poruke. Sastanak je bio održan u selu Ba kod Kadine Luke.

Moji drugovi i ja bili smo od toga doba u neprekidnoj vezi sa štabom pukovnika Mihailovića.«¹

Sa izveštajem i porukama, kako dalje navodi, Sekulić se prebacio u Carigrad pod sledećim okolnostima:

»Prošao sam od Beograda do Carigrada sa jugoslovenskim pasošem i stranim vizama kao da ne postoje nemačke okupacione vlasti. Na prelazu iz naše zemlje u Bugarsku sa nemačkim vlastima nisam došao uopšte u dodir blagodareći predusretljivosti Bugara koji su mi i olakšali ulazak u svoju zemlju.

28. septembra 1941. u 6 časova ujutru stigao sam u Carigrad. Odmah sam došao u vezu sa doktorom Milošem Tupanjaninom, za koga sam znao da je u Carigradu i još iz zemlje uspostavio sa njim vezu. Javio sam se odmah g. Ljubi Hadži-Đorđeviću, generalnom konzulu. Molio sam g. Hadži-Đorđevića da odmah izvesti g. predsednika Kraljevske Vlade generala Simovića da sam stigao u Carigrad i da smatram da treba sa njim što pre da se sastanem. Pošto sam obavestio dr Tupanjanina o situaciji u zemlji, dr Tupanjanin je uputio predsedniku Kraljevske Vlade dugačak telegram.

Da bih što pre stigao u dodir sa Vama, Gospodine Predsedniče, nisam čekao poziv, zajedno sa doktorom Tupanjaninom krenuo sam u Ankaru.«²

Kao prilog izveštaju, Sekulić je predao emigracionoj vladi i politički program Mihailovićeve organizacije, u kome je, pored ostalog, pisalo i sledeće:

»1) Održavanje neprijateljskog stava prema okupatorima i njihovim pomagačima, ali zasada, do daljeg, ne ulaziti u neposredne borbe... Stoga, uticati da i drugi narodni faktori zauzmu takav stav...

2) Smatrati vladu u emigraciji legalnom vladom dok rat traje i po mogućnosti održavati vezu sa njom.

3) Nastojati da se organizacija proširi na sve zemlje. (Misli se na Hrvatsku, Sloveniju, itd. — nap. autora)...

Pripremati se da bi se u danima sloma mogle izvršiti ove akcije:

b) omeđiti ,de facto' srpske zemlje i učiniti da u njima ostane samo srpski živalj;

v) posebno imati u vidu brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjavanje svežim srpskim elementom;

g) izgraditi plan za čišćenje ili pomeranje seoskog stanovništva sa ciljem homogenosti srpske državne zajednice;

d) u srpskoj jedinici kao naročito težak problem uzeti pitanje muslimana i po mogućnosti rešiti ga u ovoj fazi, i:

d) unapred odrediti koje i kakve jedinice treba da provode izvršenje programskih tačaka pod b, v, g, d...«³

Ovakvom političkom programu Mihailovićeve organizacije izlišan je svaki komentar, naročito ako se ima u vidu da je okupatoru, u cilju porobljavanja naših naroda i narodnosti, bilo osnovno razbiti njegovo jedinstvo i izazvati među nacionalnim grupama što je moguće veću mržnju, kako bi se u međusobnoj borbi same istrebljivale.

Najveće uzbuđenje i razdor među članovima emigrantske vlade izazvao je memorandum vikara episkopa budimljanskog Valerijana, predat u ime Srpske pravoslavne crkve avgusta 1941. zapovedniku nemačkih okupacionih snaga u Srbiji generalu Dankelmanu, koji je Sekulić preneo u London. U memorandumu se govori o ustaškim pokoljima izvršenim nad srpskim življem u Paveličevoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Taj memorandum su mnogi koristili za postizanje sopstvenih političkih ciljeva. A kakvu je reakciju on izazivao među emigrantskim grupama — najbolje se vidi iz pisma koje je Sava Kosanović,⁴ iz Njujorka kablogramom uputio u London 8. januara 1942. ministru Srđanu Budisavljeviću:

»Molim skreni pažnju Predsedniku vlade na moj telegram od 14. novembra. Preko potreban jedinstven duh u propagandi. Danas mi pokazujemo znakove razjedinjenosti i neodlučnosti. U isto vreme dok kralj govori o većnom karakteru jugoslovenske državne misli i o prolaznosti unutrašnjih sukoba, štampa dobiva od londonskog poslanstva Memorandum o masakrima u Paveličevoj Hrvatskoj. Stvara se ponovo nepotrebno uzbuđenje. Neprijatelji dobivaju najtragičniju argumentaciju protiv Jugoslavije. Ne pomaže žrtvama a stvara poteškoće onima koji su ostali na životu. Po mom dubokom uverenju dokumenat je sastavljen u duhu Ljotičeve propagande koja je bila jaka u srpskoj crkvi. Upućen njemačkom generalu služi Hitlerovoj ideji bez milosrđa za žrtve čije je upotrebljavanje za nacističku propagandu najveća blasfemija. Ako je naš određen cilj i ideja Jugoslavija, svaka akcija odgovornih faktora mora služiti toj ideji i mora biti koordinirana za taj cilj. Ko god radi protiv tih principa mora biti pozvan na odgovornost i pasti pod udar Zakona o zaštiti države. Internacionalnom svetu i čovečanstvu mi moramo pružiti dokaze o potrebi srpsko-hrvatsko-slovenačke zajednice u interesu Balkana i Evrope i suzbiti sve argumente protiv toga. Rad izvesnih ljudi, koji zavise od državnog budžeta, najviše pomaže Habzburga i druge neprijatelje. Jugoslovenska vlada mora iščupati iz korena utisak da među njezinim službenicima ima Pete Kolone, koja diskreditira moralni ka-

pital zemlje i događaja 27. marta, a baca strahovitu odgovornost na sve nas. Molim neka Predsednik vlade izda jedan cirkular svima diplomatskim predstavnicima u ovome smislu i ukloni iz službe nekolicinu najodgovornijih što će dati utisak enerγιčne odluke.»³

Cetiri dana posle dolaska Sekulića u London, 8. novembra 1941, Simović je primio i izveštaj otpravnika poslova jugoslovenskog poslanstva u Lisabonu u kome je pisalo:

«Cast mi je dostaviti Vam u prilogu (1), 'Izveštaj o stanju u zemlji na dan 1. oktobra tekuće godine', koji šalje pukovnik g. D. Mihailović preko porodice Bajlioni, koja je ovaj izveštaj dostavila 8. novembra 1941. godine, i (2) podatke o Dražinim odredima.

Podatke za ovaj izveštaj zabeležio je g. Gradimir Bajlioni* prema diktiranju majora g. Žarka Todorovića, ovlašćenog od pukovnika Mihailovića da se stavi u vezu sa porodicom Bajlioni. Pukovnik Mihailović imao je nameru da izveštaje potpiše, ali radi predostrožnosti g. Bajlioni je molio da se ovo ne čini, već je sve što mu je saopšteno zabeležio 'simpatičnim mastilom', koje je izazvao u Kraljevskom poslanstvu, u Lisabonu.

Osim ovog pisanog izveštaja, g. Bajlioni ima i neke u-smene poruke od pukovnika Mihailovića, koje će, kao i izveštana svoja lična zapažanja, dostaviti Vam preko mene, prvom idućom prilikom, kada bude sredio materijal.

Porodica Bajlioni ponovo moli da se preko radija u Londonu objavi na našem jeziku, u obe večernje emisije, sledeći tekst: 'Jugosloveni, pozdravlja vas cela jugoslovenska kolonija u Londonu.' To je ugovoreni tekst sa pukovnikom Mihailovićem, što znači da je sve poslato stiglo u Lisabon.

Ovih nekoliko reči ne dostavljamo Vam službeno, pod brojem, iz razloga da ne bih ostavljao traga u arhivi.

Bio bih Vam zahvalan, Gospodine Predsedniče, ako bi izvoleli narediti da telegrafski budem obavešten o prijemu predloženog 'Izveštaja o stanju u zemlji'.

U priloženom izveštaju »Situacija 1. oktobra 1941. godine« kaže se, između ostalog, sledeće:

»2) Ostaci jugoslovenske vojske (simbolične snage 'Četnički odredi redovne vojske') u planini pod komandom generalštabnog pukovnika D. Mihailovića, koji nastojava da pripremi ustanak za trenutak nemačke propasti. U zemlji oko 1.500 oficira i isto toliko podoficira, od toga 1/3 zasada upo-

trebljiva. Oružja nedovoljno. Držanje mirno. Pomahu samonikli ustanak u Bosni, koji je rudimentarno organizovan. Snaga: oko 500 vojnika pod oružjem u Bosni.

3) Komunistički odredi (po celoj unutrašnjosti) vode otvorenu oružanu akciju i sabotažu protiv Nemaca, pod parolom borbe za oslobođenje. Nikakav uticaj ne pomaže. Žele da održe zemlju u neredima i koriste situaciju da podvrgnu narod svojoj volji. Aktivni su i borbeni, ali bez jedinstvenog vođstva i sistema rada. Uglavnom razvijaju dejstvo u zapadnoj Srbiji kojom praktično gospodare. Ukupna snaga 3.000 ljudi.

Akcija ovog dela jugoslovenskih oficira ostalih u Srbiji, koji su nastavili da vrše svoju dužnost okupljeni oko pukovnika Mihailovića, prebacuju se sada i na ostale jugoslovenske krajeve. Organizacije se proširuju na Vojvodinu, Slavoniju, Hrvatsku, Sloveniju, Dalmaciju i Crnu Goru. Učestvuju i jugoslovenski oficiri — Slovenci (u Srbiji i Slovenačkoj) i Hrvati (u Srbiji). Sa oficirima Nezavisne Države Hrvatske kao i sa verolomnicima ne saraduje se direktno. Akcija je isključivo nacionalna, bez političke boje, na jugoslovenskoj osnovi. Cilj akcije jeste da se, u danom trenutku, protera neprijatelj iz zemlje, održi red i obezbede državne granice (po mogućstvu krajevi na koje imamo pretenzije) a vlast preda Kralju, čim u zemlju stigne. Radi se i na saradnji sa Bugarima.

Prema takvom stanju u zemlji, pukovnik Mihailović moli Vrhovnu komandu:

- 1) Da pomogne materijalno njegov rad;
- 2) Da se pomogne moralno.

Najpreče materijalne potrebe su materijalne veze sa Vrhovnom komandom, novac i oružje. Za uspostavljanje materijalne veze, učinjeno je do sada nekoliko pokušaja (raspolaze sa radio-stanicom za primanje i davanje dovoljne jačine), pa se sada šalje šifra... U svakom slučaju, spustiti na Suvo bor jednog oficira padobranca, sa instrukcijama Vrhovne komande. Ako je zima već odmakla, a ne otkrije štab, neka se spusti u selo Ba ili Struganik, na podnožju Suvo bora. Tamo će se znati gde je šta. Doturanje oružja i drugog (topele odeće, sanitetskog materijala), može biti stvar naknadnog sporazuma.

Što se tiče moralne pomoći, ona se sastoji u propagandi prilagođenom stanju u zemlji i cilju koji se želi postići. Apsolutno je potrebno voditi najintenzivniju jugoslovensku propagandu, zahtevajući od hrvatskog naroda, sa puno moralnog prava, da što skorijim izbacivanjem ustaša omoguće opstanak Srba i to svojom kolektivnom borbom, sada dok to još predstavlja borbu, popravi nedavnu izdaju.

i vrati se Srbima i Slovencima. Ovakva propaganda imaće odjeka, jer se usled ustaških zlih dela, teritorijalnih gubitaka, jakog pritiska, koji režim vrši na sve, kao i straha pred odmazdom, jugoslovensko osećanje kod Hrvata pojačava.

Od Srba treba tražiti da miruju i da su svi još uvek vojnici, da gledaju svoje vođe u onim svojim oficirima koji su sa njima ostali da dele njihovu sudbinu i koji su sa njima u dodiru. Ponašanje prema Vladi Nedića, komesarima i tome slično, narod treba da podešava prema tome koliko se ona za njega zalaže. Od Ljotića i njemu sličnih zbog njihove programske politike narod odvrćati. Nalog komunistima da miruju treba da dođe iz Moskve.«⁸

Pored prenošenja cifre i citiranog izveštaja majora Todorovića, Gradimir Bajloni je napisao i izveštaj o svojim zapažanjima iz zemlje.

Tek posle prijema i Bajlonijevih izveštaja, Simović je, na sednici vlade, podneo svoj prvi izveštaj o situaciji u zemlji.

Međutim, krajem 1941. godine, u Carigradu su dolazili i agenti Milana Nedića, koji su svoje lažne izveštaje o situaciji u zemlji servirali raznim obavestajnim organima emigrantske vlade.

Noću između 8. i 9. novembra Mihailoviću je stigla i prva pošiljka oružja i novca: 20 mašinki sa 10.000 metaka, 600 ručnih bombi, 4.556 dolara i 171 funta sterlinga.

Ali, već sledećeg dana, Mihailović postavlja emigrantskoj vladi zahtev da mu se pošalje znatno veća količina oružja i municije, ne krijući za šta namerava da ga upotrebi:

»Samo velike količine oružja mogu da okončaju građanski rat.«⁹

Utisci stvoreni ovom Mihailovićevom rečenicom, naročito među britanskim funkcionerima, još se nisu slegli, kada je, 11. novembra, stigla vest od Hadsona:

»Komunisti na čelu partizana... Crnu Goru su organizovali partizani. Vođe četnika javljaju da više vole da saraduju s Nedićem nego s komunistima.«¹⁰

Očigledno, Simović i njegova vlada u emigraciji bili su, sredinom novembra 1941. godine, prilično upoznati sa situacijom u zemlji. Ipak, na Mihailovićeve poruke upućene preko Sekulića i Bajlonija, Simović je odgovorio:

»Potpuno sporazuman sa vašim radom i proizvodnjom sve mere da vam se ukaže sva potrebna pomoć... Njegovo veličanstvo kralj, vlada i ja potpuno smo saglasni...«¹¹

A, zatim, u dužem govoru održanom preko Radio-Londona 15. novembra, Simović je bezrezervno podržao Mihailovića i pozvao narod u okupiranoj zemlji da mu se pridruži:

»Mi smo ne jednom poručivali da za odsudnu borbu još nije kucnuo čas... Pozivamo sve prave predstavnike naroda, sve one koji vole slobodu svoju i svoje otadžbine, i naročito sve one hrabre sinove koji su se podigli da tu slobodu brane oružjem u ruci, da se ujedine u zajedničkoj borbi protiv okupatora i nasilnika, stavljajući se pod komandu komandanta svih jugoslovenskih oružanih snaga u zemlji Draže Mihailovića. Ko danas iz ličnih razloga ili ideološke razlike radi protivno, čini zločin prema narodu.«¹²

Kao svedok na suđenju Draži Mihailoviću, na pitanje sudije: »Kada ste prvi put saznali da postoji partizanski pokret u zemlji?«, Simović je odgovorio:

»Onoga momenta kada je komandant podmornice koji je majora Hadsona iskrcao u Petrovcu u Crnogorskom primorju, podneo izveštaj nakon svoga povratka na Maltu, da je Hadson srećno prihvaćen od kapetana Arse Jovanovića, koji je partizan. Sa Malte su poslali izveštaj engleskom Intelidžens servisu i major Pirson, koji je radio u servisu lorda Glenkonera, dao mi je ovaj kratak izveštaj. Iz njega se moglo videti da u Crnoj Gori postoji partizanski pokret.«¹³

Smatrajući četnički pokret Draže Mihailovića osloncem svoje politike, kako na spoljnom, tako i na unutrašnjem planu, emigrantska vlada je činila znatne napore da se on i materijalno pomogne.

Neposredno posle prvih primljenih radiograma od Mihailovića, Simović se 20. oktobra 1941. obraća pismom predsedniku britanske vlade Vinstonu Čerčilu:

»Pozivom na posetu Njegovog Veličanstva Kralja Petra i na tri ed-memoara o situaciji u našoj zemlji koji su Vam uručeni, primio sam jedan hitan telegram koji se odnosi na prvi memoar, u kojem vođa gerilskog rata u okupiranoj Jugoslaviji apeluje da hitno pošaljemo oružje: revolvere, lake mitraljeze, mitraljeze 'bren', bacače, municiju za sve gornje oružje i ručne bombe. U isto vreme on nas moli da odmah šaljemo medicinski materijal.

Bio bih Vam mnogo zahvalan ako bi se ovaj zahtev retirao kao hitan i moj je predlog da mu se pošalje 120 lakih mitraljeza, 300 mitraljeza 'bren', 72 bacača, 8—10.000 ručnih bombi, na najpogodniji način, po mogućnosti avionima ili podmornicama. U pogledu medicinskih potreba, preporučio bih zavoje prve pomoći, sredstva za umirenje, lekove, vagu i zavojni materijal za 10.000 ranjenika.

Broj boraca gerilskog rata u Jugoslaviji iznosi 80 do 100.000 ljudi,

Vama vrlo odan Simović.«¹⁴

Odgovarajući na ovo pismo, Čerčil je 26. oktobra 1941. obavestio Simovića da je nemoguće iz Britanije slati bilo kakvu pomoć Mihailoviću, da će brigu oko snabdevanja četnika preuzeti Britanska komanda na Srednjem istoku.

Nekoliko dana kasnije, 31. oktobra, načelnik Imperijalnog generalštaba general Džon Dil uputio je Simoviću pismo u vezi sa tim, u kome kaže:

»Čuo sam od komandanata šta su u stanju da učine u cilju pomoći jugoslovenskim patriotima. Vi ćete, naravno razumeti da je njihova mera momentalne pomoći ograničena hitnim zahtevima drugde na Srednjem istoku (misli na britanske pripreme za novembarsku ofanzivu u Kirenaiki i Libiji — nap. autora) ali oni obraćaju punu pažnju vitalnom značenju pokreta u Jugoslaviji i oni će nastaviti da čine sve što je moguće da bi povećali početni obim pomoći koji je niže naveden.

1. Za nekoliko noći avioni će spustiti na Radovče jednog jugoslovenskog predstavnika i sledeći materijal:

- 30 lakih mitraljeza;
- 20 puškomitraljeza 'tomson';
- 90 automata; sve sa odgovarajućom municijom;
- 1.000 zavoja prve pomoći;
- 10.000 funti sterlinga u zlatu.

2. U toku nekoliko narednih sedmica avioni, koji specijalno i stalno rade na tom poslu, spustiće na aerodrome i druge tačno određene prostore što je više moguće sledećeg materijala:

- 50 bacača od 3 inča sa 100 zrna po bacaču;
- 100.000 ručnih bombi;
- 40 italijanskih pištolja s municijom;
- 100 italijanskih lakih mitraljeza sa 50.000 metaka (ili, alteranativno, sto mitraljeza tipa 'švarcloze' od 8 milimetara, sa po 5.000 metaka po mitraljezu;

1,5 tonu sanitetskih potreba.

3. Osim toga postoji nada da će jedna podmornica moći početkom decembra da iskrca:

20 lakih mitraljeza;

26 automatskih pušaka;

20 pušaka;

35.000 metaka odgovarajuće municije.

U međuvremenu, mi ovde aktivno razmatramo druge moguće mere i ja nisam zaboravio Vašu posebnu molbu za zimsku odeću i šatorska krila.

U toku pisanja ovog pisma primio sam Vaša pisma od 30. i 31. oktobra. Mislim da će vam biti jasno da je komandant Srednjeg istoka u kontaktu sa patriotima i u Crnoj Gori i u Srbiji. (Dil, u stvari, misli na Hadsonovu misiju koja je na prolazu kroz Crnu Goru i po dolasku najpre u partizanski Vrhovni štab u Užice i potom — 25. oktobra — u štab Draže Mihailovića, prenosila informacije o ustanicima — nap. autora) i da čini sve što može da bi zadovoljio njihove potrebe.

Vaš odani Dž. Dil¹⁵

Na Čerčilovu intervenciju održan je u Kairu 17. novembra 1941. sastanak između ministra vojnog emigrantske vlade generala Bogoljuba Ilića i predstavnika britanske vlade na Srednjem istoku ministra Olivera Litltona.

U zapisniku sa ovog sastanka, pored ostalog, piše i sledeće:

»Zastupnik Vrhovnog komandanta Đeneral g. Ilić izneo je i sledeće:

— Da se naša regularna vojska pod komandom đenerala g. Draže Mihailovića, još uvek bori na teritoriji okupirane Jugoslavije i da je najhitnije potrebno pomoći toj vojsci, jer će u toku zime biti bez ičega. Najefikasnija pomoć bila bi izražena u sledećem:

a) Odašiljanjem materijala, naoružanja i ostalog podmornicom i destrojerima po mogućstvu.

b) Odašiljanje materijala, naoružanja i ostalog avioni-ma činiti izuzetno, jer je ograničena količina materijala koju avion može poneti i što zimski dani smanjuju efikasnost aviona.

Na sve gore izneto britanski ministar gospodin Litlton izvoleo je odgovoriti:

— Da će uzeti u najhitnije razmatranje sugestiju po odašiljanju materijala našoj vojsci, koja se bori u Jugoslaviji pod komandom đenerala gospodina Mihailovića i to prven-

stveno podmornicom, eventualno brodovima, a na drugom mestu tek avionima.«

U tački VIII navedenog zapisnika govori se o daljim zahtevima jugoslovenske vlade:

»Zastupnik Vrhovnog komandanta đenerala gospodin Ilić izneo je da je naša vlada u Londonu preduzela korake za dobijanje jedne podmornice, kojom bi upravljalo i komandovalo naše osoblje, već spremno za to, i da bi ta podmornica imala zadatak održavanje stalne veze sa Jugoslavijom.

Pored iznetog đeneral gospodin Ilić naveo je i to:

a) Da ima i da su spremna tri naša oficira da budu prebaćeni u Jugoslaviju, s tim da će se ovo prebacivanje izvršiti podmornicom. Pomenuta ekipa dobila je u svemu tačna uputstva o akciji na našoj teritoriji.

b) Da ima oko 150 naših mladih pilota, koji će biti organizovani i pripremljeni za prebacivanje iz Jugoslavije na Srednji istok.

Po prednjem Ministar g. Litlton uzeo je potrebne podatke i pribeležio je pojedinosti o kojima će razgovarati na konferenciji.«

U tački XII zapisnika ponovo se govori o slanju oružja Mihailoviću, ali ne i o tome protiv koga će ga on upotrebiti:

»Zastupnik Vrhovnog komandanta đeneral gospodin Ilić podneo je listu materijala kojeg treba što pre dostaviti našoj regularnoj vojsci koja se bori pod komandom đenerala D. Mihailovića.

Lista je predata Ministru g. Litltonu, koji će najhitnije preduzeti da se navedeni materijal što pre dostavi našoj vojsci...«¹⁶

Mada su informacije stizale emigrantskoj vladi raznim putevima i kanalima, one su, uglavnom, bile sve iz istog izvora i zbog toga većinom netačne i tendenciozne. Ali, baš takve kakve su bile, one su vladi konvenirale i išle u račun njenoj politici. Zbog toga ih je sve i formalno primala kao istinite, a zatim je na osnovu takvih, lažnih, izveštaja preduzimala diplomatsko-političke akcije, prvo kod saveznice Engleske, a preko nje, pa i direktno, i kod SSSR-a, sa kojim je 17. jula 1941. ponovo uspostavila diplomatske odnose. Emigrantska vlada je žurila da od njih što pre pribavi priznanje da se Mihailović i njegova

organizacija jedini u Jugoslaviji bore protiv okupatora za opštu savezničku stvar i — kao logičnu posledicu ovoga — njihovu saglasnost da se sve snage u zemlji imaju staviti pod Mihailovićevu komandu.

U tom cilju se predsednik emigrantske vlade general Simović i obratio pismeno 13. novembra (dakle, samo dva dana posle Mihailovićevog sastanka sa nemačkim delegatima u selu Divcima, gde je vodio pregovore o zajedničkoj borbi protivu POJ) ministru inostranih poslova Velike Britanije Entoni Idnu. Simović ga izveštava da je preuzeo korake kod ambasadora SSSR u Londonu Majskog, kao i preko svoga otpravnika poslova u Moskvi, da intervenišu kod vlade SSSR kako bi ona hitno uticala na »komuniste« u Jugoslaviji da stave POJ pod Mihailovićevu komandu. Na kraju pisma Simović kaže:

»Bio bih duboko zahvalan britanskoj vladi ako bi ona preko ser Staforda Kripsa (britanskog ambasadora u SSSR — prim. autora) pružila svoju podršku molbi koju smo uputili ruskoj vladi.«¹⁷

Uz prvo pismo Simović je priložio i telegram primljen od Mihailovića 10. novembra. U telegramu Mihailović izveštava vladu o sukobu između njega i POJ naglašavajući lažno da su sukobe izazvali partizani napadom na njegove snage. U telegramu se zatim kaže da ovaj sukob može da se pretvori u građanski rat koji bi paralisao borbu protiv okupatora, zbog čega moli da se preduzmu sve moguće mere kako bi se ovo sprečilo.

U svojoj depeši broj 209, upućenoj istoga dana otpravniku poslova u Moskvi, Simović preduzima korake u tom pravcu:

»Molimo, obratite se lično vladi i zatražite da pošalje hitno uputstvo komunistima da sarađuju sa pukovnikom Mihailovićem, pod njegovom komandom u ujedinjenoj akciji protiv napadača. Prema našem poslednjem izveštaju, komunisti napadaju Mihailovićeve trupe i tako im onemogućavaju da postignu uspeh protiv Nemaca. O rezultatima nas odmah obavestite.«¹⁸

Povodom pisma upućenog Idnu, Ministarstvo inostranih poslova Velike Britanije uručilo je 16. novembra 1941. jugoslovenskoj vladi odgovor u kome se, između ostalog, navodi da se Ministarstvo direktno obratilo amba-

sadoru Ivanu Majskom po ovom pitanju, da je on već poslao izveštaj svojoj vladi u smislu predloga jugoslovenske vlade i da je obećao britanskom Ministarstvu spoljnih poslova da će poslati i drugi telegram Moskvi u kome će istaći da se britanska vlada posebno interesuje za ovu stvar. Britansko Ministarstvo spoljnih poslova je istovremeno u ovom pismu izrazilo želju da se uskoro ugovori sastanak između ministra Idna i predsednika jugoslovenske vlade u cilju diskusije po ovom pitanju.

Ali, 28. novembra Idn upozorava Simovića:

«Mi stavljamo jedno do znanja, da će nastavljanje naše pomoći (Draži Mihailoviću — nap. autora) zavisiti od održavanja ujedinjenog fronta pod njegovim vođstvom. Smatramo da bi bilo od najveće koristi ako bi jugoslovenska vlada poslala sličnu poruku Mihailoviću. Mi i od sovjetske vlade, preko ser Staforda Kripsa, tražimo da uradi sve što može da (Moskva) interveniše kod partizana da se održi ujedinjeni front pod vođstvom pukovnika Mihailovića.»¹⁹

RASKRINKAVANJE IZDAJNIKA

Sredinom novembra 1941. okupatorske i kvislinške trupe pristupile su pripremama za koncentričan napad na oslobođenu teritoriju, na Užice, čiji je početak bio planiran za 25. novembar. Istovremeno, pošto su razbili Mihailovićeve snage oko Ravne gore, partizanski odredi su vršili sve jači pritisak i na sam Mihailovićev štab koji se na njoj nalazio. U takvoj situaciji Mihailović je mogao doživeti potpuni poraz, čekajući da mu stigne očekivana pomoć od emigrantske vlade. Zato se on, samo nekoliko dana posle neuspelih pregovora sa predstavnicima okupatorskih vlasti, preko delegata, kapetana Mitića, obraća Vrhovnom štabu NOPOJ sa molbom za prekid bratoubilačke borbe, nudeći nove pregovore.

Iako potpuno ubeđen da ni ovi, kao ni svi do tada vođeni pregovori, neće dati rezultate, Vrhovni štab se ipak odazvao Mihailovićevoj molbi.

Objašnjavajući u svome referatu na Petom kongresu motive koji su rukovodili Vrhovni štab NOPOJ da vodi pregovore sa Mihailovićem, Tito, pored ostaloga, kaže:

»Zašto smo mi tako uporno i strpljivo nastojali da dođe do sporazuma s četnicima za zajedničku borbu protiv

okupatora? Zar su kod nas u to vrijeme postojale iluzije o tome da će oni na koncu pristati na takvu saradnju? Razume se da kod nas nije bilo o tome nikakvih iluzija. Mi smo vrlo dobro znali ko su oni i šta hoće. Ali baš zato smo nastojali, što smo htjeli da ih pred narodom raskrinkamo, da otkrijemo pred narodom njihovo izdajničko antinarodno držanje.¹

O toku ovih poslednjih pregovora postoji nekoliko opsežnih dokumenata. Tako major Radosav Đurić, jedan od Mihailovićevih delegata na tim pregovorima, kao svodok na suđenju Mihailoviću 1946. godine pred Vojnim sudom iznosi:

»14. novembra uveče Radio-London objavio je da je jedini legalni predstavnik u Jugoslaviji optuženi Mihailović, pa da se sve snage imaju staviti pod njegovu komandu. Posle 2 do 3 dana preko kurira stiglo je pismo od komandanta partizanskih odreda maršala Tita. U tom pismu on je uglavnom kazao: 'Ako ste zaista rodoljubi, kao što javlja Radio-London, pošaljite delegate sa ovlašćenjem da se prekine bratoubilačka borba i okrene oružje protiv okupatora...' Uveče oko 7 sati pozvan sam u štab i u prisustvu optuženog Mihailovića Dragiša Vasić mi je saopštio da sam izabran za delegata za pregovore sa partizanima, pošto najbolje stojim kod partizanskog štaba, da idem u partizanski štab i da će sa mnom ići Lalatović. Pitao me je da li se bojim da idem da me ne ubiju. Ja sam odgovorio da za to nema razloga i kad bi išao i sam optuženi Mihailović, da se ni njemu ništa ne bi moglo desiti, jer da sam radio mesec dana sa svim partizanskim komandantima. Sutradan smo krenuli za Čačak.

Predsednik: Je li došla delegacija, gde ste je stigli, s kim ste se našli, gde je zakazan sastanak?

Svedok: U Čačku. Došli smo peške do streljačkih strojeva koje smo prešli sa belim maramama kao delegati. Partizansko veće stavilo nam je na raspoloženje fijaker.

Predsednik: Ko je bio komandant odreda?

Svedok: Komandant odreda bio je Radosavljević,² a komesar Ratko Mitrović. Ubrzo su došli delegati Vrhovnog partizanskog štaba. U delegaciji je bio Lola Ribar, Aleksandar Ranković, a docnije je došao i Pera Stambolić. Kazali smo im da za pregovore nismo dobili nikakvo ovlašćenje, da smo dobili zadatak da vidimo šta želi partizansko vodstvo i da se vratimo. Naročito nam je pokojni Lola Ribar izneo dokumenta o ubijanju 17 partizana na zverski način u opštini kosjerićkoj od Ajdačića.³ Zatim je izneo argument o predaji 360 partizana u Valjevu. Njihov je predlog bio da objedinimo snage, ali prethodno da se redovi raščiste od izazivača bratoubilačke

borbe. Mi nismo imali nikakvo ovlaštenje, vratili smo se natrag i referisali optuženom Mihailoviću. Sutradan optuženi Mihailović dao nam je pismene uslove, koje smo ponovo odneli u Čačak. Tom prilikom s nama je tražio da ide i engleski major Hadson.

Predsednik: Prilikom ovih pregovora jeste li vi izneli razloge od optuženog Mihailovića, zašto je on otpočeo neprijateljstva.

Svedok: Mi smo izneli razloge.

Predsednik: Kakvi su bili razlozi?

Svedok: Razlozi su bili, to nam je optuženi Mihailović saopštio, da su u rejonu Užica razoružani bez razloga sedam četničkih odreda i što je napadnut aerodrom kod Užičke Požege uoči dolaska britanskih aviona. Oni su odbili da to nije tačno i da je Mihailovićev odred, požeški, pre nego što je s njima došao u sukob, pokušao napad na Užice i da su ti odredi na položaju Trešnjice razbijeni.

Predsednik: Pod čijom komandom?

Svedok: Pod komandom Vučka Ignjatovića.

Predsednik: Jeste li po dolasku sa pregovora to saopštili Mihailoviću?

Svedok: Saopštio sam.

Predsednik: Kako se on odnosio prema tome?

Svedok: Ništa nije rekao, već je dao pismene uslove da ponovo idemo.

Predsednik: Za ovaj napad Vučka Ignjatovića na partizane kakvo je bilo tada mišljenje i gledište, šta je rekao tada optuženi Mihailović.

Svedok: Optuženi Mihailović je objasnio da je to Vučko Ignjatović pripremio i da ga je izvestio, da je on odobrio taj napad, jer je Vučko Ignjatović garantovao da će uzeti Užice.

Predsednik: I vi ste posle izvestili optuženog Mihailovića o rezultatu pregovora?

Svedok: Jesam.

Predsednik: Kako se stvar dalje razvijala?

Svedok: Mi smo sutradan otišli sa pismenim uslovima optuženog Mihailovića, koji su bili u vezi objave Radio-Londona da se svi stave pod komandu Mihailovića. Prvo je bilo pitanje da li su slušali Radio-London, drugo, da li priznaju uslove Radio-Londona da se stave pod njegovu komandu. Uglavnom to su bili uslovi. Rukovodstvo partizansko, odnosno delegati, odbili su te uslove i rekli su da je to nemo-

gučno i da to može biti samo na bazi sporazuma i jednih i drugih.

Predsednik: Kad je došlo do ponovnog sastanka?

Svedok: Sutradan. To je bilo 19. novembra. Mi smo tada otišli bez ikakvih rezultata o pregovorima i na putu kod Takova više nije bilo četničkih odreda, odnosno streljačkog stroja. Došli smo do telefona i konstatovali tom prilikom da su se četnici povukli oko tri kilometra iza streljačkog stroja. Partizanskim telefonom izvestio sam Mihailovića da od pregovora ništa nije učinjeno. On je naredio telefonom: 'Odmah se vratite natrag i napravite sporazum ma pod kojim uslovima.' Ja sam to primio i vratio se. Nisam stigao do telefona, sreo sam Lalatovića i objasnio mu. Lalatović je zahtevao od mene da sastavimo uslove. Ja sam rekao: 'Mi smo sastavili uslove i dali, i ti uslovi su odbijeni. Prema tome možemo samo da idemo i da nam postave delegati Vrhovnog štaba partizanskog uslove i da te uslove primimo.'

Predsednik: Kakvi su bili uslovi?

Svedok: Kad sam se vratio u Cačak telefonom je javljeno iz Užica da su došli delegati od kojih je jedan bio Aleksandar Ranković, a drugi Stambolić. Postavili su ove uslove: prvo, da se obrazuje mešovita istražna komisija od ljudi iz redova četnika i partizana, koji će postaviti istragu po pitanjima bratoubilačke borbe. Zatim da se obrazuje mešoviti sud, koji će suditi svim izazivačima bratoubilačke borbe; i da će se produžiti pregovori po svim ostalim pitanjima dok se to ne svrši, a sutra, u 12 sati, 21. novembra, prestaju neprijateljstva, sve jedinice ostaju gde su se zatelele i da se zarobljenici jedne i druge strane puste bez obzira na broj.

Predsednik: Da li je bilo govora o objedinjavanju snaga?

Svedok: Bilo je govora samo o savezu. Posle ovih borbi među borcima nije se moglo steći poverenje za potpuno objedinjavanje snaga. Međutim, kad sam se vratio u štab, sačekao me je na vratima Dragiša Vasić i kad sam mu rekao da je sporazum potpisan sinoć u 12 sati, on je skočio i rekao: 'Vi ste nas spasli.'*

Taj sporazum glasi:

»Tekst sporazuma između partizana i vojno-četničkih odreda

»Rađeno 20. novembra 1941. godine u štabu narodno-oslobodilačkog partizanskog odreda 'Doktora Dragiša Mišovića' u Cačku.

Da bi se obustavila bratoubilačka borba i prekinulo prolivanje bratske krvi, i da bi se sve rodoljubive snage arpskog naroda ujedinile i okrenule protiv okupatora i narodnih izdajnika, delegacija Komande četničkih odreda jugoslovenske vojske i Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, sporazumele su se u sledećem:

1. Da se obustave sva neprijateljstva do 12 časova 21. XI tekuće godine. Sve trupe gde su se u to vreme zatekle mogu ostati gde su, s tim da ne sme biti pomeranja jednih prema drugima. Istoga dana u 16 časova sastaje se delegacije oba štaba radi utvrđivanja plana i pravca povlačenja jednih i drugih snaga;

2. Obe strane konstatuju potrebu upućivanja svih svojih snaga u borbu protiv okupatora i narodnih izdajnika;

3. Obe strane se obavezuju da u momentu prestanka neprijateljstva puste sve zarobljenike, izuzev onih za koje pojedine strane imaju podataka da su krivci sukoba ili da su učinili neko zločinačko delo. O tome će izvestiti pismeno drugu stranu;

4. Radi utvrđivanja uzroka i krivaca sukoba i zločinačkih dela, odrediće se mešovita komisija od po 3 člana od kojih jedno lice mora biti stručno-pravno. Komisija počinje svoj rad u ponedeljak 24. XI u 8 časova. Mesto sastanka je N. I jedna i druga strana imaju blagovremeno predati komisiji na raspoloženje sav potreban materijal. U spornim slučajevima komisija će konsultovati Vrhovne štabove;

5. Za raspravljanje krivica, ustanovljenih od mešovite komisije, obrazovaće se mešoviti ratni sud od po 3 člana od kojih su po dva stručna-pravna lica, a po jedno vojno lice. Suđenje ima biti javno. Presuda je izvršna i bez priziva. Sud će se sastati na poziv mešovite komisije u Čačku;

6. Lica koja su dobrovoljno prešla u toku borbe, kao i docnije, na drugu stranu, ne smatraju se krivim i mogu ostati tamo gde su;

7. Od obustave neprijateljstva svaka oružana grupa koja bi ma na kojem sektoru dejstvovala protiv ma koje odgovarajuće strane smatraće se neprijateljskom i kao takva ima se najbližim zajedničkim snagama razoružati;

8. Saradnja u operacijama protiv neprijatelja rešavaće se sporazumno i stalnim kontaktom predstavnika oba štaba;

9. Radi rešavanja svih ostalih pitanja, a prvenstveno onih koja su u vezi s operacijama, vrhovni štabovi će odrediti delegacije, a vreme sastanka odrediće se 21. XI tekuće godine. Delegacije će doći na sastanak s izrađenim predlozima

po pojedinim pitanjima. Ovaj sastanak i donete odluke biće dopuna ovog sporazuma.»³

Komisija za ispitivanje krivica sastala se 24. i 26. novembra 1941. u Čačku. O radu ove komisije Vladimir Dedijer u svome dnevniku piše:

»Ponedjeljak, 24. novembar

Užice. — Krenuli smo, Pera Stambolić, drug Beberijan⁶ i ja na pregovore s dražinovcima u Čačak. Mi smo komisija za ispitivanje krivica. Njihovi predstavnici su kapetan Mitić, neki ruski emigrant i jedan sudija — prečanin. Četnici došli nespremni. Kao najveći zločin iznose da je neki Lindermajer sekao seljacima uši. Gde i kada — nisu znali da kažu. Sastanak je išao dosta glatko. Četnici priznaju zločin predaje 350 drugova Nemcima, Kosjerić i Mionicu. U ovom posljednjem mestu streljali su 17 naših drugarica i 16 drugova. Jedna je bila samo ranjena pa je pobegla. Izveli smo je pred četničku gospodu. Ona veli da su među streljanima bile i tri mlade doktorke iz Beograda. Da li je Olga među streljanima?

Pozvali smo četnike da dođu u Užice i vide leševe izmrcvarenih u Kosjeriću. Onaj ruski emigrant je rekao da su to možda četnički leševi, ali je brzo promenio ton. Specijalnim vozom pošli smo za Užice. U vozu sam došao u sukob s Mitićem. Govrio je da je „Crni“⁷ čovek bez reči, da Ignjatović ima pravo i najzad je rekao taj gardijski oficirčić:

— Može Užice uskoro biti naše!

Dolaze četnici sa engleskim kapetanom Hadsonom. Istražna komisija nije stigla, već glavna — za vojna i politička pitanja. Tu su major Radosav Đurić iz opsade Kraljeva, i major Mirko Lalatović koji je podmornicom stigao iz Egipta. Iz prvih reči primećuje se da na Ravnoj gori postoje dve struje — jedna Nedićeva, a druga umerenija. Obe su za obračun s nama — samo je pitanje trenutka. To potvrđuje i major Radosav Đurić, koji kaže da je od prve grupe „osuđen na smrt“. Teško se pogađamo. Mi smo istražna komisija, a oni su glavna. A sporazumom je predviđeno da se prvo kazne krivci za sukob, pa tek onda da se srede sva ostala pitanja. Četnici bi hteli obrnuto: da se vrate u neke gradove, a onda što je bilo — briši. Jedva se nekako sporazumesmo. Onaj Lalatović, kao i ja, skače na svaku reč. Slab diplomata. Drugovi su nas držali. Zanimljivo je držanje Engleza. On je pitao:

— Engleski generalštab hoće da zna može li biti tražan sporazum između četnika i partizana?

Čak pretura po torbi i vadi neke radiogramе i čita ih:

— Engleska vlada šalje pozdrave jugoslovenskim vodama zbog postignutog sporazuma.

Dalje mi veli da su SSSR i Englezi održali savetovanje povodom sukoba kod nas i dali izjave da „Jugoslavija nije interesna sfera ni jednih ni drugih“.

Cetnicima smo saopštili da Nemci vrše ofanzivu sa svih strana na slobodnu teritoriju — (pravili su se da ne znaju, a šta je rekao Mitić na prvom sastanku: „Užice će biti naše!“) — i da je najhitnija potreba da se teritorija brani. Stari mi je preko telefona saopštio da tražim od njih da oni drže sektor Ravne gore i da je hitno potrebno da se komandne sastanu. Četnici odbijaju. Nikako ne pristaju na odbranu. Najzad, posle nekoliko razgovora sa Starim preko telefona, pristaju da se komisije nađu, sutra, u petak, u Pranjanima.⁴

O sastanku u Pranjanima koji je, prema Dedićevom Dnevniku, održan 28. novembra, major Radosav Đurić je kao svedok na suđenju Mihailoviću rekao:

»Koča Popović nam je saopštio da se ne možemo detaljno vojno sporazumeti jer je počela ofanziva Nemaca, da se vode borbe na prelazu od Valjeva prema Kosjeriću, na Bukovim Glavama i zahtevao je da mi preko svog rejona ne pustimo neprijatelja — Nemce.

Tu smo ručali. Trebalo je već da se razidemo i kad smo izlazili, telefon je zazvonio. Ja odem na telefon. Čujem:

— Ko je tu?

— Major Đurić, odgovorim. A ko je tu?

— Ovde Tito. Molim Vas da obavestite Dražu da se odmah formira zajednički operativni štab, a Vi odmah da dođete u Užice za vezu.

— Samo da se dogovorim sa Dražom i odmah dolazim.

O tome telefonom obavestim Dražu. Draža mi je rekao:

— Slažem se, samo dođite gore da Vam dam detaljne instrukcije.

Po dolasku na Ravnu goru, Draža mi je rekao:

— Ni govora! Jer svi mora da se stave pod moju komandu. Ja sam jedini legalni predstavnik jugoslovenske vojske u zemlji, kako je objavio Radio-London.«

Već sutradan Nemci su svojim novoprispelim divizijama počeli snažnu ofanzivu na oslobođenu teritoriju i to koncentrično sa svih strana prema Užicu. Toga dana Vrhovni komandant NOPOJ imao je i svoj poslednji razgovor sa Mihailovićem. Prema Mihailovićevoj izjavi pred istražnim organima, ovaj razgovor je bio kratak:

»Nemci su počeli ofanzivu na Užice i Čačak. Maršal Tito mene zove telefonom i to je bio naš poslednji razgovor.

Maršal me pita šta ću ja raditi u ovoj ofanzivi, potom je izložio da će on prihvatiti borbu protiv Nemaca. Ja sam mu odgovorio da frontalno ne mogu primiti borbu i da se moram vratiti sa svojim odredima na njihove terene, a ja sam sa jedno 200 ljudi ostao na Ravnoj gori. Moji odredi se provlače kroz nemačke linije i uzimaju pravac za svoj teren, a partizanske snage prihvataju borbe na Bukovima, Crnokosi, Ponićevici i dalje prema Zlatiboru.»

Dakle, natezanjem oko sporazuma sa NOP i njegovim tobožnjim prihvatanjem Mihailović nije težio samo da izbegne svoje uništenje, već i da postigne još dve stvari: prvo, da u momentu odsudnog napada Nemaca u njihovoj prvoj ofanzivi protivu NOPOJ smanji budnost Vrhovnog štaba i partizanskih odreda i, drugo, da dobitak u vremenu iskoristi za prikupljanje i reorganizaciju svojih snaga, žureći da ih što pre uputi 'na svoj teren' i time propusti nemačke snage, kako bi 'nebudne i iznenađene' partizanske odrede izložio svoj žestini neprijateljskog napada.

Sprovodeći ovaj zaverenički plan i izdaju, Mihailović je bio duboko uveren da će okupator, potpomognut raznim kvislinškim formacijama, pa i ovim njegovim manevrom, uništiti NOP, a da će on, kao ovlašćeni predstavnik emigrantske vlade, ostati jedini na terenu. To bi mu dalo mogućnost da, ostvarujući instrukcije i direktive emigrantske vlade, i dalje nastavi 'taktiziranje' sa okupatorom čekajući famozni 'pogodan momenat' — u stvari da uguši narodni ustanak. Ovaj Mihailovićev stav bio je potpuno u skladu sa diplomatsko-političkim akcijama emigrantske vlade, koje su u ovom periodu bile veoma žive i usmerene na to da se, na bazi lažnih Mihailovićevih izveštaja, pomoću britanske vlade izvrši pritisak na SSSR kako bi podržao stavljanje NOPOJ pod Mihailovićevu komandu.

Kao rezultat najavljenog kontakta između Idna i Simovića, i Idnovog upozorenja, Mihailoviću je preko Hadsona upućen 21. novembra 1941. sledeći Simovićev telegram:

»Preduzeli smo mere da partizani obustave nepotrebne akcije i da se stave pod vašu komandu, u smislu mog govora od 15-og. Nastanite da izgledite nesuglasice i sprečite svaku osvetničku akciju...«⁹

Emigrantska vlada je smatrala da bi jedan ovakav sporazum umnogome olakšao njenu diplomatsku akciju usmerenu na podređivanje NOP njenom eksponentu Mihailoviću. S druge strane, ovakva direktiva je Mihailoviću više nego dobro došla, kako s obzirom na veoma tešku situaciju u kojoj se nalazio okružen na Ravnoj gori nadmoćnim partizanskim snagama tako i s obzirom na izdaju koju je pripremao. Pošto mu je sporazum sa NOP bio samo privremeno potreban zbog ove akcije emigrantske vlade i zbog pripremane izdaje, lako je razumljiv nalog koji je Mihailović lično izdao svom delegatu Radosavu Đuriću, da napravi sporazum po svaku cenu, kad je 19. novembra došlo do poslednjeg prekida pregovora s NOP u Čačku.

Istoga dana kada je primljena Simovićeva poruka, 21. novembra 1941, Hadson je obavestio svoje pretpostavljene:

»Mihailović je sada pristao da prizna partizane; rekao sam mu da verujem, ako se obe strane budu okrenule protiv Nemaca, da će trenutna britanska pomoć biti stavljena njemu na raspolaganje, i da bismo mu mogli pomoći da bude postavljen za glavnog komandanta.«¹⁰

Čim je sporazum sklopljen, Mihailović je, iz istih razloga, požurio da 22. novembra 1941. telegramom izvesti emigrantsku vladu pripisujući to sebi u zaslugu i pokušavajući da iz toga odmah izvuče dodatnu korist:

»Uspeo sam da prekinem bratoubilačku borbu koju je izazvala druga strana. U dosadašnjim borbama protiv jednih i drugih utrošio sam skoro svu municiju. Ulažem najveće napore da udružim sve narodne snage i izvršim reorganizaciju za odlučnu borbu protiv Nemaca. Potrebno je da najhitnije dobijem oružje, odelo, obuću i ostalo. Mihailović.«¹¹

Iz telegrama br. 331 koji je otpravnik poslova Kraljevine Jugoslavije u SSSR uputio iz Kjubiševa emigrantskoj vladi 24. novembra 1941. vidi se da je britanska vojna misija u SSSR podnela sovjetskoj vladi jedan memorandum u kome se traži hitna intervencija »kod pobunjenika« u Jugoslaviji i napominje da britanska vlada »gleda na pukovnika Mihailovića kao na jedinog mogućeg vođu«. ¹²

Istog dana je Idu pisao generalu Simoviću o značaju stvaranja ujedinjenog fronta svih rodoljuba u Jugoslaviji, predlažući da se Mihailoviću pošalje poruka kojom će mu se izraziti čestitanja i ujedno ga obavestiti da će se materijalna pomoć i novčana sredstva poslati njemu, »ali da će davanje naše pomoći biti neposredno povezano s održavanjem ujedinjenog fronta pod njegovim rukovodstvom. . . Mi sada tražimo od sovjetske vlade da ubedi partizane da podržavaju ujedinjeni front pod rukovodstvom pukovnika Mihailovića.«¹³

Obmana Draže Mihailovića još jednom je uspela — 29. novembra iz Londona Hadsonu je, njegovom šifrom, stigla lična poruka britanske vlade za četničkog komandanta:

»Vlada Nj. V. najsrdacnije čestita Mihailoviću zbog sporazuma postignutog s partizanima. Ona će biti zahvalna ako Mihailović prenese čestitanja jugoslovenskim rukovodionicima koji su doprineli sporazumevanju. Pomoć u materijalu i novcu uslediće u roku od jedne nedelje, ukoliko to vreme dopusti. Namera je Vlade Nj. V. da nastavi slanje pomoći koju bude mogla poslati, ali on mora shvatiti da će ovo zavisiti od održavanja ujedinjenog fronta svih rodoljuba u Jugoslaviji pod Mihailovićevim rukovodstvom.«¹⁴

LEGALIZACIJA MIHAILOVIĆEVIH ODREDA

Neposredni rezultati izdaje Draže Mihailovića usledili su vrlo brzo. Propustivši jake nemačke snage koje su koncentrično nadirale prema Užicu, on je okupatoru omogućio brzi prodor na oslobođenu teritoriju, izlažući na taj način partizanske odrede svoj žestini ofanzivi daleko nadmoćnijih neprijateljskih snaga.

Imajući do tada loše iskustvo sa Mihailovićem, Vrhovni štab NOPOJ je predviđao i ovakvu mogućnost razvoja situacije. Zbog toga je na vreme preduzeo mere u cilju obezbeđenja eventualnog napuštanja slobodne teritorije u Srbiji i povlačenja svojih odreda u druge oblasti. Ali, usled naglog neprijateljskog prodora koji je bio rezultat Mihailovićeve izdaje, Vrhovni štab je bio prinuđen da izvesne svoje snage žrtvuje u odsudnim zaštitničkim borbama protiv nesravnjeno nadmoćnijeg neprijatelja. I pored sve težine situacije u kojoj su se našli u zapadnoj Srbiji, Vrhovnom štabu i glavnini snaga NOP je pošlo za rukom da se prebace preko Zlatibora u oblast Rudog i dalje u Sandžak.

Tako su se planovi okupatora i njegovih pomagača, među kojima i četnika sa Ravne gore, potpuno izjalovili.

Oni nijednoga momenta nisu računali na to da, narodni ustanak nije samo rezultat spontanog narodnog raspoloženja, već dobro i solidno smišljena i planirana akcija u okviru dvadesetogodišnje borbe svih naprednih snaga u zemlji na čelu sa Komunističkom partijom Jugoslavije, protiv raznih nenarodnih i profašističkih buržoaskih režima, za bratstvo i jedinstvo svih jugoslovenskih naroda, slobodu i demokratizaciju zemlje. Zbog toga su propadali ne samo ovaj, nego i svi kasniji planovi okupatora i Draže Mihailovića; narodni ustanak je dobijao sve šire i organizovanije forme, a narodnooslobodilački pokret postajao svakim danom sve masovniji i jači.

Govoreći o prvoj neprijateljskoj ofanzivi na oslobođenu teritoriju u Srbiji i njenim posledicama, kao i o Mihailovićevoj ulozi u njoj, Josip Broz Tito u svome referatu na Petom kongresu KPJ, pored ostaloga kaže:

» U tim prvim borbama na velikom prostoru naše su jedinice često nanosile Nijemcima i nedićevskim bandama jake udarce. Ali, došao je izdajnički udarac u leđa od strane Draže Mihailovića, to jest njegovih četnika. Zbog toga smo bili prisiljeni da oslabimo front prema Nijemcima i da tako onemogućimo petu kolonu da iza leđa u potpunosti izvrši svoj izdajnički plan.

Neprijatelj je iskoristio izdaju Draže Mihailovića i njegovih četnika i sa svom snagom koju je tada imao u Srbiji na raspoloženju i svojim kvislinškim trupama udari na slobodnu teritoriju. Posle jednomesečne borbe, koja je bila naročito žestoka poslednjih deset dana, veći dio partizanskih odreda morao je napustiti slobodnu teritoriju i povući se u Sandžak.

Ali, poraz partizana u Srbiji bio je samo lokalnan, privremen poraz. Narodni ustanak razvijao se i dalje i širio po čitavoj Jugoslaviji. Već u oktobru mjesecu mi imamo u Sloveniji prvu ofanzivu talijanskih jedinica protiv slovenačkih partizana, koja je imala zadatak da uništi partizanske odrede u Notranjskoj i Gorenjskoj. To takozvano čišćenje trajalo je skoro tri nedelje; u tim operacijama učestvovala su tri divizije. Razumije se da je to jako uticalo na dalji razvitak partizanskog pokreta u Sloveniji u 1941. godini, ali ga nije moglo ugušiti i spriječiti da se rasplamti novom snagom 1942. godine.

Isto tako se u to vrijeme razvijao i uzimao sve veće razmjere ustanak u Hrvatskoj. Skoro sva Lika, Kordun, dio Dalmacije i Slavonije, a i Zagorje, bili su u to vrijeme već obuhvaćeni ustankom. Prema tome, naš poraz u Srbiji, u no-

vemburu 1941. godine, nije mnogo izmjenio situaciju u pogledu daljeg razvitka ustanka u Jugoslaviji.

Jedino je izvjesni uticaj imao taj poraz na partizanski pokret u Bosni, gdje su četnici vodili jaku propagandu protiv partizana. Ali, dolaskom proleterakih brigada u Bosnu, ponovo se rasplamtjela s punom snagom oružana borba protiv okupatora, a pokolebani redovi partizana ojačani su dolaskom novih boraca koji su prešli iz četničkih redova, videći izdajstvo svojih vođa.¹

Kroz teške i neprekidne borbe, naročito posljednja tri meseca u Srbiji, partizanski odredi su uspeli da steknu znatno ratno iskustvo a u njima su izrastali i kalili se njihovi rukovodeći kadrovi, što je bilo od velikog značaja za dalji razvoj oružanih snaga NOP. Naime, partizanski odredi, iako dobro organizovani, predstavljali su dotad teritorijalne jedinice za odbranu svojih krajeva, pa su zbog toga bili manje upotrebljivi za savremeniji način ratovanja koji se neminovno nametao. Zato se moralo prići stvaranju većih, dobro naoružanih i organizovanih jedinica sposobnih za borbu na svakom terenu. Tako je odlukom CK KPJ i Vrhovnog štaba, 22. decembra 1941. godine u Rudom formirana Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada. Ona je bila sastavljena od pet bataljona: tri srpska — kragujevačkog, kraljevačkog i šumadijskog — i dva crnogorska. Ova formacija predstavljala je prvu regularnu jedinicu revolucionarne armije koja se rađala i koja je omogućila pobedonosni završetak narodnooslobodilačke borbe.

Dok se Vrhovni štab sa glavninom partizanskih odreda pod neprekidnim i teškim borbama povlačio ka Sandžaku, reorganizovao svoje jedinice i usavršavao svoju organizaciju za efikasniju borbu protiv okupatora, dotle je Draža Mihailović sakupljao svoje odrede na Ravnoj gori, izdajući im naređenje da se ne bore protiv okupatora, nego da idu na »svoje terene« i, u duhu primljenih direktiva iz inostranstva, organizuju se i pripremaju »za borbu protiv okupatora«, »u odsudnom času«, »kada za to dođe vreme«, »na dati znak«. Da bi sačuvao svoje odrede i kanalisao njihovu borbu u pravcu uništavanja onih partizanskih snaga koje su ostale u Srbiji, a u duhu postignutih sporazuma sa Nedićem, Pećancem i Ljotićem, Mihailović većini svojih komandanata, kao Panteliću, Rakoviću, Glišiću, Ignjatoviću, Ninkoviću, Nediću, Smiljani-

ću i mnogim drugima, naređuje da svoje odrede »legalizuju« (ovo je Mihailovićeve izraz koji je praktično značio stavljanje četničkih odreda pod komandu okupatora — nap. autora), kod nemačkih okupatorskih vlasti kao četničke odrede Milana Nedića i Koste Pećanca, a za borbu protiv komunista.

Donoseći odluku o legalizaciji, Mihailović je računao da će, pomoću infiltracije svojih pristalica u Nedićeve, Pećančeve i Ljotičeve redove, uspjeti da ove razbije i da iz međusobne borbe za prevlast, sa svima njima, izađe kao pobednik. Ali, na kraju, takva računica pokazala se potpuno pogrešnom. Manje-više mirnodopski i raskalašni život legalizovanih četnika bio je znatno udobniji nego onaj u šumi i borbi protiv okupatora. Usled toga, Nedićev i Pećančev uticaj na legalizovane četnike nije bio za potencijanje.

Govoreći o legalizaciji Požeškog četničkog odreda Draže Mihailovića, kapetan Miloš Glišić u svome saslušanju pred istražnim organima FNRJ, 1946. godine, kaže:

»Na Ravnoj gori, sa Dražom je održano savetovanje komandanata odreda i lično su prisustvovali komandanti. Na ovom savetovanju Draža je naredio da se stupa u vezu sa Nedićevim odredima radi popravljanja situacije. Rekao je da odredi i dalje ostaju pod njegovom komandom i da je ovo samo privremeno rešenje (ja nisam lično bio prisutan na ovom savetovanju, ali mi je ovo poznato od komandanta Manojla Koraća² i Ignjatovića). Zaboravio sam izjaviti da je Manojlo Korać došao u naš odred nekoliko dana pre napada na Užice, i to iz višegradskog kraja, i učestvovao je u napadu na Užice.

Posle ovog savetovanja odred je prešao preko Ravne gore, zadržao se jedan dan u selu Ba, a potom je prihvaćen od Ljiškog odreda od strane Relje Dodera gde je ostao nekoliko dana radi oporavka, a potom je krenuo u Belanovicu sa kojom je prethodno uhvatio vezu Manojlo Korać i ugovorio da se odred stavi pod Kalabićevu komandu. Da bi se stvar što bolje svršila išao je kod svoga oca i mladi Kalabić Nikola. Ovo je bilo krajem novembra 1941. godine. Tada još nije bilo postavljeno pitanje »legalizacije« četnika, niti je šta na tome rađeno. »Legalizacija« četnika izvršena je kao i stavljanje pod Nedićevu komandu, januara 1942. Odred je »legalizovan«, ali je i dalje ostao pod Dražinom komandom.«³

A, komandant Mihailovićeve Drugog ravnogorskog korpusa, Predrag Raković, u svome izveštaju o radu oba-

veštava Mihailovića, polovinom decembra 1942. pored ostalog, i o sledećem:

»Posle održane sednice na Ravnoj gori 30. novembra 1941. godine i prema dobijenim instrukcijama, noću između 30. novembra i 1. decembra krenuo sam sa odredom iz Koštunica gde sam bio na položaju, u srez ljubički na svoj region. Na dan 1. decembra osvanuo sam u Gornjoj Gorevnici. Toga dana Peti dobrovoljački odred iz Čačka, uz prateju tri nemačka kamiona došao je do osnovne škole u Gornjoj Gorevnici gde sam se sa njima sastao. Sa napereanim puškama prišao sam ja sa jednom desetinom jednom vođu dobrovoljaca i, kada su videli da neću da pucam na njih, počeli smo prijateljski razgovor. Komandant 5. dobr. odreda, kaplar, inače štuka p. pukovnik, Marisav Petrović postavio je pitanje ko sam, šta ovde radim i dokle idem. Odgovorio sam mu da imam odred od 200 ljudi sa 20 automatskih oruđa, što je zaista bilo istina. Rekao sam mu da sam odred pukovnika Draže i da sam predstraža njegovih odreda. Na pitanje koliko ima vojske Draža, odgovorio sam da ima oko 20.000 naoružanih vojnika. Tada se Marisav odvojio na stranu sa svojim štuka-oficirima i nešto kratko konferisao, pa je zatim zamolio mene da sa svojim odredom pođem u pretres terena Gornje Gorevnice i čišćenje od komunista. Imao sam koristi od ova, jer četnici pomešani sa dobrovoljcima snabdeli su se od njih municijom, koje sam imao vrlo malo...

Istog dana uveče po završenom pretresu terena Marisav me pozvao da pođem s njim u Čačak i uredim odnos svoga odreda prema Nemcima... i prvog decembra uveče otišao sam u Čačak sa Marisavom. Uglavnom, to veče sam se sa njima dogovorio da ostanem na terenu sa svojim odredom radi čišćenja terena od komunista, što mi je u stvari i bio zadatak kad sam pošao na svoj teren sa Ravne gore...

U početku, još u decembru, video sam jasno ovo: ljotićeveci, naslanjajući se na Nemce, imaju za cilj da najpre sa nama sarađuju dok se ne unište komunisti, pa posle pomoću Nemaca da likvidiraju i našu organizaciju i naše odrede. Uništenje komunista bilo je potrebno i meni i Nemcima i ljotićevcima, te smo se u ovom poslu složili i postali 'saveznici'... U to vreme sam dolazio kod komandanta (Draže Mihailovića — prim. autora) u okolinu Gornjeg Milanovca, gde sam se sa njim sastao i sve mu referisao. Odobrio mi je da mogu i odred legalizovati... Preko Marisava ja sam ipak uspeo da se upoznam sa nemačkim komandantom Frikeom i čim je Marisav odlazio iz Čačka, preporučio je mene kod Frikea, da je najbolje da ja primim Čačak posle njega. Na dan 1. maja primio sam komandu mesta u Čačku sa svojim odredom, mada sam bio ilegalan. Frike u početku nikako me nije

trpeo. I njega sam ubedljivo uverio da sam legalan i da sam pod komandom Nedićevom, čime se zadovoljio ... Naravno, u ovoj okolnosti morao sam krajem marta da odem u Beograd i sedam dana sam svakog dana bio priman kod Ceke Đorđevića,⁶ Masalovića³ i kod Nedića tri puta ... Dodeljena mi je teritorija srez ljubički, sa sedištem u Čačku ...»⁶

Ovakvim radom svojih komandanata Mihailović je bio vema zadovoljan, te je na poleđini ovoga Rakovićevog izveštaja svojom rukom napisao:

»Frike — odličan rad«⁷ (Frike je bio Rakovićev pseudonim — nap. autora).

Petog septembra 1941. godine, samo nekoliko dana posle preuzimanja dužnosti predsednika kvislinške vlade, general Miloš Nedić je naredio ministru unutrašnjih poslova da formira »devet oružanih odreda za borbu protiv komunista«.

Za komandanta Drugog odreda jačine oko šezdeset ljudi, među kojima i dva oficira, sa sedištem u Ralji, nimenovan je žandarmerijski major Milan Kalabić.

Milan je svoju žandarmerijsku karijeru otpočeo još pre prvog svetskog rata kao austrougarski žandarmerijski narednik sa službom u Derventi, ali svoje žandarmerijsko iskustvo sticao je, između dva rata, u Kraljevini Jugoslaviji, u neprekidnim borbama protiv komunista i naprednih elemenata, koji su se suprotstavljali reakcionarnim i diktatorskim režimima Aleksandra i Pavla Karađorđevića.

Žandarmska surovost Milana Kalabića, iz perioda diktature generala Petra Živkovića, ostala je u pamćenju mnogih ljudi, naročito u Crnoj Gori, u kojoj je on proveo znatan deo svoga službovanja i u kojoj je »za postignute uspehe i zasluge na suzbijanju komunista« stekao čin žandarmerijskog majora.

Odmah po okupaciji zemlje Milan Kalabić je, iako već u penziji, među prvima pohitao i stavio se novoj vlasti na raspolaganje. Upućen je na službu u Ministarstvo unutrašnjih poslova Komesarske uprave Milana Aćimovića.

Opremljen i naoružan od nemačkih okupatora, Kalabićev odred je 7. septembra napustio Beograd, a samo nekoliko dana kasnije stupio je u borbu protiv partizanskih odreda. Prvo kod Rače Kragujevačke, a zatim u ob-

lasti Belanovice, Gornje i Donje Satornje i Trešnjevica u srezu orašačkom.

Još u toku ovih borbi Milanu Kalabiću su se pridružili i stavili pod komandu i neki četnički odredi Draže Mihailovića, kao odred majora Manojla Koraća, kapetana Vučka Ignjatovića i drugi.

U okviru plana za širu i snažniju ofanzivu protiv oslobođene teritorije i partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji i Sumadiji (prva neprijateljska ofanziva), Nemci su postavili zahtev Nediću da objasni komandu nad svojim oružanim formacijama.

Tako je 22. novembra 1941. godine došlo do formiranja Srpskog šumadiskog kora pod komandom komandanta Srpskih dobrovoljačkih odreda pukovnika Koste Mušickog.

U izveštaju o akcijama Srpskog šumadiskog kora »prilikom čišćenja zapadne Srbije od komunista«, upućenog 15. decembra 1941. godine Milanu Nediću, pored ostalog piše i sledeće:

»Stab Sumadiskog kora krenuo je iz Beograda 23. novembra, za Kragujevac. Pre polaska komandant Mušicki je održao sastanak sa štabom nemačke divizije u Paraćinu radi stvaranja plana o zajedničkom dejstvu.

24. novembra u Kragujevcu je svim odredima izdata dispozicija za rad:

A.) Cilj akcije: 1) Razbiti komunističke bande u oblasti Užica, Požege, Čačka, G. Milanovca, Kosjerića i Arilja uspostavljajući u ovim mestima građansku i vojnu vlast. 2) Očistiti od komunista prostoriju u slivu Zapadne Morave, Moravice, Đetine i Skrapeža.

B.) Plan rada: 26. novembra do zore prikupiti sve jedinice na liniji: Loznica—Zavlaka—Osečina—Valjevo—Mionica—Ljig—Belanovica—Donja Satornja—Stragari—Knić—Kraljevo, s tim da se u toku prikupljanja formiraju sledeće grupe odreda:

1) Desna grupa odreda pod komandom majora Milana Kalabića sastava: Kolubarska grupa odreda (IV, IX i V odred), odred majora Koraća i odred kap. Ignjatovića za dejstvo pravcem Trešnjevica-Rudnik-s. Beriše-Severna obala Zapadne Morave-severna obala r. Đetine...

25. novembra, komandant pukovnik Mušicki je, u 14 časova otišao sa nemačkim oficirom za vezu Tušerom u sastav štaba nemačke divizije u Paraćin.

Milan Kalabić zauzeo Rudnik.

26. novembra u 5 časova ujutru, akcija je nastavljena. Desna grupa majora Kalabića vodi tešku i krvavu borbu kod Rudnika sa komunistima u jačini 3—4.000 ljudi. Posle teške borbe major Kalabić prinuđen na povlačenje na položaje u visini zaseoka Varnice severozapadno od Rudnika za 8 kilometara. Gubici 6 oficira, 70—80 mrtvih i ranjenih.

27. novembra, Desna grupa majora Kalabića preduzima izviđanje položaja kod Rudnika koji je bombardovan od strane nemačke avijacije. Municija mu je doturena.

Kapetan Mihajlo Stojadinović određen za vezu Štaba Kora sa nemačkim trupama i upućen kod nemačkog potpukovnika Herdera.

28. novembra, major Kalabić uz saradnju sa nemačkim trupama ponovo zauzima Rudnik i goni komuniste ka G. Milanovcu i stiže na dva kilometra pred njega.

30. novembra, Desna grupa majora Kalabića zauzima G. Milanovac i preduzima čišćenje okoline.

1. decembra, major Kalabić moli da se avijacijom bombarduje položaj kod s. Miličevaca (9 km. severno od Čačka) zbog veće pojave komunista. Ovo je izvršeno 2. decembra u 7 časova.«⁴

O daljem radu Desne grupe pod komandom majora Kalabića i o sadejstvu četnika i Nemaca piše major Manojlo Korać u svom izveštaju upućenom 15. decembra 1941. godine komandantu Srpskog šumadiskog kora u Čačku:

»Grupa požeško-užičkih odreda otpočela je dejstvo 10. decembra 1941. godine po naređenju komandanta žandarmrije 0 br. 777/41.

Grupa je sastavljena za sada od Požeškog odreda u čiji sastav je ušao Požeški četnički odred i Užičko-zlatiborski četnički odred.

Požeški odred ima za sada oko 600 pušaka.

Užički odred prema prikupljenim podacima imaće oko 400 pušaka.

Požeški odred posle borbe kod Rudnika i Milanovca upućen je od strane Kalabića u požeški srez radi čišćenja komunista. Odred je krenuo iz G. Milanovca 4. decembra pravcem Pranjani-Rošci-Požega. 5/6 decembra odred je prenoćio u s. Pranjani i 6. decembra produžio pokret s. Rošci, čisteći teren opštine rošačke. 7. decembra odred je preuzeo čišćenje požeškog sreza. Do 15. decembra požeški srez potpuno je očišćen od komunista. Za ovo vreme odred je vršio više napada u teritoriji sreza crnogorskog u cilju čišćenja pojedinih sela u koja su nailazile komunističke grupe ili se u ista

vračaki komunisti iz samoga mesta. Isto tako odred je izvršio pretraživanje Ovcarsko-Kablarske klisure.

Na teritoriji požeškog sreza odred je uhvatio oko 500 koje komunista koje ljudi koji su bili u njihovim redovima kao borci ili su pak svojim radom učestvovali u stvaranju komunističkih organizacija po selima ili su na ma koji način pomagali komuniste u njihovom radu. Svi pohapšeni predati su sudu u Požegi.

Glavne vođe komunističkog pokreta u srezu požeškom nisu uhvaćene. Oni su zajedno sa ostalim komunističkim vođama otišli u pravcu Ivanjice.

Od zaplenjenog oružja naoružane su seoske straže koje se nalaze u svim opštinama sreza, a isto tako naoružan je jedan deo ljudstva odreda.

Stupio sam u vezu sa nemačkim vlastima u Požegi i Užicu i sporazumno sa ovim utvrđen je sledeći plan daljeg rada:

— Odred je tražio obezbeđenje mostova i tunela u Ovcarskoj klisuri i obezbeđenje benzinskih cisterni u Jašinskoj steni kod Požege.

— Odred će produžiti dejstva u pravcu Ivanjice u cilju potpunog čišćenja Ivanjice između puteva: Požege-Ivanjica i Užice-Kokin Brod...

Odred se sada nalazi u visini Arilja i produžava rad po napred iznetom planu sporazumno sa nemačkim vlastima i našim četničkim jedinicama u Arilju.

Sem ovoga odred je danas u 5 časova uputio 100 ljudi u Bajinu Baštu radi smene nemačke posade i čišćenja terena oko Bajine Bašte. Sa ovim snagama odreda otišlo je 50 ljudi iz Moravičkog četničkog odreda pod komandom akt. peš. por. Purića Mihajla iz Ivanjice.

U cilju obrazovanja novih jedinica u zapadnoj Srbiji, izvršio sam obilazak Užica, Arilja, Ivanjice i Čajetine i o nađenom podnosim sledeće:

Požega: postoje tri komande: 3 đački dobrovoljački odred, Nemačka komanda i ova komanda. Saradnja se održava sporazumom ličnim. Oseća se potreba objedinjavanja komande...

Užice: vrlo nesređeno stanje. Postoje 4 komande: X dobrovoljački odred i 2 odreda srpske oružane sile, jagodinski odred i nemačka komanda. Svaka komanda radi za sebe. Ne zna se ko zapoveda i ko ima da sluša. Nema nikakvog plana za rad svih ovih jedinica.

Čajetina: rezervni potpukovnik Jevremović Andrija poznati borac protiv komunista u zlatiborskom srezu. Primio se da prikupi ljude koji će stupiti u Užički odred Srpske oružane sile. Inače u ovom mestu nema odreda vojske.

Arilje: u mestu se nalazi četnički odred kapetana Gašića jačine oko 300 ljudi.

Ivanjica: vrlo nesređeno stanje. U varoši sede neke 'vojvode' koje za sobom imaju ljude. U stvari, odred Bože Cosovića 'Javorski' broji oko 100 naoružanih ljudi i odred por. Purića oko 300 naoružanih ljudi. Ljudstvo njegovog odreda ('Javorskog' — nap. autora) sklono je krađi i pljački, kao i pijanstvu. Opšte uzev, ovaj odred dosta šteti imenu četnika. Odred Mojsilovića postoji samo na hartiji. Ovaj odred otišao je 15. ov. m. negde ka čačanskoj Trnavi. Pop Milutinović 'vojvoda' istog odreda sedi u Ivanjici bez ijednog čoveka. Kaže da je ljudstvo pustio kući. Sem njega u Ivanjici sedi još neki pop Sulajić iz Dragačeva bez ljudi. 'Vojvoda' Đura Smederevac otišao je u Beograd. Jednom rečju mnogo 'vojvoda' a malo ili nimalo ljudi koji nešto rade. U Ivanjici sedi jedna četa nemačke komande. Izgleda da su ovi ljudi shvatili ko ih okružava te potpuno izbegavaju saradnju sa tamošnjim četnicima, i ne traže ih prilikom lokalnih akcija koje preuzimaju. Tako su Nemci 17. ov. m. otišli u s. Katiće i odbili da prime saradnju tamošnjih četnika. Međutim, 'vojvode' Mojsilović, Javorski i Đura Smederevac izdaju neke letke u kojima se nazivaju jedinim oslobodiocima zapadne Srbije i naređuje da svako sluša njihove zapovesti, šta više Mojsilović je izdao letak da je on naređenjem Predsednika vlade postavljen za 'Glavnokomandujućeg'.

Zaključak: Opšti nered i vrlo haotično stanje...

Civilna uprava slaba...

Sadanji rad komunisti: komunistički simpatizeri skoro otvoreno prete: 'Čekajte dok odu Nemci.' 'Crnogorci dolaze u pomoć'. 'Čekajte da šuma ozeleni' itd. Ove pretnje ne treba olako shvatiti. Kaznena ekspedicija malo je pogodila komuniste, pored svog bombastog pisanja u štampi o njihovom potpunom porazu. Glavni i najveći deo lokalnih vođa uspeli su da se sklone u Sandžak odakle će preduzeti akcije u Srbiji. Što je najintersantnije njima oružje pada u ruke. Prema neproverenim podacima komunisti su u Užicu proizveli oko 17.000 pušaka i osposobili preko 200 automatskih oruđa, a do sada je palo u ruke najviše do 2.000 pušaka i nekoliko automatskih oruđa. Svima partizanima za koje su komunističke vođe smatrani, da neće biti kažnjeni ako se vrate kući saopšteno je da oružje dobro podmažu i pokopaju ga. Imao sam mnogo prilika da se u ovo uverim. Na izgled deca i posle batinjanja jedva su priznavala gde je oružje.⁹

O ulozi Milana Kalabića u legalizaciji Mihailoviće-
vih odreda postoji više dokumenata, od kojih ćemo na-
vesti samo nekoliko.

Major Vojislav Pantelić, komandant jednog od Mihailovićevih odreda, piše:

»Sa odredom krenem 5. decembra iz sela Beritkići, gde smo bili na odmoru od 1. decembra...

Sutradan povedem odred ka Struganiku. Dotrča kurir i javi da jedan nemački brzi odred tenkova i pešadije ide prema nama, sa pravca Mionica. Cuh i lupu tenkova. Moj odred bio je na putu u koloni (jačina oko 350 ljudi). Sa poručnikom Petrom Todorovićem i podnarednikom Mitrom Bračićem iziđem pred kolonu tenkovsku ispred odreda. Izjavim da sam se borio s komunistima i vraćam odred u Mionicu. Bi im sumnjivo. Dok sam se ja objašnjavao preko tumača, pola odreda je bilo nestalo. Druga polovina je bila razoružana i sa mnom sprovedena u Mionicu. Tamošnji Pećančev vojvoda Brajović bio je potpuno u službi našoj. Uveče, nemački major iz Mionice pozva Brajovića i mene na saslušanje. Ja mu kažem: da sam sa odredom vodio borbu protiv komunistata kod Rudnika; da su to 'Vladine trupe' i da o tome zna major Milan Kalabić, komandant Vladinih trupa u tom delu Srbije.

Nemački major zatraži radijom vezu sa majorom Kalabićem. Ovaj potvrdi da me zna lično i da je tačno da sam sa 'Vladinim trupama' vodio borbu protiv komunista. Zahvaljujući Kalabiću posle dužih napora, oslobodim ceo odred od Nemaca, a zatim ga legalizovao.¹⁰

Poručnik Dušan Đorić 12. marta 1942. godine piše Draži Mihailoviću o borbama na Rudniku novembra 1941. i kaže:

» I ja sam otišao u Ljig. Tu sam prenoćio i sutradan sam sa odredom prešao u Belanovicu. Tu sam od majora Kalabića dobio četiri sanduka municije i iste noći krenuo sa odredom. Moj odred je primio zadatak obezbeđenja komore Požeškog odreda.

Kada smo došli u G. Milanovac, tu smo se zaustavili. Sa mojim, Bukovičkim odredom, zauzeo sam položaj kod s. Brusnice. Sa hranom smo za nedelju dana bili dobro, a sa municijom nas je snabdevao major Kalabić.

Kada nam je sve ponestalo major Kalabić mi je dao 10.000 dinara za ishranu ljudstva.

U Milanovcu sam našao kap. Stojanovića i poručnika Nikolu Kalabića. Upitao sam ih šta ćemo dalje da radimo? Kalabić Nikola mi je odgovorio: 'Ja Ravnu goru neću da napustim, a ti uzmi objavu od mog starog i beži kud znaš da te Nemci ne uhvate.'

Kada je nastupila opasnost da će Nemci razoružati četnike Draže Mihailovića u Milanovcu, major Kalabić mi je naredio da se sa odredom povučem u ljubički srez, a da bi nas osigurao od Nemaca dao nam je svima objave da smo iz njegovog odreda.«¹¹

U izveštaju upućenom Draži Mihailoviću 6. marta 1944. godine komandant Rudničkog korpusa Dragomir Topalović »Gaga«, između ostalog potvrđuje važnu ulogu Milana Kalabića u legalizaciji četničkih jedinica:

»Početkom meseca decembra 1941. godine, naredbom komandanta četnika pukovnika Draže Mihailovića određen sam u Takovsku brigadu i to sa ovlašćenjem da formiram Brusničku četu od 120 četnika u sastavu Rudničke grupe, a koja se pod okriljem majora Kalabića legalizovala.«¹¹

A, u pismu majora Miodraga Panoševića, poslatog Mihailoviću 5. novembra 1942. godine, piše:

»Svi naši komandanti u Šumadiji, a delimično i oni u zapadnoj i istočnoj Srbiji legalizovani su i služe Nediću i Pećancu.«¹²

Početkom 1942. godine, Milan Nedić je svoga imenjaka Kalabića postavio za okružnog načelnika u Kragujevcu.

O Kalabićevim zločinima u Šumadiji objavljen je opširan članak u novembarskom broju »Glasa« iz 1942. godine, u kome Mirko Tomić, član PK KPJ za Srbiju, pored ostalog kaže:

»... U ovom poslu, Dražini oficiri i onaj ološ okupljen oko njih nimalo ne zaostaju iza Nedićevih, Ljotićevih i Pećančevih bandi... Narod kragujevačkog okruga, a naročito narod kačarskog sreza, nikada neće zaboraviti teške prizore koji su se desili u podrumima jedne zgrade u Ljigu u kome su kasapskim nožem klani njegovi sinovi. Pod direktnim nadzorom krvnika Kalabića, (Milana — nap. autora), vršio je ovu kasapsku ulogu, sa propisno pripasanom belom keceljom, bivši nameštenik firme 'Bata' u Ljigu. Kalabić je vrlo često lično vršio ubistva naših najboljih sinova. Ovaj odrod sam je pričao majci i sestri mladog učitelja i borca Duga lića iz sela Liplja kako ga je on, Kalabić, lično mučio i ubio. Na hiljade se penju brojke samo u Šumadiji ovakvih majki i sestara čije hranitelje je ovaj dželat uništio lično ili preko drugih po njegovoj naredbi.

Dok je Kalabić vršio svoj krvavi posao, dotle je njegov sin (Nikola Kalabić) niži oficir, sedeo u štabu Draže Mihailovića na Ravnoj gori. Odavde je redovno nosio poruke svome krvavom ocu, koga će i kako da uhvati od narodnih boraca i da ga uništi.»

Zahvaljujući Milanu Kalabiću Draža Mihailović se sve do sredine marta 1942. godine neometano kretao po Sumadiji i zapadnoj Srbiji.

Kao nagradu za dobro obavljen posao u Sumadiji, Milan Kalabić je 15. marta 1942. godine postavljen za okružnog načelnika u Požarevcu.

Zajedno sa njim, u istočnu Srbiju je prešla i Dražina legalizovana Rudnička četnička grupa sa svojim komandantima Neškom Nedićem, Dragomirom Topalovićem Dragišom Ninkovićem i drugim.

Stigavši sa odredom u Požarevac, Kalabić je odmah počeo sa terorom, masovnim hapšenjima, batinanjem i interniranjima.

Prilikom čestih pretresa terena Kalabićeви žandarmi i četnici su spaljivali kuće, opijali se i tako pijani nagonili devojke da se skidaju gole, a zatim ih silovali. Česti slučajevi su bili i silovanje žena naočigled muževa.

Međutim, Milan Kalabić nije davao azil samo četničkim komandantima, već i istaknutom članu Dražinog (kasnije obrazovanog) Centralnog nacionalnog komiteta Aleksandru-Aci Aksentijeviću.

Penzioner i bivši narodni poslanik, Aksentijević je septembra 1941. godine stupio u lični kontakt sa Dražom Mihailovićem i od tada postao aktivan član ravnogorskog pokreta. Kao građanski političar pripadao je Radikalnoj stranci a kasnije je prišao Jugoslovenskoj nacionalnoj stranci Petra Živkovića.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine skrivao se po selima oko Ravne gore, a zatim je marta 1942. godine prešao u istočnu Srbiju pod okrilje Milana Kalabića. Kratko vreme posle toga on upućuje radiogram Mihailoviću u kome kaže:

»Kalabić je obezbedio sto posto vašu bezbednost na ovoj teritoriji pa moli da dođete ovamo. Mene možete tražiti preko ove stanice.«⁴³

Dva meseca kasnije, 29. juna, Mihailović je radiogramom obavestio komandanta Mlavskog četničkog odreda kapetana Sinišu Ocokoljića »Pazarca«:

»Aleksandar Aksentijević naš odličan saradnik. Požarevac — Jugovičeva 12, kod kap. Jovanovića ili Petra Krstića, Zabare. Stupite s njim u vezu. Ako imate dajte mu 10.000 dinara. Ja ću vam to nadoknaditi. Neka nas izveštava preko vas.«¹⁴

Ali, azil koji je četnicima Draže Mihailovića pružao Milan Kalabić nije bio dugog veka.

Siniša Ocokoljić je 1. novembra 1942. godine radiogramom obavestio Dražu Mihailovića o dosta neobičnom načinu na koji je obustavljena ova saradnja:

»Dobrila Glavinić, šef nemačkih agenata u Beogradu. Radi za Nemce bez honorara. Vera Pešić i Vera Vlašić iz Beograda, Boba Stanišić iz Požarevca su agenti nemačke obaveštajne službe. Iz najbliže okoline Kalabićeve potvrđuje se da je špijunka Boba Stanišić iz Požarevca podmetnuta od Nemaca Kalabiću koji je hteo da se sa njom venča. Ona je odala sve saradnike koji su pohvatani, pa i Kalabića.«¹⁵

Tako je »tajna misija« žandarmerijskog majora Milana Kalabića bila završena.

Krajem 1942, pod optužbom da je radio za britansku obaveštajnu službu, nemački okupatori su Milana Kalabića osudili na smrt i streljali. O njegovom hapšenju i streljanju Mihailović je 23. decembra 1942. godine obavestio i emigrantsku vladu. U radiogramu je, pored ostalog, stajalo i sledeće:

»Nemci su streljali majora Milana Kalabića... Kalabića je smatrao Nedić za svog najboljeg prijatelja... U stvari Kalabić je bio naš najodaniji saradnik i učinio je velike usluge našoj stvari.«¹⁶

U legalizovanju kod okupatorskih vlasti Mihailoviću je pružio pomoć i predsednik kvislinške vlade Milan Nedić. O tome novinar i publicista Stanislav Krakov piše:

»Nedić je po svaku cenu hteo da spase Mihailovićeve odrede u zapadnoj Srbiji od uništenja prilikom nemačke ofanzive. Već i ranije, on je bio u kontaktu s većinom baš tih četničkih komandanata u zapadnoj Srbiji, jer ih je snabdevao oružjem i municijom u njihovoj borbi protiv komunističke vojske. Nedić je tu vrlo brzo i efikasno bio postignut sporazumom s njima da se oni povuku u Srbiju i da se ne bave više borom protiv komunističke vojske.«

između Nedićevih i Mihailovićevih oficira. Svi četnički odredi na ugroženom terenu imali su da se u roku od nekoliko dana pre početka nemačke akcije 'legalizuju', tj. da se stave Nediću na raspoloženje, stvarno ili fiktivno, te da se vode kao njegove jedinice; da budu snabdevene njegovim objavama i da, isto kao i ljudstvo oružanih odreda, odnosno dobrovoljci, primaju sve potrebe u municiji, hrani i novcu od predsedništva srpske vlade.«¹⁷

Međutim, krajem novembra 1941. godine, okupatorski vrhovi su bili ogorčeni na Mihailovića i njegovu organizaciju i to iz više razloga: zbog pregovora i povremene saradnje sa štabovima partizanskih odreda zbog Mihailovićevog odbijanja, na sastanku u Divcima, da položi oružje i najzad, zbog njegovih veza sa emigrantskom vladom i britanskom komandom na Srednjem istoku.

Zato su u toku ofanzive na oslobođenu teritoriju, na Vrhovni štab NOPOJ i partizanske odrede, okupatori doneli odluku da napadnu i razoružaju Mihailovića i njegove oružane formacije. Ovaj zadatak poveren je 3. decembra, 342. pešadijskoj diviziji. Ona je sa pet bataljona izvršila 7. decembra 1941. koncentričan napad ka Bajinoj Bašti.

Iznenaden ovim napadom, Mihailović je jedva uspeo da se izvuče iz obruča, dok su majori Aleksandar Mišić i Ivan Fregl, koji su se nalazili pored njega, bili zarobljeni.

U Višauptovom elaboratu o napadu na Mihailovićev štab, pored ostalog je zapisano:

»Mihailović je samo s mukom uspeo da se izvuče iz ruku naših trupa. S nekoliko privrženika pobegao je u istočnu Bosnu. Njegov štab, s majorom Mišićem kao načelnikom štaba, zarobljen je. Mihailovićevi četnici su u ovoj akciji 342. peš. divizije izgubili oko 10 mrtvih i 390 zarobljenih. Nabe trupe došle su do bogatog plena, i to: 330 pušaka, 5 mitraljeza, 2.100 puščanih metaka, 1.100 telefona, 1 kratkotalasna prijemna stanica, više motocikala, 37 konja i jedna ratna kasa s 203.000 dinara.«¹⁸

Sutradan posle napada na Mihailovićev štab, objavljen je raspis nemačkog komandanta Srbije o tome da je Draža Mihailović ucenjen na dve stotine hiljada dinara, a u kvislinškom listu »Novo vreme« od 9. decembra 1941. okupatorske vlasti su u proglasu dale objašnjenje za to:

»Vođa odmetnika i buntovnika Draža Mihailović, koji na svojoj savesti nosi krv više hiljada Srba i koji je vlastitoj zemlji naneo beskrajnu bedu i nevolju, posle uništenja njegove bande nalazi se u bekstvu, po svoj prilici u pravcu Bosne. Zbog nepredavanja oružja, mobilizacije ilegalne vojske, zbog njegovog zločinačkog udruživanja sa komunistima i zbog podizanja oružanog ustanka protiv nemačkih okupacionih snaga, on je svoj život proigrao. Onaj ko ga uhvati, dobiće premiju u visini od 200.000 dinara.«¹⁹

Međutim, i u ovim kritičnim trenucima, istaknuti funkcioneri kvislinškog aparata su pokušali da pruže pomoć Mihailoviću.

»Istragom je dokazano — piše u Višauptovom elaboratu — da je član vlade, ministar unutrašnjih poslova Aćimović, u razgovoru pokušao da preko pukovnika srpske pomoćne žandarmerije uhvati vezu sa Mihailovićem. Dva srpska žandarmerijska oficira, kojima je ovaj zadatak bio poveren, uhvaćena su od strane nemačkih trupa. Protiv Mušickog²⁰ i drugih okrivljenih žandarmerijskih i četničkih oficira pokrenut je vojno-sudski postupak.«²¹

Višauptova tvrđenja nisu bez osnova, jer u zapisniku Istražnih organa prilikom saslušanja Mušickog, od 16. III 1946. u Beogradu, stoji:

»Ja sam bio komandant do 9. XII 1941, kada sam bio od strane Nemaca uhapšen i izveden pred ratni sud zbog pokušaja uspostavljanja veze sa DM.«

Stanislav Krakov daje svoju verziju ovog događaja:

»Komandanti srpskih dobrovoljaca, pukovnik K. Mušicki, nekadašnji ađutant kralja Aleksandra, a potom kraljice Marije, koji se nalazio sa svojim jedinicama na terenu u kontaktu sa nemačkim trupama, u poslednjem trenutku je saznao da će sutradan, 7. decembra 1941. izvršiti napad na Ravnu goru. Preko komandanta jednog Mihailovićevog odreda, koji se nalazio u njegovoj blizini, poslao je odmah glasnika na Ravnu goru obaveštavajući Dražu o predstojećoj neposrednoj opasnosti po njega, pozivajući ga da se odmah sa svojim ljudima skloni. . . Nemci su posumnjali na Mušickog, uhapsili ga i odveli u Beograd. Intervenisali su Nedić i Ljotić. U ovome je pomogla i okolnost da je baš ovog dana, 7. decembra 1941, došlo do promene nemačkog opunomoćenog generala u Srbiji, te je taj položaj ovog dana napustio general Beme, a na njega došao general Bader. Novi nemački komandant nije hteo da otpočne svoju tek primljenu dužnost

ostavkom Nedićeve vlade, koja bi dovela do ko zna kakvih komplikacija u Srbiji, te je prvo naredio da se obustavi sudski postupak, a potom da se uopšte istraga napusti. Međutim, pukovnik Mušicki je celo vreme sedeo u zatvoru Gestapoa i tek je posle više nedelja najzad oslobođen, jer se bilo pomišljalo da se uputi u zarobljeništvo.»²¹

Vojnoupравни komandant Srbije general artiljerije Paul Bader, u izveštaju, koji je uputio komandantu Jugoistoka 8. decembra 1941. o rezultatima akcije oko hvatanja ravnogorskog štaba istakao je, pored ostalog, i to da naročito treba sprečiti da Mihailovićevi pripadnici budu primljeni u sastav organizacije ili jedinica vernih vladi (uključujući i grupu Koste Pećanca). Samo dva dana kasnije, 10. decembra, novopostavljeni vojnoupравни komandant Srbije pisao je svojim pretpostavljenima:

»Mihailovićeva grupa može sad da se smatra razbijenom... Mnoge Mihailovićeve pristalice, izgleda da su pobege u šume i planine. Postoje izveštaji prema kojima sve obezglavljene bande pokušavaju da se prebace u četničke jedinice Koste Pećanca. Znaci ukazuju na to da su neki srpski vladini krugovi, sve do pred kraj, hteli doći u vezu sa Mihailovićem, kako bi se pošteđela srpska krv. Na istoj su liniji i nastojanja srpskog ministra predsednika Nedića, a koja imaju za cilj da spreče oštar postupak protiv Mihailovićeve pristalice, koji su navodno, na to bili samo prisiljeni. Istraga u tom pogledu je još u toku.»²²

Međutim, i pored toga što su okupacione vlasti prvobitno bile protiv legalizovanja Mihailovićeve odreda, ipak se, u cilju efikasnije borbe protiv NOP, proces legalizovanja, krajem 1941. i početkom 1942. godine, nesmetano sprovodio. Ovu činjenicu ilustruje i naređenje komandanta »Prvog valjevskog odreda jugoslovenske vojske«, poručnika Neška Nedića, od 13. decembra 1941. godine, u kome se, pored ostalog, kaže:

»Naređeno je ponovno vaspostavljanje svih upravnih vlasti. Neke opštine već su počele sa radom. Da bi sve te upravne vlasti služile nama — cilju koga smo sebi postavili — i da bi smo preko njih još više ojačali naše oružane snage za momenat kada će biti upotrebljene

N A R E Đ U J E M :

1) Da komandir opštine Krčmarske bude Narednik Spasoje Radivojević. Dužnost primiti odmah.

2) Da komandir opštinskih četa stupa u dodir sa postavljenom opštinskom upravom i ne pokazujući ovaj akt saopšti joj da je određen da formira oružane snage na teritoriji opštine koje će služiti kao potpora vlasti radi održavanja mira i poretka a naročito kao oružana snaga za suzbijanje komunista ako se i kad pojave na teritoriji opštine. Ovaj štab će preduzeti sve potrebne mere da ovakav rad bude prečutno odobren i od strane Nedićevih odnosno nemačkih vlasti. Štab će se postarati isto tako da sve iste opštinske komandire postave i Nedićeve vlasti, koje izgleda imaju tu nameru.

3) Komandir će odmah odabrati i postaviti za svako selo seoskog komandira. Za ovu dužnost određivati prvenstveno aktivne podoficire i to one u čiji se rad može potpuno pouzdati i koji će biti dovoljno odlučni da sprovedu u delo svako naređenje opštinskog komandira. Ukoliko je moguće gledati da to budu otresiti i srčani ljudi ali potpuno odani našoj stvari. Ukoliko ovakvih ne bude birati iz redova rezervnih podoficira koji su naši četnici. Ovome štabu dostaviti imena tih seoskih komandira što pre.

4) Komandiri opština će narediti da se odmah u svima selima izvrši popis oružja naznačujući poimenično ko šta ima od oružja i koliko municije. Po ovako dobivenim spisakovima iz sela sastaviti jedan spisak za celu opštinu i dostaviti što pre ovome štabu. U spisakovima naznačiti i bombe i pištolje.

5) Komandiri će kad opštinske uprave počnu rad zahtevati od predsednika spiskove vojnih obveznika i popisane stoke, srediti ove spiskove za celu opštinu i dostaviti ovome štabu kad to bude gotovo.

6) Komandiri će narediti svojim seoskim komandirima da odmah otpočnu sa patroliranjem. Ova mera je neophodna jer se komunisti pošto su razbijeni vuku kroz sva sela u bednom stanju i malim grupama a u interesu je naše stvari da ih odmah razoružamo. One od njih koji su iz varoši pored razoružanja i saslušavati pa ukoliko se utvrdi da su pravi komunisti sprovoditi ovome štabu radi suđenja. Ovim patrolama će biti zadatak da spreče svaku pljačku i otimačinu kao i razbojništvo u selu. Patrole da se određuju i danju i noću a za patrole koristiti sve vojne obveznike sem onih koji su komunisti, po redu.

7) Našim obveznicima saopštiti da će preko nime ostati kod svoje kuće izuzev neke krajnje nužde kada će biti naređena njihova upotreba radi borbe sa komunistima i to samo onda kad treba koncentrisati jaču snagu za šta će se dobiti naređenje od ovoga štaba.

8) Sav naš dalji rad mora biti potpuno tajan. Ovo naređenje ne sme niukom slučaju znati niko drugi do opštinski i seoski komandiri. Mesto štaba ne saopštavati nikome a opštinski komandiri će znati gde je štab u svako doba preko učitelja u s. Krčmaru. Do koga i dostavljati sve izveštaje a kod koga će se moći primiti i sva naređenja ovoga štaba ukoliko ih štab ne šalje direktno opštinskim komandirima što će biti redovan slučaj.

9) Početi odmah sa propagandom protiv komunista i svugde i na svakom mestu objasniti istinu da je do ovoga žalosnog stanja došlo zato što su oni u želji da preotmu vlast počeli borbu prerano. Narodu uvek skrenuti pažnju na jednu nepobitnu činjenicu: Nemačka mora izgubiti rat pa makar koliko on dugo trajao. Jugoslavija mora biti ponovo cela pod kraljem Petrom II. A kad dan ovoga oslobođenja dođe svi ćemo polagati račune o svome radu. Teško će biti onima koji su radili zajedno sa neprijateljem i koji su ga pomagali u borbi koju on vodi protiv nas i naših velikih saveznika. Mi zato nećemo i ne možemo zajedno sa Nemcima ali nećemo ni u otvorenu borbu, koju sada ne možemo izdržati. Mi ćemo nastaviti da se spremamo da se naoružavamo i počećemo borbu onda kad naši saveznici vežu Nemačke snage na Balkanu i budu u stanju da i nas potpomognu. Dotle, dok ovaj momenat ne dođe, mi moramo iskoristiti rasulo kod komunista da ih razoružamo te da nam na proleće ponova ne ometu naš planski rad. Srbi moraju ostati pravi čestiti Srbi ali mi moramo našu akciju početi iz početka pametnije i mnogo obazrivije u kom cilju je naš pokret reorganizovan i još se reorganizuje. Obratiti pažnju na obaveštajnu službu naročito u pogledu komunista. Svako nedeljno dostavljati izveštaje štabu o broju razoružanih komunista i ko je naoružan sa njihovim oružjem. U ovom izveštaju naznačiti i koliko se seljaka vratilo kućama koji su se borili kao partizani i poimenično koji su to.²⁴

Od početka 1942. godine okupatori su tolerisali prisustvo legalizovanih Mihailovićevih odreda u Nedićevim oružanim formacijama, najviše zbog toga što su oni bili angažovani u borbi protiv partizana i pripadnika NOP. Takođe, okupatori su ukinuli ranije raspisanu uce- nu za Mihailovića i povremeno obustavljali gonjenje Mihailovićevih pristalica. Istovremeno Abver je, preko

kapetana Matla i Nenada Mitrovića, održao vezu sa pojedinim istaknutim funkcionerima Mihailovićeve organizacije.

Osvrćući se na novembarske događaje 1941. godine, Dragiša Vasić mi je, maja 1943. godine pričao:

»Mada su tih novembarskih dana 1941. i Radio-London i Radio-Moskva govorili o junačkoj borbi našeg naroda pod komandom pukovnika Draže Mihailovića, mi smo, opkoljeni od partizana na Ravnoj gori, i bez ičije pomoći, ipak bili prinuđeni da od partizanskog štaba zatražimo obustavu borbe.

Komandantovom predlogu da ponovo povedemo pregovore sa komunistima ja sam se, u početku, energično usprotivio. Ali kada mi je komandant objasnio da pregovore, pa čak i eventualni sporazum, treba smatrati samo manevrom čiji su ciljevi spasavanje pokreta i njegove žive sile od uništenja i dobitak u vremenu, složio sam se s njim.

Na komandantovo traženje komunisti su prekinuli borbu, a zatim su se njihovi i naši delegati sastali u Čačku. Komunisti su došli s konkretnim predlozima za nov sporazum, dok su naši delegati, majori Lalatović i Đurić, prema komandantovim instrukcijama, uporno zahtevali da se komunisti, u duhu poruke naše vlade iz Londona, stave pod komandu pukovnika Mihailovića. Ovaj zahtev komunisti su kategorički odbili. Zbog toga prvi susret delegata u Čačku i nije doneo nikakve rezultate.

Dva, tri dana kasnije, delegati su se ponovo sastali u Čačku. Tom prilikom sačinjen je i pismeni sporazum između nas i partizana, ali on je, za nas, imao isključivo formalni karakter, jer je Tito, samo nekoliko dana kasnije, i dalje insistirao da se formira zajednički operativni štab koji će voditi zajedničke akcije protiv neprijatelja. Na ovo mu je komandant odgovorio da o formiranju zajedničkog štaba nema ni govora. A da su komunisti dužni, prema poruci naše vlade, da se stave pod njegovu komandu, jer je on jedini njen priznati predstavnik u zemlji.

Sutradan, nemačke trupe su otpočele napade u pravcu Čačka i Užica. Tito je pozvao komandanta telefonom i zahtevao da naši odredi stupe u borbu protiv neprijatelja. Pod izgovorom da ne može prihvatiti frontalnu borbu komandant je odbio Titov zahtev.

Odmah zatim komandant je naredio našim odredima da se 'legalizuju' i povedu upornu borbu protiv partizana. Siguran sam da u tim trenucima niko od nas nije mogao ni da zamisli kakvu je grešku komandant, ovim naređenjem, učinio i kakve će biti njene posledice.

Za kratko vreme, naši odredi su se pretvorili u Nediceve i Pećančeve. Oficiri su počeli da primaju plate i da zajedno sa svojim ljudstvom vode manje-više mirnodopski i raskalašni život. Moral i disciplina u tim odredima grozili su se na nulu. Na komandantova naređenja oni se sve manje osvrću. Imajući u vidu dosadašnje iskustvo, postavlja se pitanje: u kojoj meri na njih uopšte možemo da računamo?«

O donošenju odluke o legalizaciji odreda, Mihailović je, u toku istražnog postupka 1946. godine, izjavio:

Islednik: Da li ste se savetovali sa članovima Centralnog nacionalnog komiteta i predstavnikom savezničke vojne misije Hadsonom o odluci pred nemačku ofanzivu o kojoj smo razgovarali?

Draž: Da. Stalno je Vasić bio kod mene i naravno da smo se savetovali o novonastaloj situaciji. Situacija je bila poznata i Hadsonu i u diskusiji povodom odluke da se vraća na teren i ne prihvate frontalne borbe niko se nije suprotstavio stanovištu da treba povući snage i uputiti na teren.

O svemu važnijem obavestavao sam vladu i sigurno je da sam je i o ovome obavestio. Ovaj manevar sam zvao 'Udar u vetar', što je značilo da Nemci neće nikoga naći na Ravnoj gori.

Ja sam stajao na stanovištu da je ustanak preuranjen i smatrao sam da nije vreme da se vodi borba sa okupatorom. Ja sam već ranije rekao da je moje stanovište bilo organizovati snage i u pogodnom momentu napasti neprijatelja.

Smatrao sam da će taj momenat da nastupi onog časa kada Nemci ne budu imali snage da vrše represalije nad našim stanovništvom, tj. onoga momenta kada oni budu vojnički toliko oslabili da nemaju snage za to. Situacija na evropskim ratištima smatrao sam, dovedeće do takvog momenta, jer nikada nisam sumnjao u propast Nemačke.«

Tako je Mihailović formu »legalizacije« svojih odreda izabrao kao najzgodniju da bi njome, ipak, koliko-toliko, prikrrio svoju otvorenu saradnju sa okupatorom i ostalim izdajnicima sa kojima je, od toga momenta, rame uz rame krenuo u borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Međutim, da bi se i dalje u nedovoljno obavještenim i kolebljivim masama, kojih je još bilo i u Srbiji, predstavljao kao borac protiv okupatora, i time sebi omogućio sve jači uticaj na njih, kao i da bi obezbedio dalje širenje svoje organizacije i pomoć iz inostranstva, Mihailović je odlučio da manji broj svojih odreda

ipak ostavi u ilegalnosti. Ove male odrede, rasturene po Srbiji, Mihailović je nazivao »ilegalnim« i »šumskim«, a zadatak im je u početku, uglavnom, bio otkrivanje uporišta i punktova NOP, kako bi postavljanjem raznih zamki zaseda, a uz pomoć okupatora, usledilo njihovo uništenje. No, pored toga, ovi odredi predstavljali su i jezgro za okupljanje i mobilizaciju snaga pod parolom »borba protiv okupatora«, koja se praktično pretvarala u borbu protiv NO pokreta i to zajedno sa okupatorom, kvislinzima i svim ostalim izdajnicima.

Sam Mihailović napustio je Ravnu goru prvih dana decembra i naredna četiri meseca kretao se po okolnim mestima mahom u takovskom srezu: Teočinju, Levaji, Lunjevici, Vujetincima, manastiru Vračevšnici i drugima. Njegovu pratnju sačinjavali su major Zaharije Ostojić »Čika Branko«, poručnik Zvonimir Vučković »Vučko«, narednik Franjo Seničar i pratilac Blagoje Kovačević, a sam Draža dao je sebi nadimak »Čika Đoka«.

Kretanje i ponašanje ove grupe bilo je, na izgled, vrlo konspirativno, jer im je bio cilj da se u narodu stekne utisak o njihovoj dubokoj ilegalnosti.

EMIGRANTSKA VLADA SE OPREDELJUJE ZA IZDAJU

Već početkom decembra 1941. godine i jugoslovenska emigrantska i saveznička britanska vlada bile su podrobno upoznate s tim da u Jugoslaviji postoje dve grupe snaga koje su vršile mobilizaciju masa pod parolom borbe protiv okupatora, da se na čelu jedne grupe nalazi organizovana i jaka Komunistička partija Jugoslavije, dok su drugu na brzinu improvizovali i formirali oružani ostaci jugoslovenske buržoazije sa pukovnikom Dražom Mihailovićem na čelu. Isto tako, buržoaskoj grupi predstavljenoj u emigrantskoj londonskoj vladi bilo je potpuno jasno da se konačni ciljevi jednih i drugih snaga u zemlji znatno razlikuju: da su prve snage stupile u borbu protiv fašističkih osvajača sa krajnjim ciljem da ostvare narodne težnje za koje se one već odavno bore i koje su bile jasno izražene i prilikom dvadesetsedmomartovskih manifestacija — za slobodu, nezavisnost i istinsku demokratiju, za bratstvo i jedinstvo svih jugoslovenskih naroda, a da je cilj drugih očuvanje buržoaskih pozicija i vraćanje na stari društveni sistem, kakav je postojao u trenutku sloma Kraljevine Jugoslavije.

Dotadanje Mihailovićeve akcije i ispoljen stav, koji su, pored ostalog, proisticali iz njegove dosledne privrže-

nosti buržoaskim shvatanjima, davali su emigrantskoj vladi punu garanciju da se u borbi za očuvanje svojih ranijih pozicija u zemlji jedino na njega i može osloniti. Zbog toga je vlada donela odluku da se orijentiše prema Mihailoviću i da mu, uz pomoć savezničke britanske vlade, pruža punu podršku u preuzimanju kontrole nad snagama koje obuhvaćaju ove pomenute grupe u zemlji.

Pored te diplomatske akcije, vlada je u istom cilju preduzimala paralelne i druge mere. Proglasila je zvanično Mihailovića za svoga jedinog predstavnika u zemlji, a 7. decembra 1941. godine objavljen je i ukaz kojim ga »za osvedočenu hrabrost i za osobite zasluge stečene za otadžbinu u ovome ratu«, unapređuje u čin brigadnog generala.

Ne znajući za Mihailovićevu izdaju izvršenu poslednjih dana novembra, Simović se prvih dana decembra obraća Idnu:

»Bilo mi je veoma drago da primim Vaše ohrabrujuće pismo od 28. novembra, koje je u meni stvorilo potpuno pouzdanje i da će biti obezbeđen uspeh akcije preduzete i vođene od pukovnika Mihailovića. To pouzdanje proizilazi iz činjenice što je mišljenje obeju naših vlada o tome pitanju identično.

Što se mene tiče, ja nastojim da ujedinjeni front svih patriota, pod vojnim i političkim vođstvom pukovnika Mihailovića, i da bude ne samo održan nego i pojačan. Iz toga razloga smatram da treba učiniti svaki napor u cilju materijalne pomoći u oružju, municiji i ostalome i da ta pomoć patriotima stigne što je pre moguće...«¹

Istoga dana Simović je uputio Mihailoviću čestitku:

»Kraljevska vlada izražava vam svoje zadovoljstvo što ste uspeli da objedinite sve patriote za zajedničku borbu protiv neprijatelja.«²

Nekoliko dana kasnije Mihailović obaveštava Simovića da su »komunisti evakuisali Užice i sve snage povlače ka Zlatiboru... bili su malobrojni i nesrećno vođeni«. On, Mihailović, nastavio bi »četničko ratovanje«, moral njegovih trupa je odličan. Nastojao je da ubedi London da partizani, odnosno njihovo rukovodstvo ne postoje više kao organizovana snaga u Srbiji i da on uporno radi na »objedinjavanju narodnih snaga i na ostvarenju jednog balkanskog fronta«. Takođe Mihailović oba-

veštava da je Hadson odsečen i da se nije vratio na Ravnu goru.¹

A zatim, 5. decembra Mihailović putem radio-veze javlja da ne može više održati radio-vezu. Poslednji kontakt sa Maltom bila je njegova poruka primljena to veče. On je bio u odstupanju, i nije bio u stanju da primi nikakvu pomoć dok ne uspostavi ponovo vezu. »Nastavljam gerilska ratovanja kako to odgovara situaciji« — bio je kraj ove poruke.

Ujutru 29. novembra nemačke jedinice su nadirale ka Užicu a glavčina partizanskih jedinica povlačila se ka zapadu, u Sandžak. U toku povlačenja Hadson se našao zajedno sa Titom i njegovim štabom.

Posle prelaska reke Uvac, na granici Sandžaka, Hadson je odlučio da se vrati u Srbiju. »Dobio sam utisak — kaže Hadson — da bi britansku pomoć najbolje bilo koncentrisati na Mihailovića ako on još postoji nezavisan od Nedića. Rekao sam to Titu i njegovima i uputio sam se natrag u poplavu Nemaca i kvislinga.« Hadson je išao bez zaštitne pratnje i bio je na ovom teškom putovanju, tri puta uhvaćen. Stigao je na Ravnu goru noću između 7. i 8. decembra 1941. dok su Nemci opkoljavali i vrtili napad na Mihailovićevu komandu. »Nisam našao nikakve ostatke — kaže dalje Hadson — Mihailovićevih ljudi, izuzev njega lično i nekoliko oficira. Svi drugi su se pretvorili u Nedićeve ljude i otišli, na potpuno razočaranje Švaba.«⁵

Mihailović je odbio da se sastane s Hadsonom posle nemačkog povlačenja, i nije mu dopustio da se koristi radio-vezom. Hadson je dovukao sa sobom iz Sandžaka svoju radio-stanicu ali nije, pre odlaska iz Kaira, imao vremena da nauči da njome rukuje; njegov radio-telegrafista Dragičević ostao je kod partizana.

Mihailović je s nekolicinom svojih saradnika iščezao, ostavivši Hadsona da se u toku narednih meseci kao usamljeni begunac, u seljačkom odelu, krije po rastrkanim naseljima Ravne gore.

Mihailovićeva poruka od 1. decembra, u kojoj se javljalo da je Hadson odsečen i da se nije vratio na Ravnu goru, bila je poslednja vest koju je Kairo primio o mestu boravka britanskog predstavnika. Nikakav glas o njegovoj sudbini nije stigao sve do proleća 1942. godine.

Međutim, izveštaji koji su iz zemlje stizali u London govorili su o otvorenom i sve oštrijem sukobu između Mihailovića i partizanskih odreda, odakle je proisticao nedvosmislen zaključak da su se akcije Simovićeve vlade za mirno stavljanje svih snaga u zemlji pod Mihailovićevu komandu završile neuspelom.

Kada je radio-veza, zbog razvoja situacije u Srbiji, između Mihailovića i Simovića bila 5. decembra prekinuta, ipak je Simović 19. decembra, dobio nov izveštaj »iz sigurnog izvora« u kome je, pored ostalog, pisalo:

»U vreme kad sam došao u Srbiju, četničke akcije su bile minimalne u samoj Srbiji. U Beogradu i u unutrašnjosti se znalo da su četnici u šumi, ali o tome koliko ih ima i gde su — nije bilo podataka. Na sabotaže komunista, koje su bile sve teže, Nemci su odgovorili teškim represalijama... Četnici su isprva s velikim negodovanjem gledali na te komunističke sabotaže... Četnici, odnosno njihove vođe, saopštili su komunistima da te stvari ne treba da rade, ali do sporazuma između njih nije došlo i akcije komunista se nastavljaju... Sto se tiče pregovora Draže s Nemcima, čuo sam da su oni de fakto vođeni i, kako mi je poznato, nije došlo ni do kakvih rezultata...«⁶

Ali pored saznanja o Mihailovićevoj izdaji, Simović je i dalje uporno nastojao da se sa Mihailovićem što pre uspostavi veza i da mu se pruži pomoć. U tom cilju on je britanskoj komandi uputio, u toku decembra, niz depeša:

»S obzirom na ogromnu važnost za ponovno uspostavljanje radio-veze s generalom Mihailovićem, učinite sve što je moguće...«⁷

»Dvadeset sedmog decembra, britanski oficir za vezu me je obavestio:

a) da je na Malti sve pripremljeno za upućivanje u Jugoslaviju šest radio-stanica, 100.000 engleskih funti sterlinga u zlatu, 75.000 dolara u novčanicama, oko 100 tona raznog materijala za borbu i život.

b) da su im stavljeni na raspolaganje četiri aviona za prebacivanje;

v) da se samo očekuje uspostavljanje veze sa ustanicima, pa će se to odmah po partijama dostaviti na ugovorena mesta.«⁸

Međutim, sva Simovićeva nastojanja da stupi u ponovni kontakt sa Mihailovićem bila su uzaludna.

Situacija u zemlji i neuspele kombinacije sa Mihaelovićem, da se NOP stavi pod njegovu komandu, zatim razne intrige i afere koje su carovale u emigrantskim krugovima u Londonu, Kairu i SAD, i najзад ostavke deset ministara, primorale su Simovića da 9. januara 1941. godine podnese ostavku.

U referatu »Zašto je smenjen general Simović«, bez potpisa, a čiji je autor, očigledno, jedan od Simoviće-
vih protivnika iz krugova emigrantske vlade u Londonu, na početku piše:

»General Simović je morao otići, jer je politiku shvatio kao veštinu laganja i spletkarenja. Nije vreme da se sve otkrije, ali je potrebno radi objašnjenja podići makar samo kračak.«

Zatim u referatu slede poglavlja:

»Nesposoban vojnik je rđav čovek«, »Zanemareni borci — Sistem špijunaže«, »Spremanje novih Solunskih procesa«, »Politički intrigant sa diktatorskim prohtevima«, »Igra sa Hrvatima protiv Srba (od avgusta do polovine decembra 1941.)« i »Pokušaj igre protiv Hrvata (od polovine decembra 1941. do 9. januara 1942.)«

Na početku drugog poglavlja se kaže:

»Za punih devet meseci, general Simović nije uradio ništa;

— Doturanje pomoći Draži i borcima u zemlji, ravno nuli;

— Izbeglo vazduhoplovno osoblje, čami u Transjordaniji bez i jednog aviona ili školskog aparata, trunući u besposlici;

— Ono malo pešadije u Egiptu, bez modernog naoružanja i bez upotrebe;

— Prikupljanje dobrovoljaca, ni početo;

— Neposredna veza sa Dražom ne postoji.«

Na kraju trećeg poglavlja referata piše i ovo:

»Tako je 'junak' i 'izvršilac' 27. marta — koji je značio jasno izraženu volju protiv načela nasilja i nacizma — potpuno prihvatio principe nacionalsocijalističke pravde, gde dobijen 'befel' ide ispred zakona.

Simovićevo uklanjanje s vlasti uštedelo je Zemlji sramotu novih Solunskih procesa.«

Referat se završava rečima:

«Kralj je vladu ostavio ljudima koji politički nesumnjivo predstavljaju ceo narod.»⁹

Dva dana posle podnošenja ostavke, novu emigrantsku vladu obrazovao je 11. januara 1941. godine Slobodan Jovanović.

Imenovanje Jovanovića za novog predsednika vlade nije bilo nimalo slučajna stvar. Predstavnici velikosrpske reakcije u Simovićevoj vladi nisu bili zadovoljni politikom koju je Simonović sprovodio, naročito posle saznanja o pojavi Draže Mihailovića i stvaranja četničke organizacije u zemlji. Optužujući i dalje hrvatsku buržoaziju za nacionalnu izdaju, oni su računali da će Mihailovićev pokret, njihovom i savezničkom pomoći, ojačati do te mere da će, u određenom momentu, predstavljati silu koja će sigurno velikosrpskoj buržoaziji obezbediti vladajuću ulogu u budućoj Jugoslaviji i na Balkanu.

Mada se predsednik britanske vlade Vinston Čerčil u početku nije slagao sa uklanjanjem Simovića, ipak su Jovanović, a naročito Ninčić, uspeli da, raznim intrigama i smicalicama, Simovića liše Čerčilove dalje podrške.

Na sednici Simovićeve vlade održane na inicijativu Jovanovića, Ninčića i Grola od 29. do 31. decembra 1941. godine vođena je opširna diskusija o političkoj situaciji u zemlji. Na nju su svi učesnici u raspravi gledali, isključivo, sa pozicija svojih stranačkih interesa.

Zaplašeni pojavom Draže Mihailovića i njegove organizacije, kao i stavom predstavnika velikosrpske buržoazije u emigrantskoj vladi, potpredsednik vlade Juraj Krnjević i ministar Juraj Surej (predstavnik HSS u vladi), na sopstveni zahtev sastali su se 30. decembra sa Momčilom Ninčićem i Milanom Grolom. Tražeći izlaz u kompromisu, Krnjević je, u ime HSS, izjavio da Mihailovićevu organizaciju prihvata kao opštejugoslovenski pokret. Sva četvorica su se sporazumela da vladi nametnu kurs:

— da se Jugoslavija u međunarodnim odnosima približi politici antifašističke borbe koju predvodi Velika Britanija uz prijateljske i savezničke odnose sa Sovjetskom Rusijom.

— da se ubuduće državno uređenje Jugoslavije uspostavi na načelima predratnog uređenja, bez ugleda na unutrašnju strukturu i konstrukciju u Sovjetskom Savezu.«¹⁰

Očigledno zaplašeni razvojem NOP a Komunističkom partijom na čelu, građanski političari Kraljevine Jugoslavije glatko su se složili da im predratno državno i društveno uređenje Jugoslavije najviše odgovara. A za povratak na staro, svojom političkom pripadnošću, svojim autoritetom i sposobnostima, najveće garancije pružio im je Slobodan Jovanović.

U emigrantskoj vladi Slobodana Jovanovića, za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva postavljen je Draža Mihailović. Ovim aktom nova vlada je najočiglednije iznela svoj stav prema Mihailoviću i njegovoj organizaciji i definitivno se opredelila za izdaju.

Osvrćući se na Mihailovićevo naimenovanje za ministra vojnog, Dušan Simović je, u pismu upućenom Jovanoviću 20. januara 1942. napisao:

»Prilikom sastava nove vlade 11. o. m. za Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva naimenovan je brigadni đeneral g. Dragoljub Mihailović, zaslužni komandant naših snaga koje se bore u okupiranoj zemlji i vođ četničke akcije koja je slavno ime našeg naroda pronela širom celoga sveta.

Ova je ideja vrlo pohvalna i kao što Vam je poznato ja sam je i dao. Ali prema mojoj zamisli istu je trebalo ostvariti tek u poslednjoj fazi rata kad bude prošla opasnost po život đenerala Mihailovića i po pokret kojemu on stoji na čelu.

Međutim, naimenovanjem Draže Mihailovića u ovom vremenu biće privučena najveća pažnja i kvislinškog režima na njega i njegov pokret. S toga će nema sumnje isti upotrebiti sva sredstva da na svaki način likvidiraju generala Dražu Mihailovića i uguše u korenu ceo narodni pokret u zemlji.

Iz tog razloga ovo naimenovanje umesto da bude od koristi po našu borbu za oslobođenje naše otadžbine i našeg naroda može da bude od najveće štete po naše internacionalne interese, jer ne samo da dovodi u pitanje opstanak i život đenerala Mihailovića, već može imati za posledicu ugušenje celog oslobodilačkog pokreta u zemlji i velike žrtve srpskog naroda pri tome.

Eksponiranjem đenerala Draže Mihailovića Kraljevska vlada je i pred narodom i pred istorijom uzela na sebe odgovornost za sve fatalne posledice koje bi zbog toga postupka mogle, ne daj Bože, nastupiti pri tome.

Stoga čast mi je skrenuti Vam pažnju na gornje činjenice i umoliti Vas da preduzmete blagovremeno sve po-

trebne mere da se eventualno štetne, možda sudbonosne, posledice izbegnu i naš narod izbegne iskušenje.

Primate g. Predsedniče izraz mog poštovanja i odatosti.«¹¹

Međutim, osnovni plan kojim su se predstavnici građanskih stranaka u emigrantskoj vladi rukovodili da Mihailovića postavie za ministra vojnog bio je da mu, i tim putem, podignu autoritet i stvore, što je moguće više, interesovanje saveznika za njega i tako mu, obezbede njihovu punu moralnu i materijalnu podršku za borbu protiv NOP.

Da bi postigla postavljeni cilj, vlada je samo nedelju dana posle formiranja predložila kralju Petru da Mihailovića unapredi u čin divizijskog generala. Ukaz o unapređenju kralj je potpisao 19. januara 1942. godine. Odmah zatim Vojni kabinet pri Predsedništvu vlade, s istaknutim učesnikom dvadesetsedmomartovskog puča potpukovnikom Živanom Kneževićem na čelu, otpočeo je preko londonske radio-stanice BBC putem vojne emisije, intenzivnu propagandu u korist Mihailovića i njegovih četnika.

IZDAJA PLAĆENA PORAZOM

Mihailovićeva izdaja u Srbiji ubrzo se odrazila i u ostalim krajevima Jugoslavije.

Na početku narodnog ustanka u Bosni, Hercegovini, Lici i Kninskoj krajini, neposredno posle pojave partizanskih odreda, u nekim krajevima u kojima KPJ nije imala jačeg uticaja, dolazi do formiranja i četničkih odreda. Ovi odredi bili su formirani isključivo od srpskog življa u cilju zaštite od ustaškog terora. Na njihovom čelu nalazili su se bogatiji seljaci, istaknutiji pripadnici nekih građanskih stranaka, ili članovi stare četničke organizacije. Između ovih i partizanskih odreda, u početku, ne samo da nije dolazilo do sukoba, već se razvijala i plodna borbena saradnja u zajedničkim akcijama, prvenstveno protiv ustaša.

Ali, u početku stvaranja svoje organizacije, krajem leta i početkom jeseni 1941. godine, Mihailović se pobri-
nuo da u krajeve van teritorije Srbije, pretežno naseljene srpskim življem, uputi svoje emisare. Sprovodeći Mihailovićev plan i izvršavajući njegova naređenja, ovi su emisari, oslanjajući se na razne buržoaske elemente, pored stvaranja organizacije u određenim pokrajinama na sve

moguće načine raspirivali šovinizam i nacionalnu mržnju među raznim nacionalnostima i verskim pripadnostima, a naročito između Srba, s jedne, i Hrvata i Muslimana, s druge strane, izazivajući time i bratoubilačku borbu koja je išla na ruku samo okupatoru. Zbog toga je i većina ovih Mihailovićevih delegata već na prvom koraku naišla na podršku okupatora sa kojim je ubrzo našla i zajednički jezik za sklapanje sporazuma čiji su rezultati, na kraju, bili udarac u leđa narodnooslobodilačkom pokretu.

Blizina istočne Bosne i dobre veze između nje i zapadne Srbije, u kojoj se tokom 1941. godine i sam nalazio, omogućile su Draži Mihailoviću da se brzo upozna sa situacijom u ovom kraju zemlje, a uz pomoć nje i sa situacijom u zapadnijim oblastima. Saznavši za postojanje četničkih odreda u Bosni i Hercegovini, on je požurio da još tokom leta u istočnu Bosnu uputi svojih oficira sa žandarmerijskim majorom Jezdimirom Dangićem na čelu. Gotovo istovremeno, Mihailović šalje u Hercegovinu đeneralštabnog majora Boška Todorovića, a nešto kasnije za svoga delegata u Dalmaciji, Lici i Kninskoj krajini imenuje Iliju Trifunovića—Birčanina, koji se krajem 1941. godine već nalazio u Splitu.

Rođen u Srebrenici, Dangić je u toku prvog svet-skog rata, nekoliko godina proveo u austrougarskim zatvorima. Kao rezervni konjički potporučnik preveden je 1928. godine u aktivnog žandarmerijskog potporučnika. Za vreme kratkotrajnog aprilskog rata, u činu žandarmerijskog majora bio je komandir dvorske žandarmerijske čete i pratio kralja Petra Drugog sve do njegovog bekstva iz Nikšića na Srednji istok.

Major Jezdimir Dangić spadao je u red onih četničkih komandanata koji se nisu u potpunosti podvrgavali ravnogorskom štabu Draže Mihailovića, iako su bili pod njegovim rukovodstvom. Dangić je više voleo da samostalno istupa kao faktor četničke vlasti na vlastitom području. Mada je stajao u vezi sa Dražom Mihailovićem i konsultovao ga u nizu krupnijih pitanja, on je paralelno najuže saradivao sa kvislinškom upravom u Srbiji. Ova saradnja datira još od prvih dana formiranja Saveta komesara Milana Aćimovića, sa kojim je bio u najboljim odnosima. Sredinom maja Dangić je stupio u kvislinšku Srpsku žandarmeriju. Za vreme oružanog ustanka u Srbiji bio je raspoređen kao žandarmerijski oficir na granici

prema Drini, a nešto kasnije premešten u Bratunac. Međutim, već 16. avgusta 1941. Dangić je napustio teritoriju okupirane Srbije i prešao u istočnu Bosnu, gde je na osnovu uputstava koja je dobio od Draže Mihailovića uspeo da stavi pod svoju komandu i reorganizuje sve pročetničke grupe. Dolaskom Nedića na čelo »vlade narodnog spasa«, krajem avgusta 1941, saradnja između Beograda i Dangićevo četničkog štaba u istočnoj Bosni postaje sve prisnija naročito na sprovođenju Nedićevo pokušaja o prisajedinjenju istočne Bosne Srbiji. Dangićevo politika nije se suštinski razlikovala od politike Draže Mihailovića, čijem je pokretu pripadao. Ona se, naime, svodila na sledeće: da je okupacija privremena; da treba obezbediti obnovu Kraljevine Jugoslavije; da ne treba izazivati okupatora oružjem ni drugim akcijama, već čekati povoljniji razvoj događaja; da treba stvarati veze sa kvislinzima u Srbiji, Milanom Nedićem i Milanom Aćimovićem, pa i samim okupatorima, kako bi se lakše suprotstavilo partizanskim odredima.

U početku je Dangić bio Mihailovićeva udarna pećnica za »odmazdu« prema Hrvatima i Muslimanima, ali za kratko vreme, izvršavajući naređenja svoga naredbodavca, on postaje jedan od organizatora i realizatora četničke izdaje narodnog ustanka na terenu istočne Bosne. Kao i njegov komandant, tako je i Dangić, pripremajući se tajno, vrebao najpogodniji momenat za realizaciju svoga podmuklog plana.

Dolaskom Dangića, a sa njim i grupe Mihailovićevih oficira, na ovaj teren, odnos između partizanskih i četničkih odreda, a samim tim i sama situacija postepeno počinje da se menja jer jedan od njihovih prvih i glavnih zadataka bio je da četničke grupe i odrede formirane u istočnoj Bosni stave pod svoj uticaj i pod svoju komandu. Zbog antagonizma koji je postojao između lokalnih četničkih vođa, koji nisu bili profesionalni vojnici i oficiri, i onih koje je uputio Mihailović, ostvarenje ovoga cilja nailazilo je na razne teškoće, ali je na kraju on ipak bio postignut.

Kapitulantski duh lokalnih četničkih vođa došao je brzo do izražaja. Tako, na primer, četnički vojvoda i komandant četničkih odreda formiranih po selima u okolini Han-Pijeska, Aćim Babić, već 25. avgusta 1941. godine piše nemačkoj komandi u Sarajevu da se on i njegovi

četnici neće boriti protiv okupatora, već samo protiv ustaša. A 31. avgusta 1941. »Gorski štab bosanskih četničkih odreda«¹ obaveštava pismom nemačku komandu u Zvorniku o svojoj želji da Nemci i Italijani preuzmu vlast na terenu istočne Bosne, u kom slučaju bi im se svi četnici predali.

Kao Mihailovičev opunomoćenik i delegat, Dangić je u istočnoj Bosni primenjivao u odnosima sa partizanskim odredima istu taktiku kao i njegov naredbodavac u Srbiji. On je 1. oktobra 1941. godine sklopio i formalni pismeni sporazum sa predstavnicima Glavnog štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine, koji je glasio:

»ZAKLJUČAK

sa sastanka predstavnika četničkih i partizanskih odreda na dan 1. oktobra 1941. godine u Gori na kojima je došlo do sledećeg sporazuma:

1) Formira se zajednički privremeni operacijski štab između vojnih i partizanskih odreda na teritoriji Bosne sa nazivom: Komanda bosanskih vojnih partizanskih odreda.

2) Štab biće formiran od tri člana vojno-četničkih odreda sa ove teritorije i tri člana iz partizanskih odreda.

3) Mjesto operacijskog štaba zajedničke komande menja se po potrebi.

4) Funkcionisanje štaba počinje 13. oktobra 1941. godine. Štab imade odmah da prouči sva vojna pitanja po predstojećim operacijama, radi njihovog brzog provođenja u djelo.

5) Štabovi vojnih partizanskih odreda uputiće lica (članove) za ovaj štab na dan 2. oktobra 1941. godine snabdevena potrebnim dokumentima da su za to upućeni.

6) Pri svakom odredu formiraće se pokretni preki sud, koji će izricati smrtne kazne za dela: pljačke, bekstva iz borbe — sa položaja, špijunažu, izdaju, paljevine i zločinstva kako za one na položaju tako i za one u pozadinskoj službi.

7) Izvršiti mobilizaciju svega ljudstva od 19 do 50 godina starosti, tako da se za operativnu službu na položaju mobilišu ljudi od 19 do 40 godina starosti, a od 40 pa na više za sve pozadinske službe.«²

Posle zaključenja ovog sporazuma formiran je i zajednički partizansko-četnički operativni štab za zajedničku borbu protiv okupatora i ustaša. Istoga dana izdat je i zajednički proglas narodu Bosne u kome se, pored ostalog, kaže i sledeće:

•POSTENOM I RODOLJUBIVOM NARODU BOSNE!

Divljački neizazvani napad Hitlerovih hordi na našu zemlju doveo je, blagodareći izdajnicima, petokolonastima i ostalim izrodima, do raspada Jugoslavije. Bosna i Hercegovina došle su, po milosti Hitlera i Musolinija, pod vlast ubice i bandita Pavelića, koji je u našim selima i gradovima zauzeo vlast neodgovornog društvenog ološa — ustaša. Napućena i stradalaka Bosna, koja je u svojoj istoriji vidjela mnoge nasilnike i krvoloke, doživjela je do sada nečuvena nasilja i neviđene zločine. Hiljade i hiljade sinova Bosne pobijeni su na najzvjerskiji način od razularenih ustaških bandi. Crne se zgarišta popaljenih domova širom Bosne i Hercegovine. Do neba se diže vapaj ucvijeljenih majki i žena i plač naše siročadi. Hitlerov i Musolinijev pandur Pavelić upravo je svoje udarce protiv srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, želeći da ga potpuno uništi. On pokušava da za tu zločinačku namjeru iskoristi kao svoje oruđe Muslimane i bosanske Hrvate. Sijući otrovno sjeme šovinizma i vjerskoga fanatizma, on nastoji da zavadi narod Bosne koji vijekovima živi na ovoj grudi i natapa je svojim znojem i krvlju. Krvolok Pavelić, izrod bratskog hrvatskog naroda, uspeo je da upregne u svoja kola samo ološ i da zavede nešto nesvjesnoga i zaostalog muslimanskog i hrvatskog življa. Sve što je pošteno među Muslimanima i Hrvatima Bosne i Hercegovine osuđuje u svojoj duši zvijerski postupak Pavelićevih bandita prema Srbima. Njihova osuda još nije dobila glasan izraz, ali taj dan nije daleko.

NARODE BOSNE!

Čaša trpljenja srpskog naroda u Bosni je prepuna. Opljačkan do gole duše, progonjen i mučen kao divlja zvijer, on se digao na oružje. Digao se da brani svoja ognjišta, svoj goli život, svoju nejač, da brani svoju čast. Na teror njemačko-italijanskih okupatora i njihovoga plaćenika Pavelića, srpski narod odgovara onim sredstvima koja fašistički ljudožder jedino poštuje: oružjem. Srbi Bosne i Hercegovine latili su se oružja s jednim jedinim ciljem: da iz naše zemlje isteraju okupatora i ustaške bande, da zaštite svoj narod od fizičkog istrebljenja i da spreče fašističke horde u pljačkanju naše zemlje. U toj svojoj svetoj i pravednoj borbi srpski narod nije sam. Širom Jugoslavije diže se sve što je pošteno i rodoljubivo protiv Hitlerovih bandi. Porobljeni narodi Evrope ustali su takođe protiv fašističke nemani. Herojska borba Crvene vojske slama udarnu snagu najboljih Hitlerovih trupa. Engleska avijacija i mornarica nanose teške udarce njemačkoj ratnoj industriji i njemačkoj floti. Amerika šalje sve veću materijalnu pomoć Engleskoj i Sovjetskoj Rusiji. Ta

velika borba čitavog naprednog čovječanstva protiv najcrnjeg neprijatelja sviju naroda — fašizma — svršiće se pobjedom Sovjetske Rusije i Engleske. Za tu pobjedu i mi ćemo doprinjeti svoj skromni dio i tako sprati sa našega imena sramotu koju su nam nanijeli naše izdajice i izrodi.

BRACO SRBI!

Na oružije! Vijekovima ste se borili protiv tuđinskog jarma. Vijekovima ste ustajali protiv nepravde i ugnjetača. Nikada kao danas nije veća potreba da zbijete svoje redove, da kao jedan čovjek ustanete u borbu protiv Hitlerovih i Pavelićevih bandi. Zaboravite sve ono što vas je do juče dijelilo i ujedinite sve svoje snage protiv neprijatelja srpskog roda i imena. Ujedinito se sa svojom braćom preko Drine i sa ostalim narodima Jugoslavije u odlučnoj borbi protiv fašističke najezde.

HRVATI I MUSLIMANI!

Pomozite borbu svoje srpske braće, koja ne traže osvetu, već svoje pravo da žive slobodno u zemlji svojih predaka. Izbacite iz svojih redova ustaške bandite koji sramote hrvatsko i muslimansko ime. Pridružite se i vi našoj borbi da bismo što brže istjerali iz naše zemlje okupatore i zaveli u njoj red i mir za sve poštene i rodoljubive ljude bez razlike narodnosti i vjere. Živjeli smo vijekovima na ovoj grudi i živjećemo i dalje u slozi i ljubavi kad iz naše zemlje nemilosrdno iskorijenimo one koji su unosili među narod zlu krv i od toga vukli korist.

POŠTENA I RODOV JUBIVA BOSNO!

Ustaj na oružje! Kucnuo je čas obračuna sa našim krvnim neprijateljima — fašističkim i ustaškim bandama. Tjerajmo iz naše zemlje bandite i pljačkaše, ubojice i palikuće...

1. oktobra 1941. godine
Položaj

ZA VOJNO-ČETNICKI ODRED:
major Jezda S. Dangić, s. r.
kapetan Sergije Mihailović, s. r.
kapetan Pero Đukanović, s. r.

ZA ŠTAB NARODNO-OSLOBODILACKIH
(PARTIZANSKIH) ODREDA BOSNE I
HERCEGOVINE:

Rodoljub Čolaković, s. r.
Slobodan Princip, s. r.
Svetozar Vukmanović, s. r. «1

Međutim, ova partizansko-četnička saradnja, ne samo da je bila kratkog veka, nego je i za vreme dok je trajala bila skroz nelojalna. Dok su se partizanski odredi odlučno i iskreno borili, dotle su četnici gurajući partizane u prve redove borbe, čekali u pozadini, a zatim se spuštali u naselja, oslobođena partizanskom borbom vršili pljačke i ubistva nesrpskog nevinog stanovništva, naročito muslimanskog, i uspostavljali svoju vlast oslonjenu mahom na bivše žandarme. Zbog toga među njima dolazi do većih razmirica, jer se partizani nikako nisu mogli složiti sa ovakvim radom, čiji je rezultat bio odlazak znatnog broja Muslimana u neprijateljske, mahom ustaške, redove, niti su ovakav sračunat i tendenciozni stav četnika tolerisali. Ovaj četnički stav naročito dolazi do izražaja u borbama koje su partizanski odredi tokom novembra vodili protiv italijanskih okupatora i oružanih formacija NDH.

Zbog toga, a na inicijativu Glavnog štaba NOPO BiH u Vlasenici su se 16. novembra 1941. sastali predstavnici partizana i četnika radi dogovora o daljoj saradnji koja je, zbog četničkog kršenja sporazuma bila dovedena u pitanje, i da bi se utvrdila zajednička platforma u borbi protiv neprijatelja. Tada je odlučeno da partizansko-četnička komisija sačini predlog zaključaka koje je trebalo 17. novembra da usvoji konferencija na zajedničkoj sednici zakazanoj toga dana. Ta sednica nije održana, već su četnički predstavnici održali svoju konferenciju, na kojoj su, prema zapisniku vođenom na ovom sastanku, prvenstveno vodili brigu o obezbeđenju interesa svoje organizacije, pa tek onda, i to više formalno, i o borbi protiv neprijatelja:

»ZAKLJUČAK

I

Jednoglasno se usvaja da se u onim mestima, srezovima i opštinama što su sami četnici oslobodili uspostavi čista četnička vlast, a što su osvojili zajednički sa partizanima, da se uspostavi zajednička vlast...

II

Zabranjuje se svaka politička propaganda kako na frontu tako i u pozadini, jer ne priznajemo ni jednu stranku a borimo se samo za Srpski narod.

III

Zabranjuju se svi zborovi i dogovori političkog karaktera kao i štampa političkog karaktera, jer smatramo sve ono što je najbolje nalazi se na položaju.

IV

Za čisto četničke srezove obrazuju se preki sudovi u pozadini a koji će suditi za krivična dela po Uredbi o prekim sudovima kako za dela počinjena u pozadini tako i na položaju.

V

Pošto postoji poseban partizanski štab za Bosnu i Hercegovinu to se ni u bosansko četnički štab ne primaju delegati partizani, a i za operacije na položajima gde budu učestvovali zajednički četnici i partizani da se odrede po dva lica iz oba štaba za svaki pojedini slučaj. Pošto trupama koje su na okupu a pod partizanskim štabom komanduje samo partizanski štab, to u trupama četničkim koje su na okupu komanduje samo četnički štab.

VI

Protivni smo da se Muslimani i Hrvati naoružavaju kada imamo hiljade Srba nenaoružanih, da se ne bi ponovio slučaj kao u Srbiji prilikom napada partizana na Ljuboviju gde su Turci iz Malog Zvornika naoružani napali srpske četnike.

VII

Najenergичnije protestujemo mešanju partizana u čisto interne četničke stvari kao što je pitanje komandanta.

VIII

Da se odobri svakom četniku i partizanu da se izjasni šta je, da li četnik ili partizan te da se niko ne drži prisilno i pod komandom kojima ne pripada. Pri tome se zabranjuje svako oduzimanje oružja od četnika ili partizana prilikom opredeljenja, jer se tim oružjem do sada borio.

IX

Da se prema broju učesnika u zajedničkim borbama proporcijalno deli sva ratna dobit kako u oružju, municiji, spremi, novcu i materijalu kao i u životnim namirnicama zašto će se određivati posebna komisija.

X

Pošto je Rogatica, prvi put zajednički zauzimana, tražimo da nam Romanijski štab odmah isplati 850.000. Dinara kao polovicu zaplenjenog novca isplati četničkoj kasi za podelu svima porodicama poginulih, ranjenih, i pogorelih, kao i siromašnim četnicima na položaju.⁴

XI

Da se odredi jedna privremena uprava na oslobođenoj teritoriji od ljudi koji su tu rođeni i borbom zaslužili, bilo sa puškom u ruci bilo inače, koja će rešavati sva pitanja u pozadini. U ovu upravu da uđe iz Srebreničkog i Vlaseničkog sreza po 2 četnika iz Zvorničkog sreza 1 četnik, iz Kladanjskog sreza 1 četnik. Izabrata uprava ima se smatrati kao I stepena civilna vlast na području oslobođene Bosne, koja će u zajednici sa štabovima postavljati komandante mesta, jer su isti podložni kontroli i jednih i drugih organa. (Privremenu upravu je obrazovao štab četničkih odreda i u nju su ušli samo predstavnici četnika — nap. autora.)

XII

Sve odluke su punopravne ako su donešene relativnom većinom glasova. Glasanje se ima vršiti javno. Nijedan član narodne uprave nema pravo ništa da naređuje bez ovlašćenja dela uprave. Sedište uprave da se nalazi u Vlasenici kao sredokračji oslobođene teritorije.

XIII

Svi oni koji budu pokušali da iz Srbije pređu u Bosnu bez obzira da li je četnik ili partizan ima se razoružati. Bosanci se po provedenoj istrazi mogu primiti i uputiti četnicima ili partizanima a svi ostali imaju se natrag vratiti. (U to vreme glavni štab NOP BiH je vršio pripreme da se partizanskim snagama iz zapadne Srbije oslobodi Višegrad i tako poveže slobodnu teritoriju istočne Bosne i zapadne Srbije — nap. autora.)

XIV

Stavljamo do znanja da Gorski štab bosanskih četničkih odreda sačinjavaju komandant Major Jezdimir Dangić, zastupnik Boško Todorović, Vojvoda Acim Babić, Pero Đukanović, i sudija Zdravko Tanasić. Svih pet članova su ravnopravni pri donošenju odluka. Sve važnije odluke donose najmanje 3 člana.⁵

Ovaj dokumenat je potpisalo dvadeset devet četničkih starešina.

Na sastanku u Vlasenici 16. novembra 1941. narod i partizani oštro su osudili četnički stav koji je nanosio ogromne štete razvoju ustanka u ovome kraju. Pošto su svi pokušaji i izgledi za bilo kakav sporazum sa četnicima propali, a uzimajući u obzir Mihailovićevo izdaju u Srbiji, predstavnici partizanskih odreda, na sastanku u Vlasenici, donose odluku da četničke formacije u Bosni i Hercegovini, otrgnu od Mihailovićevo uticaja njegove komande, osuđujući Mihailovića javno za izazivanje bratoubilačke borbe. U tom cilju je upućeno sledeće otvoreno pismo Glavnog štaba NOP odreda za BiH zavedenim četnicima:

»OTVORENO PISMO
SVIM POSTENIM I RODOLJUBIVIM ČETNICIMA
BOSNE I HERCEGOVINE

Draga braćo i drugovi po borbi!

16. novembra 1941. godine održana je u Vlasenici skupština predstavnika naroda sa oslobođene teritorije istočne Bosne, kao i boraca sa svih naših frontova. Cilj te skupštine bio je da se utvrdi u čemu se sastoje nesuglasice između štaba bosanskih četnika i Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Bosnu i Hercegovinu. Zelja i namera partizanskog štaba bila je da se ostvari tesna i iskrena saradnja između četnika i partizana, kako u borbi na frontu tako i u pozadini, koju bi trebalo organizovati tako da služi jednom jedinom cilju: POBEDI.

Međutim, na skupštini nije moglo doći do željenog sporazuma.

A zašto? Zato što ga neće major Dangić, koji se nikako ne može da pomiri s time da su došla vremena kada narod treba da odlučuje o svojoj sudbini. Major Dangić već sada uvodi na oslobođenoj teritoriji omrznute žandarme, koji su u bivšoj Jugoslaviji progonili narod. On svuda namešta svoje ljude preko kojih želi da sprovodi sve što su radila gospoda u Jugoslaviji, ona ista gospoda koja su nas izdala u aprilu ove godine. Major Dangić hteo bi da ustankom rukovode gospoda, jer on narod smatra maloletnikom sa kojim može svako raditi šta hoće. Zato on toliko mrzi i goni partizane, koji su se uvek borili za narod i njegova prava.

To je prvi razlog. Drugi razlog je ovaj: major Dangić želi da našu narodnooslobodilačku borbu pretvori u rat Srba protiv Muslimana. Mi partizani smatramo da su za zlo koje je učinjeno Srbima u takozvanoj državi Hrvatskoj krive ustaše i njihovi nemački i italijanski gospodari. Oni će za

svoj zločinački posao skupo platiti, jer je naša parola: **SMRT ZA SMRT, KRV ZA KRV**. Ali mi isto tako smatramo da ml-ran, trudbenički muslimanski svet nije kriv za zločine koje su počinile ustaše i da narodnooslobodilačka vojska treba i mora da ga uzme u zaštitu od progona i ubijanja.

Gospodin Dangić viče: **SRBI, NA OKUP RADI OSVET-NICKOG RATA!** Svi vi dobro znate da i među Srbima ima neljudi, ima kukolja, onih lopuža i nitkova koji su nas gonili i pljačkali, koji su nas kao petokolonaši izdali. Mi, partizani, smatramo takove Srbe narodnim neprijateljima i ne želimo da se borimo za njihove interese. Mi takove Srbe ne pozivamo u borbu, jer znamo da su to kukavice i izdajice, koji bi gledali da od naše borbe nešto usićeare ili da nas izdaju. Mi pozivamo pod našu zastavu sve poštene ljude, i Srbe, i Muslimane, i Hrvate, koji su spremni da se bore protiv okupatora i naših izroda — zvali se oni Pavelić ili Nedić, Pećanac ili Draža Mihailović.

Dalje, mi želimo da se u pozadini stvore narodni odbori koji bi vršili i svu građansku vlast, kojima bi se svi pokoravali i tako stali na kraj pljački, krađi i samovlašću. Gospodin Dangić ne želi takve narodne odbore, jer bi ga po-sele rata bilo teško ugurati u onaj isti jaram pod kojim je i u Jugoslaviji stenjao.

Eto, braćo četnici, to su glavni razlozi zbog kojih ma-jor Dangić neće sporazum s partizanima, čiji su predstavnici videli njegove namere i otvoreno mu rekli da se tako raditi ne može. Sada major Dangić baca drvlje i kamenje na partizane, širi o njima razne laži i klevete. Mi na te laži i klevete možemo reći samo ovo: **SVE STO SMO DOSADA RADILI, RADILI SMO ZA NAROD, ZA RAJU I SIROTINJU, PA I DANAS SA ORUŽJEM U RUCI BORIMO SE ZA NJENO PRAVO I SVOJ GOSPODI VELIMO DA GA NECEMO PUSTITI IZ RUKU DOK TO PRAVO NE BUDE IZVOJEVANO.**

Sve poštene i rodoljubive četnike smatramo svojom braćom po borbi, s njima zajedno borićemo se protiv okupatora i njihovih slugu do poslednjeg daha.⁶

A, u pismu Glavnog štaba NOPO za BiH, upućenom svim NOP odredima BiH, pored ostalog stoji i sledeće:

»Drugovi partizani,

16. i 17-og novembra ove godine održan je u Vlasenici sastanak predstavnika naroda sa oslobođene teritorije istočne Bosne i boraca sa toga fronta. Taj je sastanak sazvan na prijedlog predstavnika našeg štaba, koji su hteli da pred li-cem predstavnika naroda i boraca iznesu sve one stvari koje su u posljednje vrijeme ometale pravu saradnju sa predstavnicima bosanskih četnika. Vi znate da je početkom okto-

bra ove godine napravljen sporazum između bosanskih partizana i četnika. Po tome sporazumu stvoren je zajednički Operativni štab i predviđeno je zajedničko organizovanje pozadine. Taj je sporazum oduševljeno pozravljen od svih partizana i rodoljubivih, poštenih četnika, jer je značio po svome slovu porast naše snage na frontu i ujedinjavanje naših snaga i prilika u pozadini.

Međutim, dok su predstavnici partizana prišli tome sporazumu i latili se posla oko njegovog sprovođenja u život, tako nijesu postupili neki predstavnici vojnog četništva, u prvom redu major Jezdimir Dangić, koji je potpisao taj sporazum. Major Dangić nije mislio kako će se tim pojačati borba protiv svih neprijatelja našega naroda: njemačkih i italijanskih okupatora i ustaških bandita, već o tome kako će pomoću njega lakše progutati partizane. Njemu i njegovim poslušnicima bilo je važnije od borbe protiv neprijatelja da povedu podmuklu borbu protiv partizana. Počela je ta borba na taj način kako su je vodili svi bivši režimi u staroj zlosrećnoj Jugoslaviji: lažima i klevetama. 'Partizani su protiv Boga i slave, parastosa i krštenja' — počeli su da pune uši našim čestitim borcima ti neiskreni ('naši prijatelji'). To su iste one laži i klevete koje danas u Srbiji šire petokolonaši protiv naših srbijanskih drugova koji već pet mjeseci vode junačku borbu protiv nadmoćnog i svirepog neprijatelja. Dalje, ti isti ljudi, mjesto da sa partizanima pristupe organizovanju zajedničke poštene, narodne vlasti, donosili su u svako oslobođeno selo i mjesto nered, pljačku i samovlast. Sve je to bilo štetno po našu oslobodilačku borbu, jer bez organizovane pozadine trpi front, borci su sa pravom nezadovoljni i njihov moral pada.

Zatim, predstavnici partizana opazili su ubrzo da se major Dangić boji borbe sa njemačko-italijanskom okupatorskom vojskom, čak je mislio da se sa njima mogu praviti i nekakvi sporazumi. To ga je gonilo da našoj oslobodilačkoj borbi dade karakter borbe isključivo protiv Muslimana i Hrvata, trpajući tako u jedan koš poštene Muslimane i Hrvate sa ustaškim banditima. Takova politika bila bi prava nesreća za Bosnu i Hercegovinu, jer bi to značilo produbljanje jaza između već zakrvljene braće, sve to za račun njemačkih i italijanskih osvajača. Kako može dobar, pošten, dalekovid Srbin praviti sporazum sa njemačkim ili italijanskim okupatorima — koji su razbili Jugoslaviju i prokrčili put ustašama — protiv svih Muslimana i Hrvata bez razlike? Zar to ne bi značilo primiti na sebe istu ulogu koju je na sebe primio Pavelić — tobože u ime Hrvata? Zar to ne bi značilo upregnuti srpski narod u kola Hitlera i Musolinija, baš u vrijeme kad na svim bojištima Sovjetski Savez i Engleska vode borbu protiv njih i u njima vide glavni svog, a

dakle i našeg neprijatelja? Dok bratski ruski narod lije krv u borbi protiv Hitlerovih bandi, dotle se Srbin Dangić, koji se ubi dokazujući kako je borba koju on vodi — srpska borba, zanosi mislju da od Nijemaca može iskamčiti da postane nekakav komandant Bosne. Takva misao može se roditi u glavi čovjeka koji politički ne vidi dalje od nosa, ili izdajnika pravih i trajnih interesa srpskog naroda kome bez pobjede Sovjetskog Saveza nema ni slobode ni budućnosti.

Razumije se da predstavnici partizana nisu dugo mogli trpjeti takvo stanje, jer bi to značilo pravu izdaju narodne borbe. Njima je borba koju danas vodi narod protiv fašističkog okupatora i domaćih izdajnika ustaša, petokolonaša i drugih sitnih gadova — sveta i velika stvar da bi mirne savjesti mogli gledati kako se u tu borbu upetljali radi svojih naročitih interesa razni protivnarodni elementi. Kakvi su to interesi?

Sva ta gospoda koja se kupe oko majora Dangića, a i on sam, žele da iz narodne borbe u našoj zemlji otvore vrata vladi koja sjedi u Londonu i da je nametnu narodu bez njegovog pitanja.

Sva ta gospoda kojima je Bosnu usrećio pukovnik Draža Mihailović žele da se vrati ono stanje kakvo je bilo u Jugoslaviji prije njenog sloma.

Sva ta gospoda misle da je narod maloljetnik kojim se može vladati pomoću žandara, policije i batina.

Kada to ne bi bilo tako, zašto je onda major Dangić doveo tolike žandare iz Srbije u Bosnu i poslao ih u sve općine i srezove u Bosni? Zašto se on toliko boji pravih organa narodne vlasti, narodnih odbora? Čak i tamo gde oni postoje on ih nastoji da pretvori u vlast na papiru, a stvarna vlast ostaje i dalje u rukama oficira i žandara.

Predstavnici partizana u zajedničkom Operativnom štabu prozreli su tu potajnu namjeru majora Dangića i htjeli su to na sastanku narodnih predstavnika da izlože. Oni su to i učinili, izjavivši da sa takvim narodnim predstavnikom neće da saraduju u istom štabu i da snose odgovornost pred narodom i istorijom za tu saradnju. Predstavnici partizana ne žele da saraduju sa ljudima kojima nije glavni cilj borba protiv neprijatelja, sa ljudima koji pokorno slušaju Dražu Mihailovića koji je u Srbiji izazvao bratoubilačku borbu. Oni neće da saraduju sa ljudima koji misle da se čitava današnja borba, koja traži od nas ogromne žrtve, vodi samo zato da bi izvjesna gospoda opet zajašila narodu na grbaču. Kad je majoru Dangiću bilo jasno da mi s njima i oficirskom gospodom ne želimo nikakvu saradnju, on je na brzu ruku sklopio nekakvu privremenu upravu istočne Bosne. U njoj sjedi i nekoliko dobronamjernih ljudi, ali glavni čovjek u njoj — to je major Dangić, koji će i dalje, pored svih svo-

jih obećanja, da vodi svoju politiku. Mi nikakvu upravu, pa ni privremenu, ne priznajemo koja se bira na takav način kao što je izabrana ova. Hoćemo da prvi predstavnici naroda, izabrani na skupštini radnika, seljaka, vojnika i poštene inteligencije, biraju one koji će danas voditi borbu za slobodu i bolji život nego što je bio onaj u bivšoj Jugoslaviji.

Mi, partizani Bosne i Hercegovine, zajedno sa partizanima svih zemalja Jugoslavije, uzeli smo oružje u ruke da se borimo protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu — pa ma kako se oni zvali: Pavelić, Nedić, Pećanac ili Draža Mihailović; kad njih iščistimo iz naše zemlje, mi nećemo ostaviti oružje sve dotle dok ne izvojemo bolji život za sve trudbenike bez razlike. Mi želimo da našu zemlju oslobodimo i izmirimo, da u njoj osiguramo svakom poštenom čovjeku — bez razlike narodnosti i vjere — tri velike stvari za koje se danas liju potoci krvi — a to su: hljeb, mir i sloboda.²⁷

Tako je od tog momenta svaka saradnja između partizanskih i četničkih odreda u istočnoj Bosni i u Hercegovini bila prekinuta, a međusobni odnosi svakim danom postajali su sve više neprijateljski.

Povlačenje partizanskih snaga iz Srbije i prebacivanje manjih partizanskih grupa i pojedinaca preko Drine u istočnu Bosnu, Mihailović, njegovi delegati i komandanti u istočnoj Bosni i Hercegovini vešto su iskoristili za postizanje svojih zavereničkih i izdajničkih ciljeva. Oni su požurili da na sva usta razglase lažnu vest da su partizanske snage u Srbiji uništene. A zatim, kreću u propagandnu akciju sračunatu isključivo na razbijanje partizanskih odreda i privlačenje partizanskih boraca u svoje redove. U tu svrhu ubacivali su razne laži, među kojima i navodno obećanje okupatora da će u istočnoj Bosni umesto ustaške uspostaviti četničku vlast. Ova laž, uz onu ubačenu ranije — da su partizanske snage u Srbiji uništene — izazvala je prilično kolebanje i osipanje partizanskih redova, koje je ubrzo zaustavio dolazak Prve proleterske udarne brigade i Tita na teren istočne Bosne.

Na savetovanju u Čevljanovićima 11. januara 1942. godine, koje je održano odmah po odlasku Vrhovnog štaba NOPOJ na ovaj teren, konstatovana je, pored ostaloga, i činjenica da se u Bosni nalazi znatan broj elemenata koji žele da se bore protiv okupatora, ali ne žele da stupaju ni u partizanske ni u četničke odrede. Zbog toga je doneta odluka da se od ovakvih boraca formiraju dobrovoljački odredi koji će se zajedno sa partizanskim i je-

dinstvenom komandom Vrhovnog štaba, boriti protiv okupatora. Takođe je predviđeno da borci dobrovoljačkih odreda, posle uvežbavanja i sticanja boračkog iskustva, popunjavaju stare i formiraju nove partizanske odrede. Ova odluka značila je i šire obuhvatanje masa za učešće u narodnooslobodilačkoj borbi.

Međutim, efikasnija realizacija ove odluke ubrzo je prekinuta jer su nemačke i italijanske divizije i oružane formacije NDH krenule 15. januara 1942. godine u novu, drugu po redu, ofanzivu protiv partizanskih snaga, ovaj put u istočnoj Bosni.⁶

Krajem 1941. godine rat se proširio gotovo na ceo svet. Japan je svojim iznenadnim napadom 7. decembra 1941. na Perl Harbur naterao Sjedinjene Američke Države i Veliku Britaniju da mu sutradan objave rat. Samo tri dana kasnije SAD su primile objavu rata Nemačke i Italije, koje su sa Japanom bile vezane Trojnim paktom. Tako su se i SAD našle u ratu na strani saveznika.

Međutim, još u drugoj polovini novembra 1941. godine britanske trupe u Africi uspele su da iz Etiopije izbace italijanske snage i na taj način ovladaju celom istočnom Afrikom a njihove trupe u severnoj Africi uspele su da u toku decembra povrate Kirenajku i stabilizuju front u Libiji.

To su bili prvi, ali periferni i gotovo neosetni porazi osovinskih snaga. Međutim, malo kasnije, glavna vojna snaga nacifašističkog imperijalizma, nemačka armija, doživljuje na Istočnom frontu svoj prvi vrlo značajan poraz. Crvena armija je zaustavila Hitlerov napad na Moskvu i krenula u protivofanzivu kojom je u toku zime 1941 — 1942. godine povratila znatan deo izgubljenih teritorija. Usled ovog poraza Hitler lično preuzima vrhovnu komandu nad nemačkim oružanim snagama u svoje ruke i smenjuje nekoliko generala, među kojima i vrhovnog komandanta kopnenih snaga maršala fon Brauhiča.

Da bi što više pojačao svoje akcije na Istočnom frontu, Hitler je glavninu svojih vazduhoplovnih snaga prebacio na SSSR, što je zapadnim saveznicima omogućilo sve češće nadletanje nemačke teritorije i bombardovanje vojno-strategijskih objekata, ne samo u Nemačkoj, već i u okupiranim zemljama.

Ali, i pored svega toga, sile osovine su još raspolagale znatnim snagama i sredstvima kojima su bile u

stanju da planiraju, pa čak i da u narednoj godini realizuju, nove i snažnije akcije.

U tom cilju Hitlerova Vrhovna komanda, između ostalog, izdaje 16. decembra 1941. godine i naređenje komandi oružanih snaga Jugoistoka da što je moguće više svojih jedinica, prvenstveno sa terena Jugoslavije, oslobodi i uputi na Istočni front. Tako je već 1. januara 1942. godine otpočelo prebacivanje 113, a mesec dana kasnije (posle druge neprijateljske ofanzive) i 342. nemačke divizije. Njih su na terenu Jugoslavije zamenile nove italijanske, mađarske i bugarske okupacione trupe.

I pored uverenja da je ustanak u Srbiji bar privremeno ugušen, Nemci su ipak najveću pažnju posvećivali baš njoj, zadržavajući na njenom terenu gro svojih snaga u Jugoslaviji. Zadatak ovih snaga bio je obezbeđenje važnih komunikacija, industrijskih objekata, rudnika i održavanja reda i mira radi što lakše i efikasnije pljačke. Ali, situacija i razvoj ustanka u istočnoj Bosni, naterao je krajem decembra nemačku komandu da u cilju obezbeđenja i zaštite pljačkanja rudnih bogatstava ove oblasti, na prostoru Tuzla—Doboj—Zavidovići—Vareš—Sarajevo koncentriše svoju 718. diviziju.

Tako je okupator početkom januara 1942. godine i pored prebacivanja jedne svoje divizije na Istočni front, raspolagao u Jugoslaviji jakim snagama za već planiranu svoju drugu ofanzivu protiv partizanskih odreda, kojih je na terenu istočne Bosne bilo šest i koji su držali u svojim rukama znatnu oslobođenu teritoriju sa mestima: Rogatica, Sokolac, Han-Pijesak, Vlasenica, Drinjača, Srebrenica, Bratunac i Olovo.

Neprijateljski plan je bio da se prodre na oslobođenu teritoriju, i to sa istoka 342. a sa zapada 718. nemačkom divizijom. Istovremeno italijanska divizija »Ravena« očistila bi prostor na desnoj obali Drine, a zatim posela liniju Goražde—Foča i time sprečila prodor partizanskih snaga na jug.

Pripremajući operaciju za slamanje ustanka u istočnoj Bosni i koristeći se iskustvima iz prethodne operacije u Srbiji, u kojoj su odredi Draže Mihailovića saradivali sa Nemcima, nemačka komanda je nastojala da posredstvom Abvera stupi u kontakt sa četnicima u istočnoj Bosni i sa njihovim komandantom Jezdimirom Dangićem. Kao povod za to poslužio joj je izveštaj Oba-

veštajnog centra u Beogradu od 14. novembra 1941. u kome se, pored ostalog, kaže:

»Draži Mihailoviću su bliski odredi majora Dangića na pl. Romaniji, jugoistočno od Sarajeva; dakle, na području Bosne. Dangić je od početka prema komunistima zauzeo odlučniji stav nego sam Draža Mihailović. Njegov cilj u odnosu na Nemačke vojne vlasti u Srbiji bio je očigledno da zajedno sa njima nastupi protiv partizana. Između ostalog, sa svojim jedinicama je ukazao počast nemačkim oficirima.«⁹

Prvi kontakt okupatora sa Dangićevim četnicima bio je početkom decembra u višegradskom srezu. Tada su četnici razoružali jednu grupu partizana i predali je Nemcima. Međutim, u narednom periodu, u kontaktima između Nemaca i Dangića, posrednici su bili Milan Nedić i Milan Aćimović, a kasnije je ta veza bila direktna. Uspostavljena je sa dr Jozefom Matlom, šefom centra Abvera u Beogradu, a održavao ju je član Dangićevog štaba kapetan Risto Čuković. Na sastancima od 20. i 30. decembra, bilo je govora da Dangićevi četnici zaključe sporazum sa Nemcima, jer oni ne žele da se bore protiv nemačkih jedinica. Od tada, oni redovno šalju Nemcima informacije o grupisanju, komandovanju i jačini partizanskih snaga u istočnoj Bosni. Istovremeno su i veze Dangićevog štaba sa Nedićevom vladom bile pojačane, i Dangić je preko majora Momčila Matića, komandanta Nedićevih odreda u Užicu, više puta pozivan u Beograd.

U toku decembra 1941. i januara 1942. štab vojno-upravnog komandanta u Srbiji počeo je sve ozbiljnije da razmatra mogućnost eventualnog sklapanja sporazuma sa Dangićevim štabom, kako bi se uz pomoć njegovih četnika obračunao sa partizanskim snagama u istočnoj Bosni i uspostavio mir u ovom delu Balkana.

O prvom sporazumu sa nemačkim okupacionim trupama komandant Višegradskog četničkog odreda poručnik Kamenko Jeftić je 11. januara 1942. godine obavestio majora Boška Todorovića:

»Nemačke trupe će uskoro krenuti u čišćenje komunistu u Bosni, sada opravljaju prugu i most na Limu—Međeđe—Ustiprača—Mesići za Sarajevo. Potrebno je da svuda stupite u vezu sa Nemcima, kažite im da ste Srpski nacionalni četnici koji se bore protiv ustaša i komunista. Za spasavanje čestitog srpskog naroda.

Obavestite ih o komunistima i čistite komuniste.

O svemu je obavješten major Dangić, radi upravljanja.

Ja sam Nemcima već rastumačio da čajnički i fočanjski srezovi treba da budu čisti četnički srezovi.

Nemačke trupe polaze u Bosnu po pozivu Poglavara Hrvatske — Pavelića da očiste istočnu Bosnu od komunista. Pavelić je sve srpske nacionalne četnike strpao u komuniste. Mi moramo ubediti Nemce da četnici u Bosni nisu komunisti, niti partizani, niti banditi, već junački branioци srpskog naroda od najvećeg srpskog neprijatelja komunista i njihove braće ustaša.

Muslimani svuda dižu glavu kada vide nemačke trupe ali hrabri nemački vojnici ih preziru jer ovi muslimani ni svoje narodnosti nemaju.

Kada Nemci očiste komuniste nadležni će preduzeti mere da se u očišćenim krajevima ne vraća ustaška vlast već čija druga. Koliko ste bili junaci na bojnomo polju pri uništenju ustaškog ološa sada treba da budete još veće diplomate da sačuvate svoj narod. Ne zaboravite da je ovo kaznena ekspedicija i da samo pamet može spasti narod u istočnoj Bosni i borba na život i smrt sa komunistima koji su pobjegli iz Srbije ostavivši pozadi sebe spaljena sela i gradove. Ne smemo mirno gledati da same nemačke trupe uništavaju komuniste jer će tada uništiti i sav srpski narod jer oni ne raspoznaju ko je partizan a ko četnik.

Nemačke trupe gone četnike Draže Mihailovića kao i komuniste te ako bi se koji pojavio bežeći ispred Nemaca da se znate upravljati.

Mi smo Srpski nacionalni četnici. Čuvajte se da se među vama ne sakrije koji partizan jer će tada svi stradati.

S verom u Boga za kralja i otadžbinu.«

Na kraju ovog izveštaja Kamenko Jeftić je svojom rukom dopisao:

»Višegradski četnički odred sprema jednu jaču četuju koja će sa nemačkim trupama poći u svetu borbu protiv komunista za slobodu bratskih naroda a odvajanje višegradskog sreza od Ustaša. K¹⁰ (Kamenko — nap. autora).

Samo dva dana kasnije, 13. januara, četnički komandant mesta u Foči poručnik Milorad Kekić je uputio majoru Bošku Todoroviću pismo iz koga se vidi da njegovi četnici nemaju nameru da ratuju protiv Nemaca:

»Izgleda mi, da Vam je poznata situacija ovamo. Javljuju da su Nemci na Palama, a od Višegrada popravljaju prugu u pravcu Ustiprača. Četnike ne razoružavaju. Interesuju se gde su partizani. Stražu na Međeđi pitali su za

Borač i da li se tuda može prolaziti. U prilogu Vam je Kamenkovo pismo. Iz njega ćete videti pravu situaciju.

Mi se svaki dan nadamo i Vama i njima. Poslaćemo jednu delegaciju pred njih, da ih upoznamo, da su u foćanskom i čajničkom srezu samo četnici, kako bi sve učinili da se spasi ovaj i inače napaćeni srpski narod.

Suprotstaviti im se nećemo, niti borbu kakvu voditi s njima.

Svi Vas u ovom trenutku očekujemo ko oszbio sunce.¹¹

A 15. januara 1942. štab Rogatičkog četničkog odreda upućuje raspis svojim četama kojim ih izveštava o uspostavljanju tesne saradnje sa okupatorima i potrebi da se ona očuva:

»Obavijestite sve naše četnike i komandire četa, koji se nalaze na domaku Rogatice, da su danas 15. januara 1942. godine, delegati Srpskih četnika Bosne vodili pregovore sa Njemačkom i Italijanskom komandom u Višegradu. Rezultati su povoljni. Četnici i Nijemci neće imati nikakva sukoba niti sukoba sme biti. Naši četnici imaju ostati na svojim dosadašnjim mestima i dužnostima ili tamo, gde se ukaže potreba. Naša borba protivu ustaša produžava se bez ikakve promene. Nemojte dozvoliti, da se u Vašoj blizini nalaze komunisti, progonite ih i pokazujte ih Nijemcima. Pred njemačkom vojskom pojavite se kao srpski nacionalni četnici. Prema njemačkoj vojsci budite korektni. Nemojte dozvoliti, da se desi ma kakav incident sa njemačkom vojskom. Prolaz njemačkih trupa je slobodan ne šteti interesima naše borbe. Detaljan izveštaj o toku pregovora o zajedničkim zaključcima dobićete ubrzo.

Delegati:

Poručnik Bulovan (Milorad — nap. autora.)

P. poručnik Antonić (Stanoje — nap. autora.)

P. poručnik Jovanović,

Komandiru 6. čete bratu R. Pušonji

Dostavlja se gornja depeša naših delegata na znanje i strogo pridržavanje.

Preporučite svima našim četnicima, kako na položaju, tako i u pozadini, a tako isto i svim Srbima i Srpkinjama, da u svakom susretu sa njemačkim vojnicima pokažu dostojanstvenost srpskog imena, tj. da budu korektni, ljubazni i da im izađu u susret u svakom pogledu, jer će se samo na taj način moći sačuvati srpski narod i domovi. Naša sveta borba protiv ustaša nastavlja se i dalje bez ikakve promene, do konačne pobeđe.¹²

I komandant bosanskih četničkih odreda major Dangić izdao je 22. januara, svoju naredbu br. 1« u kojoj se zahteva predusretljivost prema Nemcima:

»SRPSKOM NARODU U BOSNI.

Nečuveni zločini Hrvata i ustaša izazivali su naš narod da se digne na ustanak, kako bi sprečio svoje sopstveno istrebljenje.

Pet meseci naše svete borbe bilo je dovoljno da pokaže svima koliko su naši razlozi opravdani i koliko smo umeli da cenimo krvavo izvojevanu slobodu.

Danas tu slobodu hoće ponovo da nam oduzmu Hrvati i ustaše i da nastave sa našim istrebljenjem. Uspeli su da nam dovedu nemačku vojsku, verujući da će se i ona saglasiti sa njihovim zverstvima.

Do ovog trenutka vi ste videli da Nemci mirno prolaze po svome poslu našim drumovima i da naš nesrećni i napućeni narod ne diraju. Ako je to istina, to će služiti na čast nemačkom oružju.

Ali opasnost još nije prošla. Nju mogu izazvati neobašteñeni pojedinci pripucavanjem na nemačke vojnike, što se ni u kom slučaju ne bi smelo dogoditi, jer je moje naređenje u tom pogledu potpuno jasno: treba ih pustiti da prođu kroz Bosnu.

Druga i mnogo veća opasnost nam preñti od dolaska naših zakletih neprijatelja, ustaša i Hrvata, ne dajte im da se prikupe i organizuju. Uđrite ih gde god se pojave. Ne dajte im da u našim srpskim selima i planinama postavljaju svoju vlast. U tome ih naročito ometajte na svakom koraku. Ako ne deñstvujete kao organizovane jedinice, deñstvujte samostalno, okupljeni u manje grupe, pod vođstvom najboljih između vas. Čuvajte svoje domove, decu i žene.

Naši neprijatelji, među kojima i komunisti, koji su nam poslednjih dana pobili mnoge naše drugove, šire lažne vesti i stvaraju zabunu. Ne verujte im, nego takve propagatore prijavljujte svojim starešinama ili ih sami uništavajte.«¹³

Da bi došao do bližih podataka o Dangiću i četničkom pokretu u istočnoj Bosni, a znajući za Nedićeve veze sa Dangićem, general Paul Bader je 19. januara 1942. godine pozvao Nedića na razgovor.

Na pitanje opunomoćenog komandujućeg generala kakav je njegov stav prema Dangiću, Nedić je izjavio da u njega ima najveće poverenje:

»Dangić je iz Bosne i bori se samo da bi zaštitio svoj rodni kraj od ustaških i hrvatskih nečoveštava. On nije ni

bandit ni buntovnik. On je izjavio da neće da se bori protiv nemačkih oružanih snaga. On bi se bezuslovno potčinio Nemcima i borio se na njihovoj strani protiv ustanka, ako bi imao jamstvo da će njegovi zemljaci u Bosni biti zaštićeni od hrvatskih posezanja. Između Dangića i Mihailovića nije nikad postojala veza, jer njih dvojica u svom delanju polaze od sasvim različitih shvatanja.»

Dangićeve je ideologija, kako je Nedić to nazvao, »Velika Srbija«.

»On (Dangić) je ubeđen da se to može postići samo u vezi i pod zaštitom Nemačke. Jugoslaviju, naprotiv, smatra za promašenu konstrukciju, koja ne bi smela da se ponovi.«

Dalje u zapisniku sa sastanka između Nedića i Badera stoji da je Nedić izjavio da je Draža Mihailović, za razliku od Dangića, za staru Jugoslaviju i da je pod uticajem Moskve i Londona. Za Dangića je istakao da nema trajno na raspolaganju snažnu truppu već mu prilaze ljudi iz okoline u kojoj se on upravo pojavi i time mu pridaju važnost.

»Njegov (Dangićeve) je uticaj u Bosni veoma važan, podvukao je dalje Nedić. Stoga bi on u svako doba mogao da okupi oko sebe onoliko ljudi koliko mu je potrebno. Ako bi mu nemačka vojska naložila da se lati borbe protiv komunisti na bilo kom mestu i u staroj Srbiji, on bi to bezuslovno učinio, sam ili zajedno sa nemačkim trupama. On bi u svako doba mogao da skupi snage za to. On, Nedić, je uveren da će Dangić ostati veran sadašnjoj srpskoj vladi i da će se za nju založiti.«¹⁴

Iz citiranog zapisnika saznajemo, takođe, da su 7. januara 1942. godine bila u Beogradu tri Dangićeve oficira na razgovoru sa Nedićem i njegovim savetnicima, radi »sondiranja« terena za postizanje sporazuma sa nemačkim okupacionim vlastima u Srbiji. Od nemačkih predstavnika sastanku je prisustvovao kapetan Matl i dva generalštabna oficira iz Zagreba:

»Nedić je dalje naveo da oko Dangića stalno obleću, naravno, i Italijani, kao i Mihailović, jer tačno procenjuju njegov uticaj i njegovu borbenu snagu. Postoji, stoga, opasnost da Dangić, na kraju krajeva, skrene ako ne naiđe ni na najmanje razumevanje kod Nemaca za svoj cilj, naime, samozaštitu bosanskih Srba od ustaških zverstava. On, Nedić, je uveren da bi se Dangić smesta stavio na raspolaganje kada bi ga o tom obavestili i zajamčili bezbedan prolaz. Po

njegovom ličnom shvatanju, bilo bi od velike vrednosti kada bi se Dangić konačno pridobio i kada bi se njemu poverila zaštita bosanskih Srba, a i industrijskih postrojenja i željeznica u bosanskom prostoru. On bi taj zadatak najbolje izvršio.«

Iz ovog zapisnika se dalje vidi i to da je došlo do polemičkih tonova između Badera i Nedića oko delova istočne Bosne, tačnije, oko prostora između Drine i Bosne (»proširenje tog prostora u jugozapadnom pravcu bilo bi, naravno, poželjno«, kako je izjavio Nedić) za koje su se i Nedić i Dangić zalagali da budu pripojeni Velikoj Srbiji. U pogledu ovog pitanja vojnoadministrativni komandant je bio veoma kategoričan, rekavši da je to prostor koji pripada Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i da on o tome ne može da daje ni izjave ni obećanja.

U zaključnom delu citiranog zapisnika, koji je vodio Erih Keviš, rečeno je i ovo:

»Nedić je odgovorio da se, prema Dangiću, zasad radi samo o zaštiti Srba, a ne o pitanju Hrvatske ili Srbije. No, pošto u Hrvatskoj stoje nemačke trupe, bilo bi verovatno već dovoljno ako bi u pravoj Bosni, u većim mestima, ostale nemačke posade. One bi bile dovoljne da zaštite život i svojinu Srba protiv ustaških pretenzija. Nedić je zamolio da se ta ideja proveri. On je još jednom preuzeo izvesno jamstvo za Dangićevu iskrenost i vernost a za sebe lično tvrdio da će i on nepokolebljivo stajati uz Nemačku. Nedićeva izlaganja bila su duboko ozbiljna i, kako izgleda, intimno iskrena.«

Očigledno, Nedić je pokušavao da prikrije Dangićevu pripadnost Mihailovićevoj pokretu i pored toga što je okupatoru bilo dobro poznato da je Dangić eksponent Mihailovićeve politike i da svoje akcije sprovodi prema uputstvima štaba Ravne gore. Međutim, okupatori su računali da Dangića iskoriste ne samo protiv partizanskih odreda nego i protiv Mihailovića, čiji su štab u decembru 1941. godine pokušali da unište.

Sastanak Bader — Nedić od 19. januara 1942. dao je podsticaja odgovornim nemačkim policijskim službama u Srbiji da ubrzaju pripreme oko sklapanja sporazuma sa Jezdimirom Dangićem. Na ovom planu naročito su bili angažovani dr Jozef Matl, šef Abvera za Srbiju, i Erih Keviš, šef komandnog štaba vojnoadministrativnog komandanta. Keviš je u svom izveštaju od 23. januara 1942. obavestio vojnoadministrativnog komandanta da je toga dana

posetio Milana Nedića i s njim razgovarao o mnogim pitanjima, pa i o Dangiću. Naglasio je da je impresioniran koliko Nedić dobro poznaje prilike u istočnoj Bosni, pa i ovog četničkog komandanta, i dodao:

»Na moje pitanje u kolikoj će se meri Dangić angažovati u ofanzivi protiv partizanskih odreda, on je odgovorio da će ovaj izvršiti svako njegovo naređenje. A on će mu samo ono narediti što opunomoćeni komandujući general bude njemu naložio.«⁴⁵

Preko kapetana Matla i kapetana Čukovića Kević je ugovorio za 30. januar 1942. sastanak sa Dangićem u selu Culinama, u blizini Bajine Bašte.

A evo i zabeleške kapetana Matla o pregovorima sa Dangićem, koji je general Bader uputio zapovedniku Vermahta za jugistok:

»Za vreme pohoda na planinu Romaniju morao sam da računam sa dve neprijateljske grupe, sa komunistima, i četnicima majora Dangića. Bilo je poznato da ovaj vođa raspolaže znatnim brojem pristalica. Vazio je za dobrog vođu, a njegovi ljudi sastojali su se po svemu sudeći većinom od isluženih vojnika. Nije bilo jasno hoće li D. (Dangić — nap. autora) ići zajedno sa komunistima ili ne. Pohod koji je bio sproveden pod najtežim terenskim i vremenskim prilikama potvrdio je staro iskustvo da neprijatelj izmiče i da se ne može uhvatiti. Sa iznenađenjem smo utvrdili da su Dangićevi ljudi bezuslovno izbegavali borbu sa nemačkim trupama i da na njih nisu pucali. Manji odredi i pojedinci, kada bi uvideli da nemaju više izlaza, predavali su se bez borbe i odlagali svoje oružje. To isto učinio je jedan odred od oko 400 ljudi. Oni su pri tom objasnili da tako postupaju po naređenju majora D. jer je on njima zabranio da se bore protiv nemačkih trupa. Treba istaći da bi nam D. mogao naneti osetne gubitke da je to hteo...»

Načelnik štaba, generalštabni pukovnik Kević, zaka-zao je stoga bez naloga i na svoju odgovornost 30. januara sastanak sa majorom D. na području južno od Zvornika. U četvoročasovnom razgovoru on je utvrdio sledeće:

»D. je spreman da se sa svim svojim ljudima bezuslovno stavi pod nemačku komandu, da uništi do kraja komuniste u istočnoj Bosni i da održi mir, tako da izbeglice mogu biti vraćene. On priznaje hrvatski suverenitet, iako ne definitivno, i to ukoliko se hrvatska uprava sastavi paritetno od Hrvata, Muslimana i Srba, zavisno od sastava stanovništva na određenom području. On pri tom pretpostavlja uvođenje nemačke vojne uprave u zemlji. Da bi se sprečili sukobi,

on predlaže da se istočna granica prema Drini ne zaposedne hrvatskim trupama, dok bi se to moglo učiniti sa hrvatskim bataljonima redovne vojske u zapadnom delu. Po njegovom mišljenju, bilo bi nemoguće da u istočnoj Bosni ostanu ustaške formacije bilo kakve vrste, kao jedinice ili, na primer, kao pojedini činovnici, jer bi to značilo borbu na nož.

D. je izjavio da je njemu strahovito teško da svojim ljudima i stanovništvu objasni da istočna Bosna ostaje hrvatska i da će morati da se pomire sa hrvatskim činovništvom, a delimično i sa hrvatskim garnizonima.

Na kraju razgovora je rekao da bi on kao nepokolebivi Nedićev pristalica morao da zna da li se on slaže sa takvim rešenjem i da li tome daje svoju moralnu podršku. S obzirom na to predložio je generalštabni pukovnik Kević da bi trebalo da D. s njim i pod njegovom ličnom zaštitom odmah krene za Beograd da bi razgovarao sa N. (Nedić — nap. autora). D. se složio.

Kasno po podne 31. januara stigla su obojica (D. u pratnji svog vojvode Đukanovića, jednog od svojih najodvažnijih ljudi) u Beograd. Smestili su se kod pukovnika Kevića. U 21 čas došao je tamo na razgovor Nedić. Postignuta je načelna saglasnost oko zadatka da se u istočnoj Bosni, a time i u Srbiji, obezbedi mir, da se okonča sa masovnim ubijanjem, a takođe i oko jasnog saznanja da se sve to može postići jedino u saradnji sa nemačkim Vermahtom. D. je pri tom izjavio da bi se on sa svojim ljudima, čak i u slučaju jednog opšteg balkanskog ustanka i iskrnavanja Engleza, verno borio na strani Nemaca. Takođe je svestrano obrazlagao svoje uverenje da samo nemačka pobeda može Srbiji da obezbedi mesto koje joj pripada na Balkanu, dok bi pobeda boljševizma značila uništenje svakog pa i srpskog naroda. Kao što je poznato, isto shvatanje zastupa Nedić.

Načelnik štaba me je 1. februara rano izvestio o rezultatima razgovora. Pridružio sam se njegovom mišljenju da s obzirom na položaj treba da se učini pokušaj smirivanja istočne Bosne, i to stavljanjem D. pod moju komandu, a da neka druga mogućnost jednostavno ne postoji. Shodno tome zamolio sam dr Kisela,¹⁶ koji zamenjuje obolelog državnog sekretara dr Turnera,¹⁷ kao i poslanika Benclera¹⁸ za jedan razgovor sa D. pošto sam prethodno s njim i u prisustvu načelnika štaba iscrpno razgovarao o njegovim mogućim zadacima.

U tom razgovoru potvrdio je D. sve što je prethodno izneo načelnik štaba. . .

Iste večeri još jednom su u kraćem razgovoru između mene, načelnika štaba, Nedića i D. razmotrene teškoće.

Nemački general u Zagrebu je zamolio da u ponedeljak 2. II dođe u Beograd sa opunomoćenim predstavnikom hrvatske vlade budući da ne izgleda realan sporazum sa D.

bez saglasnosti hrvatske vlade. U toku prepodneva 2. II stigli su u Beograd: nemački general u Zagrebu, nemački poslanik u Zagrebu, državni sekretar Vrančić²⁰ i šef operativnog odeljenja hrvatskog generalštaba generalštabni pukovnik Dragojlov.²¹

Najpre je vođen razgovor sa nemačkim generalom i nemačkim poslanikom. Nemački general bio je mišljenja da su planirane mere ispravne, budući da ni on ne vidi nikakvu drugu mogućnost da se obezbedi mir u Bosni. Nemački poslanik se u načelu pridružio ovom mišljenju, ali je imao i ozbiljne primedbe u pogledu toga mogu li se hrvatskoj vladi nametnuti tako dalekosežna ograničenja u vršenju okupacionih prava i izgradnji aparata u korist ustanika. Stoga je podneo kompromisni predlog po kome bi se hrvatska vlada odrekla držanja garnizona u istočnoj trećini Bosne. S izvesnim manjim ograničenjem predloženi prostor odgovarao je željama D. Poslanik je izrazio uverenje da bi i pitanje uprave u ovom prostoru moglo da se reši u formi jedne vojne uprave uz uključivanje hrvatskih činovnika. Ipak, on sumnja hoće li hrvatska vlada prihvatiti ovaj predlog.

Po podne 2. II bila su ova pitanja razmatrana u prisustvu predstavnika hrvatske vlade.

Nije nam, dakle, pošlo za rukom da hrvatske predstavnike uverimo da bi mali ustupak uz očuvanje hrvatskog suvereniteta pod mojom komandom bio bolji za zemlju i za prestiž hrvatske države od jednog uspelog ustanka koji bi mogao da zahvati velike delove zemlje i da košta života stotine hiljada ljudi.

S obzirom na to izgledalo mi je bespredmetno da nastavim pregovore sa D. Naložio sam stoga načelniku da mu to saopšti i da ga vrati nazad.

Razgovor između načelnika štaba i D. održan je 3. II 1942. Kako me je izvestio načelnik D. je bio veoma pogođen veću da zamišljeni dogovor nije moguć. Po njegovom mišljenju, ne preostaje mu ništa drugo nego da i protiv svoje volje nastavi borbu protiv Hrvata jer ako to on ne bi činio, počeli bi s tim komunisti. Pred svojim ljudima on bi ispaio kukavica, izdajnik i kupljeni podlac i tako bi izgubio svaki ugled. Njegovi ljudi krenuli bi s komunistima, jer oni se ne bi mogli pomiriti s tim da bez zaštite prepuste daljem klanju svoje žene i decu. U njihovim očima ne radi se o ustanku, već o svetom ratu za zaštitu domovine. On verovatno neće moći da spreči da se komunisti priključe njegovoj borbi. A tada će se njemu od strane Nemaca prebacivati da je ipak komunist.

Dalje je napomenuo da će se naći u najneprijatnijoj situaciji, jer ako hrvatskim trupama budu pridodate ma i male nemačke jedinice, ove će da stupe u borbu. A onda će on pred nama ispasti kao čovek koji ne drži reč. Ni on ni

njegovi ljudi ne žele da se bore protiv nemačkih trupa. On će to bezuslovno sprečavati dogod to bude moguće i činiće to jedino u samoodbrani. Inače, svaki nemački vojnik biće u sigurnosti kod njegovih ljudi. Neće mu faliti ni dlaka s glave. Stalno je molio da ga ne dovodimo u očajan položaj.

U vezi s tim, došlo je, kao i ranije, na dnevni red pitanje njegovog odnosa prema Italijanima. Rekao je da su ga dva komandanta divizija zamolili da dođe na razgovore. On ih je odbio. Samo je jednom slučajno i sasvim kratko razgovarao sa nekim italijanskim majorom. On zna tačno da Italijani žele da ga pridobiju. Takođe, rekao je da ne može da razume kako to da hrvatska vlada odustaje od svog prava da drži svoje garnizone na prostorima zaposednutim od strane Italijana, dok to očigledno nije slučaj u odnosu na moćni nemački Rajh. Naveo je da od Italijana bez daljeg može da dobije koliko god želi oružja i municije. Sta mu, dakle, onda preostaje drugo nego da ubuduće paktira sa Italijanima, sa narodom koji on i njegovi ljudi najdublje preziru. Dosad je smatrao da je ispod njegove časti da sedne za sto sa jednim komandantom italijanske divizije koji je bežao pred njim.

D. je ponovio da se on neće boriti protiv nemačkih trupa, ako na to ne bude prisiljen. Uveravao je da se protiv Nemaca neće boriti ni u slučaju opšteg ustanka do kojeg će sigurno doći. Još jednom je objasnio da bi predloženo smirivanje Bosne istovremeno značilo i smirivanje celokupnog srpskog područja. U idealnom smislu za Srbe ne postoji nikakva granica na Drini. Mir u Bosni bi stoga neposredno doprineo jačanju Nedićeve vlade, čak i onda kada ova ne bi imala nikakvog udela u smirivanju Bosne. Za njega se sada radi jedino o borbi protiv Hrvata, za domovinu. On će dobiti pojačanja iz svih delova Srbije, Hercegovine, Albanije i Crne Gore. Za hrvatsku vojsku borba postaje gotovo bezizgledna. Uprkos tome, on će je izbegavati, ukoliko mu to bude moguće.

Na dan 4. II ujutru kapetan dr Matl vratio je u Zvornik D. zajedno s njegovim pratiocem.«²¹

O Dangićevoj boravku u Beogradu i pregovorima sa predstavnicima okupatorskih vlasti, podneo je 8. februara 1942. izveštaj svom pretpostavljenom starešini i oficiru za vezu poručnik Slobodan Vranić, koji se nalazio u Dangićevoj pratnji, u kome piše:

»IZVEŠTAJ

O izvršenom mom službenom putu u međuvremenu od 27. januara do 8. februara 1942. godine, a prema narednji Komandanta bosanskih vojno-četničkih odreda

27. januar: Od punomoćnika-kapetana brata Dakića Bogdana, primio sam usmeno naređenje da putujem za Čačak đeneralštabnom kapetanu bratu Siniši Pazarcu od koga sam imao da primam izveštaj i isti da prenesem Komandantu — lično.

28. januar: U 6,7 časova vozom prebacio sam se za Čačak. Odmah sam po dobivenim podacima potražio imenovanog.

28., 29. i 30.: Bio sam u Čačku na prikupljanju podataka, dok je kapetan Pazarac bio na putu, prema dobivenom naređenju.

31. januar: Brzim vozom u 7,48 časova prebacio sam se u Begorad, gde sam i stigao istog dana u 15,30 časova. Kao što mi je bilo naređeno, oko 17 časova stigao sam u predsedništvo Srpske Vlade i predao bratu kapetanu Bogdanu Dakiću izveštaj. Tom prilikom od strane kapetana Dakića izvešten sam da je sa njim skupa doputovao u Beograd i komandant brat major Jezdimir Dangić.

1. februar: U međuvremenu od 10—14 časova u Ministarstvu Unutrašnjih poslova u kancelariji pomoćnika ministra g. Đurđevića zasednuta je sednica gde je rečavano pitanje o Bosni.

Na tom skupu bili su prisutni 3 člana iz Privremene uprave istočne Bosne, kao i dva delegata oficira iz Bosne i 5 lica od Predsedništva Srpske vlade — Njihova saglasnost bila je potpuna.

Primljeni su uslovi okupatora — Vojnog zapovednika u Srbiji, na koje su naši povoljno odgovorili. Teritorija istočne Bosne od granice prema Srbiji pa do r. Bosne i Drine skupa sa Sarajevom, gde spadaju 17 srezova, smatrano je kao već dobiveno.

Tom prilikom meni je naređeno da u Beogradu ostanem sve dotle dok ova stvar ne bude potpuno likvidirana, tj. do 5. februara.

2. i 3. feb.: Prema naređenju kapetana brata Bogdana Dakića svršavao sam stvari u samom Beogradu koje mi je on davao.

4. februar: Oko 12 časova komandant major brat Jezdimir Dangić napustio je Beograd. Isti je otputovao u Bosnu.

Oko 17,30 časova u Ministarstvu unutrašnjih poslova od strane kapetana brata Dakića Bogdana izvešten sam o sledećem:

— Nemačka vojna sila prihvatila je naše uslove, ali Hrvati i Mađari iste ne prihvataju. Pitanje o dodeljivanju teritorije (17 srezova) zasada je neizvršivo.

— Ovo pitanje za izvesno vreme, a najdalje za mesec dana ponovo će se staviti na dnevni red.

— Okupator odobrava našu borbu, koja će se i dalje nastaviti.

— Naša borba neće se voditi kao do sada frontalno, već će se obrazovati glavni front, a potom voditi gerilsko ratovanje.

— Iz Srbije dobijamo pomoć u ljudstvu i materijalu.

— Preorganizacija će se izvršiti kod jedinica u Bosni, najdalje za to odobren je rok do 20 om.

— U najkraćem roku sazvaće se konferencija komandnog osoblja na kojoj će se rešiti definitivno o svim pitanjima.

— Svim komandantima sa ljudstvom naređeno je da ostanu na svojim položajima. Sa ljudstvom izvršiti osiguranje terena.

— Odmah ustrojiti jedinične spiskove i u isto upisati svo svoje ljudstvo. Ovo je naređeno da komandanti učine najhitnije.

5. februar: U 9,30 časova oputovao sam u Čačak, gde mi je naređeno da ponovo dođem u vezu sa đeneralštabnim kapetanom bratom Sinišom Pazarcem, gde sam i došao i izveštaj podneo. Tom prilikom imenovani mi je naredio da oputujem u Gornji Milanovac.

6. februar: U 7,48 časova iz Čačka oputovao sam u Gornji Milanovac, gde sam u toku ovog dana potrebne službene stvari i obavio.

7. februar: U 2,30 ujutru oputovao sam u Čačak — izveštaj predao, a potom i sam stigao sa zadocnjenjem tek oko 22 časa. Iz Užica specijalnim vozom u 23 časa oputovao sam na Bosansku teritoriju.²²

O motivima koji su podstakli odgovorne okupatorske službe u Beogradu da pregovaraju sa Dangićem, Feliks Bencler, predstavnik nemačkog Ministarstva spoljnih poslova obavestio je, nešto kasnije, 13. marta 1942. godine, svoga šefa u Berlinu:

»Cilj je bio sprečiti da Dangić, koji se dosad svesno uzdržavao od bilo kakvog neprijateljskog postupka protiv nemačke oružane sile, a prema obaveštenjima ministra predsednika Nedića izgleda da je takođe spreman da se pokorava naredbama nemačkih vojnih mesta, ne pristupi komunističkim ustanicama ili Mihailovićevim odredima i pokušati da ga se navede na takvo držanje koje bi, uz očuvanje hrvatskih interesa, vodilo računa i o nemačkim interesima, a da ne mora da se žrtvuje nova nemačka vojnička krv.«²³

Dangićeve kontakti sa nemačkom obavestajnom službom nisu prekinuti ni posle neuspešnih pregovora. Komandant istočno-bosanskih četnika i dalje je održavao redovne veze i sa Nedićevim oružanim odredima i sreskim i okružnim načelnicima u severozapadnim delovima Srbije. Dangić je i lično u toku februara i marta nekoliko puta dolazio u Beograd na razgovore sa Milanom Nedićem. Osamnaestog marta 1942. okružni načelnik u Užicu uputio je pismo lično Nediću, u kome ga obavestava da mu se Dangić žalio da njegovi četnici neće da se bore protiv partizana, već im prilaze, bacaju oružje, prodaju se ili beže. U istom pismu ističe se da Dangić traži pomoć od Nedićeve vlade u oružju, municiji, pa i u ljudstvu. Takođe se naglašava da su učestali sukobi i među istočno-bosanskim četničkim komandantima, te se traži intervencija srpskog kvislinškog predsednika.

Prema informacijama koje su dolazile iz Staba komandanta SS — trupa i policije u Srbiji general-pukovnika Augusta Majsnera, Dangić je ponovo bio u Beogradu od 30. marta do 2. aprila 1942. i tom prilikom je vodio tajne razgovore sa Milanom Nedićem. Na osnovu istog izvora vidi se da su u Dangićevoj pratnji bili kapetan Kovačević i poručnik Dobrica Đukić.

Obećanjima datim na sastancima sa okupatorima i kvislinzima da se neće boriti protiv okupatorskih snaga, Dangić je ostao dosledan. Zahvaljujući ovakvom njegovom stavu, okupatorskim i kvislinškim jedinicama NDH su bili omogućeni lakši prodor na oslobođenu teritoriju i napadi na partizanske odrede. Dangić je okupatorskim snagama stavio na raspolaganje četničke vođiče, a svojim odredima je naredio da se vrate na polazne položaje i određena zborna mesta. Kao protivuslugu, okupator je Dangiću obećao da četnike na njihovim zbornim mestima neće dirati i da u planiranoj ofanzivi neće učestvovati oružane formacije NDH.

Očigledno, razgovore sa Dangićem okupatori su vešto iskoristili za realizaciju svojih planova. Pored toga što su pred svojim napadnim kolonama otklonili otpor četnika oni su četničke odrede koncentrisali na pogodnim mestima kako bi u određenom momentu mogli i njih likvidirati. Nacistički okupatori su još na četničku organizaciju u istočnoj Bosni gledali sa podozrenjem i nepoverenjem. Ono je proisticalo iz činjenica što između če-

tničkih i partizanskih odreda na ovom terenu još nije dolazilo do jačih i otvorenih sukoba i borbi i što su četnički komandanti već uveliko vodili pregovore i sklapali sporazume sa predstavnicima italijanskih okupacionih trupa, koji su bili zainteresovani za istočnobosanski rudarski basen.

Pošto je stekao utisak da se njegova ofanziva protiv partizanskih odreda na tome terenu uspešno razvija, okupator je, još dok je ona trajala, dao određene ruke novoformiranim muslimanskim formacijama sastavljenim od stanovništva izbeglog četničkoj kami, željnog osвете za četničke zločine. Tako su sada po istočnoj Bosni nastale nove paljevine, pljačke i ubistva, ali ovom prilikom nad srpskim delom stanovništva.

Tako je Dangićevu izdaju narod istočne Bosne skupo i krvavo platio. Ali, ova prljava i podmukla četnička igra osvetila se i onima koji su je povelili: njena posledica bila je osipanje četničkih, a jačanje i stabilizacija partizanskih odreda u istočnoj Bosni.

U želji da učvrsti svoju organizaciju u istočnoj Bosni, Mihailović je već u toku februara 1942. godine uputio u ove krajeve nove četničke snage iz Srbije pod komandom kapetana Dragoslava Račića i Steve Damjanovića. Njihov prvenstveni zadatak je bio da preostale četničke snage po svaku cenu stave pod svoju komandu, a zatim da zajedno sa njima otkrivaju i uništavaju partizanska uporišta. Tako u istočnoj Bosni počinje period mučkih napada na partizanske štabove, odrede, i pojedine njihove rukovodioce, bolnice i simpatizere, o čemu nam govori niz dokumenata. Iz mnoštva, ilustracije radi, ovde navodimo samo izveštaj kapetana Steve Damjanovića, četničkog komandanta na Majevidici, upućen Mihailoviću 12. jula 1942, u kome, pored ostalog, piše:

»Okolo 20. novembra 1941. godine izvršen je pokolj Srba (oko 50 na broju, većinom žena i dece) u selu Puškovcu i Tutnjercu. Bižić na to nije reagovao. Tada sam uputio pismo Bižiću i komunistima i predložio im da se Koraj kazni zbog toga pokolja nad Srbima. Pristali su. Skupio sam svu trupu na okup, izdao sam plan za napad i 27. novembra 1941. godine Koraj je napadnut. Tom prilikom Koraj je zauzet za 20 minuta i pobijeno je preko 700 muslimanskog življa. Tu je narod sa hladnim oružjem najviše poubijao, kao revanš na

Tutnjevac i Puškovac. Tada smo imali borbu sa dve hrvatske satnije, koje su nas napale od Celića. . .

Dok smo mi napadali Koraj sutradan muslimansko selo Teočak sa obližnjim muslimanskim selima napali su naša sela Priboj, i Peljave. Kao odmazdu za to 3. decembra 1941. spaljeno je muslimansko selo Stiješnica i žestoko napadnut Teočak. Dok smo mi napadali Teočak i Stiješnicu, satnije iz Celića ubile su preko stotinu Srba u selu Miroslajcima. . .

Borba sa komunistima.

Prve polovine meseca februara 1942. pohvatao sam partizanske kurire koji su nosili poštu u glavni štab u Vlasenice i Zmajevice i zatvorio sam ih. Takođe sam pohvatao kurire koji su nosili poštu i instrukcije iz glavnog štaba u Majevicu. Iz uhvaćene pošte video sam jasno njihovu nameru i plan. Spremali su napad na četnike u Majevidi. Majevački partizani tražili su bar jedan deo proleTERSKE brigade, koja je na ovdašnjem terenu mnogo popularisana i tako bi mogla uništiti četnike na Majevidi.

Pozvao sam komandanta bataljona, a prethodno sam izradio plan za napad, tako da prosto komunisti budu razoružani skoro bez borbe. Napad je trebalo da se izvede 15. februara na Sretenje, našu četničku slavu. Bižića nisam pozvao na tu konferenciju mada je Medulić navaljivao da se pozove i Bižić pa sam najzad i njega pozvao.

Bižić (žandarmerijski narednik komandant drinjskog bataljona u Majevačkom četničkom odredu) nije hteo pristati, govoreći da njegovi ljudi nisu pripremljeni za bratoubilačku borbu. Cim je otišao iz moga štaba uputio se u partizanski štab sa Tejom Đukićem i odao je naš plan. Naravno, i ja sam imao čoveka u partizanskom štabu, koji je u stvari četnik, određen da špijunira partizanski štab i odmah je izvestio o slučaju izdaje od strane Bižića. Borba je odložena za docnije, a komandante bataljona sam izvestio da budu u strogoj pripravnosti da ne bi bili iznenađeni napadom od partizana.

Prvi plan je bio da se jednovremeno na svim mestima napadnu partizani, za šta sam i trupu spremio, da smo bili nadmoćniji prema svakoj njihovoj jedinici. Sem toga napasti ih na našu slavu, kada se ne nadaju svakako da bi uspeh bio sjajan i u rekordnom roku oni bi bili razoružani. Prvi plan je propao a drugi se sastojao da se napadne štab i obližnje jedinice jednovremeno sa bataljonima majevačkim, kojim je komandovao rezervni poručnik Antić Ljubomir (učitelj) iz Tuzle i Jablanički, kojim je komandovao moj brat Jovo Damjanović, rezervni inženjerijski čak narednik. Napad je izvršen 20. februara rano i uspeh je bio potpun, tako da je u samom štabu poubijano preko 40 vodećih komunističkih ličnosti, koji su imali dan ranije konferenciju u štabu i nisu se bili

razišli. Jednovremeno napadnute su komunističke čete u selu Vukosavcima, gde im je bio glavni štab, u Loparima, u Vakufu i na površnicama prema Gornjoj Tuzli. Nešto je razoružano, jedan deo poubijan a ostatak je pobjegao u Ravan prema Savi u sastav svojih triju bataljona koji su bili smešteni u osnovnim školama sela Rašljeva, Korenite i Dragačevca... Cela komunistička trupa bila je 27. februara na okupu u selu Vukosavcima i spremila se za odbranu. 28. februara preduzet je opšti napad na komuniste, s tim što je učestvovao i Bižičev bataljon... Juriš je izvršen i partizani su potpuno uništeni, a nešto ih se spaslo bekstvom preko Jelice planine ka Šekovićima...

Vojvoda Kerović²⁴ i njegov brat Pero tajno su vodili špekulaciju i bogatili se na račun četnika i srpskog naroda. Prodavali su zaplenjenu stoku, od koža zaplenjene stoke ortački su sa opančarima trgovali, švercovali hranu, pa čak i četničke rezerve prodavali a novac zadržavali za sebe. Vojvodin brat Pero često je išao kod majora gospodina Dangića i donosio svaki put sa komorašima po više desetina kila duvana... Jedan mali deo toga duvana usput je delio četnicima, a ostatak je prodavao po tri lista za dva dinara.

Oni su oko sebe okupljali ljude sklone pljački... Sem toga to društvo pljačkaša i eksponenata raznih frakcija pregovaralo je sa Hrvatima, a na poziv samih Hrvata i zaključili su neko primirje. Što je najgore, to društvo pregovarača ustupilo je Lopare i još neka sela, pustilo u saobraćaj drum Brčko—Tuzla, opravivši prethodno mostove... Naravno trebalo je da proradi drum Brčko—Tuzla da bi se hrana izvozila iz ravničarskih srpskih sela, čiji su glavni akcionari braća Perovići i ostali.²⁵

Povodom ovog Damjanovićevog zločina Okružni komitet KPJ za Majevicu i Štab Majevičkog NOP odreda izdao je februara 1942. godine, proglas u kome je, pored ostalog, pisalo:

»Saznali ste za grozni i, u ovim najtežim danima, strahovito zverski zločin koji je izvršen 20. februara ove godine nad članovima Štaba majevičkog N. O. partizanskog odreda. Ovo mučko i besramno zlodjelo izvršili su svojim prepadom na partizanski Štab ogavne izdajice narodne, plaćenici okupatorovi i Nedićevi, kapetan Leka (Steva Damjanović) i samozvani vojvoda Radivoje Kerović sa svojim četničkim banditima. Podlo i iznenadno upali su ovi zločinci u Štab narodnih partizana da i ovim svojim zlodjelom potvrde sve ono na šta je Komunistička partija ukazivala i govorila da se u licu gospodskog vojno-četničkog vođstva kriju izdajnici naše svete

oslobodilačke borbe, petokolonasi i najodanije sluge okupatorske i ustaške...

Zato su gospodsko-okupatorski agenti Steva Damjanović i „vojvoda“ Radivoje Kerović izvršili zločin. Zato su pobili i poklali oko 30 poštenih boraca. Ali nisu uspjeli i neće nikad da razbiju narodne partizane. Nikada redovi narodnih partizana nisu bili zbijeniji i nikada spremniji da pod zastavom Komunističke partije istrijebe i unište sve te izrode i plaćenike. Dokaz za to jeste da su partizani odmah posle zločina nad narodnooslobodilačkim štabom razoružali u Ravni obadva Lekina bataljona; gospodsko petokolonaško vođstvo pobili, četnike razoružali i poslali kućama, a poštene borbene četnike primili u svoje redove. Jedini je to put koji vodi pobjedi i slobodi našeg naroda.²⁶

Obaveštenja koja su iz istočne Bosne stizala do Mihailovića bila su u toj meri konfuzna da se iz njih nije mogla sagledati prava situacija. Ali i pored toga, Mihailović je februara meseca zaključio da bi u istočnu Bosnu, pored već upućenih odreda kapetana Račića i Damjanovića, trebalo uputiti jače snage koje bi bile u stanju da se suprotstave partizanskim odredima i širenju narodnooslobodilačkog pokreta u tom kraju. Da bi doneo i definitivnu odluku Mihailović je početkom marta 1942. godine u istočnu Bosnu uputio dva svoja delegata u svojstvu inspektora, majora Radosava Đurića i Lazara Trklju. Međusobno nepovezani i ne znajući jedan za drugog, oba ova delegata su u prvoj polovini marta stigla u istočnu Bosnu i u njoj boravili do kraja istog meseca.

O ovom inspekcijom putu i o situaciji u istočnoj Bosni, Đurić je podneo 26. marta 1942. godine Mihailoviću pismeni izveštaj u kome, pored ostalog, kaže:

»Čim sam došao u Užice i sastao se sa majorom Matićem²⁷ i kapetanom Božovićem, (Andrijom — nap. autora), oni su mi rekli da je u Bosni formalno kaos. Potpuno sam ih saslušao, ali nisam pridavao neki značaj njihovim izjavama računajući na lične ambicije a eventualno i pakost pojedinaca. Stoga sam sebi stavio u zadatak da u Bosni što dublje uđem u pojedine stvari, da sa što više njih razgovaram i dođem do prave slike i stanja.

Zaista, čim sam stigao u Bratunac kod Dangića razočarao sam se, jer sam mislio da cela stvar predstavlja bar donekle jedan organizovan aparat. Nažalost, već u samom štabu ako se tako može nazvati, ne zna se ni ko pije ni ko plaća. Na prvo moje traženje, da mi iznesu brojno stanje naoružanih

nih odreda, nije bio niko u stanju. Dangić mi je napomenuo neke astronomske cifre, ali njegov načelnik štaba (žandarmetrijski major Slavoljub Vranješević — nap. autora) i dr. rekli su mi da nije tačno. Daljim ispitivanjem došao sam do približnih podataka: oko Rogatice 2.000, kod Han-Pijeska oko 1.500 i kod Zvornika oko 800, dakle ukupno oko 4.500 ljudi. To su snage sa kojima je neposredno komandovao. No i reč komandovati, ne može se primeniti, jer na svakom sektoru (sem kod Han-Pijeska gde je bio Račić) komandanti su više samostalni i retko da su kada izvršavali naređenja. Pored toga ima izvestan broj vojvoda, koje je Dangić postavljao naredbom i sa njima je sada najteže. Uglavnom nikakvog autoriteta kod podčinjenih nema, a ni popularnosti što najbolje dokazuje slučaj pri nailasku partizana,²³ koji ću docnije izneti.

Po materijalnom pitanju, takođe je jedan kaos i niko nikome ne polaže računa. Od mnogobrojnih lica koja su primala novac, i to zamašne sume, niko nije predao Dangiću, već je svaki po svom nahođenju trošio i delio svome ljudstvu, tako da je u blagajni kod Dangića bilo svega 2—3.000.000.-din. a izgleda da je ukupno poslato u Bosnu oko 5.000.000.-din., kojima niko ne može da uhvati kraja.

Kad sam došao u Bosnu već su partizani izbili u pozadinu Rogatičkog fronta čiji je štab bio na Borikama. Deo štaba su pohvatali i odmah ubili 14 četnika između kojih 6 oficira a među njima i poručnika Bulovana (Milorad — nap. autora) koga Vi poznajete. Oficiri sa tog fronta sa kap. Marjanovićem pobešli su u Višegrad, a četnici su i dalje ostali oko Rogatice pod komandom narednika Neškovića, ali bez ikakve veze sa Dangićem. Potom su partizani krenuli — dalje u pozadini sa parolom, da raščiste Nedićevce kojih ima dosta u Bosni'. Pri polasku i dolasku partizana ni jedan čovek nije se našao da o tome izvesti štab, tako da su partizani postigli iznenađenje i ovlađivali pojedinim mestima i vezama sa frontom bez ikakvog otpora.

Pojedini komandanti oficiri čim su saznali za prisustvo partizana pitali su svoje ljudstvo hoće li se boriti protiv njih i svi bez razlike, sem Račićevih, izjavili su da se neće boriti jer su i partizani Srbi, a oni su pošli da se bore samo protiv ustaša. Oficirima su rekli da se sklone, a pojedincima su nudili da ih oni sakriju. Kod ovakvog stanja, oficiri su morali napustiti položaj i sami bez ljudstva povući se u Srbiju. Partizani su u daljem pokretu upali u Miliće gde je bio štab i rezerva hrane. Zatim su produžili u Vlasenicu sa jednim delom. U Vlasenici su odmah objavili da su je oslobodili od petokolonaša, a pored toga pozvali su muslimanski svet da im javi imena oficira koji su ih maltretirali i ubijali.

Račić je bio komandant opsade kod Han-Pijeska. Cim je saznao za partizane povukao je svoj odred (oko 100 lj.) ka Srebrenici i pozvao i druge u borbu protiv partizana. Njegovom pozivu odazvao se samo Dakićev odred (oko 100 lj.) i oni su poseli položaj kod s. Dervente. Račić mi je rekao, da je imao nameru da prve nastupajuće noći sa svojim i Dakićevim odredom napadne partizane u Milićima. Ali taj plan mu je propao, jer iste noći oko 1 čas Dakićev odred napustio je položaj na levom krilu Račića i otišao u Miliće, gde je sutradan imao zajednički ručak sa partizanima. O napuštanju položaja Račić nije bio izvešten tako da su partizani iznenadili konjički eskadron Račića i zarobili mu 14 ljudi i 2 oficira. Oficire su odma pobili na putu, a ljude odveli. Dakić nije bio kod svog odreda, već je otišao u Koviljaču na sastanak sa nekim Nemcem — navodno načelnik štaba komandanta Srbije. Zastupao ga je neki kap. Marković,²⁹ koji je bio ranjen u desnu butinu i kada su partizani došli on je bio sam u Vlasenici. On je naredio Dakićevom odredu kod Dervente da napusti položaj i dođe kod partizana u Miliće. Prema izjavi Dangića, kap. Marković je vrlo hrabar i energičan oficir, ali po svojim gledištima mnogo simpatije partizane, tako da mnogi, a i Račić, tvrdi da je on komunist. Kap. Marković je od ranije bio u Homolju kod Piletića³⁰ i njega je Piletić upotrebljavao za pregovore sa partizanima dok su oni bili jači i da stvarne podatke o Markoviću može najbolje da pruži Velja Piletić. Ja lično mislim, da je potrebno utvrditi pod kojim je okolnostima kap. Marković naredio odredu da pređe partizanima, jer treba imati u vidu da je on sam bio u Vlasenici u njihovim rukama, te je ovo učinio ili pod pritiskom da spase svoj život ili zaista iz ubeđenja. Samo je jedna stvar karakteristična, a to je da su svi Dakićevi oficiri ostali sa ljudima i da ih partizani nisu dirali — najverovatnije zato što su im svi prišli.³¹

Do mog odlaska Dakić se nije vraćao, a u Užicu sam saznao da je u Beogradu. Da je njegov odred prišao partizanima, Ljotićevac Lautner³² iz Bajine Bašte izvestio je telefonom Nedića, navodeći da je u Gornjaku komunističko gnezdo. Ja sam odmah iz Užica poslao jednog Dakićevog oficira u Beograd da o svemu obavesti Dakića, ukoliko nije već uhapšen, i da pošalje kurira u Gornjak Ocokoljiću, da bude na oprezi i skloni se na vreme, ako bi im neka opasnost zapretila. Taj poručnik trebao se vratiti jučer, ali kako nije došao, očekujemo ga danas, da nam donese podatke: šta je sa Dakićem, da li imaju nameru Nemci ili Nedić da intervenišu u Bosni. Taj podatak nam je vrlo važan te da možemo Vašu odluku o upućivanju odreda u Bosnu sprovesti u delo ili ne.

Kako sam vas preko Zareta (major Zaharije Ostojić — nap. autora) obavestio, partizani drže sve do Drine, a mi smo

se u poslednjem času (na 10 km. ispred njih) prebacili u Srbiju. Dangić sa oficirima već je bio u Srbiji. Celom teritorijom su ovladali bez ikakvog otpora, sem manje čarke Račića kod Bratunca. I Račić je sa svojim ljudima prešao u Srbiju i nalazi se negde oko Rogačice.

Major Matic³³ iz Užica, prvo je dobio odobrenje od Nedića da pređe u Bosnu; međutim posle je dobio drugo naređenje da ni jedan odred ne prelazi, već da se blokira Drina i spreči im se prelaz u Srbiju. Pri povratku bio sam ponovo sa Matićem i on mi reče da ide u Beograd (već je otišao) da ponovo traži odobrenje za intervenciju u Bosni i smatra da će biti odobreno. U tom slučaju i naši odredi išli bi pod njegovom firmom te bi se mogli prevoziti železnicom i bili bi snabdeveni od vlade spasa. Do ovoga časa ja nemam nikakvih detaljnih podataka o rešenju vlade, sem što nam reče sinoć Maksim da je čuo u Beogradu, da u Bosnu ide Matić, kap. Dakić i oko 2.000 Kostinih (Pećančevih — nap. autora) četnika. Iz ovog se može zaključiti da Dakić nije uhapšen, već naprotiv da u njega imaju poverenja, bez obzira na njegov odred.

Lično Dakić i njegov rad pobuđuju naročitu pažnju. Taj čovek ima veze sa svima, pa čak izgleda i sa komunistima. Jedino je veliki protivnik ljotićevacu. Uživa veliko poverenje Nedića i Aćimovića, a i Nemaca. Pre rata pripadao je JRZ i zna se da je Aćimovićev čovek. Inače je vrlo sposoban i okretan. Nabavio je za Bosnu mnoge stvari i u Užicu ima magacin sa odelom, opancima, hranom, oružjem itsl. Takođe, navodno ima veće količine soli i pšenice u Bogatiću. Sve ove stvari namenio je za snabdevanje Dangićevih odreda. Prema nekim podacima koje je dobio Dangić, Dakić radi sa Aćimovićem za svoju političku partiju i da mu je glavna tendencija da kompromituje Dangića, da eventualno on dođe na njegovo mesto i narod u Bosni pripremi za Stojadinovića, koji bi došao na čelo naše nove države kao predsednik republike. Ova kombinacija sa Stojadinovićem izgleda mi malo verovatna. Inače Dakić se potpuno izdaje za našeg čoveka, sve naše ljude u Homolju je spasio i prikrrio, a šta mu je krajnja namera definitivno se još ne može prozreti. Pošto ima mnogo veza i smisla za konspirativan rad i u radu ima mnogo uspeha, mišljenja sam da ga treba iskoristiti do poslednjeg momenta.

U vezi sa akcijom u Bosni postoje mnoge ambicije kako lične pojedinaca, tako i pojedinih političkih partija i to: zemljoradnika (komandant pozadine kod Dangića vojvoda Botić) (Stevan, član Zemljoradničke stranke — nap. autora) vojvoda Risto Đukanović, JRZ i ljotićevacu. Ljotićevci rade preko komandanta njihovog odreda u Bajinoj Bašti — Lautnera. On je uspeo da postane intiman prijatelj Dangića, vrlo će

sto su zajedno, pa čak i neki Nikić^{SM} inspektor Ljotićevih odreda dolazi često u Dangićeve štab. Sada je došao u Bosnu Dakić kao predstavnik JRZ, te su ove partije ukrstile koplja preko Dangićevih leđa, te izgleda, ako se ovako produži, da će naša akcija imati najveće štete.

Dangić održava veze i sa Nemcima i pri mom prolasku kroz Bajinu Baštu bio je na sastanku i ručku sa nekim nemačkim kapetanom doktorom Matlom iz Beograda. Sve ove veze Dangića mnogo ga kompromituju i daju materijala komunistima za propagandu u njihovu korist, jer zaista uvek raspoložu sa faktima. Njihova nekompromisna akcija protiv Dangića i njegovih oficira, samo je posledica tih svih veza Dangićevih. Po mom mišljenju on je mogao izvesne veze da održava i iskoristi ali isključivo preko svojih poverljivih lica, a nikako on lično da se pojavljuje. Izgleda da su komunisti uspeli kod Dangićevih ljudi da ga kompromituju, jer pri nailasku partizana on nije mogao naći ni sto ljudi koji bi hteli da brane njega i štab... Uopšte sam stekao utisak, da je Dangić u Srbiji mnogo popularniji no u Bosni... Kod Bosanaca Dangić je samo težio sebe da populariše, dok se Vaše ime retko čuje. Ja sam sada prvi put video Dangića i njegov rad. Ja sam stekao sledeći utisak: čovek bez ikakve koncepcije u radu, vojnički bez najosnovnijih znanja, vrlo povodljiv i svaki predlog i usvaja što i unosi u ceo rad haos, neodlučan, a inače po duši i kao čovek dobar...

Zaista sada Bosna za nas predstavlja problem. Naši planovi za rad iz Bosne u opštoj akciji, posle ovakvog stanja samo su lepa zamisao, ali daleko su od ostvarenja.

Iz razgovora sa majorom Matićem u Užicu vidim, da on ima ambicija za Bosnu i to da sada kao Nedićev komandant raščisti situaciju, a posle toga da se odmetne od Nedića i primi vođstvo u Bosni. To je jedna grupa iz Užica iskombinirala. U stvari mislim da to nije rešenje, jer bi onaj svet teško primio novog čoveka, Srbijanca i iz Nedićeve vojske. Za tu ulogu bi bio najpogodniji major g. Kalabić, jer je vrlo energičan, Bosanac i verujem da bi uspeo bosanski svet da osvoji. Sad je samo pitanje ostvarenja ovakve jedne kombinacije.

U Majevidici kod Tuzle neki poruč. Damjanović raščistio je još pre 10—15 dana partizane, pobio im vođe i zarobio arhivu. Iz njihove arhive koju sam čitao vidi se da imaju plan da u Bosni likvidiraju četnike i to odvajajući ih od oficira, a sa seljakom će lako. Njihova poslednja akcija potvrdila je to i bar privremeno uspela...

Ja bih došao kod Vas da lično iznesem još detaljnije stvari, ali smatram da je potrebna što brža intervencija u Bosni, te da sa Matićem regulišem pitanja oko prebacivanja naših odreda pod njegovom firmom. Ja ću lično kao narednik ići sa Matićem i posle u Bosni prema potrebi raditi na jednom

od pravaca sa našim odredima i Paloševićem. Mislim da naše odrede ne bi trebalo mešati sa ljotičevcima i Pečančevićem.

U Užicu sam ostavio jednog našeg kapetana, Andriju Božovića, koji je još letos radio u Kraljevu sa Radovanovićem, a ni sada nije hteo da se legalizuje. On će tamo biti naš obaveštajni oficir i za njega niko ne zna. On će pratiti rad Matića, Dakića, u Bosni i dr., jer prema nekim podacima i major Matić je veliki privrženik Aćimovića. No sve to se mora primiti sa rezervom, jer bojazan je i malodušnost pojedinaца tera ih da se prihvate momentalno nečeg sigurnog, bez obzira na kompromitovanost tih lica.

Sve tri r. stanice su prebačene opet u Srbiju dve su sklonjene na sigurno mesto a jedna je sa Lazom (Trkljom — nap. autora) za vezu sa Mirkom (Lalatovićem — nap. autora).

Dakićev odred koji je trebao da ide na Grmeč (onaj što je bio kod nas na trlu), takođe je otišao sa partizanima, a on sam je prešao u Srbiju. Zato i njegov odlazak za sada je prošao, te mu stanicu nisam ni predavao.

Zaboravio sam napomenuti, da su partizani pozvali pomenutog vojvodu Ristu Đukanovića na pregovore i izgleda da je on sa njima sklopio sporazum.³⁵ On kod njih ima poverenja jer je spasio iz Račićevih ruku preko Dangića vođu svih partizana za B. i H. zvanog Ročka.³⁶ To je ubica pok. Draškovića 1920. g. Mislim da je tu Dangić pogrešio jer ovakav lov nema se svaki dan.³⁷

Sličan izveštaj je Mihailoviću, krajem marta, podneo i Lazar Trklja, završavajući ga rečima:

»Ono što se može brzo učiniti i eventualno izbeći ove teškoće jeste da se ova komunistička akcija likvidira. Teško pada na dušu ovome narodu da je međusobni obračun u ove krajeve prenešen iz Srbije, a to će se naročito potencirati sutra kada nastupe teške posledice koje seljak ne vidi još. Skoro svi partizanski odredi koji učestvuju u ovoj akciji su iz Srbije i Crne Gore. I taj momenat potencira moralnu obavezu Srbije da se pritekne u pomoć. Matić je dobio dozvolu od nemačkih vlasti da pođe sa odredima. On se usteže. Postoje od mnogih intrige da ne polazi, možda od nekih maskiranih, da je to i Vaša sugestija ...

Mišljenja sam da Vi u ovoj stvari možete dosta da pomognete. Ako je tačno da Matić radi po Vašim instrukcijama potrebno je da mu hitno naredite da potrebne oružane snage stavi Novaku (kapetan Rudolf Perhinek, koji je u to vreme bio Mihailovićev delegat za Hercegovinu i Crnu Goru — nap. autora) na raspoloženje. Čak bi ga na tome i probao. Uveren sam da bi sa 500—600 dobrih boraca iz Srbije za krat-

ko vreme likvidirali komunističku akciju u ovim krajevima, naravno sa pomoći Račića i ostalih snaga koje bi se ovamo stvorile.

Nije potrebno da Vam ovo ističem s obzirom na potrebe naše opšte stvari. Momentano je najglavnije da se ređeći ovako očuvaju od pokolja životi onoga naroda koji je već sada dobro proređen. Vučković (Zvonimir — nap. autora) i Janković (Milutin, žandarmerijski narednik — nap. autora) n. pr. sa po 200 ljudi digli bi moral svega ovde.⁶

Sa ciljem da privoli nemačke okupatorske vlasti u Srbiji da i formalno s njim zaključe sporazum o pomoći i zajedničkoj borbi protiv NOP i partizanskih odreda u istočnoj Bosni, Dangić nije prezao ni od ucena. On je 10. aprila 1942. godine, uputio Milanu Acimoviću dva kurira sa porukom da su mu Italijani zatražili da njihovim komandantima divizija u Mostaru i Pljevljima pošalje zahtev da italijanske trupe uđu u istočnu Bosnu, radi zaštite srpskog stanovništva. Međutim, i prilikom sastanka sa Kevišom 3. februara 1942. a i kasnije, u kontaktima sa kapetanom Matlom, Dangić je stalno isticao kako mu ne preostaje ništa drugo već da pozove u pomoć Italijane, kad već Nemci odbijaju saradnju. Nije isključeno da je sve ovo radio po savetima Milana Nedića, jer je ovaj dobro znao da i Italijani reflektuju na istočnu Bosnu i da se na ovom prostoru sukobljavaju nemački i italijanski interesi. Nisu bili retki slučajevi da je i sam Nedić, u sukobima koje je s vremena na vreme imao sa nemačkim okupacionim službama u Srbiji, isticao kako mu Italijani nude pregovore na račun proširenja granica Srbije. Očigledno, hteo je da Nemce ucenjuje. Sličnim lukavstvom služio se i sam Dangić, mada i Italijani nisu mirovali, što se vidi iz Majsnerovog izveštaja od sredine aprila 1942. koji je uputio Ministarstvu spoljnih poslova Rajha. Tu on piše da je Vrhovna komanda italijanske vojske tražila od Dangića da zahteva ulazak italijanskih trupa u istočnu Bosnu; da je, po njegovom mišljenju, u celu ovu stvar umešan i ministar — predsednik srpske vlade Milan Nedić, pa je Majsner zahtevao da se italijanske namere osujete.

Nemci su se pribojavali da će italijanska Vrhovna komanda, na molbu majora Dangića, uputiti svoje trupe u istočnu Bosnu, i da ustaške vlasti u Zagrebu takvom upadu neće praviti nikakve smetnje. Da bi celu stvar pre-

duhitrili, komandant Jugoistoka je 10. aprila 1942. izdao nalog da se Jezdimir Dangić uhapsi. Samo dan kasnije, kvislinski list »Novo vreme« doneo je vest da se Dangić nalazi u Srbiji i da će biti uhapšen, ako se pronađe. Nije isključeno da je Nedić na ovaj način pokušao da spreči hapšenje, odnosno da obavesti Dangića preko štampe o namerama Nemaca. Nedić je, zbog ovog slučaja, istog dana bio pozvan na razgovor kod Turnera i Benclera i oštro kritikovan.

Međutim, Dangića nije bilo teško lišiti slobode, jer je nemačkoj obaveštajnoj službi svaki njegov pokret bio poznat, pošto je, s njom održavao redovne kontakte. U noći između 11. i 12. aprila 1942. Dangić je bez otpora lišen slobode u Rogaćici, i sproveden u Beograd.

Posle njegovog hapšenja bilo je dosta polemike u nemačkim okupacionim službama u Srbiji o tome šta uraditi sa njim. Komandant SS — trupa i policije, general August Majsner, na primer, predlagao je da se Dangić odmah strelja, čemu se usprotivio šef Abvera Matl. U vezi s tim komandant Jugoistoka uputio je za dva dana, dva naređenja vojnoupravnom komandantu Srbije Baderu. U prvom naređenju od 12. aprila rečeno je da Nediću treba uskratiti svaki kontakt sa Dangićem, pošto se sumnjalo da bi mu ovaj mogao pomoći da pobjegne. U naredbi od 14. aprila izričito je stajalo da se Dangić ne sme streljati, da ga treba saslušati i iskoristiti, a potom sprovesti u zarobljeništvo. Ukoliko bi bio streljan, primetio je komandant Jugoistoka, »postao bi nacionalni heroj zbog ovoga i zbog toga što se njegove bande nisu bunile protiv Nemaca.«³⁹

Dok su nemačke vlasti razmišljale šta da urade, Dangić, ljut na svoje dojučerašnje saradnike (koji su ga koristili dok im je bio potreban), štrajkovao je glađu u zatvoru. Nedić je za to vreme preko Badera pokušao da ga oslobodi, ali nije uspeo. Petnaestog aprila Bencler je obavestio Ribentropa da je od Vrhovne komande Vermahta stiglo u štab vojnoupravnog komandanta uputstvo po kome treba da se pokuša preko Nedića kako bi se Dangić zavrbovao u korist nemačke obaveštajne službe i iskoristio u borbi protiv Draže Mihailovića. Samo dan kasnije komandant Jugoistoka obavestio je Vrhovnu komandu Vermahta da Dangić nije hteo da razgovara sa Nedićem i da će se zbog svega toga s njim prekinuti svi

kontakti. Iz izveštaja komandanta Jugoistoka od 22. aprila 1942. vidi se da je komandant četničkih odreda istočne Bosne poslat u oficirski logor u Nürnberg, u Nemačkoj i tako je »slučaj Dangić« bio skinut s dnevnog reda.

Uprkos tome, Nedićeve oružane jedinice i dalje su saradivale sa istočnobosanskim četnicima na planu borbe protiv partizanskih odreda. O tome ima dosta podataka u kvislinškim, ustaškim pa i u nemačkim izvorima. Na primer, Nedić je 18. maja 1942. godine dobio izveštaj od artiljerijskog kapetana II klase Bogdana Dakića, u kome ga ovaj obaveštava o uspešnoj borbi protiv partizana, te traži da se njegove jedinice snabdeju novim količinama oružja i municije. Samo dva dana kasnije zapovedništvo Vojne krajine šalje izveštaj »doglavniku« da Nedićevi oružani odredi ne poštuju granicu: često prelaze na »njihovu« teritoriju i snabdevaju četnike raznom vojnom opremom. »Nedićeve trupe uopće ne poštivaju naše granice i naočigled nemačkih organa svakodnevno prebacuju k nama oružje i municiju koju dobivaju od Nemaca za održavanje reda u Srbiji.«⁴⁰

Iz štaba istočnobosanskih četnika prispeo je u Beograd 20. maja 1942. memorandum, koji je upućen »gospodinu Milanu Nediću, predsedniku srpske vlade«, u kome ga četnici obaveštavaju o istorijatu njihovog četničkog pokreta; traže pomoć u novcu, ishrani i naoružanju a zatim naglašavaju: »Obzirom da je komandant svih bosanskih četničkih odreda major Jezdimir Dangić uhvaćen i odveden u ropstvo, dužnost komandanta preuzeo je vojvoda Stevan Botić, komandant pozadine.«⁴¹

Međutim neke Dangićeve ideje nastaviće da se razvijaju i posle njegovog udaljavanja sa vojno-političke scene okupirane i raskomadane Jugoslavije. To u prvom redu važi za njegovu pretnju o saradnji njegovih četnika s Italijanima, koju su i Nemci dosta olako zanemarili, smatrajući je običnim taktičkim lukavstvom.

ISKRENO SAVEZNIŠTVO

Proces stvaranja i formiranja četničkih odreda u Hercegovini bio je sličan onome u istočnoj Bosni. Zadatak da se ovi odredi stave pod Mihailovićevu komandu bio je poveren majoru Bošku Todoroviću. Dolaskom Todorovića, i sa njim grupe Mihailovićevih oficira, na teren Hercegovine, proces razbijanja partizanskih i stvaranja novih četničkih odreda, naročito u predelima Nevesinja i Gackog, počeo je da uzima maha. Ovome su naročito doprinele slabe i otežane veze i saobraćaj između severne i južne Hercegovine koja je, početkom 1942. godine tako reći bila potpuno u rukama partizanskih odreda. Formiranje četničkih odreda u Hercegovini, naročito posle dolaska Todorovića, u znatnoj meri su potpomogli italijanski okupatori sa kojima je Todorović, još za vreme svog boravka u istočnoj Bosni, zaključio sporazum o zajedničkoj borbi protiv partizanskih odreda.

Komandant Višegradskog četničkog odreda poručnik Kamenko Jeftić je, naporedo sa pregovorima vođenim sa nemačkim okupatorima, stupio u kontakt i sa Italijanima, o čemu 1. novembra 1941. godine obaveštava Todorovića:

1. Zapovednik okupirane Srbije nemački general Hajnrh Dankelman, 1941. godine
2. Šef vojne uprave okupirane Srbije državni savetnik nemački general dr Vilhelm
Turner

1. Šef kvizitinske komesarske uprave Srbije i komesar unutrašnjih poslova 1941. godine Milan Aćimović (levo) i upravnik grada Beograda i predsednik Beogradske opštine, kasnije šef kvizitinske bezbednosti u Srbiji Dragomir-Dragi Jovanović (desno)

4. Pomoćnik komesara unutrašnjih poslova komesarske uprave u Srbiji 1941. godine i tvorac kvistlinške žandarmerije Tanasije-Tasa Dinčić

5. Prvi načelnik Mihailovićeveog štaba na Ravnoj gori 1941. godine i komandant do Jeseni 1942. major, kasnije pukovnik Dragoslav Pavlović

6. Šef kvistlinške četničke organizacije vojvoda Kosta Milovanović Pečanić (u sredini)

7. Komandant gorske kraljeve garde i šef obezbeđenja Mihalovićevo^g štaba do polovine 1942. godine kapetan, kasnije major Nikola Kalabić

8. Komandant Mihalovićevo^g Rasinskog korpusa, kasnije Topličko-rasinske grupe korpusa, major, kasnije pukovnik Dragutin Keserović

9. Predsednik kvislinske vlade Srbije general Milan Nedić (prvi zdesna) poziva u borbu protiv NOP

10. Predsednik profašističke organizacije Zbor i siva eminencija kvislinske uprave Srbije Dimitrije-Mita Ljotić

11. Komandant kvistlinške Dobrovoljačke komande (Ijotićevaca) pukovnik, kasnije general Kosta Mušicki (u sredini) okružen svojim Jednomišljenicima

12. Pripadnik SOE i prvi šef britanske misije pri štabu Draže Mihailovića, major Hadson Dajan Tiril

13. Vazduhoplovni major, kasnije potpukovnik Mirko Lalatović. Zajedno sa Hadsonom došao iz Kaira i od tada član Mihailovićeveg štaba (Vrhovne komande)

14. Vazduhoplovni major, kasnije potpukovnik Zaharije Ostojić. Zajedno sa Hadsonom i Lalatovićem došao iz Kalra. Jedno vreme bio je načelnik Mihalovićeveg štaba, a zatim delegat Vrhovne komande za Bosnu i Hercegovinu

15. Komandant Mihalovićeveg Požeškog odreda, a zatim načelnik štaba kviclinškog Užičko-požeškog odreda, kapetan Miroslav Gilić

16. Selo Brajići, nedaleko od Ravne gore u kome su vođeni pregovori između NOP i pokreta Draže Mihalovića. U velikoj kući u gornjem desnom uglu je prenoćila delegacija NOP sa Josipom Brozom na čelu, veća kuća ispod nje je kafana »Suvobora«, a donja velika kuća je Osnovna škola podignuta 1873. godine

17. Komandant 1. šumadiskog NOP odreda narodni heroj Milan Blagojević Španac, žrtva zločina pripadnika Mihailovićevevog pokreta

18. Major Boško Todorović, Mihailovićev delegat i organizator četničkog pokreta u Bosni i Hercegovini

19. Komandant četnika u istočnoj Bosni, žandarmerijski major Jezdimir Dangić, (u sredini, označen strelicom) posle postignutog sporazuma sa nemačkim okupatorima

20. Major Vojislav Lukačević organizator Mihallovićevog pokreta i komandant u Sandžaku

21. Major Pavle Durišić, organizator Mihallovićevog pokreta u Crnoj Gori (Vasojevićima) i komandant Limsko-sandžačkih četničkih odreda, a od 1946. godine i komandant Crnogorskog dobrovoljačkog puka

22. Četnički komandanti: major Petar Bačović u Hercegovini (levo) i sveštenik vojvoda Momčilo Đujić u Knjinskoj krajini (desno)

23. Cetnički komandanti u Crnoj Gori: general Blažo Đukanović (levo) i pukovnik Bajo Stanišić (desno)

24. General Dušan Simović (levo) u razgovoru sa kraljem Petrom II (sa cigaretom u ustima)

26. Jugoslovenska emigrantska vlada posle bekstva iz zemlje. General Dušan Simović (u prvom redu u sredini). Potpredsednici vlade: Juraž Krnjević (desno od Simovića) i dr Slobodan Jovanović (levo od Simovića). Ministar spoljnih poslova Momčilo Ninčić (prvi zdesna)

25. Major Đorđije Lašić, jedan od organizatora Mihailovićeveg pokreta u Crnoj Gori i komandant Cetničkog odreda (prvi zdesna)

27. Sleva: general Dušan Simović, kraljica majka Marija, kralj Petar II, Momčilo Ninčić, ministar dvora Radoje Knežević u Londonu u leto 1941. godine

28. General Bogoljub Ilić, ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva u emigrantskoj vladi do januara 1942. godine

29. Miloš Tupanjanin, član odbora Zemljoradničke stranke Milana Gavrilovića i obaveštajni organ emigrantske vlade u Carigradu

30. Dr Slobodan Jovanović, predsednik emigrantske vlade od januara 1942. godine do sredine 1943. godine (desno) u razgovoru sa ministrom spoljnih poslova Momčilom Ninčićem (levo)

... .
... .
... .
... .

... .
... .
... .
... .

... .
... .
... .
... .

... .
... .
... .
... .

... .
... .

... .
... .

... .
... .
... .
... .

... .
... .
... .
... .

... .
... .

... .
... .
... .
... .

10. новембра 1941. године
П О Л О Ж А Ј

ЕРИГАДНОМ ГЕНЕРАЛУ
ГОСВОДИЊУ
Лорџу Д. Булићу
Команданту Центра маршине војске

К Р А Г У Ј Е Б А Ј

13 (100)

Ab. 1/ 1877 24
Belgrad, den 1. Okt. 1941

Belgrad, den 1. Okt. 1941

Der Herr Oberstleutnant Dr. Mihaljević
am 11. November 1941.

Ich habe die Ehre, Sie zu informieren, dass ich am 11. November 1941
in Belgrad eintraf, nachdem ich am 10. November 1941 in
Zagreb angekommen war.

Am 11. November 1941
Oberstleutnant Dr. Mihaljević
Kommando der 1. Division
1. Bataillon, 1. Division
Belgrad

Am 11. November 1941
Oberstleutnant Dr. Mihaljević
Kommando der 1. Division
1. Bataillon, 1. Division
Belgrad

Am 11. November 1941
Oberstleutnant Dr. Mihaljević
Kommando der 1. Division
1. Bataillon, 1. Division
Belgrad

Am 11. November 1941
Oberstleutnant Dr. Mihaljević
Kommando der 1. Division
1. Bataillon, 1. Division
Belgrad

32. Foto-kopija prve stranice zapisnika o sastanku nemačkih predstavnika i
Draže Mihailovića u selu Divcima 11. novembra 1941. godine

Belgrad, den 1. Okt. 1941

Protokoll über das Treffen mit
Oberst Mihaljević.

An den
Herrn Oberstleutnant in Belgrad

Form with fields for name, rank, and date. Includes handwritten '12. 11. 1941' and '3'.

Handwritten notes and signatures at the top of the page.

In der Anlage übermittle ich die Überschrift der Botschaft
über das Treffen mit Oberst Mihaljević... Die Grundlage bilden
die stenographischen Notizen... Ich habe den beschrifteten
Eindruck, dass Mihaljević in der Beschreibung... und dass er aufgrund
der Aussagen der Teilnehmer der Verhandlung auch
hervorgehoben werden kann.

Hauptmann Kariel hat mir während der Rückfahrt gesagt, dass von
serbischer Seite gehofft wurde, dass das letzte Wort noch nicht
gesprochen worden sei. Ich habe den beschrifteten Eindruck, dass
Mihaljević in der Beschreibung... und dass er aufgrund der Aussagen
der Teilnehmer der Verhandlung auch hervorgehoben werden kann.

32. Foto-kopija izveštaja Upravnog štaba nemačkog komandanta Srbije od 11.
novembra 1941. godine o sastanku s Dražom Mihailovićem u selu Divcima

S-X-127/A

"Србаи

Комунизам у Србији, нарочито у овим вањим крајевима протрпео је потпуно уништење и доживео осушени сиромаштво. То је оно што вам сад, друга стисак брало, можемо јавити и тиме вас све мало обрадовати.

А што да вам кажемо о комунистичкој ала давању за ова два месеца? Све што вам кажемо биће слабо да оцима су крстоу и сва ала и је су комуниста починили велики народ. Тени је речима опкрати оне тавке после две ради комуниста која себе извазаку зартавањима.

Чујете ли водем и кушану на пистомм велима Полевке котлине, по селма у Борвану преко Арала до Ивањце, Бјелану преко Драгачева, а затим у Дјетану до Улица, па онда у Сираних до Кошерића а сав до Валера? То је општинама и делом за оцима која загубоме у борбама против комуниста али који не хтедохе да се комунистима вођу и зете живот загубоме. Видите ли две барјаци за кућама и црња мараме на сестрама, немима и чејкама погинулих од комунистичке раче.

Многи су загинули од комунистичке рука. Немајте одмах помислити на то, да су од те свирепе руке погинули само они који су устали против комуниста и се оружјем у руци бранили своје српско име и свој дом. Од комунистичке руке су отацано загинули и она она која су прилила комуниста и се у борбама загинули. Јер, да није било отворене комунистичке пропаганде и да комуниста нису тутали оружје у руке необавезаним и научним селанима, зар би дошло до тих борби, зар би биле главе, зар би се дала друг цема кра српског народа? Свега тога не би било да није било лудих и усипјених комунистичких глава, воје су гурнула цтаве крајеве у пропаст. Имам комунистичких вође, разних Тата, Диндијера, Борота и оличних показују да комунистичка пропаганда и је била ил у највој зван са добрим српским народом, али ни ја алад никакво добро нелела. Те комунистичке главе не само што нису биле приметне, него нису биле ни поштеве, јер су на најгрознији начин лагале и ласали народ и директно вољу овога народа за слободниј искористићава се за своје себицае и прегратичиле циљеве и не за слободу српског ил оде.

Али погод вомаје комунистички рад тај се није чудити овоме што су они досад уредили у вањим крајевима. Комуниста кажу: "Што горе, то боље!" То значи, што горе селак и заробљеник ила, утолико је боље за комуниста, јер не им нико луди ар ласати, напредовали крајив животом. Зато се комуниста у сваке раду руководе цлаем да се што више непавади илгомила, да што већа беда овладе, састом, да се међу лудима створи што већа мача, па да они ту мрду и всорјасте за себе, час повлићујући једној групи час другој.

Зато су они доследно и сада створили у народу мрду и неред, држали илмачку вољу у тава да се између вањег народа и немачке војске створи што већа затанутост. Они су на заседа убијали по неког немачког војника да се немачке власти изваде на одмазду, а код негде створили страх и бегство из домовла у мучу. Ишта они илч марши што је за једног војника одело сто српских глава, јер они илч рачунају илч у шта српске главе него само комунистичке. Они су сматрали главе које пилду, биле су српске, а ове што остали биле комунистичке. Имам је, дакле, био цлазди лудие што биле српских глава да би оне што остали биле илчое плен и постале комунистичке.

Тако су комуниста ти сврели мрду против сваког д брвог и исправног Српина. Најгрознија је и најсавршенија Србљубоја илду била илч у каквој власти и чисти, морали су се салавати од овог комунистичког беса и ирла. Илч су комуниста слушале илвете и глас разумних луди, већ су изабрали пут осушма и сваша. И тај илч је пут довео у пропаст. Што су тражили, то су и дочекали.

Шта је сад најважнија и најпот обваје за српски народ? Ред у мир, то је најважније, највећи поттебе српског народа. Ако већте да зарујете свима илчим речима, онда се обавезите око себе и својим бистрим оком погледајте на што се илчима уверати, да је ред и мир поттебеа у овим часу као и барче исправног цлаеа.

А најважнија длакаст српског народа у овим часу јесте да обезбеди, осачу за илч одржава ред илч ар сопственима снагама. Носиоца тога мира и већ дини српске илчине снаге.

Битка на Гробишту код Београда. Комуниски су се даду воде да се су у
ста су. Српски народ треба да овог у крај а постоје војне власти да
отва да изведу војску да никад више се не постоје оне који комунисти
не поведу и да се уvek умишља да слобода и самостално се није појавио.

Зато, драга браћо, сматрају се а посматрају се оне војне власти, комунисти
овога српског име а вогу навиш става. Показате, нешто се јави а пријављује
оваког или насту да се ове одлучила себе, само још да а наву Српску, Српску
те у редове српских војних одела а партизаните од пак војска а партизаните.
Знајте, што се пре буду изстребили комунисти а партизаните где год се могу
акрпа, уколико је била се сваког појавица а се пре српски се од, била
иште вогу лудина која неће ни да се јави, партизаните, партизаните партизаните
да.

Из штаба групе Партизан-војнички одред српске оружане силе, 16. Октобар
Бри 1941 г.

Вочелник штаба, кап. I кл.
МИ С ГИРИЋ, о. р.

Командант, војвођа,
ВАЊИЋИ С ИГРАЋ, о. р.

Српски: В. Ј. - Д. Д.

36. Potpukovnik dr Georg Kisel, pripadnik SS-trupa, vojnoopravni savetnik generala dr Harolda Turnera, komandanta vojnoopravnog štaba u okupiranoj Srbiji. Bio je jedan od nemačkih delegata na pregovorima sa Mihalovićem

Највећи део комуниста који се налазио у овом селу је према Кошкиној Вреди. Ово село налазило се од Италијана Доњо Варши и други је један од села. Тачан износ распоред није познат, али приближно према бројним подацима изгледа овако:

У Доњој Варши један део комуниста јачине око 500 станову у самој варши и око у периферији у бералима.

Имећу Ојенице и Доње Варши има неких 100 становника на левој обали реке Увад. Око 1/4 овог насеља прелазе је у село Кошкина Врда 120 комуниста у намери да седе испред колабацију у швед у јуни да седе, али у томе нису успели јер су луци у селу саду извршавали. Велики број становника имену Ојенице и Доње Варши у главном је селу Доње Варши.

У селу Горње и Доње Дошкине 300-400.

У селу Радујеваца и Драшковића насељеница јачине око 100 становника. На делу између Доње Варши и селу Биштраца доста јако комунистичке снаге веће су у борби са Италијанима.

Северно од дигије Доња Варши село Биштраца, комуниста доста снага Радејича и Тутине а извесно снажне делове имају се у селима Босковић, Драгића и Негобина.

ЗАКЛУЧАК: Комуниста доста снажне јачине Биштраца, Доња Варши, Ојеница, Кошки Врда, село Босковиће. Ојеница доста снага и Турин уједињени у борби против комуниста. Јачине јачине против кооперативних подацима, цена се на око 4.000.

Италијани доста докучу реке Дина, Врбаје, Пријонско, Пасола Доње борбу са комунистима код села Биштраца.

Комуниста су мали осигура да се Војни науку Врбаје и Драво. Ово су и јачином говорила. За извршење овога једна адлова група јачине око 700-800 луци, кретао је према Кошкиној Врди а стигао у село Врбаје. У овом селу има одред у току борбе које је вођама б овог месеца рањених је и попукину су се после још неколико часова на Кошкину Врду.

После борби код села Врбаје у току извршења терена, одред је према на дигију села: Врба, Јасеница, Драшковића и Турин. Уједињени границе остају још само села: Врбаје, Ојеница и Доње Тутине.

Дале говоре комуниста на Доњој Варши саопштавају, управно није дозвољено арити због граница.

Имао би неопходно потребе да се једанпут са овом реком ситуације Санџака. Граница на делу од "ничије земље" не веће има прета опасност. Ради сигурности овог краја а због већине границе, требало би целу зему држави навести групе на постојећу. Све пак није могуће сматрати због огромних потенцијала у сваком погледу. Јудство је доста адверсно, да се неоружано а војска је врло тешка. Не постоји могућност онемогуће а нехитајеники сментај претставља опасност због могућности изјавити нападних бовеста а нарочито тифуса и куге.

Имамо да се ово проучи а предузму најјачија је мера са рачунашким питања Савеза. Једно треба имати у виду: будемо ли успели наметнути тактика морамо да аритио група рада одмора, постоје могућности да овог дана напад а страховито казне ова ситуација.

По извештају КОМАНДИТЕ
ВЕШТАЧКИ КИРИ И ОШТАРА I ВАРША,

63

5-X-128

Универзитет у Београју
 Филозофски факултет
 Катедра за историју
 Београд, 1942.

Београд је била највећа метрополита у Југославији пре рата. У овом граду живело је преко милион становника. Град је био најразвијенији индустријски центар у Балканској регији. У овом граду се налазила највећа фабрика челика у Југославији - Завод за тежко машинство. Град је био најбоље снабдевен свомом индустријом и трговином. У овом граду се налазила највећа банка у Југославији - Народна банка Југославије.

У овом граду је био највећи центар културе и образовања. У овом граду се налазила највећа библиотека у Југославији - Народна библиотека Југославије. У овом граду је био највећи центар науке и истраживања. У овом граду се налазила највећа академија наука у Југославији - Академија наука Југославије.

У овом граду је био највећи центар политичке активности. У овом граду се налазила највећа партија у Југославији - Југословенска комунистичка партија. У овом граду је био највећи центар политичког живота. У овом граду се налазила највећа влада у Југославији - Народна влада Југославије.

У овом граду је био највећи центар културног живота. У овом граду се налазила највећа опера у Југославији - Народна опера Југославије. У овом граду је био највећи центар музичког живота. У овом граду се налазила највећа симфонијска оркестар у Југославији - Народни симфонијски оркестар Југославије.

У овом граду је био највећи центар спортског живота. У овом граду се налазила највећа спортска организација у Југославији - Спортски савез Југославије. У овом граду је био највећи центар физичког живота. У овом граду се налазила највећа физичка култура у Југославији - Спортски савез Југославије.

38. i 39. Izveštaj komandanta Mihalovičevog Požeškog odreda, kapetana Miliša Markovića, upućen komandantu Požeško-uzičkog odreda Kvislinga Nedlića od 6. Januara 1942. o borbama protiv NOP u Sandžaku

5-X-128

Универзитет у Београју
 Филозофски факултет
 Катедра за историју
 Београд, 1942.

Београд је била највећа метрополита у Југославији пре рата. У овом граду живело је преко милион становника. Град је био најразвијенији индустријски центар у Балканској регији. У овом граду се налазила највећа фабрика челика у Југославији - Завод за тежко машинство. Град је био најбоље снабдевен свомом индустријом и трговином. У овом граду се налазила највећа банка у Југославији - Народна банка Југославије.

У овом граду је био највећи центар културе и образовања. У овом граду се налазила највећа библиотека у Југославији - Народна библиотека Југославије. У овом граду је био највећи центар науке и истраживања. У овом граду се налазила највећа академија наука у Југославији - Академија наука Југославије.

У овом граду је био највећи центар политичке активности. У овом граду се налазила највећа партија у Југославији - Југословенска комунистичка партија. У овом граду је био највећи центар политичког живота. У овом граду се налазила највећа влада у Југославији - Народна влада Југославије.

У овом граду је био највећи центар културног живота. У овом граду се налазила највећа опера у Југославији - Народна опера Југославије. У овом граду је био највећи центар музичког живота. У овом граду се налазила највећа симфонијска оркестар у Југославији - Народни симфонијски оркестар Југославије.

У овом граду је био највећи центар спортског живота. У овом граду се налазила највећа спортска организација у Југославији - Спортски савез Југославије. У овом граду је био највећи центар физичког живота. У овом граду се налазила највећа физичка култура у Југославији - Спортски савез Југославије.

Nastavak dokumenta S-X-128

№ 1000... 11.01.1942...
№ 1001... 11.01.1942...
№ 1002... 11.01.1942...
№ 1003... 11.01.1942...

Posmatrano od strane... u...
... 30 u...
... 10-15...
... 11.01.1942...

...
...
...
... 11.01.1942

... II klasa
... 11.01.1942

S-X-129

1-x-129

62 110 7-4

10. Izveštaj komandanta Mihalovičevog Požeškog odreda, kapetana Miloša Markovića, upućen komandantu kvasilinškog Požeško-užičkog odreda od 7. januara 1942. o borbama u Sandžaku

S-X-130

Извештају о. Грешку

Комунисти су се позле разбијали у о. Београд на два б. Комунисти изабрали један делов на воју Београд, а други мање војске на с. Војна Воја и - - - - - се. Сада се комунисти налазе у о. Јасеновац у јачини око 200 људи а циљом им је да нападну на Београд.

Одред се налази на линији: Митровца, Косово, с. Воја Воја, са одредом јутрос рано одлази у с. Воја Воја а циљом им да нападну у току дана на комунисте у о. Јасеновац. Делом се узврати воју са Галичице групе која се налази у воју Кршић/капетан I адме Јоанџ Јавор./Уради се са одредом савезничко у предстојаћем нападу на комунисте у току данашњег дана.

Број комунистичких партизан немогуће је тачно утврдити јер су мноштва своје путе однео са собом или астрала у окол. Према до сада прикупљеним подацима било их је око 47 партизан а разишли су одреда са собом. Идентификовање комунистичких делова је врло тешко јер су на комунисте однео све документе, а уопште је само идентификовати тројанку у тој групи. Делом је на Крушице, Стеван Јаукић на Особора и Недељко Ђековић из Београда.

Плема није било све 10 пушка.

Батаљон поручника Милаш са што више муниције укрупити у Београд. Делом томо моли са мени на одред позвати што више муниције на Галичице Воју Воју.

Поручник Чудан је на одреда у 1 батаљону а не војској сајам поручник Милаш је позвао и војско је доз упућен у Драго.

Према до сада прикупљеним подацима комунисте има Воју Воја а војско ватио и Прајевље. Ради потпуног уништења комуниста моли да се балансирамо траја савезничко Галичице и Косица капа одред буде војско на граници. Моли да се известим куда или граница између нас и Италијана.

Пошто је аудотво одреда развучено на прота великом простору а са великим бројем аудотва то моли да се кично укрупити јак једна група у свој одред.

Од потреба шалте муницију а хлеб а остало набављати на терору од војска који ни је позлат во поручнику Чурају.

Позвати ми 5 до 10 наликна снага за осветљење.

Пошто је ово аудотво остало без новца јер се од новачки новачки тржи само набавки хране а маја се аудотву кичте набављати те моли да се укрупити благајман са новцем а да изврши нападу а старосиница снабу а остало аудотву у одреду.

Немци су били у о. Кршић а претили се у Галичице 7. I. 1942 године.

Вастојати да се на Београда добије што више аутоматског оружја а муниције.

Грб.

9. I. 1942
у 5 часова
о. Београд

Командант, капетан II класе
Мил. В. Марковић, с. р.

41. Izveštaj komandanta Mihailovičevog Požeškog odreda kapetana Miloša Markovića, upućen načelniku štaba kvislinškog Požeško-uzičkog odreda kapetana Miloša Glišiću 9. januara 1942. s molbom da obezbedi sadejstvo okupatora u borbi protiv NOP u Sandžaku

S-X-134

Kapetan Glišiću

Arilje

Komuniste gonimo bez čaha. Obezglavljeni komunisti
beže na sve strane. Najveći deo je pobeo u Zlater.
Izgubljena mnogo čekajući na avijaciju. *eto toli-
ko izgubljena čekajući ušičke kolone. O njima još ništa neznan.
Komuniste dosta mrtvih. Zarobljeno također. Nekoliko
Talijana odrobljeno.
Plena prilično. Najviše konje i kola.
Zbog umora i popune sadrsko san se u Novoj varoći
i čekam isbijanje naše desne kolone, pa k' ima boga dalje.
Diriguj ušičke kolone preko Zlatera ako možeš i inaš
voz. Od juče nema voza ni sa Kalaštovićem.
Vezu telefonsku postavljen od Nove Varoći ka Kokinom
Brdu.

Kod nas šest ranjeno jedan poginuo.

6. II. 1942 god.
Nova Varoć 12 h.

Kapetan Marković

P. pukovniku Mediću i kap. Ignjatoviću - N.V.

Vama i vašim herojima, koji u ovoj strahovitoj zimi N.V.
snuzela i srpske ime i srpske proslavile svake čast i hvala u ime Otedi-
bine.

Stara Herška je kolevke srpske s vi ste dostojni potomci
slavnih predaka.

General Medić

Prema naredjenju nemačke komande mesta, ina prave Joviša
Kovačević iz Beograda do prevosa kroz Arilje 85 metara kubnih drva,
s prema naredjenju Feldkomandanture iz Beograda br. 599/42 god.
Ovaj izveštaj primljen od komande mesta iz Požege.

Kapetan / nečitko/

Brevnili:
PK - JV

Pismom od ... 1942. godine ...

... je bilo ... u ...
... je ...
... je ...

... je ...
... je ...

... je ...
... je ...

... je ...
... je ...

... je ...
... je ...

Izveštaj je ...
1 dana 1942. godine
u 7.45 časova
selo Bobovo.

[Handwritten signature]

[Handwritten text]

[Handwritten mark]

[Handwritten signature]

29 E-4a

43. Izveštaj majora Miloša Glišića upućen majoru Zahariju Ostojiću, Manu Stabu Draže Mihailovića i rukovodiocu četničkih operacija protiv NOP u Sandžaku u prvoj polovini 1942. godine

Učesnik Balkanskih ratova

U ovom pismu... (faint text describing military operations and locations like Brijuni, Dubrovnik, and various forts in the Dalmatian region.)

... u ovom pismu... (faint text, possibly a second paragraph or a different section.)

2.10.1900.
11.10.1900.
Brijuni

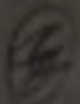
O ovom pismu... (faint text at the bottom of the document, possibly a reference or archival note.)

Miloš Glišić (Handwritten signature)

Miloš Glišić (Second handwritten signature)

44. Pismo majora Miloša Glišića upućeno četničkom komandantu Hercegovine Petru Baćoviću

...eto da je ...

... je ...

... je ...

... je ...

... je ...

... je ...

... je ...

... je ...

10.11.42. 11.11.42. ...

Handwritten signature or notes in the bottom right area.

45. Izveštaj majora Miloša Glišića upućen majoru Zahariju Ostojiću o situaciji u Sandžaku i borbama protiv NOP, juna 1942. godine

Lupa je fox y Maxhite ga ce savanem sa Zona
 am pta gca. eanta u sagrabova ou agora kasamja
 pava pax y 152. a Paganul im pax go ce pax
 pava go ce savanem. Kado gube 15. v. msc. upona
 bezpavna duna y bencagay jo. Lupa. to can gupov
 ga ce ogolgo fratonu. Tokofantay us bencagay gubite no
 u jo. Lupa. kog bax va paxpavone a caga u bax.
 cagete us bencagay:

Kase gube y ovoy kompozitna lopa ce bax va
 1. Lupa. y gub max kasamja ou kitem y b. y 8. Boga
 ce caga jo. Lupa. jemin ga ce kitem ou gub frate
 y 4. v. a cagone caga ga gubite 20. 2. msc. gub
 go Lupa. Na kaba bax gub. gubite ce msc. gubite
 Lupa. je y Maxhite gubite je msc. ga caga kasamja
 a ga ce gubite ga 4. v. Kado ce kasamja msc
 msc. gubite ce je gubite gubite go kitem y b.
 gubite. gubite je 7. v. msc. gubite us Maxhite go gubite
 gubite ce je gubite a 8. v. msc. ce frate y 4. v. gubite.
 Ob 8. v. msc. gubite je kado gubite gubite 4. v.
 msc. msc. u bax gubite gubite gubite. gubite gubite
 bax gubite gubite. Msc. gubite ce ga bax je kado
 gubite kado je gubite gubite, gubite kado je gubite
 gubite, gubite gubite, gubite gubite a 9.

Ob 9. ce ce msc. gubite msc. gubite gubite
 gubite. gubite je a gubite gubite gubite y gubite
 gubite gubite gubite u gubite je a gubite u y
 gubite gubite. gubite ga je gubite gubite msc.
 gubite ce gubite. msc. gubite ga je msc. gubite gubite
 kao u gubite gubite msc. gubite gubite gubite gubite
 gubite gubite gubite msc. gubite gubite kao gubite
 gubite. gubite gubite ga gubite gubite gubite. gubite
 msc. ce gubite gubite gubite msc. gubite kao ga go
 gubite gubite ga ce gubite gubite gubite gubite gubite
 gubite gubite gubite. gubite ce ce gubite gubite.

46. i 47. Pismo četničkog komandanta poručnika Zvonimira Vučkovića upućeno majoru Zahariju Ostojliću

Ban u ohranjeny us ... . Kada cam ... ..
... ..
... ..

Trenut je ... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

U ... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..

14. 5. 1911
Maxim
169.

... ..
... ..

13. 5. 1911

S-X-166

Dragi Nikola,

Štidiš nas sauzet!
Italijani izveštavaju da su ponudili Italijanima da
vraćaju se kući i t. ne slušam koja naredjenja.
I tako je pitanje Nove Vereći aktuelno ipak još nije
odgovoreno. Nada se spas.

Opustetov sa delji rad:
Mi smo pod nemačkim komandom i čestitog. Slušamo naredjenja
je koje dobijamo od svog komandanta a on ih dobiva od Nemaca. Ne možemo
pristati ni na jednu takvu postojećeg stanje pre nego što se pitanje Nove
Vereći ne reši povoljno za nas pošto smo mi gurali sanju a isto tako
i sa citav Bandžak.

Ma Tabe lično zadržali ovaj Nemci nam idu potpunu na ruku
i granice bude da nisu. Već su danas u Berlinu predusete mera da Nove
Vereći ostane nema. Uvek se najenergичnija suprotstaviti Italijanskim
komandantima i uvek izjaviti da smo pod nemačkom komandom.

Ma šta se dogodilo bude u stalnoj i nepraktičnoj vesti
se smom. Iako dodje do Italijanske okupacije Nove Vereći verujem da ona
neće dugo trajati a u svakom slučaju mislim da nisu neće ovde dočekati.

Drži ljudi najčvršće u ruci i propagiraj samo jedno.
Svi Srbi na okup sa dobro i spas Srbije.

Salven Ti nekoliko plakata se pokojnog Vučka. Istakni
ih kod "obe u komandi i rasširi po celima.

Nedam se da će saobraćaj sa Ušicem ved sutre biti
uspostavljen.

Srdačan pozdrav

Dragi
M. Gilić

1. jula 1942
Nove Vereći

Srećni!
PK - JV

Brzici Milaše !

Tvoj izveštaj od 19 časova o snaznoj Viočkoj pripiljen jeou stvarno i nebi misliti kako sam je stvarno.

Sto se tiše organizacije komandovanja ovde je stvarno morale ispasti zbog velike rasturenosti jedinica.

Potpuno se sledeću slobodu i izborom časovnog cilja, jer nastala posle ove dabi, one barbe treba ih poslati do potpunog uništenja a po potrebi i preko granice.

Izveštaji su Venci o snaznoj i daljini namorom te se postoji opasnost da dodje do nesretnih slučajeva.

Snabdevanje će biti organizovano tovarima stotom, Viočke te Ti je 600 kilebave koje mora da si do sada primio. Kileb je poslat preko Kruščice. Sagnice su krenale ka Arilje još u posao G.S. Veselje.

Saljen Ti sto hiljada dinara. Isplati ljude sa prvih deset dana meseca januara.

Telefonska veza od Debraće je sigurna. Kulojti komandni-ka organizovace se u toku današnjeg dana po tvom predlogu.

I je ne znam gde se nalazi teritorij Kruščice. Prema dosadašnjim vestima stvar sa njima se odigrala kao što Ti znamo. Te prišćuju nekkih njegovih vojnika koji su stigli ranjeni u "otvrimo Anglo-če se on se jedina delom povukao u Katić ali ove nije sigurna.

Saljen Ti dve nedelna municije za puške i jedna nedelna municije za šaha.

Kao što sam Te nekadaš izvestio 5 bataljona koji je trebao da dodje kod Tebe zbog neispravne situacije u Brekovi, upućen je preko Debraće u Brekove i on ima naredjenje da ide ka Školi u Viočku, pa ga Ti dalje upotrebi prema tvom planu.

Sto se tiše jevorace i sam znaš koliko se sa njih može računati, a.aaa. u 14 časove naredio sam im da do 20 časova stignu kod brekovačke crkve i uhvate vazu sa našim delovima ali posao da li su ova izvršili, a inače i sam znaš da bi komunisti bili uništeni da se javno ci krenuli preko Okruglice.

Naredjeno je dobrovolječkoj komandi da pobalje mitraljese i p.mitraljese i oni će do mreka stići u školu u selo Viočka.

Saljen Ti akcije pa ih pošeli starašinama/pe 3 kompleta Sjenica, Plevlje i Vardište/.

Saljen Ti duvan, više nije imalo. Cija nabavila odmah

ču Ti poslati.

Budi uveren da mi ovde postojina zbog vas i da ćemo učiniti sve da se ljudstvu olakša život na poljuju. Iako je nared toga kraja siromašan ipak ako seppa sa vojaka se ima uzima i sve što je potrebno sa izranu i ledetih prisapnica.

Je ču jevorcime narediti da preko Katiće i Kevno Gore lebiju u Močioco, ali ne znam Ti garantovati da će ova izvršiti.

Budi uveren da ei narodu ovoga kraja učinio velika dela i da Ti je od nevalen da Božić može provesti u miru. U ime moje volje te da ljudstvu usopštih pobedu koju su isekli i Venci. Oni su bili spremni da se pošaje kranu, ali ovo nije trebalo a i bolje je da mi se mi svršimo.

Saljen Ti koverte.

HRISTOS SE N.D.I.

Miše sam ih enagilno goim jer znaš u kojoj su situaciji bili kad nismo imali municije. Smetam da si bilo zgodno da se a prvi od glavna snaga uputi na Klokovo i ove obuhvati, ali Ti si a licu usude pa se upravljaj kao i do ande što si radio. Uvataj vazu sa Vencijem koji su Ljubišu pa ako hoće da budu u Ojkovica.

Srdačno Te podravljen
Kaz. M. Gilić.

Srećnilo:
PK - JV

Dvori Milošu.

na pre da ti sabvalin u ime narode ovog kraja koga si spasio od
velike opasnosti koja su je pretila.

Čista silovaništa: izgleda da Nemci napuštaju glavnu arteriju
Beograd - Bih. Bugari treba da ih sasana i već su došli do Jagodina.
Šta se tiče našeg kraja izgleda da će svi Nemci stići ali da će
dodati drugi.

Italijanski front: Prema nama su vrlo preduzetljiviji i više središnju
ali samo do granice. Nišako neće preko ove.

Na Danjale su lepu gledali ali kako je i on počeo da pakira sa
komunistima spremaju se da ga napdnu. Ovo bi trebalo da se izvrši kroz
5 - 6 dana. Koncentracije snaga već je otpočela. Jedновременно sa ovom
akcijom izgleda da će otpočeti i velika akcija širih razmera likvidiranje
Sasada.

Naš stav - tražio sam od vlada odobrenje da predjemo granicu i u
pravom dejstvu ka Novoj Varoši. Odgovor još nije stigao. Mišljenja sam
da si abeg predajeg ali dak odgovor ne stigne trebalo da se stanemo na
granici i da stvorimo pravce kojim bi se komunisti mogli povući ako
pretrpe neuspeh.

Prema podncima koje imam Italijani su ih pre 3 dana razbili kod
Belog - da i uhvatili 200 komuniata. Sada Italijani vode borbu sa ko-
munistima kod Bistrice, gde je gro komunističkih snaga. Možda je ova
razlog da se name ne dovajljava da idemo preko granice, jer se računa da
će Italijani uspeti da raše stvar sami. U glavnom je smatran da s ob-
stom na ove treba da se držimo na granici.

Zato ljude moramo držati na položaju dok se ove stvar ne reši.
Možda da te potrefiti još 5 dana ali mislim da bi bilo savršeno glupo
upustiti terena koji si sa Srbima osvojio. Utidi u ovom smislu na ljude
i bodri ih a mi ćemo činiti sve odavde da vam položaj olakšamo.

Na javorce je na ovom mnogo da računam. Poručniku Stojkoviću sam
dobre zapretio pa te molim da i ti ovo učiniš.

Kajajević će rediti u Bešticiama pa nekako shvataj vezu sa njim.
Pojelji priznate komandira sa novac. Isplate 10 jenuara sa sada
60 din dnevno.

Cvde je juče bio nenaški krajkomandant i veoma je bio ljubazan
i zadovolan za tvom uspehu. Inac sam tešku situaciju zbog te granice
pa je rekao da će odmah javiti "beogradu.

Automatske streljke sam tražio iz Beograda. Još nisu stigle. Sa
ovim idu nešt. teke ali se nadam da ćemo dobiti.

Vučko dolazi kroz dve do tri dana.

Svaki dan sledeće Ti hieb.

Imas ću poslati još konjanika da Ti se javi pa da veza bude što
bolja pa i čim dobijem kabelj produšću liniji ka Bjeluši. Nadam se
da će ovo biti sa dva dana gotovo.

S' ovom u Boga sa drugu srpskog naroda i njegov spas radi u duhu
prednjeg kako smatraš da je najbolje ali Te molim javljaj se često
preko Brekova.

Bretski Te pozdravlja
kapetan
Mil. Glišić

Srećavili:
PK - JV

»1) Želimo ostati u najboljim odnosima sa okupatorskim italijanskim vlastima.

2) Mi se borimo samo za proterivanje ustaša, koji su toliko zločina počinili nad srpskim narodom.

3) Preduzete su hitne mere, da dođe g. major Todorović, komandant Bosanskog četničkog odreda, pa molimo, da se njegov dolazak sačeka, i sve prijateljski reši.

4) Ni jednom hrvatskom vojniku ni oficiru neće se ništa dogoditi po zauzeću Višegrada.

5) Italijanski komandant je lično rekao komandantu četničkog odreda opsade Višegrada g. Kamenku Jevtiću u Dobrunu, da će italijanske trupe postaviti se na liniju Bjelo brdo — Rudo, i tu sačekati pad Višegrada, a da četnici preduzmu zaštitu srpskog življa u ostalim krajevima, i rade slobodno na osvajanju Višegrada.

6) Četničke jedinice nemaju veze sa partizanima, koji rade za svoj račun i kreću se verovatno prema kretanju italijanskih trupa.«¹

Major Todorović je prihvatio poziv i 11. novembra 1941. godine održao sastanak u Višegradu sa komandantom Jedanaestog alpskog puka Italijanske carske i kraljevske vojske, koji je trajao od 12 do 18 časova. O toku ovog sastanka sačinjen je sledeći opis:

»Na kategoričku izjavu poručnika Kamenka Jevtića da Italijani uporno traže sastanak sa majorom Todorovićem Boškom da bi dalje odlaganje tog sastanka moglo da izazove obustavljanje otpočetog razoružavanja ustaša u Višegradu i sukobe sa italijanskom vojskom, koji bi mogli dovesti do ponovnog naoružavanja sviju ustaša — izbeglica u italijanskoj okupacionoj zoni, odlučeno je na sastanku partizanskih i četničkih starešina u noći 10—11. novembra da se major Todorović sastane sa Italijanima i da se za sada sukob sa njima na pogodan način otkloni.

Pošavši sa poručnikom Kamenkom Jevtićem, novoodređenim komandantom Višegradskog odreda bosanskih četnika i drugom Spasom Markovićem komesarom Semečkog partizanskog bataljona, od Semečkog polja italijanskim automobilom čiji je sprovodnik bio italijanski poručnik grof (iz Trenta), major Todorović je prošao kroz naše četničko-partizanske predstraže, potom kroz predstraže italijanskog bataljona 'Bolcano' i stigao u Višegrad, gde ga je u štabu italijanskog puka dočekaio komandant puka sa oficirima.

Pred ulazak u štab jedan italijanski oficir fotografisao je...

Kako je bilo vreme ručku, pristupilo se jednovremeno ručku i razgovorima, u kojima je utvrđeno sledeće: međusobno nenapadanje bez prethodnog obaveštavanja na tri dana najmanje pre napada... Pasivna kolaboracija srpskih četnika i Italijana protiv komunističke (pasivna odbrana) koja se s naše strane može lako vršiti sve dotle dok ne bude odlučan napad na Italijane u ovom kraju.

Obezbeđenje pruge Rudo—Most na Limu—Višegrad i drumova Uvac—Dobrun—Višegrad od strane srpskih dobrovoljačkih četnika, a protiv partizana i redovne jugoslovenske vojske...

Evakuacija svih ustaša, milicionera i Pavelićevih vojnika... Prvi transport razoružanih ustaša i milicionera polazi 13. novembra 1941. vozom od Dobruna i bez zastoja dalje kolima preko Uvca za Pljevlja, a poslednji transport istim putem 15. novembra...

Uspostavljanje neutralne zone na levoj obali Drine između linije Oštri vrh—Grabovica—Vrhovi—Lijeska—Varda—Brštanica i periferija Višegrada tako da na napred označenoj liniji bude četničko-partizanske straže, na periferiju Višegrada italijanske, a u međuprostoru — neutralnoj zoni samo nenaoružani ljudi, koji mogu da prolaze u obe strane uz legitimacije i pregled dozvola kod italijanskih, odnosno četničko-partizanskih straža.

Oko 16 časova na sastanak je došao i komandant Zlatiborskog odreda Radomir Đekić, vojvoda zlatiborski, koji je preko tumača prote iz Priboja saopštio Italijanima da iz osobitog uvažavanja ličnosti majora Todorovića prima sve što se sa Italijanima zaključuje.

Na kraju je zaključeno da je nepotrebno sastavljanje pismenog zapisnika o prednjem, obzirom da je oficirska reč potpuna garancija za obostrano izvršenje preduzetih obaveza.²

Rezultati razgovora vođenih u Višegradu brzo su urodili plodom. Prilikom povlačenja italijanskih okupacionih trupa sa teritorije fočanskog i čajničkog sreza, radi pojačanja odbrane Pljevalja od napada crnogorskih partizanskih odreda, italijanski okupatori su vlast u ovim srezovima ustupili četnicima i to prema sledećem pismenom sporazumu, koji su 30. novembra 1941. potpisali italijanski potpukovnik Pietro Kastanjero i major Boško Todorović:

»Četnici će otpočeti sa pokretom prema lijevom delu varoši Goražde tek od 20,15 časova po italijanskom vremenu (19,15).

Sutradan italijanske trupe moći će na miru da prika-
pe svoj materijal koji je ostao na lijevoj obali Drine — ma-
terijal i životne namirnice.

Drina će biti granica za obje strane.

Četnici će obezbediti našoj komori slobodan prolaz
drumom i železnicom Goražde — Foča i obratno.

Nijedna strana nije prihvatila nikakve druge obaveza,
i one će po završenoj evakuaciji preuzeti potpunu slobodu ak-
cije.»³

Posle borbi između crnogorskih partizanskih odre-
da i italijanskih okupatorskih jedinica oko Pljevalja, po-
ručnik Jeftić je, 20. decembra 1941. godine uputio pri-
vremenoj četničkoj Upravi istočne Bosne sledeće obave-
štenje:

»Ja sam bio po pozivu italijanske divizije u Pljevlju.
Video sam grozotu. Horde crnogorskih pljačkaša napale su
na Pljevlja 1—4. decembra misleći, da će odmah proterati ita-
lijanski garnizon i opljačkati sve magazine. Nastala je borba
na život i smrt. Poginulo je 13 italijanskih oficira i 70 vojnika.
Ubijeno je oko 800 Crnogoraca, a ranjeno ih je još toliko.

Jedna komunistička grupa došla je u Rudo, proterala
četničku stražu i razmestila se. Mi ćemo danas uputiti pismo
ovoj partizanskoj grupi i zamoliti je, da napusti teritoriju na-
šeg sreza i ukloni se u Bosnu.

Italijanski topovi već tuku okolinu Rudoga... Bićemo
primorani da upotrebimo silu protiv ovih partizana, ako se
ne uklone.

Brat major Dangić bio je u našem srezu i umesto da
nas sve osveži, napio se je, svašta govorio i ostavio jako loš
utisak u pogledu poštenog i srećnog vođenja srpskih poslova
u istočnoj Bosni.

Ja ću u toku sutrašnjeg dana verovatno krenuti u
Beograd sa jednim italijanskim šefgeneralštabnim oficijom, ne
bi li šta izvukao za našu stvar.

Ja sam stvari sa Italijanima i Nemcima udeležavao, ne
bi li se dobilo u vremenu, u sredstvima i organizaciji i sada
kada vidim kako brat major Dangić radi srce me zaboli.
Videh da je naš posao u Bosni prevazišao intelektualne snage
brata majora Dangića i grupe ljudi oko njega i da nam treba
naći čoveka trezvenog i političara, koji bi dopunio sa politič-
ke strane rad brata majora Todorovića i davao mu meru
mogućnosti i realnosti...

Mišljenja sam da bi se trebalo jasno ograditi od ko-
munista i voditi samo srpsku politiku...

Koga je sada moliti nije ga ljutiti (odnosi se na Nem-
ce).

Ja mislim, znajući italijansko raspoloženje prema našem pokretu u Bosni, da je najbolje da mi ceo naš rad krstimo sa Srpski dobrovoljački pokret u Bosni, koji ima zadatak spašavanja srpstva.

Mislim da nam treba biti zakon: Velika slobodna i čista Srbija...»⁴

Istoga dana kada je počela neprijateljska ofanziva, protiv partizanskih odreda u istočnoj Bosni, komandant Rogatičkog četničkog odreda kapetan Bogdan Marjanović je zaključio novi sporazum sa komandom italijanskih okupacionih trupa u Višegradu. Izveštavajući 16. februara 1942. godine o postignutom uspehu na pregovorima, Marjanović piše svome potčinjenom komandiru čete, »bratu Novici« sledeće:

»Ja sam se danas vratio iz Višegrada, gde sam bio na sednici kod komandanta italijanskih trupa. Postignuta je potpuna saglasnost sa njima u pogledu saradnje i daljih akcija u Bosni protiv partizana. Celokupnu pomoć u hrani, u municiji i u artiljeriji dobićemo od istih. Neophodno je potrebno da Ti odmah stupiš u vezu sa njihovim starešinom koji se nalazi na Međedi, a koji je takođe dobio potrebna uputstva za zajednički rad od svoje komande iz Višegrada. Kroz dan dva uputiću Ti pojačanje od jednog oficira i manjeg odreda sa zadatkom da sve partizane proteraš, zarobiš i celokupan teren očistiš od Ustiprača. U tom će Te pomagati i italijanska artiljerija. Dotle pod svaku cenu života i pod odgovornošću četničkog prekog suda, imaš zadatak da održiš sadašnji položaj, kao i očuvaš sve mostove na Limu i na Međedi.

Municiju Ti šaljem u količini od 800 metaka, no znaj da svaki metak moraš da iskoristiš korisno protiv našeg morskog neprijatelja — partizana...

Vezu sa Višegradom imaćemo telefonsku. Prolaz za Višegrad uspio sam da uspostavam pomoću mojih legitimacija, a tako isto i upućivanje ranjenika težih zbog lečenja. Kako vidiš situacija ide s Božjom pomoću u naš prilog. Obećana mi je pomoć u municiji i hrani iz Višegrada, samo budite pravi četnici i borite se protiv ustaša, Hrvata i partizana...

Sve izveštaje o situaciji šaljite na Boriku gde će biti moj privremeni štab bez obzira da li ću se ja ovde nalaziti ili na položaju.

Odmah po kuriru pošalji mi spisak svih četnika... Naročito povedi računa o svojim ljudima da se ne bi među njima nalazio koji partizanski špijun.

Italijanski komandant tamo na Međedi već je dobio uputstvo da Tebe i Tvoje ljude ne dira i da saradujete zajed-

no, pa zato čim dobijete moje legitimacije stupi u vezu sa njima dok ne dođe naš oficir da tamo preduzme zajedničku akciju protiv partizana. Ako partizani zatraže neki pregovor sa nama, šaljite ih ovamo u štab samo nemojte objavljivati moje ime.

S verom u Boga za Kralja i Otadžbinu!³

A samo dva dana kasnije, 18. februara, kapetan Marjanović upućuje pismo italijanskom komandantu 10. alpinske grupe »Vale« pukovniku Enriku u Višegrad, iz koga se vidi da sporazum funkcioniše ne može biti bolje:

»Upućujem Vam zahvalnicu na pažnji i predusretljivosti koju ste ukazali preko mene našem narodu u ovom delu Bosne.

Po datom obećanju, šaljem Vam kurira sa konjima i volovima, uveren da ćete nam pomoći u ishrani koju ste poslednji put usmeno obećali. Mi ovde oskudevamo mnogo u soli, šećeru, kafi, pirinču i makaronama. Na položajima, prema komunistima, imamo dosta ljudi, pa ishrana i njihovo snabdevanje mnogo je otežano zbog pomanjkanja u pomenutim namirnicama. Ja sam potpuno uveren da mi nećete ovoj mojoj skromnoj molbi dati negativan odgovor; za svaki re vanš ja ću Vam se dvojako odužiti.

Kod Vas u civilnoj bolnici nema mesta za moje teške ranjenike, o čemu sam se poslednji put i lično uverio. Osim toga tamo leži mnogo tifusnih muslimana, pa bi usled toga moji ljudi vrlo lako preneli zarazu na ovaj deo Bosne. Ja sam prema tome odlučio da sve moje ranjenike zadržim na Pešuricima u improvizovanoj ambulanti. Jedino mi je potrebno da odobrite civilnom lekaru iz Višegrada g. Ovadiju da svake nedelje može dolaziti na Pešurice zbog pregleda, lečenja i previjanja ranjenika. On je i sam dao svoj pristanak, samo je potrebno da Vi njemu izdate jednu Vašu permanentnu dozvolu, a ja ću odavde slati za njega prevozno sredstvo.

Molim Vas za doktora da što pre izdate dozvolu jer mi je potreban zbog previjanja ranjenika.

Ja mislim da ćete sa poslata Vam dva vola biti zadovoljni, dok za konje ne mogu da garantujem, jer su zbog pomanjkanja hrane u vrlo lošoj kondiciji. Ipak konji su od bolje rase. Konjska oprema, koju Vam šaljem, pokidana je ali opravkom možete je osposobiti.

Molim Vas da izadete u susret kuriru da može smestiti kod Vas na prenoćištu koje konje i sanke, a isto tako i regulisati da mu se ne prave neprilike.

Slobodan sam Vas zamoliti da mi pošaljete mašinskog retkog zejtina za mitraljeze. Posudu za ovo šaljem Vam. Isto tako umoljavam Vas da mi pošaljete nekoliko pari cipela i

veša, jer imam još nekoliko ljudi — starešina potpuno bosih. Ako ste pronašil cipele za mene, molim Vas da mi pošaljete. Ja nosim civil. broj 40, dok je po Vašem broj 27.

U ovom mesecu, po našim verskim obredima, je post, pa se narod pričešćuje. Za ovo je potrebno da naš sveštenik — pop ima vina. Molim Vas da mi za ovo pošaljete koju flašu vina; svakako da bih i za svoj lični pričest kao kod Vas na ručku ja iskoristio barem jednu flašu.

Gospodine majore, ja mislim da sam dosta postao i dosadan, no ipak shvatićete i moj položaj, odnosno položaj mojih hrabrih boraca koji se svakodnevno nalaze na položajima bez sredstava, štiteći naša sela od komunista. Ipak, za sve usluge koje mi budete učinili, moji borci i ja nećemo Vam zaboraviti. Opet Vam pripremam u volovima da pošaljem jednu partiju.⁶

Pukovnik Pici je bio ekspeditivan i, sutradan, po prijemu pisma, odgovorio kapetanu Marjanoviću sledeće:

»Mного vam zahvaljujem na onome što ste mi poslali, i vaše prijazne izraze u našem pažnju.

Odmah sam odlučio da dr Ovadi dođe lečiti vaše ranjike i bolesne.

Ne mogu vam poslati ulje za oružje jer i mi ga očekujemo iz Italije.

Tako vas molimo da sačekate za cipele i veš i obećajem vam ih dati čim ih budemo primili, naši vozovi su u zakašnjenju, jer u Srbiji nema ugljena.

Oružje iz D. Liske su bile povraćene bez moga znanja, bataljon ih odaslao po zapovesti.

Mi možemo izmeniti volove za pirinač (rižu), makarone, ili brašno, ili so i nešto šećera.

Kafe prave nemamo, ali zato nešto surogata.

Mi ćemo platiti meso po tekućoj ceni a vi možete odmah kupiti brašno ili rižu ili makarone ili so il šećer, iz magacina.

Nama je potrebno 5—6 životinja dnevno.

Šaljemo vam vino za Blagdane i pričesti kod kojeg će biti i za vas.

Međutim vam šaljem nešto namirnica unapred.

Mnogो vam preporučujem oficira za vezu naše akcije. — Pukovnik komandant Enriko Pici.⁷

Kada je 3. januara 1942. godine Mihailovičev delegat major Boško Todorović stigao u Hercegovinu, staze za dalje sporazumevanje četnika sa italijanskim okupatorima, za zajedničku borbu protiv NOP i partizanskih odreda, već su bile utrte.

Još pre dolaska u Hercegovinu, Todorović je bio obavešten da jedan od organizatora četničkog pokreta u Hercegovini, predratni novinar i generalni sekretar Sokolskog saveza u Beogradu Radmilo Grđić održava vezu sa italijanskim okupatorima. Isto tako bilo mu je poznato da se u Hercegovini nalazi i Dobrosav Jevđević, bivši poslanik Samostalne demokratske stranke Svetožara Pribićevića za roganički i novosadski srez, koji je posle aprilskog sloma pobjegao u Budvu, odakle je u jesen 1941. godine otišao u Split, povezao se sa Ilijom Trifunovićem Birčaninom i sa njim organizovao saradnju četničkih odreda sa italijanskim okupacionim trupama za borbu protiv NOP i partizanskih odreda.

Da bi poveo uspešnu borbu partizanskih odreda u Hercegovini Todorović je svom ađutantu, inače pravniku i rezervnom artiljerijskom natporučniku Mutimiru Petkoviću naredio 6. januara 1942. godine da stupi u vezu sa Grđićem i Jevđevićem i da preko njih izdejstvuje beskrvno povlačenje Talijana iz Avtovca, Gacka, Nevesinja, Uloga i Kalinovika, kako bi četničkim jedinicama omogućili uspešniju borbu protiv partizanskih odreda.

Izvršavajući naređenje svoga komandanta, Mutimir Petković je već 11. januara 1942. godine uputio italijanskoj Komandi 6. armijskog korpusa, sa sedištem u Dubrovniku, predlog preliminarnog sporazuma Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine, za međusobnu saradnju.

U ovome predlogu, pored ostalog, piše:

»Četnička komanda koja je uvek do sada bila voljna da spreči i izgadi sve eventualne sukobe, koji bi mogli da nastanu između vojske Kraljevine Italije i četnika, i ovog puta je odredila svoga delegata da vodi razgovore sa gosp. kapetanom de Mateisom (Anđelo, načelnik obaveštajnog odeljenja komande italijanskog 6. armijskog korpusa — nap. autora), koji je prijateljski 8-og ov. m. došao u Fojnicu u tom cilju.

Prilikom vođenja tih razgovora, koji su bili u prijateljskom duhu, delegat četničke komande ima da stavi sledeće primedbe:

Da je četnička komanda prilikom vođenja ovih pregovora bila u težem položaju, jer je četnički delegat bio u nemogućnosti da održava vezu sa svojom komandom usled vremenskih neprilika a isto tako, da nije bio u mogućnosti da se obavesti o situaciji nastaloj u vezi pisma, koje je uputio

gosp. general Draža Mihailović, a zbog koga je pisma doveden četnički delegat od strane italijanskih trupa u Mostar, te četnička komanda još uvek ne zna da li je to pismo stvarno došlo italijanskim trupama.

Uprkos svega toga a u želji da sa vojskom Kraljevine Italije dođe do mirnog rešenja svih sporova, a u interesu srpskog življa, za koji italijanska komanda pokazuje velike simpatije, četnička komanda je slobodna da podnese vojsci Kraljevine Italije sledeće predloge, koji bi zadovoljili jednu i drugu stranu:

1) U slučaju da italijanske trupe eventualno zauzmu zonu istočne Bosne u mestima, u kojima se sada nalaze četničke trupe, sve do momenta dok italijanske trupe ne bi upotrebile svoje oružje protiv četnika, jer će kao i do sada postojati prijateljski odnosi između četnika i italijanskih trupa, četničke trupe neće nikada upotrebiti oružje protiv Italijana.

2) U tom slučaju italijanske trupe se obavezuju, da neće tražiti razoružavanje četničkih trupa u krajevima, u kojima one imaju sada punu vlast, jer je četničkim trupama oružje potrebno za slučaj hrvatskog napada, kada se italijanske trupe povuku.

3) U svima srpskim krajevima u istočnoj Bosni, koji treba da budu okupirani, gde su katolici u manjini, uspostaviti srpsku civilnu upravu pored italijanske vojne. U tim krajevima ne mogu postojati garnizoni hrvatske vojske. To isto važi za srezove Gacko, Ulog, Kalinovik i Nevesinje.

4) U krajevima koji bi eventualno mogli biti okupirani od italijanskih trupa, treba dati stvarne garancije za zaštitu slobode, lične i imovinske, verske i nacionalne srpskog stanovništva.

5) U krajevima, koji eventualno treba da budu okupirani od italijanskih vojnih snaga, treba razoružati sve ustaše ma pod kojim vidom oni bili naoružani, kao što je ustaška bojnica, pomoćna žandarmerija, građanska i seoska milicija.

6) Da se izvrši strog nadzor nad radom hrvatske vojske, koja iza leđa četnika oruža partizane i ustaše, kao što je slučaj sa Borčem, gde je hrvatska vojska, krišom od italijanske vlasti, naoružala ustaše i dala im 4.000 pušaka, veliki broj mitraljeza i municije, pa time ih potakla da izazovu krvavu borbu, koja i sada traje.

7) Pošto se ovakvom saradnjom sa italijanskim vojnim vlastima, naročito puštanjem italijanskih trupa bez borbe u mesta oslobođena od strane četnika, daje mogućnost komunistima za propagandu protiv četnika, to, kao moralnu protutežu ovoj propagandi, tražimo da se reši najbolnije pitanje srpskog naroda u ovim krajevima, a to je pitanje interniranih Srba, koji umiru u hrvatskim logorima, i njihovo vraćanje

kućama daće nam najbolje oružje protiv propagande protiv nas u vezi sa ovom saradnjom.

8) Četnička komanda će sklopiti trgovački ugovor sa italijanskom komandom u cilju razmene artikala, koji su najpotrebniji jednim i drugim. Četnička komanda može da da italijanskoj vojsci meso i kožu a u zamenu bi tražila životne namirnice, koje italijanska komanda ima.

9) Ovaj preliminarni sporazum stupa na snagu kada ga od strane četničke komande potpiše i major gosp. Boško Todorović, koji će dati svoje punomoćje gosp. Milanu Šantiću i preko njega dostaviti ga gosp. de Mateisu, odnosno komandi italijanske vojske u Dubrovniku. Detalji ovog preliminarnog sporazuma utvrdiće se naknadno sa predstavnicima italijanske vojne sile. Ovaj preliminarni sporazum izrađen je u tri jednaka primerka, od kojih je jedan predat gosp. kapet. de Mateisu, a dva primerka nalaze se u rukama četničkog delegata potporučnika Petkovića.⁹

Na poleđini dokumenta Todorović je svojeručno napisao i potpisao: »Odobravam prednje predloge...«

A zatim, je delegatima za predstojeće pregovore uputio, 16. januara, sledeću instrukciju:

»INSTRUKCIJE:

Za rez. pešad. poručnika Milana Šantića
i rez. art. poručnika Mutimira Petkovića,

Koji su ovlašćeni da pregovaraju sa predstavnicima Italijanske Vojske u cilju postizanja sporazuma za zajedničku zaštitu srpskog življa od ustaškog i svakog drugog nasilja.⁹

1. Određeni ste da u ime Bosanskohercegovačkih četničkih odreda postizete glavni cilj tih odreda — zaštitu srpskog življa. Sporazum koji ćete u tom cilju potpisati sa italijanskim vojnim, predstavnicima ne angažuje našu vladu i našu vojsku, koje su u ime naše Kraljevine, i pored toga što je teritorija okupirana, i dalje u ratu sa Kraljevinom Italijom.

2. Nastojati da tim sporazumom postignete za srpski narod sledeće koristi:

a) Uspostavljanje srpske civilne vlasti u svima krajevima gde su Srbi, u većini, a učešće srpskih predstavnika u civilnoj vlasti tamo gde su Srbi u manjini. Muslimane kao plemenski neopredeljene ne računati pri sračunavanju procenta Srba i Hrvata ili tražiti da se oni izjasne.

b) Razoružanje ili evakuaciju svih vojnih ili poluvojnih formacija sem četničkih, koje će zajedno sa italijanskim vojnim jedinicama obezbeđivati red i zaštitu srpskog življa.

c) Puštanje na slobodu svih Srba iz Bosne i Hercegovine, koji su internirani u Pavelićevim logorima.

d) Razmenu privrednih dobara između Italijanskog okupiranog područja u Bosni i Hercegovini i drugih oblasti sa kojih se italijanska vojska snabdeva, tako da se obezbedi dobra ishrana i u opšte snabdevanje srpskog stanovništva ovih krajeva.

3. U zamenu možete obećati Italijanskoj vojsci sledeće kompenzacije:

a) Nenašćenje od strane četnika, sve dok četnici od strane italijanske vojske ne budu napadnuti.

b) Pristup italijanskih vojnih jedinica bez četničkog otpora u sve bosanskohercegovačke krajeve koje su oslobodili četnici.¹⁰

U toku pregovora sa italijanskim okupatorima, Todorović je 26. januara, uputio izveštaj Draži Mihailoviću u kome centralno mesto zauzimaju opisi četničkih zverstava prema muslimanskom stanovništvu:

„U vremenu kada sam uveliko spremao 'severnu ofanzivu' za ovladavanje okolinom Tuzle i žitorodnom Posavinom, između reke Drine i reke Bosne iz koje bi se 8 oslobođenih srezova naše državne teritorije snabdevale solju, naftom i žitom, važna obaveštenja i hitni pozivi od naših boraca iz Hercegovine izazvali su donošenje nove odluke, da se težište naših zimskih operacija prenese odmah u Hercegovinu. Lično sam otišao iz Vlasenice, preko Rogatice i Foče dolinom Sutjeske u okolini Gacka. . .

Dalji događaji su tekli ovim redom:

4. januara, dok još gori naše selo Bodežište, bacam oko 150 na brzu ruku prikupljenih Srba i četnika i partizana u protiv napade na turska sela Bahori i Mrđenovići, koja posle slabe odbrane bukne, što prekida još iste noći tursku ofanzivu i inicijativa prelazi u naše ruke.

6. januara u zoru suzbijam neodlučnost i zaplašenost naših gatačkih boraca koji oklevaju sa napadom na selo Ravno i vodim oko 70 boraca na to selo, iz koga Turci beže i selo gori naočigled sve većega broja naših boraca koji pridolaze sa svih strana.

Na dan Božića zahtevam da Srbi slave Božić u pokretima, na straži i u pripremama daljega napada na Turke u

Borču, a kako zbog snega i velikog prostranstva bojišta sve to ide sporo bez telefonske veze, odlučujem da ostanem u Hercegovini nekoliko nedelja i zbog toga operativnom zapovedu od 5. januara tg. vršim centralizaciju komandovanjem, grupisanjem odreda u grupu po 2—4 odreda sa većom samostalnošću dejstva (prilog prepis te zapovesti pod 3)

9. i 10. januara osvojena su i zapaljena turska sela oko Uloga (energičnim radom tu se istakao komandant te kolone rezervni potporučnik četnik — vojvoda brat Radivoje Koso-rić) a 11. januara posle osmočasovne borbe zauzeta su i spaljena turska sela Tobić i Cerova, gde se naročito istakao komandant Gornjonevesinjskog odreda pešadijski narednik Tomo Guzina, koga bi trebalo što pre unaprediti u čin potporučnika.

12. i 13. januara zapalili smo još neka turska sela, ali su ovih dana Turci mestimično prešli u protivnapad, a partizani odrekli svoju pomoć, tako da su zapaljena dva srpska sela.

Od 15. do 18. januara prešao sam u odbranu na levome krilu, a nastojao da pokrenem jaču desnokrilnu kolonu koja je dejstvovala od sela Čemerno. No ova kolona rasturena je usled teških vremenskih prilika i slabe ishrane kao i pretrpljenih gubitaka, a naročito usled defetističke propagande komunističkih vođa, koji su proturili glas o mojoj pogibiji.

19. januara, dok sam u selu Vrbi pisao naređenja i uputstva za pregrupisavanje trupa i produženje boja, opkoljen sam od strane jedne partizanske čete iz Crne Gore, ubijena su mi dva pratioca i nešto na prevaru, a nešto na silu, odveden sam u Crnu Goru.¹¹ Ali već 23. januara oslobođen sam iz ovoga neobičnog ropstva od strane hrabre čete popa Radoice Perišića.

Od 21. januara 1942. do danas produžavam prikupljanje i pregrupisavanje trupa za produženje započetog boja posle koga bi odmah imao da sledi boj kod Fazlagića kule i možda još jedan boj kod Stoca, čime bi bitka za Hercegovinu — istočno od Neretve — bila završena.

Paralelno sa ovom vojnom akcijom vodio sam spoljnopolitičku akciju pregovora sa Italijanima; preko delegata koji je govorio u ime naše Vlade i redovne vojske, niti moje, već u ime srpskih dobrovoljačkih četnika. . .¹²

O toku pregovora sa predstavnicima italijanskih okupacionih vlasti, Mutimir Petković je podneo Todoroviću 28. januara izveštaj u kome, pored ostalog, piše:

»Nalazim se u selu Brataču kod Petra Samardžića (komandant četničkog odreda — nap. autora) odakle vam šaljem

izveštaj. Kad smo se rastali desilo je se mnogo novih stvari pa ne znam odakle da počnem. Kako su Talijani najvažniji faktor u svemu, to ću početi od njih.

Talijana ima momentalno u Mostaru oko 30.000 i stalno pristižu. Pre tri dana sam putovao za Dubrovnik, video sam u Metkoviću i Dubrovniku grdna iskrcavanja Talijana. U Dubrovniku su iskrcavanja velika a odatle ih upućuju prema Crnoj Gori i Mostaru. Auto kojim sam ja išao jedva je se provlačio kroz duge kolone italijanske vojske. To su nove trupe koje su došle direktno iz Italije. Njih ima u Mostaru 2 divizije, Trebinju 1 divizija, u Dubrovniku 2 divizije, ali još stalno pristižu. Dobro su opremljeni. To su alpinci. Video sam usput puk topova 75/28 Skoda.

Iz razgovora sa Talijanima video sam da se oni nalaze na prekretnici raspoloženja prema Srbima i to pred pritiskom Nemaca kojih se užasno plaše i koji ih momentalno bombarduju novim zahtevima. Na ovim novim razgovorima na koje je došao jedan generalštabni pukovnik načelnik štaba armije iz Splita, Talijani su izišli sa sledećim zahtevima po pritisku Nemaca, Hrvata oni moraju da likvidiraju četničko pitanje u istočnoj Bosni i Hercegovini. Upravo ima da se likvidira pitanje svih naoružanih ljudi i svih sukoba i da se na njinoj okupacionoj zoni zavede red i mir. Talijani su, kako oni tvrde, voljni da ne razoružavaju četnike ali od njih traže zajedničku saradnju kako bi pred svojim saveznicima Nmcima i Hrvatima mogli da se pokriju za naoružane četnike. Dakle, neka vrsta Nedić — Pećanac četnika. Oni su ultimativno tražili od mene da na to pristanem i da se to unese u onaj preliminar. Oni navaljuju na to jer tvrde da do 31. om. moraju da znaju na čemu su. Ja sam u onaj tekst preliminarua uneo 1. Da četnici neće davati oružanog otpora prilikom nastupanja italijanskih trupa u krajeve koje oni treba da posednu. 2. Da su srpski četnici kao nacionalna organizacija u suprotnosti sa komunistima i da sa njima vodi borbu na terenu, ali da o prvoj borbi ima da odluči četnička komanda kada ona to nađe za shodno, a ne kad bi joj to naredila italijanska komanda, i 3. Da će četnici na ovim teritorijama na kojima se sada nalaze održavati red i mir. Talijai su time bili zadovoljni i rešili su da čekaju Vaš dolazak, jer sam ja pre toga uputio poziv vama da vi dođete da raspravite sva ta pitanja, a taj pukovnik došao je iz Splita specijalno da se nađe s vama...

Ja vas molim g. majore da neizostavno dođete jer je situacija jako ozbiljna. Možda ćete mi prebaciti da sam pesimista. Možda i jesam. Ja sam daleko od komande ali kako mi je situacija u Mostaru predstavljena od Talijana ne mogu da je gledam optimistički za srpski narod u ovim krajevima...¹³

A, o prihvatanju uslova saradnje, Todorović je lično obavestio komandanta italijanskih trupa u Nevesinju 7. februara 1942. godine, a zatim mu predao i pismenu potvrdu:

»1) U vezi sa preliminarima utvrđenim između p. por. Mutimira Petkovića i kapetana Anđela de Matteisa (Angelo de Matteis) 11. januara 1942. u Mostaru primam na znanje sva uveravanja koja je dala Komanda četničkih trupa istočne Bosne i Hercegovine o miroljubivim namerama prijateljskih četničkih trupa prema italijanskim trupama koje se nalaze na tom području radi obezbeđenja rada i pokreta.

Major Todorović, privremeni komandant četničkih trupa istočne Bosne, potvrđuje svojim potpisom odredbe sadržane, u vezi s tim, u preliminarima koje je potpisao p. por. Mutimir Petković.

2) U vezi sa preliminarima potpisanim 22. januara 1942. od strane p. por. Mutimira Petkovića, major Todorović utvrđuje u priloženoj noti mogućnosti svojih trupa, sredstva kojima raspolaže, za saradnju sa italijanskim trupama u održavanju reda na području istočne Bosne uz granicu Crne Gore, u srezovima (okruzima) Foča, Goražde, Čajniče, Gacko, Nevesinje, Bileća, Trebinje, Ljubinje, Stolac, Mostar i Konjic i, u vezi sa dogovorom sa Nemcima, u srezovima Rogatica i Višegrad.«¹⁴

Tri dana kasnije, 10. februara, Todorović je, o rezultatima pregovora obavestio i Dražu Mihailovića.

»U subotu 7-ov. ov. mj. sastao sam se u svojstvu zastupnika komandanta bosansko-hercegovačkih četničkih odreda majora Dangića¹⁵, koji nije mogao doći na sastanak sa italijanskim komandantom Nevesinja i sa obaveštajnim oficijrom njihove divizijske komande u Mostaru.«¹⁶

Cilj i rezultat pregovora vidi se iz priloženog obaveštenja br. 6. Tom prilikom sam imao sastanak sa Dobrosavom Jevđevićem, koji živi u Splitu i nedavno je putovao po sjevernoj Italiji. Tražio sam od njega da ide među svoje birače iz političkog života oko Prače i Rogatice, pa je obećao da će ići samo moli da se preko Radio-Londona radi olakšanja njegove misije saopšti našem stanovništvu otprilike sledeće: 'Vijesti iz otadžbine: Dobrosav Jevđević, naš poznati nacionalni radnik, upućen je od strane ministra vojske i mornarice generala Draže Mihailovića da među srpskim stanovništvom istočne Bosne radi na pojačanju srpske sloge toliko potrebne našem napaćenom narodu. Želimo mu puno uspeha.'

Takođe, ugledni član Zemljoradničke stranke četnički vojvoda brat Petar Samardžić želio bi da zemljoradnički šef

i ministar pravde Milan Gavrilović¹⁷ kaže preko radia otprilike ovo: 'Braćo Srbi složite se i izvršujte naređenja naše vrhovne komande koja vodi operacije u skladu sa svim operacijama saveznika. S tim se slaže i bratska Rusija. Naređenja Vrhovne komande doći će vam preko Draže Mihailovića i oficira koje je on poslao u sve srpske zemlje i u druge jugoslovenske krajeve. Budite strpljivi. Rad ide svojim tokom. Mi ćemo pobjediti. A poslije pobjede doći će na red politika i narod će slobodno reći što želi pa će biti po demokratskim načelima onako kako želi većina naroda. To vam svečano obećavam u ime kraljevske vlade.' Uopšte da doktor Milan Gavrilović govori preko radija češće, jer ga srpski narod želi da čuje s obzirom da je do skoro bio u Moskvi.«

Obezbedivši uz pomoć okupatora izvesne pozicije, četnički odredi u Hercegovini već u prvoj polovini januara 1942. godine otpočinju sa manjim napadima na partizanske odrede. Najpre, iz zaseda, na pojedince i manje odrede, a kratko vreme zatim dolazi i do otvorenih neprijateljstava i borbi. Ove borbe protiv partizanskih odreda četnici u Hercegovini, kao i u ostalim krajevima, redovno su vodili u okviru okupatorskih planova i to rame uz rame sa okupatorskim trupama.

Pored borbi protiv Italijana, partizanski odredi su, u februaru otpočeli jače borbe i protiv njihovih saveznika četnika. Hercegovačko-crnogorski udarni bataljon, koji je formiran 28. januara, imao je osnovni zadatak da se bori protiv četnika. Pri štabu ovoga bataljona je postojao i preki sud. Početkom februara, ovaj bataljon je razbio četničke odrede u stalačkom i bilećkom srezu, a zatim se prebacio na teritoriju nevesinjskog sreza, gde su četničke snage bile najjače. Noću između 19. i 20. februara 1942. u Kifinom selu, delovi ovoga bataljona zarobili su majora Boška Todorovića i nekoliko njegovih najbližih saradnika. Preki sud ih je zbog izdaje osudio na smrt, a zatim su streljani.

CRNOGORSKA REAKCIJA PRIHVATA MIHAILOVIĆEVE DIREKTIVE

Građanske snage u Crnoj Gori, posle kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije, bile su potpuno razbijene i dezorijentisane. Zbog toga su bile prinuđene da budno prate događaje u drugim krajevima Jugoslavije, a posebno u Srbiji. Glavni izvori informacija bili su im izbeglice i druga lica koja su sa raznih strana dolazila u Crnu Goru, a dobrim delom i vesti koje su emitovale razne radio-stanice, prvenstveno Radio-London.

Još pre nego što je počeo narodni ustanak, u nekim krajevima Crne Gore pronošeni su glasovi da je pukovnik Mihailović izbegao zarobljavanje i da se sa »jednom divizijom povukao u srpske planine.«¹ Prihvatajući ove i slične informacije, jedna grupa građanskih političara i oficira Kraljevine Jugoslavije, iz bjelopoljskog sreza poslala je u Srbiju, juna 1941. godine, nekoliko »rođenih hajduka« sa Jagošem Koraćem iz Zatona na čelu, sa zadatkom da se povežu sa Mihailovićem i ustanove istinu. Krajem jula, kada je ustanak već bio u punom razmahu, Koraćeva grupa se vratila iz Srbije sa informacijama o postojanju Mihailovićevog štaba na Ravnoj gori, sa kojim nije uspela da uspostavi vezu.

Posle naglo i uspešno razbuktalog narodnog ustanka u Crnoj Gori, koji je izbio 13. jula 1941. godine, ubrzo su usledile i protivmere italijanskih okupatora koji su upotrebljavali sva sredstva da bi održali svoje pozicije u Crnoj Gori. Jedna od ovih mera bili su i pokušaji neprijatelja da ostvari kontakte sa labilnim i kapitulantskim buržoaskim elementima koji su se, poneseni talasom narodnog ustanka, našli u njemu. Okupator je računao da će posredstvom ovakvih elemenata najbolje moći uticati na razbijanje ustanka i slabljenje ustaničkih snaga.

Još u toku julskog ustanka »jedna mala grupa oficira je počela sa radom na nacionalnoj osnovi i podizanju naroda na oružani sukob protiv komunista — piše Mihailoviću 18. februara 1943. godine, kapetan Vladimir Kontić. — Njen zadatak je bio beskompromisna borba protiv komunista i svih njihovih pomagača.«²

O postojanju tajne oficirske organizacije pod nazivom »Ljudi gvozdene ruke« sa majorom Đordijem Lašićem¹ na čelu i o njenim pravilima, govori se i u saopštenju Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku br. 5 od 21. decembra 1941. godine:

»U pravilima se kaže da je cilj ove organizacije da, »spasu«³ siroti crnogorski narod od straha i pustoši (čl. 1) pa zbog toga članovi ove »gvozdene organizacije«⁴ treba da navezu na reveru kaputa ili kom drugom skrivenom mjestu slova G.R. (čl. 15); dalje, da ne dozvole da ma kakva druga organizacija izvrši napad na okupatora (čl. 18), jer samo »gvozdeni ljudi«⁵ imaju pravo da »zaštite narod od eventualnih nezgoda«⁶ a da bi se sve ovo stiglo pravila predviđaju da članovi Gvozdene ruke prilikom polaganja zakletve stoje na nogama i dižu 3 prsta uvis (čl. 9); da se članovi vrhovnog foruma po mogućnosti zaklinju pred sveštenikom (čl. 10), da se vodi Zapisnik o važnim rješavanjima, koji će se u slučaju opasnosti spaliti (čl. 28. i 29.). Ko se bude držao ovih pravila i još 36 članova sličnog cvijeća, daće mu se odgovarajuće mjesto prema zaslugama, kad bude došlo vrijeme.«⁴

A, evo i pravila šire »Oficirske organizacije za zaštitu naroda Crne Gore«, od decembra 1941. godine, o ciljevima, organizovanju i načinu delovanja, u kojima se kaže:

»U dosadašnjem robovanju zbog nemogućnosti propagande i obimnije organizacije, nacionalizam je ostao bez svojih propagatora, dok propagatori drugih ideologija, kao u

prkos, nastoje da ga potpuno degradiraju i prikažu kao štan i preživio pred narodom. U svojoj bezobzirnoj borbi, propagatori kao da im je jedini cilj deplasirati i determinirati u našem narodu — drugi ciljevi kao da su im sporedni.

Etički i humani nacionalizam sa krajnje demokratskim načelima pravnog uređenja, isključujući i ekonomski liberalizam i prinudni komunizam, je jedini mogući oblik našeg državnog uređenja u budućnosti i sa takvim ubeđenjem treba predati naš narod našoj legalnoj vladi sada u Londonu — što je i cilj organizacije.

Propagatori drugih ideologija iz prozirne namere okomili su se na naše bivše oficire nastojeći svom veštinom da ih narodu prikažu kao nesposobne u prošlosti, kao inertne i neaktivne u sadašnjosti i zavodnike u budućnosti. Cilj je jasan. Hoće po svaku cenu da odvoje oficire od naroda i obratno, da bi onda lakše nametnuli svoje vođstvo narodu.

Narodu treba dokazati da su oficiri njegovi pravi predstavnici koji sa njim snose sve teškoće današnjice i da jedino oni vode računa o pravim interesima našeg naroda.

U dosadašnjem radu zbog nepostojanja veze između oficira, desilo se je da su pojedini oficiri pojedinačno angažovali u izvesnim borbama u Hercegovini — Crnoj Gori. Ovo je svakako poteklo zbog nepostojanja jedinstvenog gladišta svih oficira.

Pošto ovakav rad, razumljivo, ne može donijeti koristi narodu, potrebno je ustaliti jedinstveno gladište svih oficira u ovom pogledu, rukovoditi se interesima i željama našega naroda.

U vezi sa iznetim odbor oficira za organizaciju i zaštitu naroda Crne Gore, ima cilj:

1) Organizaciju naroda u formacijske jedinice radi angažovanja u sledećim prilikama:

a) U slučaju desanta saveznika ili naših trupa na našu teritoriju radi prihvata i zajedničke akcije;

b) U slučaju spuštanja savezničkih ili naših padobranaca, radi prihvata i zajedničke akcije;

v) U slučaju naglog sloma okupatora, ako savezničke ili naše trupe ne bi stigle da zavedu red, uzeti vlast u svoje ruke, održati red, sprečiti ma kakve revolucionarne akcije do dolaska legalne vlade, kada joj predati vlast;

g) U slučaju samoodbrane, ili ukazatog momenta za opšti ustanak naroda; i

d) U slučaju samoodbrane našeg naroda u Hercegovini izazvate progonom Hrvatske države.

2) Za akciju navedenu pod g) i d) ili izazvatu nekom nepredviđenom pojavom, odluku o akciji donosi skup svih

članova na određenom mestu, kada će se glasanjem odlučiti da li da se akcija povede ili ne.

U slučaju da se akcija povede, odmah izraditi detaljan plan.

3) Saradnju svih organizacija sa istim ciljem primiti, odluku o prijemu saradnje donosi odbor većinom glasova.

4) U organizaciju primati samo oficire srpske narodnosti, koji su ostali do sada dosledni datoj zakletvi. Odluku o prijemu oficira druge plemenske pripadnosti donosi odbor većinom glasova.

U organizaciju ne primati oficire inertne, indolentne a tako isto i oficire za čije je karakterne osobine jasno da stvar neće shvatiti ozbiljno ili da će istu otkriti.

5) Sva obaveštenja i sav rad vršiti usmeno između oficira, a pismeno samo u krajnjem slučaju, posle čega pismeni trag potpuno uništiti.

6) Svako opštenje sa oficirima — članovima organizacije, a koje ga dotični koji opštenje traži lično ne poznaje, vršiti putem lozinke: 'Da li znate koji je danas dan', i odziva koji će označavati dan za dva dana niži od stvarnog dana. Na primer: ako je nedelja, odziv glasi 'Danas je petak'. Sa ovim odzivom i lozinkom upoznati sve oficire organizacije. Odbor može menjati znake po potrebi.

7) Na svakom sastanku veće grupe oficira ugovoriti zajednički odgovor druge vrste, u slučaju otkrivanja sastanka i ispitivanja pojedinaca od strane vlasti.

8) Na poziv vlasti ako postoji sumnja da je isti u vezi sa organizacijom nikako se ne odazivati, ni pod koju cenu ne odati organizaciju društva.

Svaki oficir koji bilo hotimično-svesno ili nehотиčno-nesvesno otkrije organizaciju i drugove ma kome sem licima nabrojanim u tački 4. ovog pravila, biće ubijen. Odluku o ovome donosi odbor većinom glasova.

Čim se sazna za organizaciju od strane vlasti dužan je svaki član organizacije da najbržim i najsigurnijim sredstvom izvesti sve okolne drugove. Ukoliko je to nemoguće drugim sredstvom onda pismeno, ali samo po pouzdanim ljudima i to šifrom: 'Dođi ženim se.' Ovo može i telegrafski. Oficir za vezu za Crnu Goru obaveštava oficira za vezu za Hercegovinu i obratno, pa tek ostale.

9) Ukoliko vlasti uhvate pojedinog oficira na samom delu, ceo rad prikazati kao individualnu akciju.

10) Formiranje jedinica ima se izvršiti po formaciji crnogorske vojske od 1912. godine. Ovo iz razloga, što su poznata zborna mesta jedinica. Za slučaj a) i b) tačke 1 ovoga

pravila izvršiti opštu mobilizaciju, a za slučaj pod v) i g) iste tačke izvršiti delimičnu mobilizaciju od elemenata nacionalno-svesnih. Detaljan plan organizacije, formacije i komandovanja izradiće sreski odbori, po uputstvima glavnog odbora.

11) Glavni odbori za Crnu Goru imaju sedište u sresu Nikšićkom, a svaki srez organizovaće sreski odbor. Glavni odbor će saradivati sa Glavnim odborom za Hercegovinu putem oficira za vezu.

12) Glavni odbor preporučuje sreskim odborima, da iz svakog sreza formiraju po jedan četnički odred, pod vođstvom oficira. Oficir mora biti hrabar, trezven, inteligentan i iznad svega nacionalno orijentisan, kako bi mogao izvršavati zadatke koji će uglavnom biti:

- a) Vršenje atentata i akata sabotaze,
- b) Širenje nacionalne svesti kod naroda, i
- v) Pariranje rada propagatora drugih ideologija, kao i zaštita stanovništva Crne Gore od terora i nasilne propagande ma sa koje strane dolazi.

Sreski odbori izradiće temeljna uputstva za ove odrede.

Ukoliko se takav oficir ne prijavi dobrovoljno sreski odbor će ga odrediti a ovaj je dužan primiti se.

13) Svaki predlog Glavni odbor prima glasanjem, postaje punovažan tek kada se primi većinom glasova.

14) Izmena pravila vrši se glasanjem sreskih odbora.

U jeku neprijateljske ofanzive protiv ustaničkih snaga, sredinom avgusta 1941. godine, na frontu prema Rožajima u srezu beranskom, kojim je komandovao kapetan Pavle Đurišić, i na frontu prema Čakoru u srezu andrijevičkom kojim je komandovao generalštabni major Đorđe Lašić, dolazi, iza leđa NOPO, do tajnih pregovora između okupatora i predstavnika kapitulantske buržoaske grupe.

Pišući po sećanju o ovim kapitulantskim pregovorima, jedan od učesnika u njima, Milan Bandović, kaže između ostalog i ovo:

»Najzad su Italijani zatražili pregovore s nama. Mi smo im poslali na Čakor pregovarače, da na ravnoj ratnoj nozi pregovaraju. Naši uslovi bili su ovi:

1) Na svaki pokušaj italijanske Vlade da Crnu Goru proglasi za nezavisnu državu, mi ćemo dizati ustanak.

2) Zabrana Arnautima i arnautskoj vojsci da ulaze na našu teritoriju; hitno obustavljanje paljenja srpskih sela. U naknadu, ponudili smo im vraćanje zarobljenika.

3) Italijanske trupe u Crnoj Gori smatrače se sve do svršetka rata neprijateljskim okupatorskim trupama.

Našu delegaciju predvodio je Milutin Jelić, bivši narodni poslanik Radikalne stranke, iz Vasojevića.

Italijani su delimično prihvatili naše uslove: obustavili su paljenje naših sela, vratili natrag albanske trupe. Oni su ušli u varoši koje smo mesec dana ranije bili od njih oteli.«⁵

Od ovoga kapitulantskog stava do zavere i izdaje put je bio dosta kratak i brz.

Mihailoviću je još u samom početku stvaranja četničke organizacije bilo dobro poznato da se u Crnoj Gori nalazi priličan broj oficira Kraljevine Jugoslavije, koji su izbegli zarobljavanje. U okviru svoga plana on je vešto vrebao zgodnu priliku da sa nekima od njih uspostavi što pre direktan kontakt. Na ovome poslu on je angažovao i svoga eksponenta u Beogradu majora Žarka Todorovića. Prema Mihailovićevim instrukcijama, Todorović je, već u junu 1941. godine, uputio u Crnu Goru svog prijatelja, činovnika francuske firme »Batinjol« iz Beograda, rezervnog oficira Vojislava Lukačevića, sa zadatkom da pronađe i uspostavi vezu sa generalštabnim majorom Đorđijem Lašićem, pukovnikom Pajom Stanišićem i majorom Milićkom Jankovićem. Pored toga, Lukačević je dobio i ovlašćenje, da može i prema svom nahođenju, pronaći lica i poveriti im poslove oko stvaranja Mihailovićeve organizacije prema uputstvima Vrhovne komande sa Ravne gore, u kojima je bilo predviđeno i kakav stav treba da zauzmu prema drugim oružanim grupacijama i političkim strankama.

Nekoliko dana posle Lukačevićevog dolaska u Crnu Goru izbio je trinaestojulski ustanak, koji je ovog emisara zatekao u Podgorici. U njoj je proveo petnaestak dana kod svojih rođaka, a zatim se, neobavljenog posla, preko Skadra i Prištine, vratio u Beograd. Zbog toga je Todorović, početkom jeseni 1941. godine, ponovo uputio u Crnu Goru sa istim zadatkom. Ali, i ovom prilikom Lukačević nije bio bolje sreće. Poveren zadatak nije uspeo da izvrši. Ponovo se vratio u Beograd preko Prištine i Raške.

U međuvremenu, avgusta 1941. godine Mihailović je uputio u Crnu Goru podoficira Milovana Nedeljkovića sa zadatkom da uspostavi vezu sa pukovnikom Bajom Stanišićem,⁶ ali je ovaj pokušaj ostao bez rezultata. Me-

đutim, kada je u razvoju ustanka došlo do pri- vremene krize, Mihailović nije više mogao da čeka jer je smatrao da je ovo najpogodniji momenat da zada udarac nožem u leđa NOP i privuče narodne mase Crne Gore na svoju stranu. Zbog toga on upućuje u Crnu Goru, kao svog delegata, Lazara Trklju koji je u svojstvu sekretara desnog krila Zemljoradničke stranke imao dosta veza sa svojim jednomišljenicima i stranačkim prijateljima i kolegama, što je davalo prilično garancija za uspeh misije. Trklja je oktobra 1941. godine stigao u Crnu Goru i prema Mihailovićevom nalogu obišao gotovo sve srezove. On je za kratko vreme uspeo da se poveže ne samo sa svojim stranačkim kolegama, već i sa ostalom reakcijom, prvenstveno među oficirima, prenoseći im Mihailovićeva uputstva za stvaranje četničke organizacije i pripremanje za borbu protivu NOP. Time je kontakt između Mihailovića i njegovih jednomišljenika u Crnoj Gori bio uspostavljen. Već 15. oktobra 1941. godine Mihailović je izdao naređenje kojim se generalštabni major Đorđe Lašić postavlja za komandanta svih jugoslovenskih trupa u Crnoj Gori, a naredbom Str. pov. br. 177, takođe od oktobra 1941. godine, on za komandanta svih četničkih odreda jugoslovenske vojske za srezove: andrijevički, beranski, bijelopoljski, prijepoljski, pljevaljski, i kolašinski sa barskom i buđevskom opštinom, postavlja kapetana Pavla Đurišića.⁷

Dva meseca kasnije, posle neuspelog napada partizanskih odreda Crne Gore na Pljevlja, koji je stajao mnogo nepotrebnih žrtava, što su kapitulantski elementi vešto iskoristili za postizanje svojih izdajničkih ciljeva, došlo je i do ličnog kontakta između Mihailovića i Đurišića.

Krajem novembra 1941. godine Mihailović je, preko svojih delegata kapetana Rudolfa Perhineka i poručnika Mirka Kuklića, poslao četničkim vođama u Crnoj Gori ovlašćenja, razne direktive i vesti, a kapetana Pavla Đurišića pozvao da lično dođe u ravnogorski štab radi dogovora.

Po povratku iz Mihailovićevog štaba Perhinek i Kuklić su 8. decembra iz sela Dragojlovići uputili komandantu četničkog Rasinsko-bistričkog bataljona rezervnom kapetanu Milivoju Obradoviću pismo u kome kažu:

»Nalazimo se ovde kao predstavnici četnika i rado smo primili ove vaše ljude. No, da bi se ceo posao što pre

izvršio potrebno je da najhitnije, a najdalje za 24 časa, pro-
nades preko sigurnih i brzih kurira kapetana Pavla Đurišića
i to lično njega, i njemu lično da se uruči ovo pismo ili ga
dozovi k sebi u Rasovo pa mu pismo predaj.

Prema tome pismu Pavle će odmah poći ovamo i pošto
sa njim svršimo posao, odmah produžavamo sa ovim vašim
ljudima dalje unapred radi onih stvari koje treba da prime.

Situacija je u Srbiji ovakva: cela Srbija, koja je bila
od komunističke vlasti posjednuta, očišćena je pomoću
nedićevaca, i naših četnika Draže Mihailovića i svi komunisti
razbijeni, razoružani i pohvatani. U svim varošima postavlje-
na je vlast četnika Jugoslovenske vojske, to jest Dražinih čet-
nika. Da bi se sprečilo dalje nasilje Turaka, nedićevci (u ne-
mačkim uniformama) ušli su u Novi Pazar,⁸ istakli srpske
zastave, pustili iz zatvora pohapšene Srbe i izdali odmah
naredbu da niko ne sme opaliti pušku ni na koga, ni opljačkati,
ni popaliti jer će od vlasti biti streljan na licu mesta.

Kako izgleda, ovako će biti i sa Sjenicom, jer su ne-
dićevci usput od N. Pazara do Sjenice vrlo rado primili čet-
nike.

U interesu opštem, bilo bi dobro da sa Pavlom dođeš
ovamo i ti na dan-dva jer za toliko možeš ostaviti teren,
pošto se sve ovo i na tebe odnosi. A ti ćeš se odmah sa Pav-
lom vratiti natrag.⁹

Kao delegat »Crnogorskih nacionalista«, Đurišić je
20. decembra 1941. godine stigao u Mihailovićev štab u
Srbiji i svoga budućeg komandanta upoznao sa situaci-
jom u Crnoj Gori, odakle se znatan deo partizanskih od-
reda prebacio u Sandžak u toku neprijateljske ofanzive
koja je imala za cilj ugušivanje narodnog ustanka. Na
terenu Crne Gore bile su ostavljene samo najpotrebije
manje snage.

Mihailović je, pored usmenih uputstava kako da se
najbolje iskoristi privremena kriza u koju je bio zapao
ustanak u Crnoj Gori i narodne mase, raspoložene za borbu
protiv okupatora, obmanom privuku u četničke redo-
ve i uvuku u izdaju i zaveru protiv slobodarskih narod-
nih snaga, predao Đurišiću i pismenu »instrukciju« Str.
pov. br. 370 od 20. decembra 1941. godine.

Dovoljno je navesti samo nekoliko odlomaka iz
ovog dokumenta u kome su izneti zadaci, način organizo-
vanja i krajnji ciljevi dejstva odreda, da bi se stekao ne-
dvosmislen uvid u antidemokratski, šovinistički i reakci-
onarni karakter i ciljeve celokupne Mihailovićeve organi-
zacije i svih onih buržoaskih snaga, nacionalnih i inter-

nacionalnih, čiji je eksponent ova organizacija bila. Evo nekoliko karakterističnih delova:

»Naša Vojska je u aprilu ove godine doživela, izdajstvom mnogih mračnih elemenata, najveću svoju katastrofu, nije još pobedena jer rat nije završen, prema tome nema ni pobedenih niti pobedioca.

Cetnički odredi naše Jugoslovenske Vojske produžili su njen život kako bi se u neravnoj ali punoj slave borbi oprali čast našeg naroda i svetlog oružja.

Ciljevi naših odreda jesu:

1) Borba za slobodu celokupnog našeg naroda pod skiptrom Njegovog Veličanstva Kralja Petra II.

2) Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije — Crne Gore — Bosne i Hercegovine — Srema — Banata i Bačke.

3) Borba za uključenje u naš državni život i svih još neoslobođenih, slovenačkih teritorija pod Italijanima i Nemcima (Trst — Gorica — Istra i Koruška) kao i Bugarske, severne Albanije sa Skadrom.

4) Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata.

5) Stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i Srbije i Slovenačke čišćenjem Sandžaka od Muslimanskog življa i Bosne od Muslimanskog i Hrvatskog življa.

6) Kazniti sve ustaše i Muslimane, koji su u tragičnim danima nemilosrdno uništavali naš narod.

7) Kazniti sve one koji su krivi za našu aprilsku katastrofu.

8) U krajevima očišćenim od narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata izvršiti naseljavanje Crnogorcima (u obzir dolaze siromašne nacionalno ispravne i poštene porodice).

9) Osiguranje jednog takvog političkog tela koje će voditi državni brod smernicama opštih narodnih težnji i interesa.

10) Ciljevi su ogromni zato je borba utoliko zahvalnija za one koji se bore za njihovo ostvarenje.

Učinite sve što je u Vašoj moći da se i sav nacionalni element u Crnoj Gori što pre svrsta u naše odrede jer događaji se ređaju vrtoglavom brzinom i ne smeju nas zateći nespremni.

Sa Komunistima — partizanima ne smije biti nikakove saradnje jer se oni bore protiv dinastije i za ostvarenje so-

cijalne revolucije, što nikada ne sme biti naš cilj, jer smo mi jedino i isključivo samo vojnici i borci za Kralja, Otadžbinu i slobodan narod.

Upotreba četničkih odreda u Crnoj Gori: u danom trenutku!

1) Jednim delom snaga dejstvovati iz doline Lima pravcem: Bijelo Polje — Sjenica sa zadatkom očistiti Pešter od Muslimanskog i Arnautskog življa.

Ove snage moraju tesno sarađivati sa odredima Javor-skim i Goliskim.

2) Delom snaga dejstvovati pravcem preko Čakora ka Metohiji sa zadatkom da se na tome pravcu očisti teritorija od Arnauta, kao i da se presretnu oni koji će biti gonjeni iz Peštera — Sandžaka.

Ove snage moraju sarađivati sa snagama pod jedan i Kopaoničkim odredima.

3) Delom snaga iz oblasti Nikšića dejstvovati pravcem Južnog primorja ka Dubrovniku sa zadatkom da se ovi oslobode.

Ove snage moraju sarađivati sa levom Dangićevo-m kolonom koja će dejstvovati preko Mostara i

4) Delom snaga dejstvovati ka Jugu u cilju zauzimanja Skadra.

U svakom slučaju obezbediti Crnu Goru od upada arnautskih elemenata iz Albanije.

Postupak: sa Arnautima, Muslimanima i Ustašama prema njihovim zaslugama za njihova gnusna nedela prema našem življu t. j. iste treba prepustiti 'Narodnom sudu' — prema Hrvatima koji su pod okupacijom Italijana postupiti prema njihovom držanju u danom trenutku.

ORGANIZACIJA:

Za celu oblast Crne Gore postavljam za komandanta svih četničkih odreda Jugoslovenske Vojske generalštabnog majora g. Đorđa Lašića. Sastav štaba ostavlja se slobodnom nahodanju samom komandantu. Važno je da štab ima operativno, obaveštajno, propagandno i ekonomsko odeljenje.

Naziv ovog štaba jeste: Komanda Četničkih Odreda Jugoslovenske Vojske — gorski štab br. 15.

Važno je da štab bude ekspeditivan da se ne gubi u administraciji već da mu bude rad zasnovan na stvarnim činjenicama na samom terenu.

Za komandanta Limskih Četničkih Odreda u oblasti sreza Andrijevičkog, Beranskog, Bijelo-Poljskog, Prijepoljskog, Pljevaljskog i Kolašinskog postavljam pešadiskog kapetana i klase g. Pavla Đurišića. Sve ostale komandante po-

staviće sam komandant za Crnu Goru, odnosno komandant Limskog odreda za svoj reon.

U celom svom radu rukovoditi se načelom borbe za narod t. j. osluškivati što narod želi pa tako i raditi. Za komandante i komandire postavljati ljude koje želi sam narod. Oslanjati se u punoj meri na naše nacionalne političke borbe, čiju saradnju zamoliti, zadobiti kako bi nam borba bila što uspešnija. U toj borbi ne sme biti političkih momenata niti lične politike za zadovoljavanje svojih ambicija. Cela borba ima nositi karakter čisto nacionalni sa vrhovnim ciljem sloboda naroda.

Organizaciju izvoditi prema priloženim uputima, datim usmenim instrukcijama kapetanu g. Đurišiću i obzirom na lokalne prilike. Upravne i samoupravne vlasti ostaju one koje su bile na dan 27. marta 1941. godine. Ako je neko lice među njima kompromitovano u radu sa neprijateljem ili korupcionaško ili kao takvo od naroda žigosano, treba ga smeniti.

Naziv pojedinim bataljonima i odredima davati prema mesnim geografskim pojmovima, a ukoliko to nije zgodno može i po imenu komandanata. Potčinjene komande nose svoje nazive sa brojem 15/broj koga odredi komandant.

Što pre izvršite formiranje jedinica, postavite komandante koji treba da se staraju o čvrstom povezivanju jedinica da se još sada nalaze na terenu na kome će i dejstvovati.

Prikupljajte oružje i municiju stvarajući slagališta — baze u kojima prikupite i životna sredstva. Poznato je da pojedini krajevi Crne Gore raspolažu sa obilnim oružjem i municijom, dok drugi oskudevaju, zato je potrebno što pre izvršiti ravnomernu podelu toga oružja. Za ovo se obratite za pomoć narodnom poslaniku g. Rašoviću.

VEZA:

Sa glavnim štabom održavaćete vezu radio-stanicom (prema podacima g. Rašović ima armisku radio-stanicu). Šifra za rad radiom data je kapetanu g. Pavlu Đurišiću. Dok se ne uspostavi radio-veza, istu održati i kuririma šifrom datom napred imenovanom.

Poznato je da u Crnoj Gori vlada velika oskudica životnih namirnica, zato pripremite Aerodrom barem za spuštanje padobranima čime ćete omogućiti da se šalje brza i efikasna pomoć narodu u Crnoj Gori. Tačno mesto sa geografskim koordinatama što pre saopštite ovome štabu. Aerodrom mora da bude pripremljen za noćni prijem zbog čega treba na njemu da postoji jedna Vazduhoplovna grupa koja će isti umeti osvetliti kada se bude pojavio dolazak aviona.

Neophodno je potrebno obezbediti jedan siguran kanal sa morskog obale u unutrašnjost jer postoji verovatnoća da će pomoć stizati i morskim putem.

Vežu sa Dangićem u Bosni održavati preko Gacka na Bileće i preko Foče na Kalinovik. Vežu sa Srbijanskim odredima održavati preko Linskog odreda.

Već je napred napomenuto da je saradnja sa ispravnim nacionalnim političkim elementima od neophodne ogromne važnosti s toga učinite sve da se ti elementi — viđeni Crnogorski prvaci prihvate ove svete borbe za bolju budućnost našeg naroda oni neka imaju uloge koje i pripadaju vođama naroda.

Odmah po prijemu ovoga naređenja pozovite te viđene ljude i sa njima stvorite, kako u glavnom, tako i u oblasnim štabovima političke odbore sa zadatkom potpomaganja naše akcije.

Što se situacije u državi tiče ista je izložena kapetanu g. Đurišiću.

U Vašem radu rukovodite se napred iznetim, datim instrukcijama kapetanu g. Đurišiću i obzirom na lokalne prilike. Važno je da se našim akcijama ne izazivaju uzaludne žrtve, već da se pridržavamo našeg načela: postići cilj sa što manje žrtava.¹⁰

Mihailovićeve direktive brzo i lako su prihvatili reakcionarni i kapitulantski elementi u Crnoj Gori. Uključivši se u njegovu organizaciju, oni postaju verni sledbenici i izvršioци njegovih direktiva i naređenja. Pošto su tako pošli Mihailovićevim putem nije se dugo čekalo na njihovo otvoreno učešće u zaveri protiv NOP i izdaji sopstvenog naroda.

Još pre Đurišićevog odlaska Mihailoviću, na Cetinju je početkom decembra 1941. godine održan sastanak između predstavnika okupatorskih vlasti i predstavnika raznih buržoaskih stranaka sa teritorije Crne Gore. S obzirom na malobrojnost, neorganizovanost i neefikasnost u borbama protiv NOP ranije formirane kvislinške »milicije«, sastavljene prvenstveno od federalista Sekule Dr-ljevića,¹¹ cilj sastanka je bio da se za borbu protivu NOP, a u saradnji sa okupatorom, angažuju sve reakcionarne snage Crne Gore, bez obzira na činjenicu što su, možda, simpatije nekog od predstavnika građanskih stranaka bile na strani saveznika.

O tome šta je dogovoreno na ovom sastanku informiše nas i članak objavljen 21. decembra 1941. godine u

»Saopštenjima« br. 5 Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku, u kome se, pored ostaloga, kaže:

»Zbog svega ovog na savjetovanju je riječeno... i, naročito, da se po pojedinim srezovima formiraju neki 'nacionalni odbori', nekakva 'narodna vojska' i 'četničke jedinice', koje će pred narodom istupati sa ovakvim programom — borba protiv okupatora, ali samo kad dođe 'pravo vrijeme' i ne na našoj teritoriji (znači nigdje i nikada); prekidanje 'bratoubilačke borbe' (jest, da se ne ubijaju špijuni i izdajnici); saradnja sa okupatorima (razume se prikrivena); borba protiv komunista i ljubavi našeg naroda prema Rusiji.

Sve ovo ima za cilj:

a) Razbijanje narodnog jedinstva i njegove borbe za slobodu u najsudbonosnijim danima njegove istorije;

b) pomaganje krvavim okupatorima da sa što manje žrtava obezbjede svoj boravak ovdje, i da mu se omogući odstupnica iz Crne Gore;

v) Razvijanje bratoubilačke borbe kao sredstva da se postignu prednja dva cilja.«¹²

Odmah posle sastanka major Đorđe Lašić, koji je već imao Mihailovićeve dekret i usmene instrukcije, a sada i blagoslov okupatora, otpočeo je formiranje »Ljevorečnog bataljona« kome je, nešto kasnije, u zvanični naziv dodata i reč »četnički«.

Koristeći se raznim trikovima i manevrima, Lašić je u početku vešto prikrivao svoje veze sa okupatorom a narodu se predstavljao kao njegov spasilac od okupatorskog terora. Da bi svoje zavereničke i izdajničke namere što bolje prikrrio, on je 7. decembra 1941. godine obavestio pismom Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku o formiranju Ljevorečkog bataljona, ističući da je odred formiran pretežno u cilju pripremanja jednog opšteg ustanka protiv neprijatelja, no s tim da se ne može uključiti ni u jednu organizaciju koja ima politički karakter. Međutim, samo desetak dana kasnije, 18. i 19. decembra, na pregovorima vođenim u Ptiču između predstavnika Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Lašićevih delegata, došla je do punog izražaja Mihailoviće-va linija, koju je već uveliko sledio Lašić. S obzirom i na stečeno iskustvo u Srbiji, više nije moglo biti nikakvih iluzija o nekoj saradnji sa ovakvim i sličnim elementima koji su samo vrebali pogodan momenat za mučki napad na partizanske odrede u Crnoj Gori.

Po svome povratku iz Srbije, 30. decembra 1941. Đurišić se naporedo sa Lašićem svom energijom bacia na stvaranje četničke organizacije, prvenstveno u beranskom srezu. On je najpre kao bazu formirao četnički logor u selu Zaostru, nedaleko od Berana (Ivangrada), a zatim je putem konferencija, zborova, a kasnije i mobilizacije, uspeo da stvori četničku organizaciju u celom srezu i formira 5. januara 1942. godine Limski četnički odred. Od njega je kasnije obrazovana komanda limsko-sandžackih četničkih odreda, koja je predstavljala i glavninu Mihailovićevih četničkih snaga u Crnoj Gori.

Na javno pripremanoj i održanoj konferenciji u Krajljima 12. i 13. januara 1942. godine, koja je predstavljala skup reakcionarnih i kapitulantskih elemenata beranskog sreza i okoline, uz učešće i četnika Lijevorečkog bataljona, zvanično je objavljeno formiranje četničke organizacije u Crnoj Gori i njeni ciljevi, a zatim su izabrani i komandanti četničkih bataljona i brigada. Neposredno posle ove konferencije formirani su i četnički odredi u andrijevičkom srezu. Na taj način su Mihailovićeve instrukcije, jednim delom, na ovome terenu bile realizovane.

Međutim, Mihailovićevi emisari u drugim krajevima Crne Gore, kao u srezovima nikšićkom, šavničkom i drugim, bili su gore sreće. Njihove prve pokušaje u stvaranju četničke organizacije pod nazivom »Narodna vojska«, uz saglasnost i pomoć okupatora, partizanski odredi su brzo otkrili i osujetili. Do formiranja prve četničke jedinice u ovim krajevima dolazi tek 11. februara 1942. godine, kada su četnici i njima naklonjeni elementi uz pomoć okupatora razbili Pavkovički partizanski bataljon i svojom izdajom omogućili spajanje okupatorskih snaga nikšićkog i danilovgradskog garnizona. Od tada, obilato potpomagana od okupatora, četnička organizacija i u ovom kraju uzima sve više maha.

Tako je krajem 1941. i početkom 1942. godine, Đurišićev štab u Zaostru bio žiža četničkog pokreta, ne samo za beranski srez, već i za susedne delove Sandžaka pa i cele Crne Gore. Ovome je znatno doprinela i činjenica što je Đurišić bio u ličnom kontaktu sa Mihailovićem i što je bio snabdeven njegovim punomoćjem i ovlašćenjima. Zbog toga je Đurišić, od svoga povratka iz Srbije predstavljao svakim danom sve veću opasnost za NOP odrede u tome kraju i okolini, jer su se svi njegovi planovi svo-

dili na pripremanje zavere protivu NOP i izdaje interesa sopstvenog naroda. Do realizacije ovih planova ubrzo je i došlo.

Da bi potpomogao Đurišićevu akciju na omasovljavanju četničke organizacije u beranskom srezu, okupator je krajem decembra 1941. i početkom januara 1942. izvršio u dogovoru sa Đurišićem nekoliko akcija «čišćenja terena» od partizanskih odreda, u kojima je učestvovala albanska kvislinška milicija. Okupator je računao da će terorom, ubistvima, paljevinama i pljačkom uspeti da demoralise narod ovoga kraja i da će, svrstavajući ga u četničke redove Pavla Đurišića, odvratiti od započete borbe. Ove akcije okupatora bile su, u stvari, samo prethodnice Đurišićevog već pripremljenog zavereničkog i podmuklog napada koji je, neposredno iza njih, i usledio u zoru 13. januara 1942. godine. Tada su Đurišićevi četnici iznenada i mučki napali partizanske odrede u selima Buče, Lužac, Banjevac, Crni Vrh i Soko. Iznenadjeni, u seoskim kućama, partizani nisu bili u stanju da pruže bilo kakav otpor, ali su se, iako u neredu, ipak uspjeli povući.

Pošto je ova akcija izvedena u dogovoru sa okupatorom, iza četničkih jedinica nastupale su i italijanske trupe.

Sutradan posle ove akcije otpočeo je opšti četnički napad na partizanske odrede u beranskom i andrijevičkom srezu, koji je bio praćen strahovitim terorom i zločinima. Razmešteni radi lakšeg kretanja i stanovanja po terenu, bez brze i sigurne međusobne veze, partizanski odredi su tako dekoncentrisani, svaki pojedinačno bili izloženi napadima Đurišićevih četnika i na taj način trpeli znatne gubitke.

Treba naglasiti da su uspešni četnički napadi na partizanske odrede mogli da se ostvare, pored ostaloga i zato što su u ovom periodu kod izvesnih partizanskih odreda na ovom ugroženom terenu još postojale neke iluzije o eventualnom sporazumu sa četnicima o međusobnom nenapadanju, pa čak i o saradnji. One su bile mahom proizvod plemenskih i rodbinskih veza koje su postojale između partizanskih boraca i pripadnika četničkih odreda, a nije bio redak slučaj da se sin nalazi u partizanima, a otac u četnicima.

Usled toga je, naročito u partizanskim redovima, postojala i jaka želja da se upotrebe sva sredstva kako

bi se izbegla bratoubilačka borba, pa su u ovome cilju, 19. januara 1942. godine, dve čete Kolašinskog partizanskog bataljona, (oko 140 ljudi), napustile Mateševo i prebacile se u Bare Kraljske na već posednutu četničku teritoriju. One su želele da putem pregovora na svaki način vrata četnike sa njihovog izdajničkog puta. S obzirom na sve gore izneto, čete su se kretale prilično ležerno i bez ikakva obezbeđenja i, stigavši pred mrak u Bare Kraljske, smestile su se da prenoće u barakama ovdašnje pilane Đurovića.

Međutim, Pavle Đurišić i njegovi četnici su ovu nebudnu dobronamernost podlo iskoristili. U toku noći 19—20. januara 1942. četnici su tiho i neprimećeno opkolili barake a zatim su, 20. januara rano ujutru, izvršili koncentrisani, mučki napad na partizane, koji su se odmarali. Kiša kuršuma sipala je sa svih strana. Svaki otpor koji su partizanski borci pokušali da pruže bio je veoma brzo slomljen. Za kratko vreme obe čete bile su potpuno uništene. Trideset i tri partizana je ubijeno, petnaest ranjeno, a osamdeset zarobljeno.

Ovaj izdajnički i podmukli napad Đurišića i njegovih četnika na partizanske odrede bio je krvavi dokaz da između onih koji se bore protiv okupatora za slobodu svoga naroda i narodnih izdajnika i saradnika okupatora više ne može biti nikakvih pregovora, a još manje bilo kakve saradnje.

POD ZAŠTITOM LEGALIZOVANIH ODREDA

Posle odlaska Vrhovnog štaba NOP i partizanskih odreda iz Srbije na teritoriju Sandžaka (u decembru 1941) došlo je do snažnog razvitka narodnooslobodilačke borbe u ovoj oblasti. Četvrtog decembra oslobođena je Nova Varoš i stvorena prva veća slobodna teritorija između Uvca i Lima. Na toj teritoriji je izvršena reorganizacija partizanskih snaga iz Srbije koje su se povukle u Sandžak i određene su jedinice koje će ući u sastav Prve proleterske brigade. Delovi crnogorskih jedinica, predviđenih za 1. proletersku brigadu, oslobodili su 17. decembra Rudo, a sutradan Mioče. Srpske partizanske jedinice, koje nisu ulazile u sastav 1. proleterske brigade, izvršile su 22. decembra neuspeo napad na Sjenicu i imale više od 100 mrtvih, ranjenih i nestalih. Istog dana Posavska četa, jedan čačanski i delovi 1. užičkog bataljona napali su četnike u selima Rutoš, Čelica i Kratovi, a Kosmajski partizanski odred Pribojsku Banju. Posle sedmodnevnih borbi protiv Italijana i četnika 1. čačanski bataljon se prebacio u Radojinju, dok se Kosmajski odred sa 2. užičom i Posavotamnnavskom četom vratio u Srbiju.

Na levoj obali Lima i u zapadnom delu Sandžaka izvođene su diverzantske akcije na komunikacijama i vo-

dene gotovo svakodnevne borbe protiv četnika i Italijana. Sredinom decembra Pljevaljska partizanska četa vodila je borbu protiv četnika u širem rejonu Pljevalja, a Bjelopoljska četa protiv četnika i Italijana u rejonu Cerovo, Rakonje, Lješnica. Oko 20. decembra bjelopoljski partizani razbili su četničke grupe na Ribarevini i odbili napade četnika i Italijana od Bijelog Polja. Radi objedinjavanja partizanskih snaga i uspješnijeg vođenja borbe u Limskoj dolini, naređenjem Vrhovnog štaba od 21. decembra 1941. formiran je Crnogorsko-sandžački odred.

Iako je još 1941. godine bio formiran Štab sandžakih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, a kasnije i Glavni štab za Sandžak, ipak borbena dejstva partizanskih jedinica u Sandžaku početkom 1942. nisu bila objedinjena. Posle povlačenja jednog dela partizanskih jedinica iz Srbije u Sandžak, u oblast između Uvca i Lima (rejon Nove Varoši), Vrhovni štab je od članova Glavnog štaba za Srbiju i članova Glavnog štaba za Sandžak obrazovao Srpsko-sandžački štab kao privremeno operativno rukovodstvo srpskih i sandžakih jedinica na pomenutoj prostoriji. U drugom delu Sandžaka, između Lima i Tare, kao i u andrijevičkom i beranskom srezu, dejstvovao je Crnogorsko-sandžački odred. Razdvojene Limom, tom prirodnom granicom, jedinice pod komandom Srpsko-sandžakog štaba usmeravale su dejstva ka Srbiji, a jedinice pod komandom Crnogorsko-sandžakog štaba — ka Crnoj Gori, radi sadejstva sa crnogorskim partizanskim odredima.

U toku januara i februara Crnogorsko-sandžački odred odbijao je napade četnika iz Pljevalja i Bijelog Polja i uspeo ne samo da održi slobodnu teritoriju nego i da je proširi na sever. 20. januara 1942. je njegov Pljevaljski bataljon oslobodio Čelebić, a sedam dana kasnije i Cajniče, dok su ostali njegovi delovi, od 20. januara do 4. februara, vodili borbe sa četnicima na prostoriji Bijelo Polje, Šahovići, selo Ravna Rijeka, selo Femića Krš i uspeli da ih odbace u Bijelo Polje. Partizanske jedinice, koje su se nalazile u rejonu Nove Varoši, izvršile su krajem 1941. i početkom 1942. godine nekoliko upada u Srbiju i uspele da se probiju do Palisada i sela Ljubiša na Zlatiboru. Ali otpor jakih neprijateljskih snaga, oštra zima s velikim snegom i fizička iscrpljenost boraca onemogućili su dalji prodor ovih jedinica, pa je Srpsko-san-

džački štab, pošto su se vratile u Sandžak, doneo odluku da se odmore i pripreme za nove zadatke.

Plašeći se upada partizanskih snaga iz Sandžaka u Srbiju, Nedić je izvršio pripreme za napad na slobodnu teritoriju između Lima i Uvca s ciljem da uništi partizane u toj oblasti i da zauzme Novu Varoš, centar slobodne teritorije. Bilo je predviđeno da sa desne obale Uvca napadaju Požeški i Užički Nedićev odred i Zlatiborski četnički odred, sa teritorije severno od Sjenice, tj. iz doline Uvca — Javorski četnički odred i odred Đurđa Stanojevića Smedervca,¹ a iz Sjenice i sa Peštera — muslimanska milicija. U dolini Lima nalazili su se delovi italijanske divizije »Venecija«. Ovi Nedićevi odredi bili su, u stvari, Mihailovićev legalizovani četnički odredi, pod komandom majora Vučka Ignjatovića, Manojla Koraća i kapetana Miloša Markovića.

Prema tim neprijateljskim snagama uoči napada partizanske jedinice su se nalazile u sledećem rasporedu: 1. i 2. užički, 1. čačanski i Sumadijski bataljon na položajima duž leve obale Uvca, od sela Kladnice (kod Sjenice) do sela Rutoša (kod Priboja), dok su Zlatarski bataljon i Mileševska četa držali položaje prema selu Bistrici, Prijepolju i Sjenici.

Prvog februara 1942. godine četnici i muslimanska milicija iz Sjenice, Halilovića i Miševića izvršili su napad u pravcu Nove Varoši, ali su ih odbili 1. užički i Zlatarski bataljon, i Mileševska četa. Opšti napad počeo je 5. februara. Prešavši reku Uvac na delu fronta od Priboja do sela Kladnice, Javorski četnički odred, Pribojski četnički i Mihailovićev legalizovan Požeški odred pod komandom Vučka Ignjatovića izvršili su napad na Čačanski, 2. užički i Sumadijski bataljon i prinudili ih na povlačenje prema Novoj Varoši. Istovremeno su Italijani, jačine oko jednog bataljona, krenuli iz Prijepolja ka Novoj Varoši — jednom kolonom preko sela Bistrice, a drugom preko sela Kosatice. Da bi sačuvao svoje snage od nepotrebnih gubitaka, Srpsko-sandžački štab je 6. februara 1942. predveče sa jedinicama napustio Novu Varoš i u toku noći se prebacio na planinu Zlatar. Pošto je došao do zaključka da Zlatar u zimskim uslovima ne može poslužiti kao sigurna partizanska baza, tim pre kad neprijatelj drži Novu Varoš i sela oko Zlatara, on je doneo odluku da napusti teritoriju između Uvca i Lima i da se prebaci na

Kamenu goru. Pokret sa Zlatara otpočeo je noću 6/7. februara pod vrlo teškim uslovima — po velikom snegu i hladnoći od minus 25 stepeni. Ujutro 7. februara jedinice su izbile na Lim kod sela Divaca i sela Lučice. Tu su tokom dana vodile borbu protiv delova italijanske divizije »Venecija« iz Prijepolja i muslimanske milicije iz Komarana, a za vreme noći pregazile su Lim i preko Župe nastavile pokret za Kamenu goru, gde su stigle 9. februara i povezale se sa partizanskim jedinicama u zapadnom delu Sandžaka.

Evo i nekoliko četničkih izveštaja o borbama vođenim u toku januara i prvim danima februara 1942. godine u oblasti Sandžaka.

U izveštaju »Nemačkoj komandi mesta Požega«, načelnik štaba Požeškog četničkog odreda kapetan Miloš Glišić pored ostalog kaže:

»Posle borbi kod sela Visoka u toku čišćenja terena, odred je izbio na liniju sela: Bela Reka, Jasenova, Draškovići i Gornje Trudovo. Do granice ostaju još sela: Burađe, Ojkovica i Donje Trudovo.

Dalje gonjenje komunista ka Novoj Varoši nemoguće je, upravo nije dozvoljeno vršiti zbog granice.

Bilo bi neophodno potrebno da se jedanput za uvek reši pitanje Sandžaka. Granica nas deli od 'ničije zemlje' iz koje nam preta stalna opasnost. Radi sigurnosti ovog kraja i zbog pojačanja granice trebalo bi celu zimu držati naše trupe na položaju. Ovo pak nije moguće činiti zbog ogromnih teškoća u svakom pogledu. Ljudstvo je slabo odeveno, slabo naoružano i ishrana je vrlo teška. Ne postoji mogućnost smene ljudstva i nehigijenski smeštaj predstavlja opasnost zbog mogućnosti pojave zaraznih bolesti a naročito tifusa i šuge.

Molim da se ovo prouči i preduzmu najhitnije mere za rešenje pitanja Sandžaka.«²

U izveštaju komandanta Požeškog četničkog odreda kapetana Miloša Markovića,³ upućenom 6. januara 1942. komandantu požeško-užičkih odreda, pored ostalog piše:

»Za sutra predviđam da štab ostane u Visokoj, no ovo će zavisi od situacije i rada odreda. O ovome Vas izveštavam da znate i da Nemce izvestite da slučajno nebi bilo bombardovanja naših trupa.

Ako bude naleta aviona molim da se izvestim kakav znak trebam avionu pokazati da isti nebi nas bombardovao.⁴

A u pismu Miloša Markovića, upućenom Glišiću 9. januara 1942, jasno se vidi koliko je već uzela maha saradnja četnika sa Nemcima i Italijanima u borbi protiv partizana:

»Prema do sada prikupljenim podacima komunisti drže Novu Varoš a verovatno i Prijepolje. Radi potpunog uništenja komunista molim da se blagovremeno traži sadejstvo Talijana i Nemaca kada naš odred bude izbio na granicu. Molim da se izvestim kuda ide granica između nas i Italijana. . .

Nemci su bili u s. Ljubiš i vratili se u Užice 7. januara 1942. godine.

Nastojte da se iz Beograda dobije što više automatskog oružja i municije.«⁵

Nepunih mesec dana kasnije, 6. februara, Marković izveštava Glišića o novim pojedinostima iz borbi protiv jedinica NOP i sadejstvu četnika i okupatora u njima:

»Komuniste gonimo bez daha. Obezglavljeni komunisti beže na sve strane. Najveći deo je pobeo na Zlatar.

Izgubljeno mnogo čekajući na avijaciju. Isto toliko izgubljeno čekajući užičke kolone (odnosi se na nemačke okupatorske trupe — nap. autora). O njima još ništa ne znam.

Komunista dosta mrtvih. Zarobljeno takođe. Nekoliko Talijana odrobljeno. . .

Diriguj užičke kolone preko Zlatara ako možeš i imaš veze. . .«⁶

Na kraju, komandant Mihailovićevoog legalizovanog odreda Vučko Ignjatović primio je zahvalnost kvislinga Nedića:

»Vama i Vašim herojima, koji su u ovoj strahovitoj zimi Novu Varoš zauzeli i srpsko ime i srpstvo proslavili svaka čast i hvala u ime Otadžbine.

Stara Raška je kolevka srpstva i Vi ste dostojni potomci slavni predaka. General Nedić.«⁷

U drugoj polovini februara u rejonu Kamene gore reorganizovane su sve sandžačke jedinice. Tu je ukinut Srpsko-sandžački štab, rasformiran je Crnogorsko-sandžački odred i obrazovani su štabovi Bjelopoljskog i Plje-

valjskog odreda. Vrhovni komandant je 20. februara reorganizovao i postavio novi Glavni štab za Sandžak i time konačno rešio pitanje jedinstvenog komandovanja partizanskim jedinicama u ovoj oblasti. Novi Glavni štab dobio je zadatak da očisti Sandžak od četnika, da blokira Pljevlja i Bijelo Polje, da dejstvuje na komunikacije koje vode prema Pljevljima i da obezbedi najtešnje sadejstvo unutar jedinica i sa delovima Komskog odreda.

Narednih meseci, tj. marta i aprila 1942, Pljevaljski odred odbio je sve ispade četnika i Italijana iz Pljevalja na slobodnu teritoriju, dok je Bjelopoljski odred, vodeći borbe protiv četnika oko Bijelog Polja, Mojkovca i prema Kolašinu, u sadejstvu sa Komskim odredom, sprečio vasojevičke i bjelopoljske četnike da se probiju na slobodnu teritoriju Sandžaka.

I dok su Mihailovićeви legalizovani odredi vodili borbe protiv partizanskih odreda u Sandžaku i u istočnoj Bosni, dotle se Mihailović, pod zaštitom sreskog načelnika kvislinškog aparata u Kragujevcu Milana Kalabića i njegovog sina Nikole, šefa obezbeđenja u Mihailovićevom štabu, kretao po selima i zaseocima zapadne Srbije i kovao planove o daljoj podmukloj borbi protiv pripadnika NOP i partizanskih odreda i grupa koji su ostali u Srbiji.

Još sredinom decembra 1941. godine štab legalizovanih požeško-užičkih odreda objavio je letak upućen »Srbima« u kome je apelovano na stanovništvo da povije glavu pred okupatorskim terorom i uključi se u borbu protiv narodnooslobodilačkih snaga:

»A najpreča dužnost srpskog naroda u ovom času jeste da obezbedi, sačuva i održava red i mir sopstvenim snagama. Nosioci toga mira i reda danas su srpske oružane snage...

Zato, draga braćo, smirujte se i posvećujte se svom radu... Pomažite, istrebljujte i prijavljujte svakog komunistu da biste sačuvali sebe, svoj dom i novu Srbiju... Znajte, što se pre budu istreбили komunisti i pohvatali gde god se budu skrili, utoliko je bolje za svakog pojedinca i ceo srpski narod...«

O hajkama na pripadnike NOP i zločinima izvršenim nad njima, pored mnogobrojnih dokumenata, govori nam i priča o sudbini Momčila Smiljanića, i to prema

kazivanju njegovog ubice Zvonimira Vučkovića autoru, decembra 1943. godine:

Polovinom marta 1941, kad se saznalo da će se potpisati Trojni pakt, poručnici Kraljeve garde Zvonimir Vučković, Momčilo Smiljanić i Sava Konvalinka napustili su Beograd i otišli u Grčku — da se tamo, kao dobrovoljci, bore i za slobodu svoje zemlje. Na granici, ostavili su, sa svojim sabljama, i pismo za kneza Pavla ove sadržine: »Vaše Kraljevsko Visočanstvo! Izdaju koju spremate osuđiće celi narod. Mi smo za nju saznali pre njenog izvršenja. I zato je odmah osuđujemo, napuštajući Kraljevu gardu kojom Vi komandujete. Odlazimo u Grčku. Stavićemo se prijateljima na raspoloženje za borbu protiv tiranije. A ako Vas narod kazni u času izdaje za Vaš zločin, vrtićemo se u zemlju da se kao i naši očevi sa velikim neprijateljem naše slobode do poslednjeg daha borimo. Poručnici: Smiljanić, Konvalinka, Vučković.«

Posle 27. marta, sva trojica vratila su se u Jugoslaviju.

Vučković je u Mihailovićevom pokretu postao komandant Takovskog odreda. U toku Mihailovićevog pokušaja napada na Užice Vučković se sukobio kod sela Kamenice (požeški srez) sa partizanskim odredom. Od jednog zarobljenika saznaje da tom partizanskom jedinicom komanduje njegov drug i prijatelj Momčilo Smiljanić.

Iza ovog uvoda sledi Vučkovićeva priča:

»Dođe kurir na konju.

— Čiča (Draža Mihailović — nap. autora) je naredio da odmah krenete za Pranjane. Komunisti od Užica nadiru ka Ravnoj gori. Sad su negde oko Družetića.

Stigli smo u Pranjane. U zoru preduzemosmo izviđanje. Celim odredom u pravcu sela Družetića. Na sredini puta, kod sela Kamenice, sukobismo se u susretu. Izmešali smo se potpuno. Ni po čemu se nismo razlikovali. Odelo isto, psovke iste. U takvim gužvama uvek je najviše žrtava. Docnije su izmišljene neke oznake; ali ni to nije pomoglo. U toj prvoj zbruci jedva sam se snašao. Razvih odred u strelce. Komunisti uradiše isto. Širina fronta tačno nam se poklapala. Puškarali smo se, ali se skoro niko nije kretao. Dovedoše mi dva zarobljenika. Bledi i uplašeni. Jedan, dečko od česnaest godina, poče da plače. Sažalih se na njega. Dadoh mu parče proje i počeh ga ispitivati.

— Odakle si, mladiću?

— Iz Sevojna.

— A kako ti je ime?

— Miloš.

Prezimana nije mogao da se seti.

— Iz koje si jedinice?

Ni to nije umeo da mi odgovori.

— Pa ko ti je komandant?

— Drug Momčilo. . .

— Koji Momčilo?

— Jedan visoki, ima gardisku uniformu.

— Da nije Smiljanić? — izrekoh ja skoro slučajno.

— Jeste, jest, Smiljanić, iz Ravni.

— Ma jesi li ti siguran da je to poručnik Momčilo

Smiljanić? — ponovo se obratih Milošu.

Dečko se začudi i, rekao bih, još više uplaši, pa poče da muca:

— Jesam, druže. . . gospodine. . .

Dalje ga nisam slušao. Njegov glas se gubio, kao u magli pred uspomename koje provališe snažno u meni. Momčilo, moj nerazdvojni drug, moj brat, sada je tu, neda-leko od mene. Videh nas kako zajedno sa poručnikom Savom sedimo u vozu, kojim smo napustili Beograd u nameri da se prebacimo u Grčku. Osećali smo isto. Nismo mogli da se pomirimo sa mišlju da će naša zemlja potpisati Trojni pakt. Iako oficiri Kraljeve garde, osećali smo da nas nikakva obaveza ne vezuje za one koji paktiraju sa Hitlerom. Zatim, prelazak granice, sa pismom koje smo ostavili na našim sabljama. Pa onda zaprepašćeni Grci i njihovo oduševljenje. Solun i Atina, svuda zajedno, svuda nerazdvojni, uvereni da smo dobro postupili. Najzad 27. mart, naš povratak u zemlju, i rastanak radi odlaska na front. Još sam osećao njegov bratski zagrljaj na rastanku. Otada se nismo videli. Mnogo sam mislio na njega, raspitivao se na sve strane.

Zelja da ga vidim, govorim sa njim, bila je jača od svega.

Svukoh se sa grebena i napisah na jednoj cedulji:

'Momčilo, ja sam ovde. Prestani da pucaš. Treba da se vidimo. Mnogo štošta imam da ti kažem. I ti meni sigurno. Sastaćemo se na sredini. Kod ćuprije na Smrduši. I to odmah. Požuri. Tvoj Zvonko.'

Naredim našima da prekinu vatru. I oni s druge strane učutaše se.

— Milošu, ti si slobodan. Ovo pismo odnesi tvome komandantu. A onda idi kući. Majka ti je sigurno mnogo zabrinuta.

Miloš me poljubi u ruku, promuca nešto i krenu uz vrzinu, kolebajući se, kao da ne veruje da je to sve istina. Videh ga kad stiže do njihove linije.

— Ljubiša, tu je Momčilo. Sad ćemo do njega.

Ali Ljubiša, naš bivši posilni, nije me razumeo. Dugo je trebalo da mu objasnim.

— E, ako je on tamo, gospodine, nemoj da mu veruješ. Da povedemo mi jednu trojku sa puškomitraljezom.

Vatra beše potpuno prestala. Ljubiša i ja krenuamo napred. Malo nesigurno, približavali smo se mostu. Stigismo... Naslonismo se na ogradu drvene ćuprije, da se bar koliko-toliko zaklonimo. Pogledao sam krišom u pravcu komunista.

Levo od sebe začuh zveku oružja i žagor glasova. Grupa od desetak ljudi približavala nam se. Momčilo, viši od svih, išao je poslednji. Potrčah mu u susret, sam, bez Ljubiše, koga kao da je nešto prikovalo za zemlju. Razdvojih grupu i poleteh ka Momčilu. Gledao me je hladno, i kao da me ne poznaje. Kad htedah da ga zagrlim, odmače glavu. Zastao sam kao ukopan. Da li je to Momčilo, ili sam u uzbuđenju prišao drugome? Jest, to je Momčilo. Cuh ga kako mi reče:

— Zdravo, druže! Za koga se boriš? Za kapital... Za Engleze... Za Kralja... Za zlato... Za đubre... kao što ste svi vi sa Ravne gore...

Koliko je govorio, je ne znam.

Nešto se toga dana srušilo u meni. Nastavili smo borbu. Krvnički i bez milosti. Cetrnaest mrtvih, dvostruki broj ranjenih i nekoliko zarobljenih, bili su moji gubici. Momčilovi, svakako približni. Ali sam Pranjane izgubio.

Spremao sam se da Pranjane preotmem u toku noći i po svaku cenu. Hrabrio sam vojnike: 'Sad ili nikad'. Ta namera je, međutim, bila osujećena. Kurir iz Glavnog štaba doneo mi je depešu: 'Primirje sa Komunistima.'

U Gornjem Milanovcu živeo je prota Stranjaković. Njegova žena Milica sestra je Momčilova. Iz jednog pisma koje od nje dobih, saznadoh za sudbinu svoga druga. Ranjen, krije se oko svoje kuće u Ravnama. Razmišljao sam šta da uradim. Bio sam svestan da želim da ga spasem. Odlučih da se poverim Čiči koji se zatekao tu u kući, sa Seničarom i radio-tegrafistom Lekićem.

— Dovedi ga kod sebe.

Odmah sam uputio narednika Krstu Kljajića sa desetak vojnika u Ravni, po Momčila.

— Vodite računa o njemu. Ništa mu se ne sme usput desiti! — naredih im pred polazak.

Po mom računu, trebalo im je četiri dana da obave posao. Vratili su se dan ranije. Sačekao sam ih pred kolibiom.

Neodlučan i zbunjen, bez oka i šake, Momčilo je stajao preda mnom. Posle one borbe kod Pranjana, otišao je za Užice i sa četiri topa branio je Užice od pravca Valjeva. Iz

jednog topa gađao je neprekidno. Neki seljak izvukao ga je ispod lafeta. Bez oka i bez jedne šake.

Razgovarao je, potom, i sa Mihailovićem. Momčilo se navraćao na politiku. . . To ga je, izgleda, mučilo više nego rane. Bio se razočarao u ljude. Ali i kao da je u njemu još bilo tragova vere u komunizam, u blagodeti koje bi on, ostvaren, mogao doneti ljudima.

Jedne noći, Kalabićev kurir iz Milanovca javi nam da se Nemci spremaju u poteru za nama. Morali smo menjati selo.

— Nađi mu kuću gde će se odmoriti. On je više mrtav nego živ! — reče mi Ostojić, pokazujući na Momčila.

Sklonio sam ga u jednu porodicu koja se znala i bila prijatelj sa Smiljanićevima odranije. Poverio sam ga Vasiliju, domaćinu:

— Daj mu svoje rublje, smesti ga u krevet. Ja idem na duže putovanje.

Te noći smo se prebacili u selo Jablanicu, pet kilometara dalje. To je selo na tromeđi srezova ljubičkog, gružanskog i takovskog. Tu smo proveli dva dana, u jednoj kolibi na ogranku planine Vujan. Onda, selo Borač. Posle pet dana odsutnosti, našli smo se natrag u Lunjevici. Otišao sam da obiđem Momčila. Dočekala me je Vasilijeva žena, plačući. Momčila više nije bilo među živima. Mi smo bili jedva odmakli od sela, kad je banula potera. Neko je Momčila izdao. Ubili su ga u krevetu.«⁹

A taj neko, prema ličnom kazivanju piscu, nije bio niko drugi nego Zvonimir Vučković.

Krajem 1941. godine, Mihailović je doneo odluku da proširi svoju formaciju i na one krajeve u kojima dotle nije imao značajnijih uporišta. Zbog toga je, u oblasti Kraljeva i Kruševca, uputio majora Miodraga Paloševića. Pored vrbovanja pojedinih lica preko kojih bi stvorio organizaciju i u ovim područjima, Palošević je, prema Mihailovićevim instrukcijama, trebalo da ispita mogućnost za stvaranje organizacije i u južnim delovima Srbije, u Toplici i Jablanici.

O izvršavanju poverenih mu zadataka, Palošević je, 18. februara 1942. godine, obavestio Mihailovića:

»Od lica upućenog da izvidi prilike i stanje u Toplici i Jablanici imam sledeći izveštaj:

Do dolaska Bugara 11. o.m. u Prokuplje,¹⁰ ista varoš kao i sva okolna sela su bili u rukama partizana¹¹, a vojvoda 'Medvedski' Arsić,¹² koji je tražio naš dolazak, sa ciglo 30 ljudi

je sve vreme saradivao sa partizanima i lažno nas čak u s. Be izvestio kako on drži Lebane, Medvedu, Sijerinsku Banju itd. a u stvari imali su u rukama partizani, jedini gospodari u tome kraju.

Sada je u Toplicu i Jablanicu upućena 'kaznena ekspedicija'¹³ od strane četnika Koste Pećanca i sa njima sadejstuje je pop Mika¹⁴ sa Jastrebcu koji nas simpatije.

Moj dolazak u Jablanicu sada je nemoguć.

Našim dolaskom u ovaj kraj izvršena je u dva maha blokada Trstenika i dok B. (Pećančev vojvoda Bogdan Gordić — nap. autora) čini sve da nam olakša boravak, prodane duše na suprot čine razne smicalice, tako da ima mnogo zaplašanih, što smo mi prisutni u ovom kraju, gde nije izvršena ni od koga naša organizacija.

Vladika Nikolaj (Velimirović — nap. autora) je obavješten od Aćimovića i Nedića, da će biti interniran od strane Nemaca zbog našeg boravka u ovom kraju. Da su čak u Beogradu čuli da nas ovdje ima tušta i ima, mada smo sve učinili sa naše strane, da to niko od nas ne sazna. Nemačka špijunaža radi punom parom te je Aćimović i Nedić o tome obavješten.

Ponovo se uspostavljaju žandarmerijske stanice u ovom kraju a na Gordićeve četnike ne gleda se u Beogradu rado.

Molim Vas da mi radi svega izloženog tačno izdate dalje instrukcije za rad.

Sve moje ljudstvo je iz srezova Ljubičkog i Takovskog, sem kapetana G. Dodića (Vladimir — nap. autora) koji je iz ovog kraja. Poruč. Cvetković je iz Valjeva a p. poruč. Vojtin (Popović — nap. autora) iz Crne Gore.¹⁵

Sa ciljem učvršćivanja svoje vojne organizacije u Srbiji, bez obzira na činjenicu što su svi njegovi odredi »legalizovani« preko kvislinške uprave, Mihailović je 14. februara 1942. godine izdao strogo poverljivo »Uputstvo br. 5« u kome se govori o organizaciji i zadacima vojnih jedinica:

»Izvršenom proverom na terenu, uverio sam se da nije svugde sprovedena organizacija u duhu datih uputstava i naređenja. Najveća se pažnja obraća na treće (operativne) čete, dok su tako-reći prve i druge čete potpuno zanemarene. Ovo je pogrešno, jer uspeh trećih četa ovisi od rada prvih i drugih.

Tako isto nisu svugde određeni sreski komandanti, nisu određene četovođe prvih i drugih četa niti su tačno predviđene uloge i zadatak.

S obzirom na momentalnu situaciju, organizacija i podela uloga mora biti izvršena do detalja, te da se izbegne nespremnost i svako iznenađenje koje može imati loših posledica.

Da bi se izbeglo svako ponovno objašnjenje, a organizacija izvela u potpunosti,

N A R E Đ U J E M:

I — Formiranje pojedinih jedinica:

1) U svakom selu imaju se odmah formirati tri čete i to: prva, druga i treća četa,

2) Prve čete popunit sa ljudstvom od četrdeset do pedeset godina, druge od 30—40 god. starosti, a treće čete od 20—30 godina starosti. Dobrovoljci za treće čete mogu se primiti bez obzira na godine starosti.

3) Prve čete imaju zadatak zaštite svoga sela — opština od opasnosti i za održavanje reda. Druge čete vrše rušenja, prave prepreke na putevima i brane da se navedena mesta oprave. Treće čete ulaze u sastav operativnih jedinica i odlaze prema dobivenom zadatku.

4) Raspoloživo oružje u načelu podeliti tako, da polovina služi za naoružanje prvih i drugih četa, a druga polovina za naoružanje trećih četa. Automatska oružja starijih tipova dodeljivati drugim četama.

5) Treće čete (dve—četiri) formiraju bataljon, a dva do pet bataljona formiraju brigadu. Čim broj bataljona pređe pet, formiraju se dve brigade.

6) Za operativnu jedinicu (brigadu — odred) odmah formirati štabnu četu u čiji sastav ima da uđu telefonisti, kuriri, radio-tegrafisti, i ordonansi.

7) U svakom bataljonu formirati odeljenje za vezu u čiji sastav ulaze: telefonisti, kuriri i ordonansi.

8) Za svaki bataljon formirati laku komoru - kolsku, u čijem sastavu treba da imaju brdske kuhinje ili kazan. U koliko se bude raspolagalo sa automobilima, iste upotrebiti za brigadu u sastavu štabne čete.

9) U svakoj brigadi, formirati propagandno obaveštajni odsek, u svakom bataljonu propagandno-obaveštajnu sekciju. Svaki odsek, odnosno sekcija, treba da ima prijemni radio-aparat, u koliko im se ne dodeli primo-predajna stanica.

II — Podela uloga i zadataka:

1) Odmah izvršiti izbor i odrediti sreske komandante. Pri izboru obratiti pažnju na umešnost i hrabrost dotičnih lica.

2) Pod sreskim komandantom stoje sve prve i druge čete.

3) Prve čete služe za odbranu svojih sela. Pri izvršenju ovoga zadatka, polovina ljudstva ima biti stalno na položaju (brdima koja brane sela) a druga polovina na odmoru u selu. U slučaju opasnosti na položaju se pale vatre na koji znak i druga polovina iz sela izlazi na položaj.

Četovođa prve čete je ujedno i komandant mesta dotičnog sela, odnosno opštine, te prema tome i najstariji od sve trojice četovođa. Zbog toga obratiti pažnju na izbor istoga, da je od najuglednijih ljudi u selu. Sva naređenja imaju se slati isključivo preko četovođe ove čete.

4) Druge čete imaju zadatak da naprave što više prepreka na svima putevima i železničkim prugama u svome reonu i da ova mesta brane vatrom da se ne može izvršiti opravka.

Prepreke se imaju praviti: nabacivanjem velikog kamena na većoj dužini puta, kopanjem rovova preko celog puta dužine pet metara a dubine tri metra, obaranjem velikog drveća, rasšrafljivanjem i odnošenjem šina železničke pruge i kidanjem telefonskih linija. Prepreke raditi na onim mestima, koja se ne mogu lako obići. Izbor mesta izrade prepreka izvršiće još sada sreski komandanti i sa istima upoznati četovođe drugih četa. Za izradu prepreka u danom momentu mobilisati svo okolno stanovništvo. Imati u vidu, prepreka ako nije branjena vatrom nema nikakvog značenja.

5) Sreski komandant ima se nalaziti u mestu gde mu je najjača druga četa. Prema situaciji i potrebi ima pravo da vrši koncentraciju (prikupljanje) drugih četa.

Na veća mesta — gradove obratiti naročitu pažnju i u istima držati posadu dovoljne jačine.

III — Ostale naredbe:

1) Kompromitovane sreske načelnike i opštinske uprave u danom momentu odmah smeniti. Za ovo još sada izvršiti izbor pogodnih lica, ali ništa ne saopštavati im. Izbor će izvršiti komandant brigade u zajednici sa sreskim komandantom.

2) Naoružane odrede koji sada ne pripadaju nama, bušiti i pridobijati za sebe. U danom momentu ako pridju nama dobrovoljno, ulaze u sastav brigade, u protivnom razoružati ih, oružje podeliti prema potrebi, a njihovo ljudstvo predati sreskome komandantu.

3) Predvideti zborište pojedinih bataljona i način održavanja veze.

4) Propagandni odsek sekcije, odmah će, u koliko to do sada nisu, pristupiti izdavanju radio dnevnika »Vidovdan« i izdavati ga samo četovođama koji će dalje usmeno saopštavati pouzdanim licima.

5) U većim gradovima organizaciju sprovesti po sistemu kopči (jedan nađe dvojicu, od njih svaki sledeći dvojicu itd., ali samo se trojke poznaju). U sistemu kopči ima se sprovesti: buđenje nacionalne ideje za uspostavljanje nove Jugoslavije, onemogućavanje komunista i fašista, preziranjem narodnih izdajnika (Nedića, Ljotića, Koste Pećanca) i njihovih sluga. Preziranjem i izbacivanjem iz društva svih onih koji služe neprijatelju. Propaganda putem narodnih pesama i pri-povedaka.

6) Ceo posao na organizaciji po ovome upustvu ima se završiti odmah, o čemu podneti pismeni — šifrovan izveštaj najdalje do . . . . . 1942. godine.

7) Po uzimanju potrebnih podataka, ovo upustvo uništiti spaljivanjem.«¹⁶

Međutim, Mihailovićev stav u odnosu na okupatore i kvislinge u Srbiji, bio je jasno izražen u depeši, koju je opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova Trećeg Rajha u Beogradu, Bencler, 31. marta 1942. godine, uputio Berlinu:

»Sve dosad se nije postiglo da se ličnost pukovnika Mihailovića stavi pod kontrolu. Po svoj prilici ni on nije u stanju ili nije voljan da na srpskom području nešto preduzme, već je, naprotiv, preko jednog posrednika ovih dana ponudio vladi Nedića da prihvata da se objavi:

- 1) da on ne namerava da se bori protiv Nemaca;
- 2) da neće ništa da preduzima protiv Nedićeve vlade;
- 3) da se zalaže za održanje mira i reda u zemlji;
- 4) da poziva na borbu protiv komunista.

Posredniku je odgovoreno da za Mihailovića jedino u obzir dolazi da se bezuslovno potčini.«¹⁷

Pošto je legalizovao svoje odrede u Srbiji i uspostavio vezu sa četničkim vođama u Crnoj Gori i Hercegovini sa ciljem da proširi svoj uticaj i organizaciju van teritorije Srbije i stavi pod svoju komandu sve četničke odrede i pročetničke grupe u tim oblastima, Mihailović je doneo odluku da napusti teren na kome se dotle kretao i da svoj štab prebaci bliže poprištu na kome su se vodile borbe između četničkih odreda, potpomognutih okupa-

torskim trupama, i partizanskih snaga, među kojima se nalazio i Vrhovni štab.

Bez sumnje, na donošenje ove odluke nije bilo bez uticaja ni Mihailovićevo saznanje o pripremama okupatora za novu ofanzivu protiv partizanskih odreda. Donoseći ovu odluku, Mihailović je računao da će Nedelićeve formacije i njegovi legalizovani odredi udruženi uspeti da likvidiraju narodnooslobodilački pokret u Srbiji, a četnički odredi iz Crne Gore, Bosne i Hercegovine, pod njegovom komandom, uz pomoć okupatora i kvasilinskih formacija Nezavisne Države Hrvatske da ga i potpuno unište.

Sredinom marta 1942. godine Mihailović je kod Vidove, nedaleko od Čačka, prešao Zapadnu Moravu i sa njene leve obale uspeo se na planinu Jelicu. Krećući se njenim grebenom, kroz Dragačevo, stigao je u Kaonu, a odatle se uputio na planinu Goliju. Na ovom terenu Mihailović se zadržao sve do 21. maja 1942. godine. Za sve to vreme, pored ličnog obezbeđenja, o Mihailovićevoj bezbednosti brinuli su se i legalizovani požeško-užički i sandžački odredi pod komandom majora Vučka Ignjatovića, Manojla Koraća i kapetana Miloša Glišića.

Međutim, i posle Mihailovićevo odlaska u Dragačevo i na Goliju, njegovi su delegati produžili da rade na širenju njegove četničke organizacije u Srbiji, i o svome radu ga obavestavali.

Prvi izveštaj mu je uputio 25. aprila 1942. godine potpukovnik Dragoslav Pavlović, koga je Mihailović, neposredno pre odlaska u Dragačevo, imenovao za svoga delegata za oblast Sumadije. U ovome izveštaju Pavlović, između ostalog, piše:

»Pored radio-veze koju imamo, smatram za potrebno da Vas i ovim putem obavestim o sledećem:

Kapetan Smiljanić¹⁸ i Marko Muzikravić¹⁹ prinuđeni su i dalje da se kriju. Oni su sa jednim malim delom ljudstva u šumi. Jedan veći deo pušten je kućama i sklonio oružje, a treći najveći i dalje je ostao na dužnosti, komandu je preuzeo jedan kapetan u koga Smiljanić ima puno poverenje i koji je naš. Sve se malo primirilo, bar prividno.

Poručnik Sotirović odveden je u zarobljeništvo, kao i komandant Lepeničke brigade. Ovaj poslednji ništa nije ni radio jer ne zna ni koliko bataljona ima, ni koje oficire ima, ni koja sela koje čete obrazuju. Jednom rečju: ništa. Predu-

zeo sam potrebno da se ovo popravi odmah, jer mislim da su Kragujevac kao i Lepenica važni a i da ni jedan kraj ne sme ostati ne obrađen...

Pećanca i njegove ljude izgleda najviše toleriraju, obzirom na nekakav skoro sklopljeni soprazum...

U Kragujevcu nema mnogo Nemaca, oko dve čete, ali ima mnogo Bugara i ljotićevaca.

Ovde naročito ometaju rad Tadija Pantović, biv. narodni poslanik, neki Miodrag Vasić — takođe biv. narodni poslanik, kapetan Prodanović i major Mirko Stanković iz Kragujevca. Ovaj poslednji održao je jedan govor vojnicima p. poručnika Z. Pavlovića, otvoreno psovao majku Kralju i kazao da nam On ne treba, a za Vas da ste proneverili državi 7.000.000 dinara, kao i da ste nepošten čovek uopšte. Druži se sa Nemcima i Bugarima. Kleveta sve naše ljude i pokušava da uhapsi p. por. Žiku Pavlovića koji sada mora da se krije.

Poručnik Nikola K. (Kalabić — nap. autora) pisao je jedno pismo ovdašnjem jednom čoveku, gde kaže: 'Ja i Čiča nalazimo se... tu i tu... i dobro smo'. Kuriri pričaju gde ste i hvališu se.

Jednom kuriru Dača²⁰ je pričao kako je on u ličnom i stalnom prijateljstvu sa Dražom i kako Vi ne možete bez njega itd. Ovo je Dača govorio kod kurira Marka Muzikravića, a mene obavestio lično Marko. Između ostaloga kazao je Dača da Vi njemu saopštavate i mnoge druge tajne, koje ne govorite ni jednom drugom oficiru.

Vučkoviću (Zvonimiru — nap. autora) bi trebalo što pre doturiti oružje, on bi mogao bez smetnji da primi odmah. Njemu je vrlo žao i teško mu pada što je njegova brigada podeljena, pa bi voleo da dobije bar za preostalo ljudstvo oružje. Naročito bi mu bilo potrebno lako automatsko oružje.

Sinoć (4-og, u 19,30 časova po sr. evr. vremenu), sa slobodne hrvatske stanice 'Zrinjski' — verovatno iz Kaira, između ostalog rečeno je Hrvatima: 'Hrvatske majke, ne šaljite svoje ćerke u tu javnu kuću koja se zove nacistička Nemačka, i svoje sinove da kao radnici gladuju i trpe engleska bombardovanja, zbog Nemaca. Bežite, Hrvati, otuda u zeleni kadar, a ako nemate gde onda idite makar i u Mihaljevićevu vojsku'. — Dakle, za njih Vi niste ni Ministar ni đeneral, pa čak ni gospodin, i Vaša vojska treba da bude poslednje pribežište Hrvata. Čak ni Vaše ime ne kaže pravilno, a koje izgovaraju pravilno i Englezi i Amerikanci i svako.

Ja sam proturio vest da ste u Bugarskoj, a da pojedine naše grupe pronose vest da ste tu i tamo...

Ovde izdajemo bilten 'Vidovdan'.²¹ Šaljem jedan primerak na uviđaj...

Kolubara i valjevski kraj izgleda da su potpuno napušteni. I ovde sam preduzeo potrebno, jer napuštanje pojedinih krajeva od nas, moglo bi biti teren za rad komunističke i nesmetan rad ljotićeveca . . . »²²

U drugom opširnijem izveštaju koji je Mihailoviću uputio 19. maja 1942. godine, komandant štaba 12, major Dobrivoje Marinković, takođe javlja o stanju četničke organizacije u pojedinim oblastima Srbije:

»U vezi uputstva br. 5 od 22. februara 1942. godine, izveštavam:

I. RAD NA ORGANIZACIJI VOJSKE

Prema odredbama napred navedenog uputstva, rad na organizaciji sproveden je od strane ovoga štaba u sledećim srezovima:

1. — Srez rasinski: Organizacija sprovedena pre javljanja novo određenog komandanta kapetana Aleksandra Petkovića, koji je primio srez i dalje vodi organizaciju.

Za zaštitu rada u ovom srezu postoje dva pokretna legalna odreda i to Ribarski i Jasički četnički odred, koji se ovih dana premešta sa sedištem u Ribarsku Banju.

2. — Srez moravski: Pod komandom je inženjerskog poručnika Petrovića Dragoslava koji sprovodi organizaciju još od meseca novembra, a sada je samo dopunjena u smislu prednjeg uputstva.

Kao pokretni odred za zaštitu organizacije, služi Trnavski četnički odred, (legalizovan — nap. autora), u čijem se sastavu nalazi i sam komandant sreza. Sem toga, u ovom srezu štab je uspeo da u svim selima formira seosku miliciju, koju je štab uspeo da naoruža, negde potpuno, a negde delimično.

3. — Srez aleksinački: Organizaciju ovoga sreza izvodio i završio je rezervni potpukovnik Počić (Milorad — nap. autora), koji već od kraja decembra 1941. godine vodi Aleksinački srez. Za zaštitu rada ovoga sreza postoji Leskovački četnički odred vojvode Nikodija Leskovačkog, koji u potpunosti pomaže rad organizacije.

4. — Srez sokobanjski: Organizacija je sprovedena pod rukovodstvom rezervnog konjičkog poručnika Predraga Hadži-Pavlovića advokata, koji na tom polju radi od meseca decembra 1941. godine. Štab 43 (Niški četnički centar — nap. autora), aprila meseca postavio je komandanta Sokobanjske brigade, koji je odmah stupio u vezu sa ovim štabom i rad je produžen u potpunoj saglasnosti sa dotadanjim organizatorom. — U ovom srezu ovaj štab je uspeo da formira jedan

bataljon u selu Vrbovcu, pod imenom Vrbovački bataljon, koji ima 300 ljudi potpuno naoružanih pod vidom milicije i raspolaže sa 15 puškomitraljeza. Bataljon je pod komandom Ljubomira Marjanovića iz istog sreza, a naoružan je sredstvima ovoga štaba.

5. — Ražanjski: Iz priloženog izveštaja komandanta sreza vidi se da je organizacija potpuno završena. Ovaj srez raspolaže pokretnim odredom pod komandom samog komandanta sreza i broji pedeset naoružanih ljudi legalizovanih.

6. — Srez dobrički: Organizacija ovoga sreza u toku je i u najskorije vreme biće završena. Štab je uspeo da u ovom srezu organizuje jedan naoružani bataljon pod vidom četnika, za zaštitu kraja od komunizma. Bataljon raspolaže sa dvesta pušaka i pet puškomitraljeza, a naoružan je sredstvima ovoga štaba. U toku je formiranje Džigoljske brigade, čiji će razvoj otpočeti od pomenutog bataljona, samo se čeka na nabavku oružja.

7. — Srez prokupački: Organizacija je u toku i u najskorije vreme biće završena. Radi se na formiranju Velikoplanskog bataljona pod vidom milicije, a pod rukovodstvom vojvode Nikole Kuštrimovića. Do sada je naoružano četrdeset ljudi puškama, koji su još prikriveni usled malog broja oružja a blizine jake partizanske grupe.

8. — Ispostava sreza zaplanjskog: Organizacija je poverena vojnom svešteniku g. Petroniju Miljkoviću i naređeno je da se stavi pod komandu štaba 43. Rezultat rada treba očekivati od štaba 43.

II. RAD NA PRIDOBILANJU ORUŽANIH ODREDA

1. — Od četničkih odreda pod komandom Koste Pećanca, stavili su se pod komandu ovoga štaba sledeći odredi:

a) Rasinski četnički odred vojvode Drljevića u Kruševcu;

b) Jasički četnički odred vojvode Petkovića, koji je sada i komandant sreza rasinskog sa sedištem u Ribarskoj Banji na naše traženje, kako bi nam rad bio slobodniji, pošto odred Parnaveje (Milan — nap. autora) nije registrovan.

v) Trnavski četnički odred vojvode Dimitrija Trnavskog sa sedištem u Žitkovcu, a sada privremeno u selu Azbresnici sreza dobričkog pod čijom se zaštitom ovaj štab i kreće, kao njegovo odeljenje.

g) Leskovački četnički odred vojvode Nikodija Leskovačkog, sa sedištem u Aleksincu.

d) Korvinski četnički odred poručnika Bogosava Stojanovića, sa sedištem u selu Belotincu, a sada u Leskovcu.

d) Bovanski četnički odred pod komandom vođnika Nikole Popovića, sa sedištem u selu Bovanu sreza Rasinskog. (Svi ovi odredi bili su legalizovani — nap. autora).

2. — Veza je uhvaćena sa sledećim vojvodama, a pregovori za stavljanje pod našu komandu vodiće se ovih dana i to:

- a) Vojvodom pukovačkim Dragutinom;
- b) Vojvodom topličkim Vukojem Pećancem; rođak Koste Pećanca;
- v) Vojvodom istočkim;
- g) Vojvodom Nikolom Kuštrimovićem.

3. — Od Ljotićevih odreda u ovoj okolini se nalaze i to:

a) XII dobrovoljački odred sa sedištem u Aleksincu, pod komandom bivšeg kaplara Jugoslovenske vojske a sada potpukovnika Vučkovića Nikole. Ljudstvo toga odreda pripada ovoj organizaciji, što se ima zahvaliti radu narednika Jovana Mandića, koji je sa 15 naoružanih ljudi i dva puškomitraljeza prebegao u sastav štabnog odreda ovog štaba. U ovom odredu ima vrlo mali broj mladića, koji su vezani za Ljotićev pokret. Svakoga dana dobivamo molbe naših ljudi iz toga odreda da pređu, no za sada im je naređeno da i dalje ostanu na svom mestu, a da vrše snabdevanje oružjem i municijom članova naše organizacije i šire propagandu.

b) Četvrta četa pomenutog odreda sa sedištem u Sokobanji stavila se je pod komandu ovog štaba sa celokupnim ljudstvom i starešinama.

v) U Prokuplju se nalazi 1. jurišna četa petog Ljotićevog odreda pod komandom nekog kapetana Filipovića, bivšeg aktivnog oficira naše vojske. U razgovoru vođenom između pomenutog komandanta i načelnika ovog štaba, izjasnio se kao okoreli protivnik naše organizacije, dok ljudstvo te čete saznajući od vojnika ko smo, želi da pređe u naš odred, čim to budemo naredili . . .

4. — Nedićevih odreda u ovoj okolini, nema, sem poljske Državne straže u Ribarskoj Banji i Aleksincu, koja je pod komandom ovoga štaba.

III. OMLADINSKA ORGANIZACIJA

1. — Omladinska organizacija u Aleksincu, formirala je svoj naoružani odred, pod nazivom Odred smrti, naoružan sa dva teška mitraljeza, osam puškomitraljeza, 70 pušaka, 100 bombi i 50.000 metaka.

Ova organizacija broji 150 članova, od kojih su 20 devojaka.

Pored toga ova organizacija osnovala je i svoje sekcije u Sokobanji i Ražnju, sa po trideset članova, ali se naoružanje sekcija za sada ne zna.

2. — Inicijativom komandanta 12. Ljotičevog odreda, na dan 9. aprila (1942 — nap. autora) uhapšeni su: Vođa omladinske organizacije Vladeta Jovanović i članovi Dimitrijević Božidar, Stojanović Petar, Stevanović Radivoje i Milosavljević Borisav, sveštenik i član organizacije. U toku vođene istrage i pored primena batina nisu uspeli ništa da saznaju o organizaciji niti da iznude ma i najmanje priznanje.

Imenovani su pušteni iz zatvora intervencijom ovoga štaba.

3. — Ovaj štab sa svoje strane izdao je naređenje komandantu Odreda smrti da sa odredom ostane u mestu prikriiven i da u danom momentu preduzme vlast u samom Aleksincu. Ovo naređenje ostaje na snazi dok taj štab drukčije ne naredi. Obzirom da iste proganjaju Ljotičevci, molim za naređenje u pogledu daljeg postupka sa njima.

IV. PRIPREMA AERODROMA

1. — Aerodrom je pripremljen na prostoru selo Zebica i sela Krurinca, gde je vrlo pogodan za namenjenu svrhu, a moguće je potpuno obezbeđenje od neželjenih gostiju.

U koliko pak taj štab nalazi da bi aerodrom trebalo da bude na samom Jastrebcu, onda molim za naređenje kako bi se isti obezbedio na jastrebačkoj Ravnoj gori.

2. — Štab raspolaze sa vazduhoplovnom grupom od 15 pilota i mehaničara na terenu, a isto toliko organizovanih i po varošima i okolini.

Molim za naređenje za postupak sa ovim vazduhoplovnim ljudstvom.

V. PRELAZAK ŠTABA U TOPLICU

1. — Prema već ranije postojećem naređenju ovaj štab je prešao u Toplicu i sprovodi organizaciju na tome delu. Uspeh u radu u ovom delu je vrlo zadovoljavajući, a odziv naroda je 100%. Sta je i koliko urađeno vidi se u tač. I.-

2. — Za sada je organizacija sprovedena na levoj obali reke Toplice, stvaraju se kanali za prelaz na desnu obalu, čim se ovde završi rad u potpunosti.

3. — U toku rada došlo je do borbi između partizana i naših odreda.²³ Tok i rezultat borbe vidi se iz priloženog izveštaja.

Za sada štab sa štabnim odredom je stalno u pokretu i nema određeno mesto stalnog stanovanja, usled potrebe rada.

VI. TESKOĆE U RADU

1. — Slab odziv aktivnih oficira, koji kada se odanovu, postaju nevešti i neumešni u radu, tako da posle kratkog vremena kompromituju sebi ceo rad. Kod aktivnih oficira zapaža se želja za vlašću i položajima, a rad ostaje kao sporedna stvar. Naročito se pokazuju nezgodni za rad na terenu, jer slabo podnose terenske teškoće. Svaki skoro od njih traži da mu se prvo pruže garancije za život i posle ratne nagrade, i ako ništa u radu nije pokazao. Zbog toga je štab primoran da radi više sa rezervnim oficirima i građanima, koji pokazuju mnogo više smisla i razumevanja za ovaj posao.

2. — Susedi ovoga štaba vrlo malo obraćaju pažnju na održavanje veze i ako je to naročito preporučeno od strane toga štaba. Ovaj štab sa svoje strane nastoji da ta veza bude što tešnija, ali do sada bez naročitog rezultata. Molim da se u ovom smislu izdaju potrebna naređenja.

3. — Naročite teškoće čini Glavni štab svih četnika u Nišu (odnosi se na četnički štab Koste Pećanca — nap. autora), prema naređenju bivšeg majora naše vojske Trifuna Mikija i kapetana Milutina Bukvića, koji svim silama nastoje da što energičnije progone naše privrženike. Kao primer navodim da je ovih dana uhapšen vojvoda Korvinski aktivni poručnik Bogosav Stojanović, vojvoda Bilješki, rezer. major Ljubomir Jovanović i poručnik Mašan Đurović.

Štab je mišljenja da bi Trifuna Mikića trebalo smeniti sa tog položaja, u koliko za to postoje mogućnosti.

VII. MATERIJALNO SNABDEVANJE

1. — Materijalno snabdevanje štaba i postojećih pokretnih odreda vrši se na terenu putem rekvizicionih priznanica, kako je to preporučeno od strane toga štaba. Za sada se prikuplja novac i žitarice koje narod daje svojevolski. Sve potrebne knjige u pogledu utroška materijalnih sredstava vode se uredno.

Utrošak novčanih sredstava vrši se na izdržavanje Ribarskog i štabnog odreda i na nabavku oružja. Do danas je izdato samo za nabavku oružja 100.000 dinara.

2. — Sem napred navedenog načela snabdevanja, primaju se i razni pokloni bez priznanica u manjim količinama u hrani i odelu, koje šalju razni simpatizeri naše organizacije, a ne traže priznanice, niti pak primaju kada im se iste pošalju.

3. — Štab oskudeva sa stručnim licima za vođenje intendantskih poslova, koje je neophodno usled obimnih drugih poslova i malog broja oficira.

VIII. POTREBE OVOG ŠTABA

1. — Kao što je napred navedeno, štab oskudeva sa jednim dobrim i sigurnim intendantskim oficirom, jer raspolaže samo sa komandantom, načelnikom i jednim potporučnikom.

2. — Neophodna je jedna radio-stanica, koja bi uspostavila trajnu vezu između ovog i tog štaba. Stručno lice za nju štab ima.

3. — Od dolaska kapetana Dodića²⁴ do danas, ovaj štab nema nikakve veze sa tim štabom, a češće se čuje da je neko od delegata dolazio iz tog štaba do Kruševca, međutim do nas nije doprlo nikakvo obaveštenje...

4. — Obzirom da mnogi ispravni građani žele da se sklone iz dosadašnjih mesta stanovanja, a legalni četnički odredi imaju ograničen broj četnika, potrebno je da se odredi stav štaba u pogledu postupka sa istima, kako bi se sprečio priliv u partizanske odrede.

5. — Molim za opširne i detaljne instrukcije za dalji rad, pošto je veza sa tim štabom vrlo teška i spora.

6. — Ovaj štab je dostavio izveštaj o borbi na dan 12/II t. g.²⁵ no do sada nije poznato da li je isti primljen u tom štabu.

7. — Molim za odobrenje da ovaj štab može unapređivati kaplare u čin podnarednika, radi podizanja morala kod ljudi koji to zaslužuju.²⁶

REGISTAR IMENA

- ACIMOVIC MILAN**, policijski službenik. Bio je ministar unutrašnjih poslova u vladi Milana Stojadinovića do kraja 1938. Predsednik kvislinške Komesarske uprave Srbije 1941. Jedan je od delegata Draže Mihailovića za vezu sa nemačkim okupatorskim vlastima i kvislinzima. Poginuo 1945.
- AJDACIC FILIP »Svarc«**, žandarmerijski poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Crnogorske leteloce četničke brigade Požeškog korpusa. Ratni zločinac. Poginuo u odmetništvu 1945.
- AKSENTIJEVIĆ ALEKSANDAR** — Aca — »Čika Aca« — »Kraus« — »Ahen«. Bio je pripadnik Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS). Član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Zarobljen na Zelengori 1945. Osuđen na vremensku kaznu.
- ANDRIĆ VOJIN**, pravnik. Pripadao omladinskoj sekciji Srpskog kulturnog kluba. Bio jedan od vođa četničke omladinske organizacije. Kasnije član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta i šef Pres-servisa četničke Vrhovne komande. Kao »komandos« ubačen u Srbiju u proleće 1945. Uhapšen i osuđen na vremensku kaznu.
- BABIĆ DUŠAN**, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Jedan od organizatora martovskog puča 1941. U toku aprilskog rata 1941. pobeo na Srednji istok.

BACOVIC PETAR, rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Po nalogu predsednika kvislinške vlade Milana Nedića stupio u četnički pokret Draže Mihailovića, u kome je postavljen za komandanta Hercegovine. Saradnik okupatora. Razoružan od ustaša i streljan u Jasenovcu 1945.

BAJLONI GORDANA, ćerka beogradskog industrijalca. Sa porukama Draže Mihailovića je, zajedno sa svojim bratom Gradimirom, uspjela da se iz Beograda prebaci u Lisabon. Kasnije je otkrivena da radi za nemačku obavještajnu službu.

BAJLONI GRADIMIR je zajedno sa svojom sestrom, Gordanom, avgusta 1941. godine, napustio Beograd i otišao u Lisabon sa porukama Draže Mihailovića za jugoslovensku emigrantsku vladu.

BALETIC LUKA, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Načelnik štaba četničke Vrhovne komande. Razoružan od ustaša i streljan u Jasenovcu 1945.

BECAREVIC BOSKO, šef antikomunističkog odseka Specijalne policije, Uprave grada Beograda. Pobegao oktobra 1944. u Austriju. Kao ratni zločinac predat jugoslovenskim vlastima. Osuđen na smrt.

BELIĆ MILORAD, član upravnog odbora Socijalističke stranke Živka Topalovića.

BEME FRANC, general pešadije Vermahta, komandant 18. armijskog korpusa, koji je bio stacioniran u okupiranoj Grčkoj. Nemačka vrhovna komanda postavila ga je 16. septembra 1941. za komandujućeg generala u okupiranoj Srbiji s ovlašćenjem da najoštrijim i bezobzirnim merama uguši ustanak u Srbiji. Sa pojačanjima trupa koje su došle iz Francuske, Grčke i sa sovjetskog fronta, Beme je krajem septembra 1941. otpočeo prvu neprijateljsku ofanzivu. U svojoj direktivi od 25. septembra objavio je trupama koje su nadirale preko Mačve da se posebno treba osvetiti srpskoj naciji za prolivenu austro-ugarsko-nemačku krv na ovoj teritoriji u prvom svetskom ratu 1914. Najveći nemački zločini u Srbiji 1941. izvršeni su za komandovanja generala Bemea. To su masovna streljanja u Kragujevcu, u Šapcu i širom Mačve, u Kraljevu, Cačku, Valjevu, paljenja i bombardovanja gradova i sela. Pošto je završio svoj krvavi zadatak, Beme je u decembru vraćen u Grčku na svoj raniji položaj komandanta 18. armijskog korpusa. Vojni sud Jugoslovenske armije u procesu održanom u Beogradu 1946. osudio je generala Bemea za ratne zločine na smrt. Streljan je u Beogradu.

BENCLER FELIKS, od 1941. do 1943. godine bio otpravnik poslova Ministarstva inostranih poslova Trećeg rajha u Beogradu.

BJELAJAC SLAVKO, generalštabni major bivše jugoslovenske vojske, bio komandant četničkih jedinica Like, Korduna Banije i Gorskog Kotara. Komandovao četničkim jedinicama u borbama protiv Narodnooslobodilačke vojske u zapadnoj Bosni i severnoj Dalmaciji. Saradivao sa italijanskim okupatorom.

BJELAJČIĆ VLADIMIR, predsednik Sokolskog saveza Kraljevine Jugoslavije. Član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Kao delegat Draže Mihailovića, juna 1944. odleteo sa aerodroma u Pranjanima u Italiju.

BERBERIJAN je bio delegat Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije na pregovorima sa predstavnicima štaba Draže Mihailovića, krajem novembra 1941. godine u Čačku.

BLAGOJEVIĆ MILAN, rođen 1905, komandant Prvog šumadijskog partizanskog odreda, jedan od organizatora ustanka u Srbiji 1941, metalski radnik, od rane mladosti u revolucionarnom radničkom pokretu, učesnik u mnogim štrajkovima. Godine 1935. KPJ ga je uputila na školovanje u Sovjetski Savez, a 1937. otišao je u Španiju i borio se na strani republikanske vojske. U španskom ratu dobio je čin poručnika. Kada se kao komandant Prvog šumadijskog partizanskog odreda vraćao iz Užica, gde je bio na savetovanju u Vrhovnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, skinuli su ga četnici sa voza na železničkoj stanici u Užičkoj Požegi. To je bilo kasno uveče 27. oktobra 1941. Posle svirepog mučenja ubili su ga u susjednom selu Glumču. Zločin su izvršili četnici Miloša Glišića i Vučka Ignjatovića, komandanta Draže Mihailovića. Milan Blagojević proglašen je za narodnog heroja.

BODI MIHAILO, divizijski general vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao delegat Vrhovne komande, vodio pregovore sa predstavnicima Vermahta o kapitulaciji vojske Kraljevine Jugoslavije aprila 1941. godine, u Beogradu. Za vreme 2. svetskog rata bio u nemačkom zarobljeništvu, odakle se, po oslobođenju zemlje, vratio i umro u Beogradu.

BOJANOVIĆ DOBRICA, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije, kasnije pripadnik kvislinških oružanih formacija Srpske državne straže. Bio je obaveštajni oficir Nikole Kalabića u Beogradu.

BOJOVIĆ DRAGUTIN »Mlađa«, poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Mladenovačke četničke brigade — Gorskog štaba 74/1 Kosmajskog korpusa.

BOROTA GOJKO, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Četnički komandant Sarajeva — Gorskog štaba 100. Saradnik

- okupatora i jedan od delegata Draže Mihailovića za vezu sa nemačkim okupatorima. Poginuo u odmetništvu.
- BOZIC NIKOLA**, agent Specijalne policije Uprave grada Beograda i obavestajni organ beogradske grupe četničkih korpusa.
- BOZIC SAVA**, sveštenik, komandant Trebavskog četničkog odreda, kasnije korpusa. Saradnik okupatora i kvislinga. Ratni zločinac. Poginuo 1945.
- BRAJOVIC BLAZA**, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Prvog kosovskog četničkog korpusa — Gorskog štaba 127. Zajedno sa okupatorima i ustašama pobjegao u Austriju 1945.
- CIGANOVIĆ SVETA**, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Šef odeljka vojne delegacije emigrantske vlade u Bariju 1944. Ostao u emigraciji.
- CINCAR-MARKOVIĆ ALEKSANDAR**, ministar spoljnih poslova u vladi Cvetković-Maček, koja je prišla Trojnom paktu. Za vreme rata saradnik okupatora i savetnik predsednika kvislinske vlade Milana Nedića. Pobjegao iz zemlje oktobra 1944. Predat jugoslovenskim vlastima i osuđen na vremensku kaznu.
- CVETIĆ RADOMIR** — »Ajbin« — »Bi-Bi«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Javorskog četničkog korpusa — Gorskog štaba 11. Poginuo 1945.
- CVETKOVIĆ DRAGIŠA**, rođen 1893, kao ministar narodnog zdravlja i socijalne politike u vladi Milana Stojadinovića (1935-1938) bio organizator fašističke sindikalne organizacije Jugoras (skraćena od Jugoslovenski radnički savez) kojim je hteo da razbije klasne radničke sindikate URSS-a (Ujedinjeni radnički sindikalni savez). U borbi za vlast istupa protiv Stojadinovića i postaje predsednik vlade. Sa Mačekom, vođom HSS (Hrvatska seljačka stranka), pravi sporazum koji je u stvari bio dogovor srpske i hrvatske buržoazije o podeli vlasti. Maček je postao potpredsednik vlade, pa je vlada popularno nazivana Cvetković-Maček. Vlada je sprovela razne mere protiv svega naprednog u zemlji (uspоставila koncentracione logore za komuniste i dr.) i donela odluku o pristupanju Jugoslavije fašističkom Trojnom paktu. Srušen je sa vlasti 27. marta 1941, samo dva dana pošto je u Beču potpisao ugovor o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu. Rat je proveo pod zaštitom nemačkog okupatora. Pred oslobođenje zemlje pobjegao je preko Turske i kao emigrant kasnije živeo u Parizu, gde je i umro 1969.
- CORIĆ DUSAN**, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Prve gružanske četničke brigade. Poginuo 1945.

- COSIĆ ĐORĐE**, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio je šef obavestajnog odeljka u komandi kvislinške žandarmerije u Srbiji, a zatim šef obavestajnog odeljenja španske državne straže. Bliski saradnik Gestapoa. Oktobra 1944. pobe-
gao iz Jugoslavije.
- COSIĆ TRIFUN**, učitelj. Rezervni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Pomoćnik i zamenik komandanta Drugog ravno-
gorskog četničkog korpusa. Uhapšen i osuđen na smrt.
- CERCIL**, ser **VINSTON**, predsednik vlade Velike Britanije za vreme drugog svetskog rata (1874—1965).
- COSOVIĆ BOŽIDAR** Božo — »Javorski, seljak i šofer iz sela Brezove ispod planine Mučnja kod Ivanjice. Posle aprilskog rata organizovao grupu koja je pljačkala i vršila nasilja nad stanovništvom moravičkog sreza. Nazivao se vojvoda Javorski, Božo Javorski, Javorac. Predstavljao se i kao vojvoda Koste Pećanca i kao vojvoda Draže Mihailovića. Vršio je zločine nad partizanskim borcima i nad njihovim porodicama. Ubili su ga četnici Draže Mihailovića jula 1943.
- CUBRILOVIĆ BRANKO**, pripadnik levog krila Zemljioradničke stranke. Ministar u pučističkoj vladi Dušana Simovića. U toku rata u emigraciji. Simpatizer NOP. Posle oslobođenja ministar u vladi Tito — Subašić.
- DAMJANOVIĆ LEKA**, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Majevičkog četničkog korpusa. Saradnik okupatora. Poginuo 1945.
- DAMJANOVIĆ MIODRAG**, general vojske Kraljevine Jugoslavije. Šef kabineta predsednika kvislinške vlade Srbije Milana Nedića i prvi pomoćnik Draže Mihailovića. Pobegao iz zemlje oktobra 1944. Komandant objedinjenih snaga (četnika, nedićevaca, ljotićevaca, bele garde) u Istri 1945. Ostao u emigraciji, gde je i umro.
- DANGIĆ JEŽDIMIR**, žandarmerijski major (rođen 1897). Do 1926. bio policijski činovnik, a od tada žandarmerijski oficir. U aprilu 1941. bio komandant dvorske žandarmerije. Kad je izbio rat obezbeđivao je prebacivanje kraljevske porodice i vlade do aerodroma u Nikšiću. U Beogradu dogovorio se sa Milanom Nedićem da se stavi pod komandu Draže Mihailovića koji ga upućuje u istočnu Bosnu sa ovlašćenjem da organizuje četničke jedinice za borbu protiv narodno-oslobodilačkog pokreta. U razgovorima sa predstavnicima NOP-a na rečima je bio za borbu protiv neprijatelja, dok je istovremeno pregovarao sa Nemcima i ustaško-domobranskim jedinicama, o uništenju partizana. Sa oficirima Abvera dr Jozefom Matlom vodio je početkom 1942. pregovore u Bajinoj Bašti. Nemci su ga uputili u zarobljeništvo 1942. Iz logora je pobe-
gao 1943. u Poljsku. U Krakovu pre-

dao se sovjetskim jedinicama koje su ga predale vlastima nove Jugoslavije. Kao ratnog zločinca i izdajnika vojni sud u Sarajevu 1945. osudio ga je na smrt.

DANKELMAN HAJNRIH, general avijacije Vermahta, zapovednik nemačke okupacione vojne sile u Srbiji. Na položaj komandanta u Srbiji došao posle pogibije generala avijacije Vilhelma fon Sredera. U septembru 1941. predao dužnost komandanta Srbije generalu Francu Bemeu.

DEROKO JOVAN, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Jedan od organizatora pokreta Draže Mihailovića. Poginuo 1941. godine.

DIKIN FREDERIK VILIJEM, engleski istoričar. U drugom svetском ratu kao pukovnik bio je šef prve britanske vojne misije kod Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Pored više naučnih dela iz oblasti istorije, Dikin je napisao i knjigu „Bojovna planina“ u kojoj je opisao svoj ratni boravak u Jugoslaviji. Ova knjiga prevedena je na srpskohrvatski jezik.

DIMITROV GEORGIJE — GEMETI, vođa bugarske Zemljoradničke stranke. Za vreme drugog svetskog rata boravio u Londonu i na Srednjem istoku u Kairu. Održavao veze sa Dražom Mihailovićem.

DINIĆ TANASIJE — TASA, penzionisani pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Ministar unutrašnjih poslova u kvilinskoj vladi Milana Nedića. Pobegao iz zemlje oktobra 1944. Kao ratni zločinac predat jugoslovenskim vlastima. Osuđen na smrt.

DODER RELJA — »Čika Jova« — »Veljko«, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Kolubarske četničke brigade. Poginuo 1945.

DOŽIĆ GAVRILO, patrijarh Srpske pravoslavne crkve. Za vreme okupacije u internaciji prvo u manastirima Rakovici i Vojlovici, a zatim u Dahau. U zemlju se vratio krajem 1946. Umro 1950. u Beogradu.

DRAGOJLOV KRUNOSLAV, generalštabni oficir i general u vojsci NDH.

DRAŠKOVIC ALEKSA, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Drinskog četničkog korpusa. Napustio Dražu Mihailovića zajedno sa Pavlom Đurišićem marta 1945.

DRLJEVIĆ SEKULA, vođa crnogorskih federalista. Za vreme okupacije boravio u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj kao gost vlade poglavnika Pavelića. Pobegao iz zemlje maja 1945. Ubijen u Celovcu od četnika Pavla Đurišića 1945.

DUDIĆ DRAGOJLO, rođen 1887, seljak iz Klinaca kod Valjeva, pisac, član Komunističke partije od 1920, bio član Okružnog komiteta KPJ za okrug Valjevo, pre rata politički proganjan i kažnjavan, jedan od organizatora ustanka 1941. u zapadnoj Srbiji. Bio je politički komesar Kolubarske čete, potom zamenik komandanta Valjevskog partizanskog odreda. Novembra 1941. je predsednik Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Srbije u Užicu. Poginuo pri povlačenju preko Zlatibora novembra 1941. Proglašen je za narodnog heroja. Od dela koja je napisao poseban značaj ima njegov »Dnevnik« u kome su svedočanstva o ustanku 1941. i borbi naroda zapadne Srbije.

DUKANAC SLAVKO, advokat, član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta.

DONOVIC JOVAN, diplomatski službenik Kraljevine Jugoslavije. Delegat emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije na Srednjem istoku. Umro u emigraciji.

ĐORĐEVIĆ CVETAN »Čeka«, policijski činovnik u Kraljevini Jugoslaviji. Za vreme okupacije bio je pomoćnik ministra unutrašnjih poslova kvislinške vlade Milana Nedića. »Crna trojka« Mihailovićeve organizacije ubila ga je 1944. godine.

ĐORĐEVIĆ IRINEJ, vladika Srpske pravoslavne crkve. Jedan od delegata Draže Mihailovića u Italiji 1944—1945. Ostao u emigraciji.

ĐUJIC MOMCILO, sveštenik iz sela Topole kod Knina. Kraće vreme saradivao sa partizanima u borbi protiv ustaša. Ubrzo se povezao sa italijanskim okupatorom i sa njima saradivao sve do kapitulacije Italije 1943. Potom saradnju nastavio s Nemcima. Do kraja rata borio se protiv snaga narodnooslobodilačkog pokreta. Bio komandant Dinarske četničke divizije. Počinio je mnoge zločine nad pristalicama NOP-a. Povukao se pod kraj rata sa delovima četničkih jedinica na zapad, i našao utočište kod zapadnih saveznika.

ĐUKANOVIĆ BLAŽO, general vojske Kraljevine Jugoslavije. Crnogorski kvisling i pripadnik četničkog pokreta Draže Mihailovića.

ĐURISIC PAVLE, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Četnički komandant Crne Gore i Starog Rasa. Saradnik okupatora. Odlikovan nemačkim Gvozdenim krstom. Napustio Dražu Mihailovića marta 1945. Razoružan od ustaša i streljan u Jasenovcu 1945.

ĐUROVIĆ ĐURA, pravnik. Sekretar četničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Uhapšen 1945. i osuđen na vremensku kaznu.

FOTIC KONSTANTIN, poslanik i ambasador Kraljevine Jugoslavije u SAD do jula 1944. Podržavao je pokret Draže Mihailovića. Ostao u emigraciji gde je i umro.

GAVRILOVIC MILAN, vođa desnog krila Zemljoradničke stranke. Poslanik Kraljevine Jugoslavije u SSSR. Pripadnik četničkog pokreta Draže Mihailovića u emigraciji.

GLISIC MILOŠ, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Načelnik štaba Požeškog četničkog odreda 1941. Kao ratni zločinac osuđen na smrt.

GRBEC JOŽE, radio-telegrafista Vrhovne komande Draže Mihailovića. Poginuo 1945.

GRINVUD ERIK, major britanske armije. Član britanske misije pri Vrhovnoj komandi Draže Mihailovića.

GROMIKO ANDREJ, ambasador SSSR u SAD. Kasnije ministar inostranih poslova SSSR.

GRUJIC ĐORĐE, general vojske Kraljevine Jugoslavije. Načelnik generalštaba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

HADSON DAJAN TIRIL »Marko«, kapetan britanske vojske. Sa obaveštajnim instrukcijama i specijalnim zadacima stigao podmornicom u Jugoslaviju noću između 20. i 21. septembra 1941, kao zvanični vojni predstavnik britanske vlade. Iskrcao se sa jugoslovenskim generalštabnim majorom Zaharijem Ostojićem, generalštabnim vazduhoplovnim majorom i pilotom Mirkom Lalatovićem i radio-telegrafistom, vazduhoplovnim narednikom Veljkom Dragičevićem, na mestu Perazića Do, u blizini Petrovca na moru. Na Ravnu goru u štab Draže Mihailovića Hadson je sa tom grupom oficira stigao 25. oktobra. Rudarski inženjer po struci, Hadson je pre rata bio direktor rudnika antimona kod Krupnja. Iz okupirane Jugoslavije uspostavio je radio-vezu sa britanskim komandom. U Jugoslaviji ostao je do proleća 1944.

HIMLER HAJNRIH, vođa SS i šef obaveštajne službe Gestapoa.

HITLER ADOLF, vođa Trećega rajha.

HORVAT PAVLE, pripadnik Slovenske kmetsko-delavske stranke. Održavao veze sa HSS, ustašama i emigrantskom vladom.

IVANOVIC BOŽA — »Sreja Todorović«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Prvog beogradskog četničkog korpusa. Kao »komandos« ubačen u Srbiju 1945. i uhapšen. Kao ratni zločinac osuđen na smrt.

- IGNJATOVIĆ VUČKO**, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant četničkog Poteškog odreda, sa kojim je pokušao napad 1941. na oslobođeno Užice. Poginuo 1942.
- ILIC BOGOLJUB**, general Kraljevine Jugoslavije. Ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva u pučističkoj vladi generala Dušana Simovića. U toku aprilskog rata 1941. pobjegao na Srednji istok.
- IVANIŠEVIĆ RADOVAN**, generalštabni kapetan prve klase, bivše jugoslovenske vojske, načelnik štaba Komande zapadno-bosanskih, ličko-dalmatinskih i hercegovačkih vojno-četničkih odreda. Na teritoriji, na kojoj se pružala njegova komanda, organizovao četničke jedinice i saradivao sa italijanskim okupatorom.
- JANKOVIĆ MILUTIN**, žandarmerijski poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Dragačevske četničke brigade. Po naređenju komandanta Drugog ravnogorskog korpusa Predraga Rakovića ubijen u manastiru Študenici u leto 1944.
- JEFTIĆ BOGOLJUB**, predsednik vlade u Kraljevini Jugoslaviji. Ambasador emigrantske vlade u Londonu. Ostao u emigraciji gde je i umro.
- JEVĐEVIĆ DOBROSAV**, pripadnik Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS). Istaknuti saradnik okupatora. Delegat Draže Mihailovića pri štabovima italijanskih okupacionih armija, a zatim i nemačkim okupacionim komandama. Pobjegao iz zemlje 1944. Umro u emigraciji u Italiji.
- JONIĆ VELIBOR**, profesor. Pripadnik profašističke organizacije Zbor. Ministar prosvete u kvislinškoj vladi Milana Nedića. Jedan od organizatora kašnjeničkih omladinskih logora u Srbiji. Pobjegao zajedno sa okupatorima iz zemlje oktobra 1944. Kao ratni zločinac predat jugoslovenskim vlastima i osuđen na smrt.
- JOVANOVIĆ DRAGI**, policijski službenik. Upravnik grada Beograda. Saradnik okupatora. Šef bezbednosti u kvislinškom aparatu Srbije. Pobjegao zajedno sa okupatorima oktobra 1944. iz zemlje. Kao ratni zločinac predat jugoslovenskim vlastima i osuđen na smrt.
- JOVANOVIĆ LJUBA** »Patake« — »Mateja« — »Mihovile«, potpukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije, komandant Timočkog četničkog korpusa — Gorskog štaba 65. Pobjegao iz zemlje 1945.
- JOVANOVIĆ SLOBODAN**, profesor univerziteta, pravni pisac i istoričar, autor više dela, studija i rasprava iz oblasti prava i istorije. Od osnivanja velikosrpske nacionalističke organizacije Srpski kulturni klub u Beogradu bio je njegov

predsednik. U dvadeset sedmomartovskoj vladi generala Dušana Simovića bio je potpredsednik. Sa vladom je u aprilskom ratu izbegao. U Londonu je januara 1942. postao predsednik izbegličke vlade posle ostavke generala Simovića. Na tom položaju bio je više od godinu dana. Za to vreme zastupao je ministra vojnog u izbegličkoj vladi Dražu Mihailovića. I tada dolazi do vrlo izraženog Jovanovićevog rada na usmeravanju i pomaganju borbe četnika u zemlji. Svojim naredbama i izjavama pomaže Dražu Mihailovića predstavljajući ga kao borca protiv okupatora, istovremeno odobravajući njegovo povezivanje i saradnju sa kvislingom Nedićem i nemačko-italijanskim okupatorima u borbi protiv Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Kao predsednik vlade materijalno i politički pomaže Dražu Mihailovića, lažnim informisanjem svetske javnosti populariše Mihailovića, izdaje mu narednja o formiranju prekih sudova, podstičući četnike i kvislinške bande na zločine u zemlji nad narodom. U procesu Draži Mihailoviću optužen je i Slobodan Jovanović. U odsustvu osuđen je na 20 godina lišenja slobode. Rođen je 1869, a umro u Engleskoj 1958.

JOVOVIĆ STEVAN »Emil«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Topličkog četničkog korpusa — Gorskog štaba 33. Poginuo 1945.

KALABIĆ MILAN, žandarmerijski major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant oružanog odreda kvislinške vlade Milana Nedića 1941. Sreski načelnik u kvislinškom aparatu Srbije. Saradnik četničkog pokreta Draže Mihailovića. Pod sumnjom da je i britanski agent streljan 1942.

KALABIĆ NIKOLA »Čiča Pera« — »Ras« — »Erih« — »Perun«, geometar. Rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Pripadnik četničke organizacije Koste Pećanca i Draže Mihailovića. Istaknuti saradnik okupatora i ratni zločinac. Komandant Gorske kraljeve garde — Gorskog štaba 21. Poginuo 1946.

KALAJITOVIĆ VUK »Kalajit«, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Mileševskog četničkog korpusa. Poginuo u odmetništvu 1947.

KARAĐORĐEVIĆ PETAR II, kralj Jugoslavije. Stupio na presto 27. marta 1941. U toku aprilskog rata pobjegao u inostranstvo, gde je umro 1970.

KEROVIĆ RADIVOJE, četnički vojvoda i jedan od organizatora četničkog pokreta na Majeveci u istočnoj Bosni. Poginuo 1945. godine.

KESEROVIĆ DRAGUTIN »Orel«, potpukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Rasinsko-topličke grupe četničkih korpusa — Gorskog štaba 23. Saradnik okupatora

i ratni zločinac. Kao »komandos« upao u Srbiju juna 1945.
Osuđen na smrt.

KESIC BORA, novinar u Pres-servisu pri štabu četničke Vrhovne komande. Poginuo 1945.

KISEL, dr GEORG, potpukovnik, pripadnik SS-trupe u okupiranom Beogradu, vojnourpravni savetnik generala dr Harolda Turnera, komandanta vojnouravnog štaba u okupiranoj Srbiji. Dr Kisel kao vojnourpravni savetnik nalazio se u sastavu nemačke vojne delegacije koja je sa Dražom Mihailovićem i njegovim komandantima imala sastanak u Divcima 11. novembra 1941. Vodio je stenografske beleške na sastanku, na osnovu kojih je napisao zapisnik zaplenjen posle rata u nemačkoj vojnoj arhivi. Posle nemačkog ratnog poraza dr Kisel se nalazio u logoru koji su za razobljenike obrazovale savezničke trupe u Sandbostolu. Na saslušanju 1946, dajući izjavu o svom radu, rekao je da je napisao zapisnik sa sastanka u Divcima 11. novembra 1941. koji je održan na traženje Mihailovića i na kome je tražio da mu nemačke vojne snage obezbede oružje i municiju za borbu protiv partizana.

KNEŽEVIC ZIVAN, potpukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Jedan od organizatora i izvršilaca vojnog puča marta 1941. Adutant kralja Petra. Pripadnik četničkog pokreta Draže Mihailovića u emigraciji.

KOGARD RUDOLF, potpukovnik Vermahta, zamenik načelnika štaba u komandi okupirane Srbije. Na osnovu uputstava svoje komande vodio u Divcima 11. novembra 1941. sastanak predstavnika nemačke oružane sile sa Dražom Mihailovićem i njegovim komandantima. Na sastanku Draža Mihailović tražio je od Nemaca municiju i drugu ratnu spremu za rat protiv partizana.

KOJIC SLAVKO je bio otpravnik poslova jugoslovenske emigrantske vlade u Lisabonu.

KOMARCEVIC VLADIMIR »Kiril«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Posavsko-kolubarske grupe četničkih korpusa — Gorskog štaba 707. Poginuo 1945.

KORAĆ MANOJLO, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant oružanog odreda kvislinške vlade Milana Nedića i saradnik četničkog pokreta Draže Mihailovića. Pobegao u inostranstvo.

KOSANOVIC SAVA, ministar u pučističkoj vladi generala Simovića. Pripadnik Samostalne demokratske stranke. U emigraciji podržavao narodnooslobodilački pokret Jugoslavije. Ministar u vladi Ivana Subašića i vladi Tito — Subašić. Umro u Beogradu.

- KOSORIĆ RADOMIR**, komandant Rogatičke četničke brigade. Poginuo u odmetništvu 1948.
- KOSTIĆ BOŠKO**, sekretar vođe profašističke organizacije Zbor Dimitrija Ljotića.
- KOSUTIĆ KONSTANDIN** »Janko«, obaveštajni oficir Gorske kraljeve garde pod komandom Nikole Kalabića. Poginuo 1945.
- KOVAC BLAGOJE**, pratilac četničkog vođe Draže Mihailovića od juna 1941. do marta 1946.
- KOVACEVIĆ VIDAČ**, jedan od sekretara desnog krila Zemljoradničke stranke. Istaknuti funkcioner i jedan od organizatora četničkog pokreta Draže Mihailovića.
- KRAUS KARLO**, šef nemačke obaveštajne službe Gestapoa u Beogradu 1941.
- KREK MIHO**, šef Klerikalne stranke Slovenije. Potpredsednik i ministar u svim emigrantskim vladama do Purićeve takozvane činovničke vlade. Ostao u emigraciji.
- KREKIĆ BOGDAN**, član upravnog odbora Socijalističke stranke Živka Topalovića.
- KRIPS STAFORD**, ambasador Velike Britanije u SSSR u toku drugog svetskog rata.
- KRNJEVIĆ JURAJ**, potpredsednik Hrvatske seljačke stranke (HSS). Potpredsednik i ministar u emigrantskim vladama do juna 1944. Ostao u emigraciji.
- KRONHOLC ROBERT**, austrijski konzul u Beogradu, a zatim direktor »Senker A. D.«, agent Abvera i tajni savetnik predsednika kvislinške vlade Srbije Milana Nedića.
- KUJUNDŽIĆ MIHAILO**, ministar u vladama Kraljevine Jugoslavije. Predsednik četničkog Centralnog nacionalnog komiteta posle četničkog kongresa u selu Ba. Umro septembra 1944.
- KUMANUDI KOSTA**, ministar u vladama Kraljevine Jugoslavije. Funkcioner Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS). Kao saradnik okupatora i četničkog pokreta Draže Mihailovića osuđen na vremensku kaznu.
- LALATOVIĆ MIRKO**, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Načelnik operativnog odeljenja četničke Vrhovne komande. Posle napuštanja Mihailovića razoružan od ustaša i streljan u Jasenovcu aprila 1945.
- LASIĆ ĐORĐE ĐORĐIJE**, generalštabni major bivše jugoslovenske vojske. Draža Mihailović ga je postavio 15. oktobra

1941. za komandanta svih četničkih odreda u Crnoj Gori. Kao četnički komandant saradivao sa italijanskim i nemačkim okupatorima protiv snaga narodnooslobodilačkog pokreta. Lašić je rođen 1906. u mestu Lijeve Rijeka kod Andrijevice, poginuo je aprila 1944. u Podgorici (Titograd) prilikom savezničkog bombardovanja.

LAZOVIĆ ŽIVOJIN, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Smederevskog četničkog korpusa — Gorskog taba 73. Umro 1945.

LENAC VLADIMIR, omladinski funkcioner profašističke organizacije Zbor. Pobjegao iz zemlje oktobra 1944.

LER ALEKSANDAR, general-pukovnik (1885—1947), u drugom svetskom ratu komandovao nemačkom Četvrtom vazduhoplovnom armijom prilikom napada na Poljsku, Jugoslaviju i Sovjetski Savez. Rukovodio je bombardovanjem Beograda u aprilu 1941. Od 1942. je komandant Jugostoka i na Balkanu komanduje grupom armija. Rukovodio je borbama protiv Narodnooslobodilačke vojske. U završnim operacijama drugog svetskog rata zarobile su ga jedinice Jugoslovenske armije. Vojni sud osudio ga je kao ratnog zločinca na smrt. Streljan je u Beogradu.

LUKACEVIĆ VOJISLAV, činovnik francuskog građevinskog društva »Batinjols«, rezervni kapetan bivše jugoslovenske vojske (rođen 1908.). U leto 1941. pristupio je četničkoj organizaciji Draže Mihailovića. Sve do jeseni 1944. bio je na visokim vojnim dužnostima četničkih pokreta, pored ostalog, komandant »Starog Rasa« (kako su četnici nazivali Sandžak), komandant Hercegovine, komandant korpusa. Rukovodio četničkim snagama u zajedničkoj borbi sa okupatorima protiv snaga Narodnooslobodilačke vojske u Crnoj Gori, Sandžaku, na Neretvi, kod Glavitičeva i Kalinovika i na drugim bojištima. Februara 1944. prebacio se preko Kaira u London gde je imao više kontakata sa izbegličkom vladom i britanskim vojnim i političkim krugovima. Prisustvovao je kao delegat Draže Mihailovića venčanju Petra II Karađorđevića u Londonu. Kad se vratio u zemlju, krajem maja 1944. još odlučnije je produžio vojni i politički rad protiv Narodnooslobodilačke vojske i narodnooslobodilačkog pokreta u cilju obezbeđenja povratka kralja Petra II u Jugoslaviju. Zbog izdajničke saradnje sa okupatorima Nemačcima i Italijanima u borbi protiv NOV i POJ i niza zločina izvršenih nad muslimanskim življem, vojni sud u Beogradu 1945. osudio ga je na smrt.

LJOTIĆ ĐIMITRIJE, šef profašističke organizacije Zbor. Istaknuti saradnik okupatora u Srbiji. Jedan od inicijatora masovnih ubistava (Kragujevac, Kraljevo, Šabac). Pobjegao zajedno sa okupatorima iz zemlje. Poginuo u saobraćajnoj nesreći aprila 1945. u Istri.

MACEK dr VLATKO, šef Hrvatske seljačke stranke (HSS). Potpredsednik u vladama Kraljevine Jugoslavije od 1939. i u pučističkoj vladi generala Dušana Simovića. Za vreme rata ostao u zemlji. Pobegao zajedno sa ustašama maja 1945. Umro u emigraciji.

MAHIN FJODOR je radio za obaveštajnu službu SSSR i neposredno pred rat bio je pomoćnik Jovana Đonovića u redakciji »Trgovački glasnik«.

MARKOVIĆ LAZAR, član upravnog odbora Radikalne stranke. Ministar u vladama Kraljevine Jugoslavije. Kao saradnik okupatora i četničkog pokreta Draže Mihailovića osuđen na vremensku kaznu.

MARKOVIĆ MILOŠ — »Miša« — »Misa« — »Stanbolov«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Požeškog četničkog korpusa — Gorskog štaba 98. Kao ratni zločinac osuđen na smrt.

MARKOVIĆ PREDRAG »Alimpije«, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Početkom 1942. prešao je sa odredom, koji je obrazovao u istočnoj Srbiji, u Bosnu, a zatim je prišao NOP. Poginuo je na Konjuhu krajem 1944. kao komandant 1. južnomoravske brigade.

MARKOVIĆ ŽIKA »Esad«, major vojske Kraljevine Jugoslavije, Komandant Drugog kosovskog četničkog korpusa — Gorskog štaba 193. Saradnik okupatora. Poginuo 1945.

MASALOVIĆ MILOŠ, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Do jeseni 1940. šef kabineta ministra vojske Milana Nedića. Kao pripadnik Ljotičeve organizacije Zbor bio je penzionisan. Za vreme okupacije šef kabineta predsednika kvislinške vlade Srbije Milana Nedića. Mihailovićeve »crna trojka« ga je ubila 1944. godine.

MATIĆ MOMČILO, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio je komandant »Drinske grupe srpskih oružanih snaga« kvislinga Milana Nedića.

MATL dr JOZEF »Pandur«, kapetan nemačke vojne obaveštajne službe Abver, profesor slavistike na univerzitetu u Gracu. Na radu u komandi Abvera u Beogradu bio je zadužen za organizaciju Draže Mihailovića. Uspostavio je i održavao veze sa četničkim predstavnicima, posebno sa obaveštajnim oficirima Draže Mihailovića koji su bili određeni za saradnju sa kvislinzima i Nemcima. Od njih je dobijao informacije o četnicima i Draži Mihailoviću, a i sam je putovao više puta po Srbiji, pogotovu po teritoriji na kojoj su se 1941. nalazili četnici. Dolazio je na Ravnu goru gde se nalazio Draža Mihailović sa svojim štabom, posećivao razne gradove, u Bajinoj Bašti održao sastanak sa četničkim komandantima, na zahtev Draže Mihailovića organizo-

vao njegov sastanak septembra 1941. u selu Divcima sa predstavnicima nemačke komande u okupiranoj Srbiji. Bio je sklon da se ispune traženja Mihailovića i da mu se da oružje i ostala sprema za borbu protiv partizana. Matijević je nastojao svim sredstvima da uguši ustanak srpskog naroda protiv nemačkog okupatora. Umro je posle rata. Ostavio nepotpune zabeleške o svom delovanju u okupiranoj Srbiji.

MESKOVIĆ PAVLE, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Obaveštajni oficir Gorskog kraljeve garde pod komandom Nikole Kalabića. U emigraciji.

MIHAILOVIĆ DRAGOLJUB — DRAŽA — »Čiča« — »Čika Đoka« »88« — »101«, general vojske Kraljevine Jugoslavije. Pred rat 1940. načelnik štaba Primorske armije. U aprilskom ratu 1941. načelnik operativnog odeljenja štaba druge armije. U toku rata vođa četničkog pokreta. Saradnik okupatora i ratni zločinac. Osuđen na smrt.

MIHAILOVIĆ ILIJA, industrijalac i bankar. Savetnik predsednika kvislinške vlade Milana Nedića i jedan od finansijera četničkog pokreta Draže Mihailovića.

MIHAILOVIĆ VOJA, sin Draže Mihailovića. Poginuo u proteće 1944. Nikola Kalabić ga pominje u pismu upućenom Draži Mihailoviću kao znak raspoznavanja (da bi Mihailović bio siguran da je pismo od Kalabića).

MIHAJLOVIĆ ALEKSANDAR—SASA — »Vili«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Beogradske grupe četničkih korpusa — Gorskog štaba 2. Ratni zločinac. Vođa komandosa ubačenih u Beograd marta 1945. Prilikom bekstva u inostranstvo poginuo maja 1945.

MILEKIĆ NIKOLA, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Funkcioner obaveštajnog odeljenja četničke Vrhovne komande. Poginuo 1945.

MILIĆEVIĆ PETAR »Lorenc«, šef beogradskog obaveštajnog centra četničke Vrhovne komande i član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Poginuo 1945.

MILOSEVIĆ ALEKSANDAR »Gurko«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Drugog šumadijskog četničkog korpusa — Gorskog štaba 57. Pobegao iz zemlje.

MILOVANOVIĆ KOSTA PEĆANAC, vođa četničke organizacije između dva rata. Saradnik okupatora. Zaklan po naređenju Draže Mihailovića maja 1944. nedaleko od Sokobanje.

MILOVANOVIĆ MILUTIN, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Na službi u štabu četničke Vrhovne komande. Poginuo 1945.

MILUTINOVIĆ DUŠAN je pre rata bio sreski načelnik, a u toku rata obaveštajni organ Draže Mihailovića.

MILUTINOVIĆ MILUTIN, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Druge šumadijske letеće četničke brigade. U odmetništvu do 1951. a zatim u emigraciji.

MISIĆ ALEKSANDAR, konjički major u rezervi bivše jugoslovenske vojske, sin vojvode Živojina Mišića, od prvih dana organizovanja četnika bio sa Dražom Mihailovićem, koji se već u maju 1941. našao u njegovoj roditeljskoj kući u selu Struganiku pod Maljenom. Aleksandar Mišić bio je jedan od najbližih i najpoverljivijih saradnika Draže Mihailovića. Pored ostalog, bio je u Mihailovićevoj delegaciji koja je početkom septembra 1941. posetila Milana Nedića u Beogradu i predložila mu objedinjavanje četničko-nedićevske borbe protiv partizana. Delegacija je tražila uspostavljanje stalne veze između Draže Mihailovića i Nedićeve vlade, kao i da Nedić legalizuje Mihailovića kod Nemaca. Tražili su od Nedića i novac. Predsednik kvislinške vlade prihvatio je predloge Draže Mihailovića i saradnja je počela. Aleksandar Mišić je učestvovao u pregovorima između Tita i Draže Mihailovića vođenim u njegovoj kući u Struganiku 20. septembra 1941. Bio je sa Mihailovićem i na sastanku sa predstavnicima nemačke okupacione komande u selu Divcima 11. novembra 1941. Na dan 7. decembra 1941. Nemci su, na osnovu nekih optužbi, uhvatili Mišića i sproveli u Valjevo na saslušanje, gde su ga 17. decembra streljali.

MISIĆ VOJISLAV, ekonomista, sin vojvode Živojina Mišića, bio je pripadnik NOP. Umro u Beogradu 1982.

MISIĆ ŽIVORAD, potporučnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Jurišne prateće četničke brigade Gorske kraljevske garde. Kao »komandos« ubačen u Srbiju. U odmetništvu do kraja 1945. Uhapšen i osuđen na smrt.

MITIĆ MILAN, advokat. Saradnik Pres-servisa četničke Vrhovne komande. Poginuo 1945.

MITIĆ MILORAD »Bruno«, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio je Mihailovićev delegat pri Vrhovnom štabu NOPOJ u Užicu. Bio je blizak nemačkoj obaveštajnoj službi Abver i Mihailovićev delegat za vezu sa okupatorskim jedinicama u toku njihovih akcija protiv NOP u Srbiji u kojima su učestvovalе i Mihailovićeve jedinice.

MITRANOVIĆ BORISLAV-BORA, kapetan, pomoćnik načelnika Operativnog štaba bosanskih četničkih odredа. Bio delegat Draže Mihailovića sa zadatkom da u istočnoj i srednjoj Bosni organizuje četnike za borbu protiv jedinica Narodno-oslobodilačke vojske. Na terenu na kome je komandovao, saradivao sa ustašama.

- MITROVIĆ NENAD**, kapetan bivše jugoslovenske vojske, član obavestajne grupe Draže Mihailovića u Beogradu i saradnik nemačke vojne obavestajne službe Abvera za čiji je račun izvršio mnogobrojne zadatke u Srbiji i drugim krajevima Balkana. Radio na ugovaranju sastanka Draže Mihailovića sa predstavnicima nemačke vojne sile koji je održan u Divcima 11. novembra 1941. i kojem je, pored Mihailovića i drugih četničkih komandanata, prisustvovao. U decembru 1941. uhapsila ga je nemačka policija, ali oficir nemačke obavestajne vojne službe kapetan dr Jozef Matl uspeo je da ga oslobodi kao svog agenta. Godine 1943. nemačka policija ga je ponovo uhapsila. U njega se sumnjalo da kao obavestajac četnika ima i drugih špijunskih veza. Iako je bio i agent Abvera, ovoga puta se nije spasio. Ubijen je u zatvoru.
- MOLJEVIĆ STEVAN**, advokat. Potpredsednik Srpskog kulturnog kluba. Predsednik Izvršnog odbora četničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Osuđen na vremensku kaznu.
- MUSICKI KOSTA**, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant dobrovoljačke komande, oružanih formacija profašističke organizacije Zbor. Saradnik okupatora. Pobegao iz zemlje oktobra 1944. Kao ratni zločinac predat jugoslovenskim vlastima i osuđen na smrt 1946.
- MUZIKRAVIĆ MARKO** »Rolando«, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Prvog šumadijskog četničkog korpusa — Gorskog štaba 56. Poginuo 1945.
- MULALIĆ MUSTAFA**, član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Uhapšen i osuđen na vremensku kaznu.
- NAUMOVIĆ BRANKO**, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik martovskog puča 1941. U toku aprilskog rata pobegao na Srednji istok. Ostao u emigraciji.
- NEDELJKOVIĆ MILOVAN**, potporučnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Kačerske četničke brigade. Poginuo pri pokušaju da se u proleće 1945. kao »komandos« ubaci u Srbiju.
- NEDIĆ MILAN**, general vojske Kraljevine Jugoslavije i ministar vojske i mornarice u vladi Cvetković-Maček 1939—1940. Za vreme okupacije predsednik kvislinške vlade u Srbiji. Pobegao iz zemlje oktobra 1944. Kao ratni zločinac predat jugoslovenskim vlastima. Izvršio samoubistvo u zatvoru 1946.
- NEDIĆ NEŠKO** »Tanev«, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Izvesno vreme komandant Valjevskog četničkog korpusa, zatim načelnik štaba Posavsko-tarnavske grupe četničkih korpusa. Poginuo 1945.

NEGOTINAC SERAFIM, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Delegat četničke Vrhovne komande. Poginuo 1945.

NESIC SLOBODAN, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Na službi u obaveštajnom odeljenju četničke Vrhovne komande. Poginuo 1945.

NIKIC BUDIMIR, poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Prispadnik profašističke organizacije Zbor. Komandant Prvog dobrovoljačkog odreda i sreski načelnik u kvislinškom aparatu Srbije. Pobegao iz zemlje oktobra 1944.

NINKOVIC DRAGISA »Leonardo«, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Rudničkog četničkog korpusa — Gorskog štaba 80 do jeseni 1943, a zatim prešao u Kolubarški korpus. Poginuo 1945.

NOVAK KARLO, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Četnički komandant Slovenije do kapitulacije Italije 1943. Saradnik okupatora i sa njim je pobegao u Italiju.

NOVAKOVIC LJUBO, artiljerijski general bivše jugoslovenske vojske, posle okupacije 1941. proglasio se za šumadijskog vojvodu. Na Bukulji kod Arandelovca krajem avgusta iste godine organizovao četnički kongres kome je prisustvovao i Kosta Pećanac. Posle toga pregovarao je sa Prvim šumadijskim partizanskim odredom, a istovremeno održavao veze sa četnicima Draže Mihailovića. Kad je prešao u Bosnu nameravao je da stvori svoju bosansko-hercegovačku vojsku. Jedinica Prve proleterske brigade našla ga je u planini Jahorini i sprovela u Foču, gde mu je Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda dozvolio punu slobodu kretanja. Međutim, on je sa članom britanske misije Terensom Atertonom organizovao bekstvo. Pobjegli su iz Foče 16. aprila 1942. Novaković je potom prešao u Crnu Goru. Sklanjao se kod svojih rođaka pošto je prekinuo veze sa partizanima, a kod četnika tretiran sa nepoverenjem. Poginuo je septembra 1943. u sukobu sa borbama Lovćenskog partizanskog odreda.

OCOKOLJIC SINISA »Pazarac« — »Ilijev« — »Milenko«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant mlavskog četničkog korpusa — Gorskog štaba 69. Pobegao u Italiju 1945. Poginuo u emigraciji 1953.

OLUJEVIC MARKO, žandarmerijski potpukovnik, pomoćnik komandanta Nedićeve žandarmerije. Na dan 8. septembra 1941. partizani Valjevskog partizanskog odreda zarobili su ga u Belanovici kada je sa četničkim obaveštajnim oficirom, poručnikom Slavkom Pipanom, putovao iz Beograda na Ravnu goru. Kod njih je nađen plan zajedničkih oružanih dejstava Nedićevih odreda i četničkih odreda Draže Mihailovića u sadejstvu sa Nemcima protiv partizanskih jedinica u zapadnoj Srbiji. Pri pokušaju bekstva Olujević je ubijen, dok je Pipan uspeo da pobjegne.

OSTOJIC ZAHARIJE, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant istaknutog dela četničke Vrhovne komande za Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Liku i Crnu Goru. Mrtav 1945. napustio Dražu Mihailovića. Razoružen od ustaša i streljan u Jasenovcu.

PALOŠEVIĆ MIODRAG, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Jedan od osnivača četničkog pokreta Draže Mihailovića. Delegat četničke Vrhovne komande i komandant škole za rezervne oficire pri Vrhovnoj komandi Draže Mihailovića. Poginuo 1945.

PANTELIĆ VOJISLAV, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Jaderske četničke brigade do početka 1942, zatim prešao u Srpsku državnu stražu (oružane formacije kvislinškog aparata u Srbiji). Pobegao je iz zemlje krajem 1944.

PANTIĆ BRANISLAV — BRANA, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Obaveštajni organ četničke Vrhovne komande. Organizator sastanka Draže Mihailovića sa pripadnikom nemačke obaveštajne službe Abvera kapetanom Matlom, a zatim i sa predstavnicima nemačkih okupacionih vlasti, u selu Divcima 1941. Odveden u nemačko zarobljeništvo 1942. Ostao u emigraciji.

PARAC MATIJA, general vojske Kraljevine Jugoslavije. Pokušavao je da stvori četničku organizaciju među domobranima Nezavisne Države Hrvatske. Pripadnik četničkog pokreta Draže Mihailovića. Pobegao iz zemlje maja 1945.

PAVELIĆ ANTE, poglavnik Nezavisne Države Hrvatske, proglašene 10. aprila 1941. Organizator ustaškog pokreta. Umro u emigraciji 1959.

PAVLOVIĆ ALEKSANDAR — ACA, advokat. Član upravnog odbora Socijalističke stranke i član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Posle rata osuđen je na vremensku kaznu.

PAVLOVIĆ DRAGOSLAV »Rodrigo«, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Prvi načelnik četničkog štaba Draže Mihailovića. Zatim komandant istočne Srbije i, na kraju, škole »komandos« u Modriči. Bio je poznat kao »britanski čovek«. Poginuo maja 1945.

PAVLOVIĆ RADE »Ognjen«, sreski načelnik u kvislinškom aparatu Milana Nedića i pripadnik profašističke organizacije Zbor. Pobegao iz zemlje oktobra 1944. Posle zavrienog špijunsko-terorističkog kursa u organizaciji Gestapa, skočio padobranom na Kopaonik aprila 1945. Uhapšen i osuđen na smrt.

- PERIC ĐORĐE**, ministar i šef propagande kvislinške vlade Milana Nedića. Pobegao iz zemlje oktobra 1944.
- PETERLIN RUDOLF**, načelnik štaba domobranskih kvislinških oružanih formacija Slovenije i pripadnik četničke organizacije Draže Mihailovića.
- PETKOVIC DUŠAN** »Senegalac«, diplomatski službenik. Konzul jugoslovenskih emigrantskih vlada u Turskoj. Ostao u emigraciji.
- PETROVIC BRANISLAV — BRANA**, vazduhoplovni kapetan prve klase bivše jugoslovenske vojske, do maja 1942. bio komandant Javorskog četničkog korpusa. Učestvovao u pripremama za napad na partizanske jedinice u Crnoj Gori i Sandžaku. Sarađivao sa vojnim jedinicama Nedića, Ljotića i okupatora, kao i sa Nedićevom policijom. Na području Javora i Golije ubijao je seljake, pljačkao ih i silovao žene, zverski proganjao pristalice narodnooslobodilačkog pokreta. Zbog žalbi seljaka Draža Mihailović ga tobož smenio, dok ga je, u stvari, unapredio u čin majora i postavio za komandanta Deligradskog četničkog korpusa. Udružen sa jedinicama kvislinga i nemačkog okupatora, Petrović je produžio svoj zločinački rad u narodu i borbi protiv partizana. Poginuo u odmetništvu 1946.
- PETROVIC MARISAV**, pripadnik profašističke organizacije Zbor i komandant Drugog dobrovoljačkog odreda. Učesnik masovnih ubistava u Kragujevcu i Kraljevu. Pobegao oktobra 1944. iz zemlje.
- PEVEC JOŽE** »Bojan«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant centra za vezu četničke Vrhovne komande. Poginuo 1945.
- PILETIĆ VELIMIR** »Popesku«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Krajinskog četničkog korpusa — Gorskog štaba 67. Kao delegat Draže Mihailovića za doček Crvene armije, septembra 1944. zarobljen i odveden u Moskvu. Kasnije otišao u Pariz, gde je ostao u emigraciji.
- PIPAN SLAVKO**, mornarički podoficir. Obaveštajni organ četničke Vrhovne komande. Održavao vezu sa okupatorskim vlastima i kvislinškim aparatom u Srbiji.
- PLANINCIC JOVAN**, kafedžija, komandant bataljona Rogatičke četničke brigade. Pratilac Draže Mihailovića. Poginuo u odmetništvu.
- PLEČAS NEDELJKO**, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Posle kapitulacije Italije kao pripadnik četničke organizacije Draže Mihailovića na Srednjem istoku. Ostao u emigraciji.

POPOVIĆ MILORAD, konjički poručnik bivše jugoslovenske vojske, kao četnički komandant u Hercegovini zajedno sa italijanskim okupatorom borio se protiv jedinica narodnooslobodilačkog pokreta pod komandom italijanskih oficira. U februaru 1941. bio komandant Gatačkog četničkog odreda. Kao komandant gatačke četničke kolone učestvovao u italijanskom napadu na jedinice južnohercegovačkog narodnooslobodilačkog odreda od 22. maja do kraja meseca. U napadu na Prozor u oktobru 1942. učestvovao sa četničkim brigadama pod komandom Italijana. Poginuo 1945.

PREZELJ ANDRIJA, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Član štaba kvislinških oružanih formacija u Sloveniji — domobran. Pripadnik četničkog pokreta Draže Mihailovića.

PUTNIKOVIC BOŽA, general vojske Kraljevine Jugoslavije. Radio na objedinjavanju četničkih odreda Draže Mihailovića i Koste Pećanca. Poginuo u jesen 1941.

RACIĆ DRAGOSLAV »Dorđo« — »Milan« — »Jo-jo«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Cersko-majevačke grupe četničkih korpusa — Gorskog štaba 30. Kasnije komandant četvrte grupe jurišnih korpusa i na kraju komandant Srbije. Poginuo u odmetništvu 1945.

RADENKOVIĆ BORA, član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Zajedno sa okupatorima pobjegao iz zemlje 1944. a zatim se vratio.

RADOJLOVIĆ MILOŠ — Miša, potpukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Delegat četničke Vrhovne komande. Osuđen na vremensku kaznu.

RADOSAVLJEVIĆ MILOŠ, poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Valjevskog četničkog korpusa — Gorskog štaba 83. Poginuo 1945.

RADOSAVLJEVIĆ MOMCILO — Mole, komesar Čačanskog NOPO 1941. godine i član partizansko-četničkog operativnog štaba za napad na Kraljevo, formiran početkom oktobra 1941.

RADULOVIĆ BORIVOJE-BORA, major bivše jugoslovenske vojske. Draža Mihailović odredio ga da radi u obavještajnoj službi na osnovu uputstava koja mu je lično izdao. Svim četničkim komandantima je naređivao da mu »u svemu izlaze u susret«. Radulović je bio i na dužnosti načelnika štaba Isturenog dela Vrhovne komande u južnim delovima Primorja. Sarađivao je sa okupatorima.

RAKOVIĆ PREDRAG »Frike« — »Pre-pre«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Drugog ravnogorskog čet-

ničkog korpusa — Gorskog štaba 53. Saradnik okupatora i kvislinga. Poginuo u decembru 1944.

RASPOPOVIĆ NIKOLA, advokat, član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Osuđen na vremensku kaznu.

ROATA MARIO, armijski general, komandant Druge italijanske armije, čije je sedište bilo u Rijeci, i vrhovni komandant italijanskih vojnih snaga na Balkanu. Zastupao politiku saradnje sa četnicima i pomaganja njihovih jedinica oružjem, municijom, novcem i drugim u borbi protiv partizana. Posle kontakata sa Ilijom Trifunovićem Birčaninom i četničkim vojvodom Dobrosavom Jevđevićem, general Roata je sa četnicima potpisao sporazum. Partner u potpisivanju sporazuma bio je Jevđević. Po tom dokumentu, koji je potpisan 29. septembra 1942, iako su dotle italijanske jedinice uveliko saradivale sa četnicima u ratnim operacijama protiv partizana, regulisana je legalizacija četničkih odreda pod italijanskom vojnom upravom u Bosni i Hercegovini, izdavanje četnicima plata i hrane, uniformi, oružja, municije i ostalog ratnog materijala za borbu protiv Narodnooslobodilačke vojske. Na osnovu ovog sporazuma italijanska okupaciona komanda uputila je četničke jedinice u borbu protiv NOVJ kod Prozora, u oktobru 1942, kao i na druga bojišta. Za sve sporazume sa italijanskim okupatorom davao je inicijativu Draža Mihailović i s njima je bio upoznat, samo je skretao pažnju svojim komandantima da saradnju sa Italijanima čuvaju u tajnosti.

ROBOTI MARIO, general italijanske vojske, bio komandant armije u okupiranoj Sloveniji. U borbi protiv jedinica narodnooslobodilačkog pokreta saradivao sa slovenačkim kvizinzima, sa izdajničkom Plavom i Belom gardom.

ROŠ, industrijalac, pripadnik četničke organizacije Koste Milanovića Pećanca i saradnik okupatora.

RUZVELT FRANKLIN, predsednik SAD u toku drugog svetskog rata. Umro 1945.

SIMIC JEVREM »Drška«, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Delegat četničke Vrhovne komande. Agent nemačke obavestajne službe — Gestapoa. Ubijen po naređenju komandanta Drugog ravnogorskog četničkog korpusa u leto 1944.

SIMIC STANOJE, pripadnik Republikanske stranke. Poslanik emigrantske vlade u SSSR-u. Prišao NOP 1943. Posle oslobođenja vratio se u zemlju.

SIMOVIĆ DUŠAN, general vojske Kraljevine Jugoslavije i predsednik pučističke vlade 1941. Posle oslobođenja vratio se u Beograd, gde je i umro.

SMILJANIĆ DUŠAN »Frica« — »Ferdo« — »Agoj«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant šumadijske grupe korpusa — Gorskog štaba 78. Poginuo 1945.

SMILJANIĆ MILOJE, diplomatski službenik. Član međunarodne mediteranske komisije u Rimu — predstavnik emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije.

SMILJANIĆ MIRKO, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Druge gruzanske četničke brigade. Poginuo 1945.

SPALAJKOVIĆ MIROSLAV, diplomatski službenik. Poslanik Kraljevine Srbije u Rusiji pre i za vreme prvog svetskog rata. Savetnik i siva eminencija predsednika kvistinske vlade Milana Nedića. Pobegao iz zemlje 1944. Umro u emigraciji.

STANIŠIĆ BAJO, pukovnik bivše jugoslovenske vojske (1891—1943), u aprilskom ratu 1941 komandovao pukom na jugoslovensko-albanskoj granici. Skriven iza funkcija u narodnooslobodilačkom pokretu posle okupacije (bio savetodavni član u Privremenoj vrhovnoj komandi nacionalnooslobodilačkih trupa Crne Gore), radio na organizovanju četničkih jedinica i podrivanju narodnooslobodilačkog pokreta. U dogovoru sa italijanskim okupatorom 11. februara 1942. kod Danilovgrada istupio protiv narodnooslobodilačkog pokreta, stavljajući se otvoreno u službu okupatora. Ubijen je u toku petodnevne borbe Pete crnogorske brigade sa četnicima od 14. do 18. oktobra 1943. u manastiru Ostrog kod Nikšića.

STANOJEVIĆ ĐURĐE »Smederevac« bio je komandant četničkog odreda Koste Milovanovića Pećanca.

STEFANOVIĆ OBRAD, član Okružnog komiteta KPJ za Valjevo 1941. godine.

STRANJAKOVIĆ DRAGOSLAV, profesor univerziteta. Potpredsednik Srpskog kulturnog kluba. Član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Osuđen na vremensku kaznu.

SKAVOVIĆ JOVAN SKAVA, samozvani kolubarski četnički vojvoda Skavović-Skava bio je vojvoda Koste Pećanca, a saradivao je sa četnicima Draže Mihailovića. Štab Mihailovića predao je u novembru 1941. vojvodi Skavi 365 na prevaru zarobljenih partizana u Gornjem Milanovcu i drugim mestima. Zarobljene partizane Skava je sproveo i predao Nemcima iste noći kad se Draža Mihailović sastao s Nemcima u selu Divci, koji su ih u Valjevu, osim nekolicine, sve streljali.

SUBASIĆ IVAN, funkcioner Hrvatske seljačke stranke (HSS). Predsednik poslednje emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije, koja je postigla sporazum sa Nacionalnim komitetom oslobođenja Jugoslavije. U toku rata 1944. vratio se

u zemlju, a marta 1945. postao potpredsednik u vladi Tito-Subašić.

TESANOVIĆ LAZAR, učitelj. Rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije, komandant Srednjobosanskog četničkog korpusa. Sarađivao je sa okupatorima i ustašama. Poginuo u odmetništvu krajem 1945.

TODIĆ CVJETIN, komandant Ozrenskog četničkog korpusa. Sarađivao sa okupatorima i ustašama. Poginuo 1945.

TODOROVIĆ BOSKO, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio je jedan od organizatora četničkog pokreta u istočnoj Bosni i Hercegovini. Saradnik italijanskih okupatora. Zarobljen od partizana i kao izdajnik streljan, februara 1942. godine.

TODOROVIĆ ZARKO, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Jedan od organizatora Mihailovićevo pokreta u Beogradu i severnim krajevima, naročito obaveštajne službe. Okupatori su ga uhvatili 1943. i pod sumnjom da je bio u vezi sa Britanskom obaveštajnom službom uputili u logor Mathauzen. Posle ropstva otišao u Francusku.

TOPALOVIĆ DRAGOMIR »Gaga«, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Rudničkog četničkog korpusa — Gorskog štaba 80 od maja 1943. Zajedno sa Pavlom Đurišićem i crnogorskim četnicima napustio Dražu Mihailovića.

TOPALOVIĆ ŽIVKO, šef Socijalističke stranke. Organizator četničkog kongresa u selu Ba januara 1944, gde je izabran za predsednika političke skupine nazvane Jugoslovenska demokratska zajednica. Kao delegat Draže Mihailovića, sa aerodroma u Pranjanima juna 1944. odleteo u Italiju. Ostao u emigraciji, gde je i umro.

TRIFKOVIĆ SVETA, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Avalskog četničkog korpusa — Gorskog štaba 76. Poginuo 1945.

TRIFUNOVIĆ ILIJA BIRCANIN, učesnik u balkanskim i u prvom svetskom ratu, od 1932. predsednik organizacije Narodna odbrana, koja je bila u službi buržoaskog monarhističkog poretka u Kraljevini Jugoslaviji. Posle aprilske kapitulacije 1941. sklonio se u selo Lipovo kod Kolašina, odakle odlazi u Split. Stavljajući se pod zaštitu italijanskog okupatora i sa njim saraduje. Organizuje četničke odrede Draže Mihailovića u Dalmaciji, delom u Hercegovini i zapadnoj Bosni. U tim krajevima bio je idejni i organizacioni tvorac italijansko-četničke saradnje u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Rodio se u Topoli 1887, umro u Splitu 1943.

TRIFUNOVIĆ MIROSLAV, general vojske Kraljevine Jugoslavije. Četnički komandant Srbije. Poginuo 1945.

- TUFEGD2IĆ VOJISLAV**, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Cerskog četničkog korpusa — Gornjeg štaba 86. Poginuo 1945.
- TURNER dr HAROLD**, SS brigadni vođa i državni savetnik, komandant nemačkog Upravnog štaba u okupiranoj Srbiji od 1941. godine do 1943. godine. Član Nacionalističke stranke od 1929. U Beograd je došao iz Rumunije sa dužnosti šefa vojne uprave.
- UROŠEVIĆ BRANIVOJE**, kapetan bivše jugoslovenske vojske, delegat četničke organizacije Draže Mihailovića u Budimpešti. Istovremeno bio četnički delegat za Bačku i predviđen za komandanta četničkog korpusa u Bačkoj kada se ovaj korpus bude formirao. U četničkom radu u Budimpešti i u Bačkoj saradivao sa mađarskim okupatorom pod pseudonimom Pera Ilić i Izoneo Grize.
- VASIĆ DRAGISA**, advokat i književnik. Pripadnik Republikanske stranke. Potpredsednik Srpskog kulturnog kluba. Član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Pobornik velikosrpske politike. Zarobljen od ustaša i streljan u Jasenovcu 1945.
- VAUHNİK VLADIMIR**, pukovnik vojske kraljevine Jugoslavije i vojni ataše u Berlinu. U toku rata radio za britansku i nemačku obaveštajnu službu. Od 1944. komandant četnika Draže Mihailovića u Sloveniji. Pobegao iz zemlje.
- VELIMIROVIĆ NIKOLAJ**, vladika žički. Pristalica profašističke organizacije Zbor. Umro u emigraciji.
- VERTIĆ VALENTIN** »Bašić«, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Načelnik štaba Trećeg beogradskog korpusa. Kao »komandos« ubačen u Beograd, marta 1945. Uhapšen i kao ratni zločinac osuđen na smrt.
- VISICKI LJUBISA**, konzul Kraljevine Jugoslavije u Madridu.
- VRANČIĆ VJEKOSLAV**, državni tajnik u NDH. Pobegao iz Jugoslavije 1945. godine.
- VUČKOVIĆ ZVONKO** »Feliks«, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Komandant Prvog ravnogorskog četničkog korpusa. Juna 1944. kao delegat Draže Mihailovića upućen sa aerodroma u Pranjanima u Italiju. Ostao u emigraciji.
- ZEČEVIĆ VLADA**, pripadnik četničkog pokreta Draže Mihailovića u Hercegovini. Posle bekstva iz zemlje, pripadnik stranke obaveštajnog centra u Austriji.
- ZIVANOVIĆ SERGIJE**, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Delegat četničke Vrhovne komande za Bosnu i Liku.

ZIVKOVIC BRANA, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Pomoćnik komandanta kvislinške oružane formacije u Srbiji — Srpske državne straže. Pobegao iz zemlje početkom 1945.

ZIVKOVIC PETAR, general vojske Kraljevine Jugoslavije. Predsednik vlade za vreme diktature kralja Aleksandra. Pomoćnik ministra vojske u emigrantskim vladama. Ostao u emigraciji, gde je i umro.

ZUJOVIC MLADEN, advokat. Potpredsednik Srpskog kulturnog kluba. Član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Od 1943. delegat četničke Vrhovne komande za Dalmaciju. Posle kapitulacije Italije pobegao zajedno sa okupatorima u Italiju odakle se prebacio na Srednji istok, a zatim u Francusku. Ostao u emigraciji.

ZUJOVIC SRETEN »Crni« (1899—1976). U radničkom pokretu od 1921. Član KPJ od 1924. Na V konferenciji KPJ izabran u CK KPJ. U NOP 1941. komandant Glavnog štaba za Srbiju; član Vrhovnog štaba NOV i POJ i većnik AVNOJ-a. Član privremene vlade DFJ. Posle oslobođenja ministar u vladi FNRJ; general-pukovnik. Godine 1948. solidarisao se sa Rezolucijom informbiroa, zbog čega je bio isključen iz CK KPJ i iz Partije. Kasnije, na osnovu njegovog političkog držanja, ponovo primljen u SKJ.

IZVORI I OBJAŠNJENJA

UVOD

- ¹ Josip Broz Tito, *Sabrana dela*, knj. 6, Izdavački centar *Komunist*, Beograd, 1978.
- ² Isto, kao pod 1, knj. 7.
- ³ Vladimir Dedijer, »Josip Broz-Tito, prilozi za biografiju«, *Prosveta*, Beograd, (Prema sećanju Spasenije—Cane Babović i Milovana Đilasa).
- ⁴ »Proleter«, organ CK KPJ, br. 3—4—5, mart-april 1941. god. XVI.
- ⁵ Isto kao pod 1, knj. 7.
- ⁶ V kongres KPJ, izveštaji i referati, *Kultura*, Beograd, 1948.
- ⁷ Isto kao pod 6.

OD IVANJICE DO RAVNE GORE

- ¹ Zapisnik o saslušanju Dragoljuba—Draže Mihailovića u toku istražnog postupka 1946. Odlomci ovog zapisnika objavljeni su u listu *Duga-feljton* 1972.
- ² Isto kao pod 1.
- ³ Isto kao pod 1.
- ⁴ Jovan Marjanović, »Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca«, *Globus*, Zagreb, 1979.
- ⁵ Isto kao pod 4.
- ⁶ Isto kao pod 4.
- ⁷ Isto kao pod 4.

¹ U toku aprilskog rata 1941. autor se lično nalazio pri štabu 2. armije, kao vodnik bežičnog voda čete za vezu, koja je bila pod neposrednom komandom pukovnika Dragoljuba-Draže Mihailovića.

² Vidi registar imena.

³ Isto kao pod 1.

ODLUKA O STVARANJU ORGANIZACIJE, FORMIRANJE ODREDA, OBAVEŠTAJNE SLUŽBE I PRVIH POLITIČKIH TELA

¹ Jovan Marjanović, »Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca«, *Globus*, Zagreb, 1979.

² Zapisnik o saslušanju Dragoljuba-Draže Mihailovića u toku istražnog postupka 1946. Odlomci ovog zapisnika objavljeni su u listu *Duga-feljton*, 1972.

³ Vidi registar imena.

⁴ Isto kao pod 2.

⁵ Isto kao pod 2.

⁶ Pavle Mešković, »Na Ravnoj gori«, »Knjiga o Draži«, Vindzor Kanada, 1956.

⁷ Isto kao pod 6.

⁸ Zvonimir Vučković, »Gerilska formacija«, »Knjiga o Draži«, Vindzor, Kanada, 1956.

⁹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), Elaborat o vojnoj organizaciji Draže Mihailovića.

¹⁰ Isto kao pod 9.

¹¹ Isto kao pod 9.

¹² Isto kao pod 9.

¹³ Isto kao pod 9.

¹⁴ Jakša Đelević, »Iz prvih meseci«, »Knjiga o Draži«, Vindzor Kanada, 1956.

¹⁵ Isto kao pod 9.

¹⁶ Vidi registar imena.

¹⁷ Vidi registar imena.

¹⁸ Vidi registar imena.

¹⁹ Vidi registar imena. Isto kao pod 2.

²⁰ AVII, arhivski fond Draže Mihailovića (D. M.), Dok. VK—P—3.

²¹ Isto kao pod 20, Dok. M—2189/1.

²² Isto kao pod 21.

²³ Vidi registar imena.

²⁴ Isto kao pod 20, Dok. M—1977.

²⁵ Autorova zabeleška o razgovorima s Dragišom Vasićem 1943. i 1944. godine.

²⁶ Savezni sekretarijat unutrašnjih poslova (SSUP), saslušanje Mate Ruskovića.

RAVNA GORA POSTAJE STOZER VELIKOSRPSKE BURZOAZIJE

¹ Boško Kostić, »Za istoriju naših dana«, Lil, 1949.

² Dr Milan Borković, »Kontrarevolucija u Srbiji«, *Sloboda*, Beograd, 1979.

- ¹ Isto kao pod 2.
² Isto kao pod 2.
³ Jovan P. Tristić, »O Milanu Nediću«, Vindsor, Kanada.
⁴ Vojislav Pantelić, »Sećanja jednog komandanta«, »Knjige o Draži«, Vindsor, Kanada, 1936.
⁵ Dr Jovan Marjanović, »Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941«, Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijsku nauku, Serija I, Monografije 3, Beograd, 1963.
⁶ AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—X—99.
⁷ Isto kao pod 2.
⁸ Izjava Draže Mihailovića prilikom suđenja 1946. »Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom«, Beograd, 1946.
⁹ Isto kao pod 10.
¹⁰ Zapisnik o saslušanju Dragoljuba-Draže Mihailovića u toku istražnog postupka 1946. Odlomci ovog zapisnika objavljeni su u listu *Duga-feljton* 1972.
¹¹ »Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom«, Beograd 1946. Izjava Milana Nedića 1946.
¹² Dragojlo Dudić, »Dnevnik 1941.«, *Prosveta*, Beograd, 1957.
¹³ AVII, Mf B/2 150—153.
¹⁴ Isto kao pod 6.
¹⁵ AVII — KPZ, Dok. br. 12557, u dosijeu Koste Pećanca.
¹⁶ Pavle Mešković, »Na Ravnoj gori«, »Knjiga o Draži«, Vindsor Kanada, 1956.
¹⁷ Isto kao pod 7.
¹⁸ Isto kao pod 18.
¹⁹ AVII, arhivski fond D. M. Dok. S—V—5377/2.
²⁰ AVII, arhivski fond D. M. Dok. S—X—263.
²¹ AVII — Nga 33—11—16.
²² Dr Milan Barković, »Kontrarevolucija u Srbiji«, *Sloboda*, Beograd, 1979.

PRVI KONTAKTI SA NOP I POKUSAJI DA SE OBUSTAVI USTANAK

- ¹ Dr Jovan Marjanović, »Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941.«, Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriju, Serija I, Monografije 3, Beograd, 1963.
² Isto kao pod 1.
³ Vidi registar imena.
⁴ Zapisnik o saslušanju Dragoljuba—Draže Mihailovića u toku istražnog postupka 1946. Odlomci ovog zapisnika objavljeni su u listu *Duga-feljton*, 1972.
⁵ Isto kao pod 4.
⁶ Autorove zabeleške o razgovorima sa Dragišom Vasićem 1943. i 1944.
⁷ Isto kao pod 4.
⁸ Nije ustanovljeno ko je bio drugi doktor.
⁹ Original dokumenta u Arhivu CK KPJ. Zbornik dokumenata i podataka o NOP naroda Jugoslavije I-1.
¹⁰ Pavle Mešković, »Na Ravnoj gori«, »Knjiga o Draži«, Vindsor, Kanada, 1956.

- ¹¹ Josip Broz-Tito, »Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941—1945.«, *Kultura*, Beograd 1947.
- ¹² Dr Jovan Marjanović, »Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941.«, »Istorija XX veka — zbornik radova«, *Kultura*, Beograd, 1959.
- ¹³ Vidi registar imena.
- ¹⁴ Isto kao pod 6.
- ¹⁵ Prva neprijateljska ofanziva protiv partizanskih odreda u Srbiji, u kojoj su pored okupatorskih, učestvovala i kvislinške formacije Milana Nedića, Dimitrija Ljotića i Koste Pećanca kao i pripadnici organizacije Draže Mihailovića, trajala je od septembra do decembra 1941. godine.
- ¹⁶ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije 1-2.

USPOSTAVLJANJE VEZE SA EMIGRANTSKOM VLADOM

- ¹ Zapisnik o saslušanju Dragoljuba—Draže Mihailovića u toku istražnog postupka 1946. Odlomci ovog zapisnika objavljeni su u listu *Duga-feljton*, 1972.
- ² AVII, arhivski fond D. M. Dok. YK—Y—5.
- ³ Vidi registar imena.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M. Izjava Dušana Simovića, M—402.
- ⁵ Nikola Milovanović, »Generali izdaje«, *Sloboda*, Beograd 1977.; Vojmir Kljaković, »Memoari Dušana Simovića i dokumenta 1939—1942. *Politika* 1970.
- ⁶ Isto kao pod 5.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—Y—2.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—Y—3.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—Y—6.
- ¹⁰ AVII, Ka—180—1—53; Kai—331—4—2.
- ¹¹ Isto kao pod 5.
- ¹² Isto kao pod 5.
- ¹³ Isto kao pod 5.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M. Dok. M—19, izjava Dušana Simovića.
- ¹⁵ Isto kao pod 1.
- ¹⁶ Autorove zabeleške o razgovorima sa Dragoslavom Pavlovićem 1943. godine.
- ¹⁷ Isto kao pod 5.
- ¹⁸ Isto kao pod 5.
- ¹⁹ Isto kao pod 5.
- ²⁰ Radoje Knežević, »Prvi izveštaj o ustaničkoj vojsci u Srbiji«, *Poruka*, br. 8, London, 1952.
- ²¹ Isto kao pod 20.
- ²² Isto kao pod 5.
- ²³ Isto kao pod 5.
- ²⁴ AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—Y—9.
- ²⁵ AVII, Zapisnik o saslušanju Milana Nedića u toku istražnog postupka 1946. godine.

MISIJA KAPETANA HADSONA

¹ AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—Y—700—25.

² Isto kao pod 1.

³ Isto kao pod 1.

⁴ AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—Y—700.

⁵ Isto kao pod 1.

⁶ Isto kao pod 4.

⁷ Isto kao pod 4.

⁸ Isto kao pod 4.

⁹ Isto kao pod 1.

¹⁰ Zapisnik o saslušanju Dragoljuba—Draže Mihailovića u toku istražnog postupka. Odlomci ovog zapisnika objavljeni su u listu *Duga-feljton*, 1972.

¹¹ Zabeleške autora o razgovorima sa Mirkom Lalatovićem 1943. godine.

¹² AVII, Ca, k. 302, reg. br. 2/1.

¹³ »Marko« je bio nadimak britanskog majora Hadsona, Dajana Tiril.

¹⁴ Vojmir Kljaković, »Velika Britanija, Sovjetski Savez i ustanak u Jugoslaviji 1941.«, Vojnoistorijski glasnik br. 2, 1970.

¹⁵ Dikin F. V. D., »Bojovna planina«, *Nolit*, Beograd, 1973.

¹⁶ Isto kao pod 15.

¹⁷ Isto kao pod 15.

¹⁸ Isto kao pod 15.

MIHAILOVICEVA IZDAJNICKA TAKTIKA NA PREGOVORIMA U BRAJICIMA

¹ »Borba«, 11. XI. 1941. Užice.

² Vidi registar imena.

³ AVII, Ca, k. 1. reg. br. 4/1.

⁴ Prema kazivanju Mitra Banića; Zbornik narodnooslobodilačkog rata I — I; Jovo Radovanović, »Tito na Ravnoj gori«, *Narodna armija*, 1956.

⁵ Vidi registar imena.

⁶ Zapisnik o saslušanju Dragoljuba—Draže Mihailovića u toku istražnog postupka. Delovi ovog zapisnika objavljeni u listu *Duga-feljton*, 1972.

⁷ Vidi registar imena.

⁸ Isto kao pod 6.

⁹ *Borba*, 1. XI. 1941. Užice.

¹⁰ Autorove zabeleške o razgovorima sa Dragišom Vasićem 1943. godine, i 1944. godine.

¹¹ Radoje Knežević, *Poruka*, br. 10, London, 1953.

¹² Isto kao pod 10.

NAPAD NA UŽICE I BORBE OKO ČAČKA

¹ AVII, Ca, k. 50, reg. br. 6/1 (S—V—5629/1).

² AVII, Ca, k. 262, reg. br. 13/1.

- ⁵ AVII, Ca, k. 50, reg. br. 5/1 (S—V—5629).
- ⁶ AVII, Ca, k. 50, reg. br. 5/1 (S—V—5630).
- ⁷ N. Ljubičić, J. Popović, M. Radovanović — Farbin, »Užice 1941.«, *Vojno delo*, Beograd, 1961.
- ⁸ *Poruka*, br. 8, London, 1952.
- ⁹ AVII, reg. br. 372.
- ¹⁰ Vidi registar imena.
- ¹¹ AVII, Ca, k. 15a, reg. br. 21/3.
- ¹² AVII, Ca, k. 15a, reg. br. 18/3.
- ¹³ Vidi registar imena.
- ¹⁴ AVII, mf Lok. myz. 2/760 (Snimak).
- ¹⁵ »Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom«, Beograd, 1946.
- ¹⁶ Vidi registar imena.
- ¹⁷ Isto kao pod 13.
- ¹⁸ AVII, Ca, k. 21, reg. br. 4/5 (S—V—103).
- ¹⁹ AVII, Depeše D. M. 1941. neregistrovano.
- ²⁰ AVII, VK—V—2.
- ²¹ Autorove zabeleške o razgovorima sa Dragoslavom Pavlovićem 1943. godine.
- ²² AVII, arhivski fond D. M. VK—X 13.
- ²³ AVII, knjiga depeša D. M. 1941. D/i—2—6.
- ²⁴ Prema objašnjenju Draže Mihailovića, u toku suđenja 1946. »slovo Z« je značilo »zaplaiti«. Međutim, njegovo stvarno značenje je bilo »zaklati«. Sva lica stavljena pod »slovo Z« bila su osuđena na smrt klanjem. Za izvršenje ovih osuda, prema Mihailovićevom naređenju, bile su formirane zloglasne »crne trojke«, čiji je šef bio lično Mihailović.
- ²⁵ Reč je o grupi od 17 partizana i partizanki, koje je četnički komandant Filip Ajdačić zarobio i na zverski način pobijao.
- ²⁶ Zapisnik o saslušanju Dragoljuba-Draže Mihailovića u toku istražnog postupka. Delovi ovog zapisnika objavljeni su u listu *Duga-feljton*, 1972.

MIHAILOVIĆ TRAZI POMOĆ OKUPATORA

- ¹ Srpska kvislinška vlada Milana Nedića obrazovana je 29. avgusta 1941. godine.
- ² Karapandžić Borivoje, »Građanski rat u Srbiji 1941—1945.«, *Klivaland*, Ohajo, 1958.
- ³ »Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941—1944.«, *Arhivski pregled*, Beograd 1976. (Dokumenat je prevod sa nemačkog jezika).
- ⁴ Isto kao pod 3.
- ⁵ Isto kao pod 3.
- ⁶ AVII, NAV—N—T—315, p. 2130, s. 626—32.
- ⁷ Isto kao pod 3.
- ⁸ »Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića«, knj. I, »Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača«, Beograd, 1945.
- ⁹ AVII, NAV—N—T—75, p. 69, sn. 1007—9.
- ¹⁰ Isto kao pod 3.

- ¹ Zapisnik o saslušanju Draže Mihailovića pred istražnim organima 1946. Delovi ovog zapisnika objavljeni u listu *Duga-feljton*, 1972.
- ² AVII, Ča, k. 12, reg. br. 6/1 (VK—P—3/1).

POKUSAJ EMIGRANTSKE VLADE DA STAVI NOP POD MIHAILOVICEVU KOMANDU

- ¹ AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—Y—46.
- ² Isto kao pod 1.
- ³ Isto kao pod 1.
- ⁴ Vidi registar imena.
- ⁵ Sava Kosanović, »Šta se moglo videti iz emigracije«, Beograd 1945.
- ⁶ Vidi registar imena. Sa Gradimirom Bajlonijem u Lisabonu je, iz Beograda, otišla i njegova sestra Gordana.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—Y—17.
- ⁸ Isto kao pod 7 i VK—Y—19 i VK—Y—20/1.
- ⁹ Nikola Milovanović, »Generali izdaje«, *Sloboda*, Beograd, 1977. Vojmir Kljaković, »Memoari Dušana Simovića i dokumenta 1939—1942.«, *Politika*, 1970.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M. VK—Y—700 (knjiga depesa).
- ¹¹ Isto kao pod 9.
- ¹² Isto kao pod 9.
- ¹³ Isto kao pod 9.
- ¹⁴ Isto kao pod 9.
- ¹⁵ Isto kao pod 9.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—Y—24.
- ¹⁷ Isto kao pod 9.
- ¹⁸ Isto kao pod 9, AVII, arhivski fond D. M. knjiga depesa, D/a—1—1.
- ¹⁹ Isto kao pod 9.

RASKRINKAVANJE IZDAJNIKA

- ¹ »V kongres Komunističke partije Jugoslavije — izveštaji i referati«, *Kultura*, Beograd, 1948.
- ² Vidi registar imena.
- ³ Vidi registar imena.
- ⁴ »Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom«, Beograd, 1946.
- ⁵ *Borba*, 22. XI 1941. Užice.
- ⁶ Vidi registar imena.
- ⁷ Vidi registar imena.
- ⁸ Vladimir Dediđer, »Dnevnik«, *Jugoslovenska knjiga*, Beograd, 1951.
- ⁹ Nikola Milovanović, »Generali izdaje«, *Sloboda*, Beograd 1977.
- ¹⁰ Isto kao pod 9.
- ¹¹ AVII, arhivski fond, D. M. Dok, knjiga depesa, D/1—2—bez broja.

- ¹³ Isto kao pod 9.
- ¹³ Isto kao pod 9.
- ¹⁶ Isto kao pod 9.

LEGALIZACIJA MIHAILOVIĆEVIH ODREDA

- ¹ »V kongres Komunističke partije Jugoslavije — izveštaji i referat«, *Kultura, Beograd*, 1948.
- ² Vidi registar imena.
- ³ »Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom«, Beograd, 1946.
- ⁴ Vidi registar imena.
- ⁵ Vidi registar imena.
- ⁶ AVII, Ca, k. 127 reg. br. 1/3 (S—X—11)
- ⁷ Isto kao pod 6.
- ⁸ AVII, arhivski fond Milana Nedića, reg. br. 7/13—1, k. 52.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M. Dok. S—V—5636.
- ¹⁰ Vojislav Pantelić, »Sećanja jednog komandanta«, knjiga o Draži, Vindzor, Kanada, 1956.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M. Dok. S—V—10660.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—V—24/2.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M. knjiga depeša D—I—91.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M. knjiga depeša D—4—35.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M. knjiga depeša D—XXII—2445; 2446.
- ¹⁶ Nikola Milovanović, »Kroz tajni arhiv Udbe«, *Sloboda*, Beograd, 1974.
- ¹⁷ Stanislav Krakov, »General Milan Nedić«, knj. 1. Minhen, 1963.
- ¹⁸ Višaupt Ernest, viši savetnik Nemačkog vojnog arhiva, *Borba protiv ustaničkog pokreta u Jugoistočnom prostoru* (Višauptov elaborat) AVII, reg. br. 98, k. 70.
- ¹⁹ *Novo vreme*, 9. XII 1941.
- ²⁰ Vidi registar imena.
- ²¹ Isto kao pod 18.
- ²² Isto kao pod 17.
- ²³ Zbornik dokumenata NOP, I—1.
- ²⁴ AVII, Ca, k. 61, reg. br. 2/4 (S—V—7802).
- ²⁵ Zabeleške autora o razgovorima sa Dragišom Vasićem 1943. godine.
- ²⁶ Zapisnik o saslušanju Draže Mihailovića u toku istražnog postupka 1946. Delovi ovog zapisnika objavljeni u listu *Duga-feljton* 1972.

EMIGRANTSKA VLADA SE OPREDELJUJE ZA IZDAJU

- ¹ Vojmir Kljaković, »Memoari Dušana Simovića i dokumenti 1939—1942.«, *Politika* 1970.
- ² Isto kao pod 1.
- ³ Dikin F. V. D. »Bojovna planina«, *Nolit*, Beograd 1973.
- ⁴ Isto kao pod 3.

- ° Isto kao pod 3.
- ° Isto kao pod 1.
- ° Isto kao pod 1.
- ° Isto kao pod 1.
- ° AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—Y—343.
- ° Nikola Milovanović, »Generali izdaje«, Sloboda, Beograd 1977.
- ° AVII, arhivski fond D. M. Dok. VK—Y—60.

IZDAJA PLACENA PORAZOM

- ° Gorski štab četničkih odreda obrazovao je žandarmerijski ma-
jor Jezdimir Dangić odmah po dolasku u istočnu Bosnu,
16. avgusta 1941. i njegova se nadležnost prostirala samo
na terenu istočne Bosne.
- AVII, arhivski fond D. M. Dok. BH—P—21.
- ° Zbornik dokumenata i podataka o NOP naroda Jugoslavije.
- ° Rogaticu su 6. septembra 1941. oslobodili delovi Romanijskog
NOPO i ustaničke jedinice. Među nezatnim plenom bilo
je i nešto više od milion dinara u novčanicama Kraljevine
Jugoslavije.
- ° AVII, arhivski fond D. M. Dok. Ca, k. 222, reg. br. 15/4
(BH—P—28).
- ° Isto kao pod 3.
- ° Isto kao pod 3.
- ° Druga neprijateljska ofanziva je trajala od 15. januara do 7.
februara 1942. i bila je uperena protiv oružanih formacija
NOP u istočnoj Bosni. Pored okupatorskih, u njoj su učes-
tvovala i kvislinške snage NDH, dok su četnici imali za-
datak da okupatorskim snagama omoguće slobodni pro-
laz i da ih obaveštavaju o partizanskim jedinicama.
- ° AVII, NAV, N—T—77, p. 1034, s. 6506108—15.
- ° AVII, Ca, k. 231, reg. br. 1/12.
- ° AVII, Ca, k. 175, reg. br. 40/1 (BH—V—2578).
- ° AVII, Ca, k. 232, reg. br. 1/1 (BH—X—230).
- ° AVII, Ca, k. 222, reg. br. 2/5.
- ° AVII, Mikroteka, N—T—501, rol. 256, mf. 1136—140. Zapisnik
sa sastanka između Nedića i Badela od 19. I 1942. kome su
prisustvovali i Nedićev savetnik Miloš Banković i šef
komandnog štaba vojnoupravnog komandanta Srbije Erih
Keviš.
- ° Isto kao pod 14.
- ° Vidi registar imena.
- ° Vidi registar imena.
- ° Vidi registar imena.
- ° Vidi registar imena.
- ° Vidi registar imena.
- ° »Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941—1944.«, *Arhiv-
ski pregled, Beograd, 1976.*
- ° AVII, Ca, k. 231, reg. br. 24/6 (BH—X—60).
- ° AVII, NAV, N—T—120, 200/153555—58.
- ° Vidi registar imena.
- ° AVII, arhivski fond D. M. Dok. BH—V—10957.
- ° Zbornik dokumenata i podataka o NOP naroda Jugoslavije.

- ²⁰ Vidi registar imena.
- ²¹ Reč je o dejstvima jedinica Proleterske udarne grupe marta 1942.
- ²² Vidi registar imena.
- ²³ Vidi registar imena.
- ²⁴ Po ulasku jedinica Proleterske udarne grupe u Vlasenicu, od pripadnika Samostalnog dobrovoljačkog odreda Zagubica formiran je Krajiški narodnooslobodilački odred.
- ²⁵ Vidi registar imena.
- ²⁶ Vidi registar imena.
- ²⁷ Vidi registar imena.
- ²⁸ Odnosi se na Pera (a ne na Rista) Đukanovića. Do pristupanja NOB-u uvek je bio za saradnju partizanskih i četničkih jedinica u borbi protiv okupatora i kvislinga, ali nikakve separatne sporazume nije sklapao sa partizanima.
- ²⁹ Rodoljuba Colakovića Ročka je 13. januara 1942. Dragoslav Račić, komandant Cerskog četničkog odreda, zadržao u partizansko-četničkoj komandji u Olovu kao taoca, navodno zbog zarobljavanja poručnika Jovana Mirića od strane partizana (Mirić je tada dobrovoljno stupio u partizane). Zahvaljujući energičnoj intervenciji Pera Đukanovića, komandanta Srebreničkog četničkog odreda, R. Colaković je bio oslobođen.
- ³⁰ AVII, Ca, k. 15a, reg. br. 25/3 (BH—W—31).
- ³¹ AVII, Ca, k. 173, reg. br. 17/5 (BH—V—2302).
- ³² AVII, NAV, N—T—120, 200/153590.
- ³³ AVII, NDH, k. 72, f. 1. dok 37.
- ³⁴ AVII, br. 9/2, k. 1a.

ISKRENO SAVEZNIŠTVO

- ¹ AVII, Ca, k. 223, reg. br. 8/1.
- ² AVII, arhivski fond D. M. Dok, BH—X—28/1.
- ³ AVII, Ca, k. 231, reg. br. 7/5 (BH—X—28).
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M. Dok, BH—P—224.
- ⁵ AVII, Ca, k. 232, reg. br. 3/1 (BH—X—233).
- ⁶ AVII, Ca, k. 232, reg. br. 14/1 (BH—X—244).
- ⁷ AVII, Ca, k. 232, reg. br. 15/5.
- ⁸ AVII, Ca, k. 231, reg. br. 5/6 (BH—X—34).
- ⁹ U četničkim dokumentima se stalno naglašava da je cilj pregovora sa italijanskim okupatorom »zaštita i spasavanje srpskog naroda«, a i u ranijim njihovim sporazumevanjima sa okupatorom iznose se takve tvrdnje. Stvarni cilj te saradnje bila je zajednička borba protiv partizanskih jedinica, odnosno protiv NOP-a u celini. Takvo objašnjenje cilja sporazumevanja sa okupatorom isticali su radi propagande da samo četnici štite srpski narod, a i kao protivpropagandu NOP-u koji je stalno ukazivao na pravi cilj njihovog povezivanja sa okupatorima i kvislinzima.
- ¹⁰ AVII, Ca, k. 231, reg. br. 13/6 (BH—X—33).
- ¹¹ Boška Todorovića, kapetana Radojicu Rončevića, poručnika Vidaka Kovačevića i 15 četnika zarobio je (19. januara 1942. u s. Vrbi — Gacko) crnogorsko-hercegovački parti-

zanski vod. Prilikom sprovođenja u štab Nikšićkog NOPO zarobljene je u s. Krstacu (Avtovac) oslobodila četnička četa pod komandom popa Radojice Perićića.

- ¹⁰ AVII, Ca, k. 170, reg. br. 16/4 (BH-V-1891).
- ¹¹ AVII, Ca, k. 231, reg. br. 22/6 (BH-X-44).
- ¹² AVII, Ca, k. 232, reg. br. 4/14.
- ¹³ Dangić je tada u Beogradu pregovarao sa nemačkim opunomoćenim komandantom u Srbiji o saradnji četnika i nemačkih okupacionih trupa u borbi protiv NOP-a u istočnoj Bosni.
- ¹⁴ U Mostaru se tada nalazila komanda italijanske alpinske divizije »Taurinence«. Sastanak je održan na poljoprivrednom imanju u blizini Nevesinja. Sa četničke strane prisustvovali su B. Todorović, D. Jevđević, M. Petković, kapetan D. Salatić, P. Samardžić i nekoliko lokalnih četničkih vođa.
- ¹⁵ Dr Milan Gavrilović je pre aprilskog rata bio poslanik Kraljevine Jugoslavije u SSSR-u. Status zvaničnog jugoslovenskog predstavnika prestao mu je 8. maja 1941, kada ga je sovjetska vlada proglasila običnim građaninom. Krajem jula je imenovan za otpravnika poslova jugoslovenske izbegličke vlade u Moskvi. Po dolasku u London (januara 1942.) imenovan je za ministra pravde u vladi Slobodana Jovanovića.

CRNOGORSKA REAKCIJA PRIHVATA MIHAILOVIĆEVE DIREKTIVE

- ¹ Milan Bandić, »Ustanak u Crnoj Gori juli-avgust 1941.«, »Knjiga o Draži«, Vindzor, Kanada, 1956.
- ² AVII, arhivski fond D. M. CG-V-317.
- ³ Vidi registar imena.
- ⁴ Zbornik dokumenata i podataka o NOP naroda Jugoslavije, tom 3, knj. 4.
- ⁵ Isto kao pod 1.
- ⁶ Vidi registar imena.
- ⁷ Vidi registar imena.
- ⁸ U Novi Pazar su 7. decembra 1941. ušli delovi nemačke 113. divizije, pošto je prethodno to mesto napustio Kopaonički NOPO. Zajedno sa nemačkim trupama na tom području su dejstvovala i Nedićeve jedinice.
- ⁹ AVII, Ca, k. 18, reg. br. 1/5 (VK-X-1).
- ¹⁰ AVII, Ca, k. 1, reg. br. 10/1 (VK-V-7).
- ¹¹ Vidi registar imena.
- ¹² Isto kao pod 4.

POD ZAŠTITOM LEGALIZOVANIH ODREDA

- ¹ Vidi registar imena.
- ² AVII, arhivski fond D. M. Dok. S-X-127.
- ³ Vidi registar imena.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M. Dok. S-X-128.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M. Dok. S-X-130.

- ⁵ AVII, arhivski fond D. M. Dok. S—X—134.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M. Dok. S—X—134.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M. Dok. S—X—127/1.
- ⁸ Zabeleške autora o razgovorima sa Zvonimirom Vučkovićem 1943. godine.
- ⁹ Prokuplje su bugarske okupacione trupe zauzele na osnovu odluke nemačkog opunomoćenog komandanta u Srbiji da jedinice bugarskog I. okupacionog korpusa smene nemačke snage i da preduzmu napad na partizanske snage na teritoriji istočne i jugoistočne Srbije. Time je nemački okupator obezbedio da svoju 342. diviziju upotrebi protiv partizana u istočnoj Bosni, a 113. diviziju prebaci na Istočni front.
- ¹⁰ Prokuplje su 9. oktobra 1941. oslobodili Toplički NOPO i delovi Kukavičkog NOPO.
- ¹¹ Vojvoda Kosta Pećanac.
- ¹² To je zajednička akcija Nedićevih odreda, odreda Koste Pećanca i jedinice bugarskog okupacionog korpusa protiv Topličkog, Jablaničkog i Babičkog NOPO.
- ¹³ Mihailo Popović, zvaní Mika Jastrebački, pravoslavni sveštenik iz Blaca, tada komandant četničkog odreda Koste Pećanca. Njegov odred i Nike Kuštrimovića su januara i februara 1942. stalno napadali delovi Topličkog NOPO.
- ¹⁴ AVII, Ca, k. 1, reg. br. 3/2 (VK—V—13).
- ¹⁵ AVII, Ca, k. reg. br. 4/5 (CG—V—1586/1).
- ¹⁶ »Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941—1944.«, *Arhivski pregled*, 1976.
- ¹⁷ Dušan Dujo, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije, od septembra do kraja 1941. komandant Gružanskog četničkog odreda. Od januara do kraja aprila 1942. legalizovan kod Nedićevih vlasti.
- ¹⁸ Poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije, od novembra 1942. do februara 1944. komandant I. gružanske brigade, od tada komandant I. šumadijskog korpusa.
- ¹⁹ David Simović Dača, rezervni poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije, 1941. organizator četnika u dragačevskom srezu, 1942. komandant četničke brigade.
- ²⁰ Na primerku »Vidovdana« koji se nalazi u Arhivu VII, Ca. k. 240, reg. br. 1/5, piše da je prvi broj izdat »na Blagovest 1942. g.«, što znači 7. aprila.
- ²¹ AVII, Ca, k. 19, reg. br. 1/1 (VK—W—1).
- ²² Reč je o borbama protiv Jastrebačkog, Topličkog i Rasinskog NOPO krajem aprila 1942. na području Velikog i Malog Jastrepcra, koje su četničke snage vodile zajedno sa delovima 17. divizije I. okupacionog bugarskog korpusa. Pred nemoćnim neprijateljskim snagama, partizanske jedinice su se povukle na pl. Kopaonik.
- ²³ Vladimir Dodić, organizator četnika u mladenovačkom, kosmajskom, orašačkom i oplenačkom srezu.
- ²⁴ Toga dana, 12. II 1942. Toplički NOPO napao je Ribarski četnički odred u Ribarskoj Banji.
- ²⁵ AVII, Ca, k. 99, reg. br. 8/1 (S—V—16550/2).

SADRŽAJ

<i>Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića (dr Petar Kačavenda)</i>	5
Uvod	11
Od Ivanjice do Ravne gore	25
Odluka o stvaranju orgaizacije, formiranje odreda, obaveštajne službe i prvih političkih tela	39
Ravna gora postaje stožer velikosrpske buržoazije	61
Prvi kontakti sa NOP i pokušaji da se obustavi ustanak	83
Uspostavljanje veze sa emigrantskom vladom	101
Misija kapetana Hadsona	115
Mihailovićeve izdajnička taktika na pregovorima u Brajčićima	126
Napad na Užice i borbe oko Čačka	138
Mihailović traži pomoć okupatora	166
Pokušaj emigrantske vlade da stavi NOP pod Mihailovićevu komandu	195
Raskrinkavanje izdajnika	207
Legalizacija Mihailovićevih odreda	217
Emigrantska vlada se opredeljuje za izdaju	239
Izdaja plaćena porazom	247
Iskreno savezništvo	288
Crnogorska reakcija prihvata Mihailovićeve direktive	303
Pod zaštitom legalizovanih odreda	319
Registar imena	341
Izvori i objašnjenja	367

Nikola Milovanović
**KONTRAREVOLUCIONARNI POKRET
DRAŽE MIHAILOVICA**
IZDAJA, 1

Recenzenti
dr Petar Kačavenda
Rade Vojvodić

Lektor
Predrag Milićević

Likovno-grafička oprema
Lenka Knežević-Zuboraki

Korektor
Svetlana Milošević

Izdaje
Izdavačka organizacija
SLOVO LJUBVE
Beograd, Mutapova 12
1983.

Za izdavača
Ljubiša Pantić

Tiraž
5000 primeraka

Stampa
GRO »Kultura« OOUR »Radiša Timotić«
Beograd, Đure Jakšića 9

